

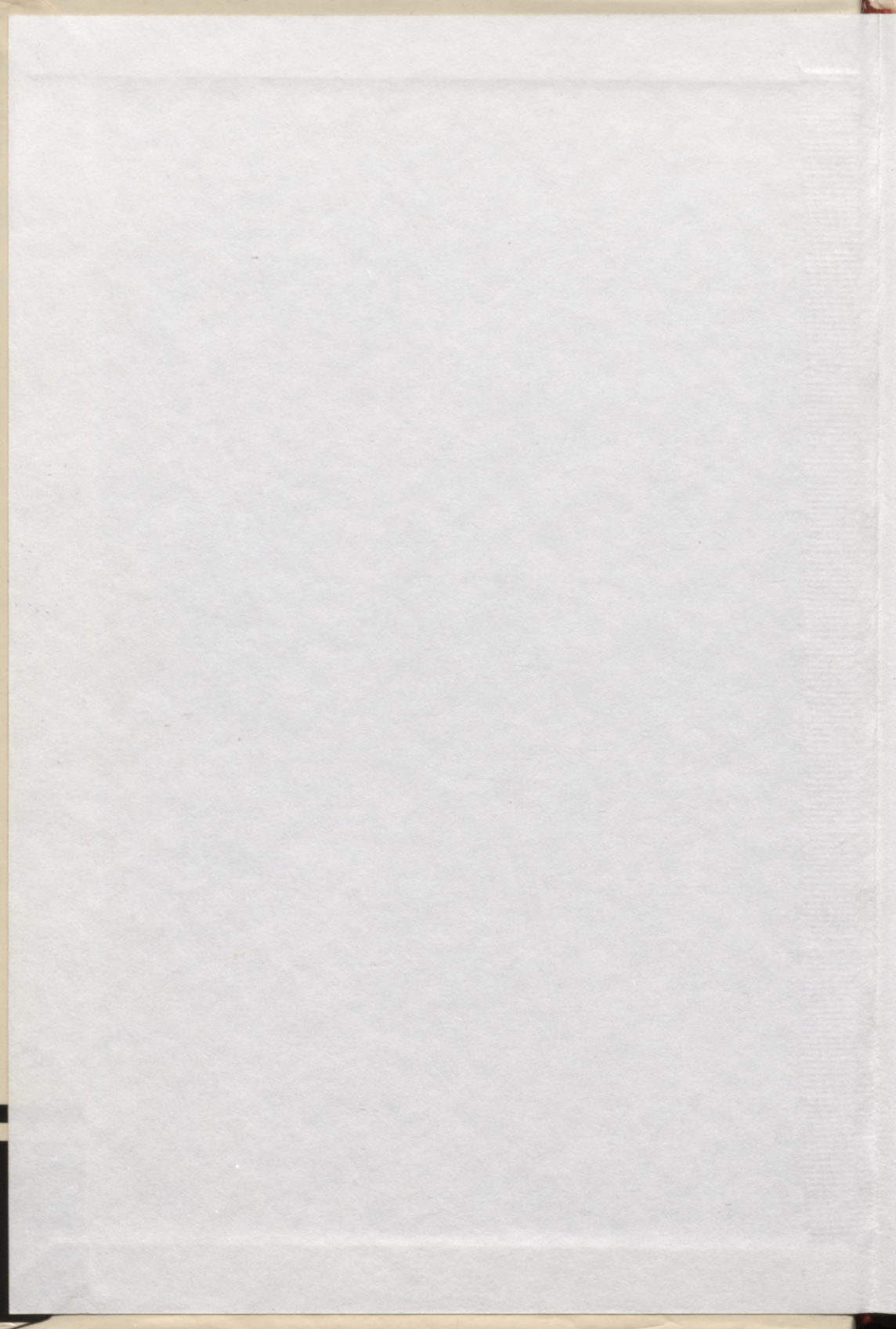
INDULIS KAŽOCIŅŠ

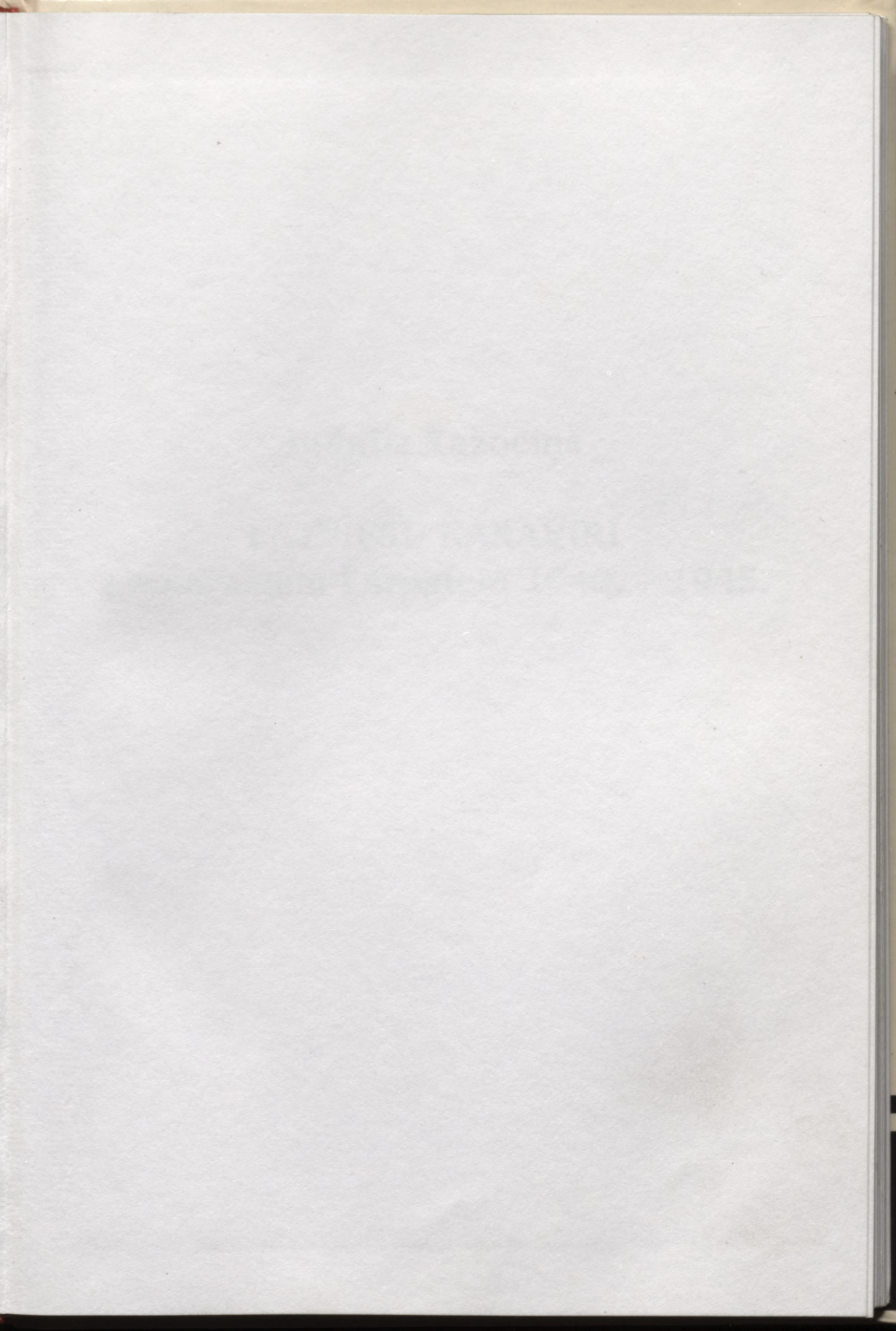

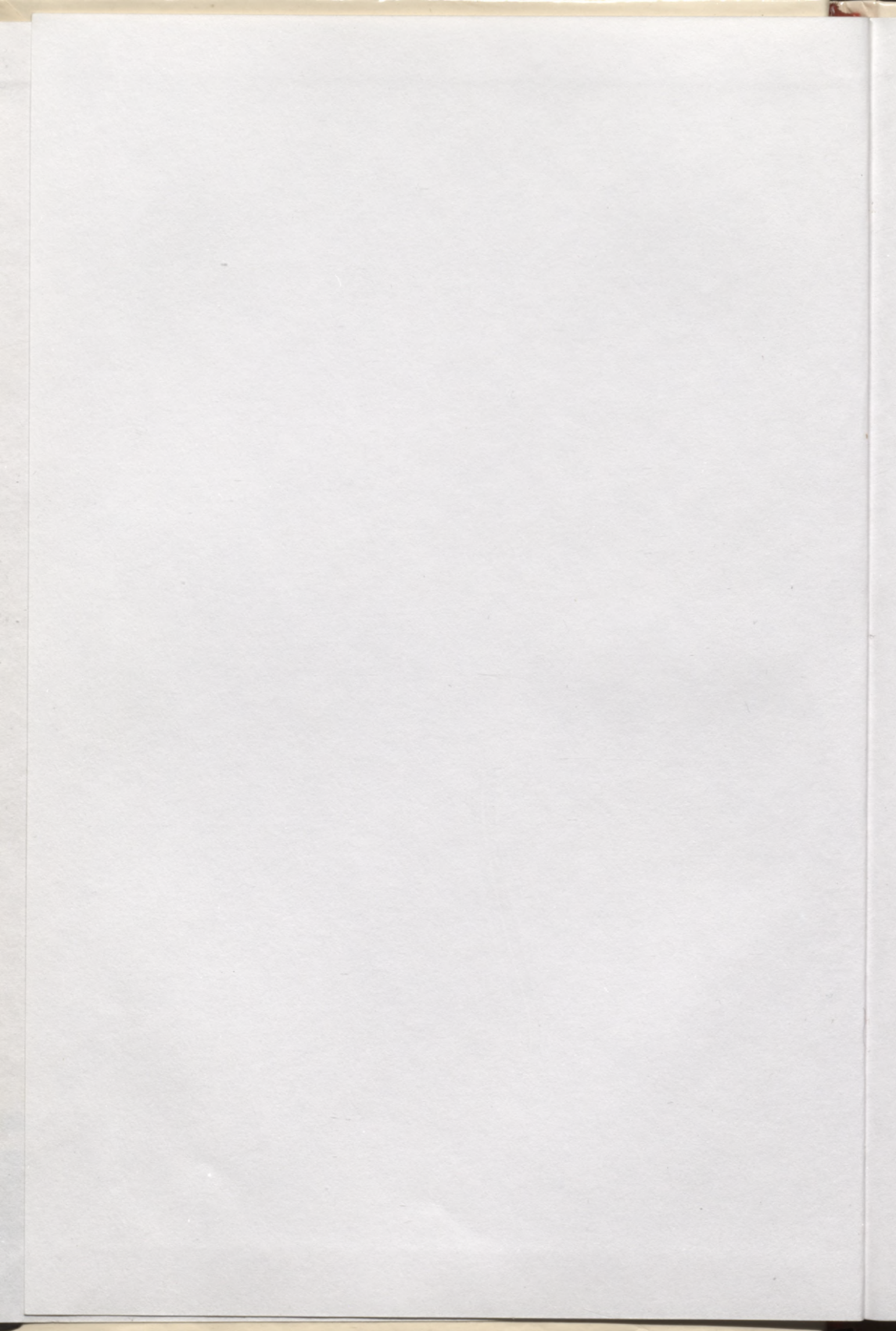
LATVIEŠU
KARAVĪRI

ZEM SVEŠIEM KAROGIEM

1940 – 1945

Kontroleksemplārs

Indulis Kažociņš

LATVIEŠU KARAVĪRI

zem svešiem karogiem 1940. – 1945.

Indulis Kažociņš

LATVIĒŠU KARAVĪRI

zem svešiem karotiem 1940. - 1945.

99-4
33

L
9

Indulis Kažociņš

LATVIEŠU KARAVĪRI zem svešiem karogiem 1940. – 1945.

Rīga
1999

© Indulis Kažociņš, 1999

ISBN 9984-642-08-2

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

99-2-405
0304055314

UDK 947.43.083
Ka 990

Indulis Kažociņš
Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945.
Rīga, 1999, 222 lpp.

Autors un izdevēji izsaka dziļu pateicību
Latvijas Kara Muzeja
nodaļas vadītājam Jurim Čiganova kungam
par iespēju izmantot fotoattēlus grāmatas ilustrēšanai

Vāka mākslinieks: *Imants Bite (Lielbritānija)*
Redaktore, korektore: *Vija Kaņepe*
Datortsalikums: *Andrejs Zīle un Svetlana Zīle*
Izdevējs: *Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds*

ISBN 9984-643-08-5

© Indulis Kažociņš, 1999

SATURS

Ievadam. Prof. H. Strods	9
Ceļavārdi	14
1. Latvijas armija valsts neatkarības pēdējos gados	15
Latvijas sargi	15
Latvijas bruņoto spēku uzdevumi	16
Ģeogrāfiskās prasības	19
Politiskās prasības	20
Saimnieciskās prasības	21
Militārā gatavība	22
PSRS-Vācijas neuzbrukšanas līgums	24
Otrā pasaules kara sākums	28
Sarkanarmijas bāzes Baltijas valstīs	30
Ziemas karš Somijā	32
Lielā kara gaidās	36
Latvijas aizstāvēšanas plāni	36
Sarkanarmijas provokācijas	39
Sarkanarmija okupē Latviju	40
2. Latvijas neatkarīgās valsts un armijas iznīcināšana	44
Komunisti ielaužas Latvijā	44
Uzspiestā valdības maiņa	47
Tautas armija	50
Vēlēšanu viltošana	52
Tautas gribas kroplošana	53
Baigais gads	55
24. latviešu strēlnieku korpusā	59
Deportācijas 1941.gada 14.jūnijā	61
Vācu uzbrukums 1941. gada 22. jūnijā	64
3. Latviešu karaspēka atjaunošanas centieni	67
Vācieši okupē Latviju	67
Latviešu karavīri partizānu gaitās	71
Latviešu karavīru Nacionālā savienība	73
Vācieši neatzīst Latvijas nacionālos centienus	75
Ostministrija	76

Kārtības dienesta bataljoni	77
Vācieši pie Ļeņingradas	78
Latviešu bataljonu izkliešanās	79
Latviešu bataljoni Ļeņingradas frontē	84
Latviešu strēlnieku vienības Sarkanarmijā	85
4. Latviešu leģions	90
Vāciešiem sāk pietrūkt karavīru	90
Sarunas par latviešu leģionu	91
Uzspiestā brīvprātība	93
2. brigāde Volhovas frontē	98
Rīgas policijas pulks	103
15. divīzijas formēšana	105
Vācu neveiksmes	108
Aviācijas leģions "Latvija"	109
Latviešu lidotāji Sarkanarmijā	111
5. Vācu fronte ļogās	113
15. divīzija pie Novosokoļņikiem	113
Pārmaiņas 15. divīzijā	114
VI SS armijas korpuss	115
15. divīzijas kaujas pie Redjas	116
Poļistes vilku purvos	117
2. brigāde sedz vācu atkāpšanos	119
VI SS armijas korpuss pie Veļikajas	121
Marta kaujas 1944.gadā	122
Robežsargu pulki	123
Veļikajas krastos	125
Bardovo - Kudeveras pozīcijās	126
Sabiedroto invāzija Francijā	126
130. latviešu strēlnieku korpuss	130
6. Sarkanarmija ielaužas Latvijā	131
Jāņukalna kaujas	131
Sarkanarmija ielaužas Lietuvā	132
Atiešana uz Opočku	133
Pie Latvijas robežām	134
Aperāta kaujas grupa	137
No Kārsavas uz Lubānu	138
Sarkanarmija ielaužas Zemgalē	139
Kaujas pie Cesvaines	139

Latvijas Centrālā padome	142
Kurelieši Skrīveros	143
Kaujas Vidzemes augstienē	144
Mores kaujas	146
Vācieši pamet Rīgu Sarkanarmijai	146
7. Kurzemes cietoksnis	149
Veidojas Kurzemes fronte	149
Pirmā Kurzemes lielkauja	150
Kurelieši Kurzemē	151
Otrā Kurzemes lielkauja	154
Trešā Kurzemes lielkauja	156
Ziemsvētku kaujas	157
8. Latviešu karavīri Vācijā	162
15. divīzijas pārformēšana	162
Jauns kaujas uzdevums	163
Nakeles kaujas	164
Vilcinošā pretošanās	167
Kauja pie Kāminas	168
Pēdējā aizstāvēšanās Pomerānijā	170
Atkāpšanos sedzot	171
Latviešus atbrūņo	174
Januma kaujas grupa	175
Janumieši dodas uz rietumiem	176
Ģenerāļa Bangerska pēdējā pavēle	177
Trešā latviešu divīzija	180
9. Kurzeme vēl turas	183
Ceturta Kurzemes lielkauja	183
Piektā Kurzemes lielkauja	184
Sestā Kurzemes lielkauja	186
Pagaidu valdība Kurzemē	188
Vācieši padodas	191
Okupantu varā	195
Trešā atmoda Latvijā	196
Vietu rādītājs	199
Personu rādītājs	210
Izmantotās literatūras saraksts	216

77 Lauvian Centraali puole 142
77 Kuitteisi Särköt 143
77 Kauja Viekmeis augeris 144
48 Mors kauja 146
58 Väctsi pamer Rist Särköt 146
70 Kuitteis etekans 149
09 Veidjis Kuitteis froue 149
19 Pirts Kuitteis liekaja 150
39 Kuitteisi Kuitteis 151
89 Otti Kuitteis liekaja 154
01 Treis Kuitteis liekaja 156
01 Siemvötu kauja 157
01 Lauvian karviti Väctsi 162
11 1.5 divarjis päörömäns 162
03 Jauis kauja udevrans 163
11 Niekles kauja 166
11 Viemöis prekrans 167
11 Kauja pie Käminas 168
11 Pödis äisävei äns Pomeranji 170
11 Äöpöans södöt 171
11 Lauvian ährijo 174
11 Jauis kauja gupa 175
11 Jauiniki bodas ix tietruinis 176
11 Centraisi Pangeris pödis pävle 177
11 Treis laisiki ährijo 180
11 Kuitteis väi tuas 183
01 Centra Kuitteis liekaja 183
01 Pirts Kuitteis liekaja 184
01 Seta Kuitteis liekaja 186
11 Pajidi väidiba Kuitteis 188
11 Väctsi padobas 191
11 Okuganti vut 192
11 Treis ämoba Lauvii 196
11 Vieu rähtis 199
11 Kuitteis rähtis 210
11 Kuitteis rähtis 210
11 Kuitteis rähtis 210

IEVADAM

Latviešu karavīru cīņas par savas zemes brīvību un neatkarību gan pret sirotājiem, gan iekarotgribētājiem sākušās ilgi pirms tam, kad VIII–XI gs. par tām parādījās pirmās rakstiskās liecības. Par to, kādas cīņas notikušas mūsu senvēsturē, šodien var stāstīt daudzi (ap 470) Latvijas pilskalni. No tiem tikai nedaudznie izpētītie ir izteikušies, stāstot, ka dažas pilis uzbrukumos nopostītas pat septiņas reizes. Par mūsu zemes karavīru dziļo Tēvzemes mīlestības tradīciju stāsta ieroču došana karavīram līdzī kapā. Reti atrodamas maztautas, kuras XIII gs. pret iekarotājiem ar lielu ideoloģisku un tehnisku pārsvaru un neierobežotām rezervēm cīnījušās gadsimtu. Šajā posmā latviešu karavīri cīnījušies zem saviem karogiem, viens no tiem Cēsu pusē bijis sarkanbaltsarkanās krāsās.¹ Šīs krāsas vēlāk atdzīvojušās mūsu neatkarīgās valsts karogā. Pēc savas cilmes šis karogs pēc dāņu karoga ir otrais vecākais valsts karogs Eiropā. Taču jau XIII gs. iekarotajā Senlatvijā latviešu karavīri mobilizēti un bija spiesti cīnīties arī zem svešiem karogiem, klausīt svešas pavēles. Pēc savu valstu zaudēšanas XIII gs. latviešu karavīru cīņas zem saviem karogiem sašaurinājās, un par tām var runāt vēl tikai latviešu vasaļu leimaņu (piem., kuršu koniņu Peniķu) vienībās.²

Līdz ar Latvijas pārvēršanos par centru Austrumeiropā cīņā par Baltijas jūru (*Dominium maris Baltici*) sadursmes starp rietumu, austrumu, ziemeļu un dienvidu kaimiņiem pastiprinājās. Cīņās par kundzību pie Baltijas jūras kopš XIII gs. novērojami seši saasinājuma posmi (1558.–1583., 1600.–1629., 1700.–1721., 1812., 1914.–1917., 1941.–1945.gadā), kurus sauca par kariem. Šajos karos latviešu karavīrs ir cīnījies zem svešiem karogiem vai veicis partizānu karu, kad darbība frontē vairs nebija iespējama. Cīņas zem svešiem karogiem un partizānu karš pret iebrucējiem kļuva par tipisku latviešu karavīra cīņas formu. Latviešu vienības un partizāni ir cīnījušies Livonijas kara (1558.–1583.), Polijas – Zviedrijas (1600.–1629.), Ziemeļu kara (1710.–1721.), Napoleona (1812.), Pirmā pasaules kara (1914.–1917.) un Latvijas atbrīvošanas kara (1918.–1920.) laikā. Parasti partizānu cīņas

1 V. Ginters. Latvijas karoga vēsture. – Stokholma, 1954; Atskaņu hronika. – Rīga, 1936. – 230. lpp. – 9215.–9230. sleja.

2 E. Dunsdorfs. Deviņviru spēks. – Daugava, 1956. – 73.–104. lpp.

karavīru skaita ziņā bija pretēji proporcionālas cīņas iespējām atklātā kaujas laukā. Tomēr ne latviešu karavīru, ne militārā vēsture latviešu vēstures literatūrā nav izpētīta un gaida savus zinātniekus un savas vēstures gaitas novērtējumu. Tikai mūsu nacionālā Latvijas vēsturē parādījušies pirmie pētījumi un apcerējumi par latviešu karavīriem agrāko gadsimtu karos.³

Divdesmitajā gadsimtā, kad Latviju skāra Krievijas divas revolūcijas un divi Vācijas – Krievijas kari ar masu armiju piedalīšanos, latviešu karavīrs tika ierauts gan partizānu karos (1905., 1918.–1920., 1941.–1956.), gan frontes cīņās (1917.–1920., 1941.–1945.). Atšķirībā no partizānu kariem, kur latviešu karavīrs cīnījās gan zem svešiem karogiem (sarkanie partizāni), gan zem saviem karogiem (nacionālie partizāni), cīņas frontē kā boļševiku, tā nacistu armijā notika zem svešiem karogiem. Šīs cīņas oficiāli notika par novecojušām, XIX gs. iedibinātām idejām, bet abos gadījumos – patiesībā par Latvijas atbrīvošanu no okupantiem. Vienā gadījumā ir runa par Latviju radikāli kreiso (austrumu) okupantu, bet otrā gadījumā – par radikāli labo (Centrāleiropas) variantu. Latviešu karavīru nelikumīgā, plašā mobilizācija un iesaistīšana šo abu noziedzīgo totalitāro režīmu karā bija lielākā no XX gs. latviešu tautas traģēdijām, kas iznīcināja vairāk nekā 120 000 dzīvību, faktiski – ģimeņu upuru.⁴ Tagad, vērojot latviešu nācijas zemo dzimstības līmeni, saprotam, ka šīs cīņas zem svešiem karogiem, kad abi noziedzīgie režīmi trieca kaujā latviešu vienības pret latviešu vienībām (Džūkstes kaujas Kurzemē 1944. gadā), bija nepieļaujams latviešu tautas holokausts un latviešu tautas pašiznīcināšanās.

Ja pieņem, ka Otrā pasaules kara frontēs cīnījās ap 250 000 Latvijas vīriešu, tai skaitā ap 150 000 vācu un 100 000 krievu pusē, šī kara vēstures objektīvos pētījumos latviešu karavīru cīņu analīzei būtu jāieņem apmēram puse vietas. Taču diemžēl stāvoklis šajā literatūras jomā nebūt nav tuvu īstenībai. Pirmkārt, vācu puses karotāji pētīti galvenokārt emigrācijā, bet krievu puses karotāji – gandrīz tikai okupētajā Latvijā. Otrkārt, vācu puses karotāji publicējuši ļoti daudzas atmiņas, turpretī krievu puses karotāji cenzūras dēļ visai maz. Treškārt, vācu puses karotāju cīņas ir diezgan plaši analizētas no militāri topogrāfiskā viedokļa, turpretī krievu puses cīņu apraksti ir vispārīgi, acīmredzot atkal cenzūras ietekmē. Objektīva atainojuma šīm cīņām nav. Publicētie marksistiskās (padomju)

3 E. Dunsdorfs. Deviņvīru spēks. – Stokholma, 1956; E. Dunsdorfs. Mūžīgais latviešu karavīrs. – ASV, 1966; E. Dunsdorfs. Latviešu strēlnieku bataljoni Ziemeļu karā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1940.

4 H. Strods. Par latviešu leģioniem un Latviju // Latvijas Vēstnesis. – 1998. – 13. martā. – 3. lpp.

historiogrāfijas darbi balstīti uz monoideoloģijas politizētiem notikumu traktējumiem, logokrātiju, kurā visi brīvprātīgi cīnījušies par komunistiskās partijas diktatūru Latvijā, par Latviju kā sarkanās PSRS impērijas koloniju. Šis patiesību nāvējošais komunistiskās ideoloģijas virziens ir radījis milzīgu literatūras klāstu – sākot no dažām grāmatām⁵ līdz sarkano karotāju atmiņu krājumiem⁶, attiecīgi piemeklētu frontes vēstuļu krājumiem⁷, skolu mācību grāmatām un tūkstošiem publikāciju presē latviešu un krievu valodā. Ar komunistu preses, radio, kino un skolu propagandas sistēmu šis uzskats ietekmējis pēc kara pat mazāk antikomunistiski noskaņotās paaudzes un saglabājis tieši vai netieši tautas mentalitātē vēl šodien kā garīgās okupācijas palieka.

Zinātniski izpētīt latviešu karavīru cīņas zem svešiem karogiem Otrā pasaules kara laikā bija iespējams ārzemēs. Par šo tēmu strādājusī galvenokārt tā latviešu trimdas vēsturnieku daļa, kura nereti pati bija piedalījies šajās cīņās. Trimdā publicēta visai plaša literatūra par latviešu karavīriem, sākot no grāmatām līdz zinātniskiem rakstiem un atmiņām.⁸ Taču šie materiāli nav pieejami visiem lasītājiem kopumā pat lielākajās Rīgas bibliotēkās, nerunājot par mazāko pilsētu bibliotēkām. Trimdā izdoti vairāki monogrāfiski darbi⁹, 11 sējumos apkopots dokumentu un atmiņu krājums "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā"¹⁰, publicēti daudzi avīžu un žurnālu raksti. Vairāki ārzemnieku darbi veltīti nacistu okupācijas laikam Latvijā,¹¹ taču tie raksturo galvenokārt vācu pusi. Latviešu puse atspoguļota H. Biezā monogrāfijās¹², A. Ezergaiļa monumentālajā grāmatā¹³, kā arī H. Stroda darbā.¹⁴ Šo triju latviešu autoru darbiem

5 Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. – Рига, 1970. – с. 930; Борьба за советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945. – I–1966; II–1967.

6 Reiz cēlās strēlnieks sarkanais. – Rīga, 1965.

7 Vēstules no frontes. – Rīga, 1984.

8 R. Caks. Latviešu karavīri grāmatās un presē // Arhīvs. – XXV. Melburna, 1985. – 203.–224. lpp.; V. Kukainis. Latviešu karavīri grāmatās un presē // Arhīvs. – XXX. – Melburna, 1990. – 197.–205. lpp.

9 Silgailis Arthur. Latvian Legion. Jan Jose Calitt. – 1986; Arturs Silgailis. Latviešu leģions. 1962.

10 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 11 sēj. – 1970.–1993.

11 Myllyniemi S. Die Neuordnung des Baltischen Länder 1941–1944. – Helsinki, 1973; Haupt Werner. Heeresgruppe Nord 1941–1945. – 1966.

12 H. Biezais. Latvija kāšķrusta varā. – Gauja, 1992, H. Biezais. Kurelieši. – Itaka, 1991.

13 A. Ezergailis. The Holocaust in Latvia, 1941–1944. – Rīga, 1989.

14 H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. – Rīga, 1994.

raksturīga analīze, kas veikta pēc nopietnām Vācijas arhīvu studijām, taču tie nav veltīti speciāli latviešu karavīriem zem svešiem karogiem 1941.–1945. gadā nacistiskās Vācijas un komunistiskās Padomju Krievijas karā.

Neviena no publicētajām zinātniskajām monogrāfijām līdz šim nav veltīta latviešu karavīru likteņgaitu zinātniskai izpētei, izmantojot arī Krievijas arhīvus. Šis apstāklis politiskajiem darbiniekiem un žurnālistiem pieļauj gan Latvijā, gan ārzemēs ļoti attāli īstenībai vērtēt latviešu karavīru cīņas zem vācu karogiem, nodarot zaudējumu Latvijai starptautiski – it sevišķi 1998. gadā. Tāpēc latviešu karavīru vēstures zinātniska izpēte steidzami nepieciešama ne tikai zinātniskos nolūkos, bet arī politisku motīvu dēļ, šim nolūkam izmantojot arī Krievijas un Vācijas arhīvus. Lai dotu XX gs. Latvijas vēstures politiskās un militārās vēstures pareizu izgaismojumu un izmantotu to latviešu tautas audzināšanā, Pasaules Brīvo latviešu apvienība (PBLA) Ilgvara Spilnera vadībā 70. gadu beigās organizēja kabatas formāta grāmatu izdošanu iesūtīšanai Latvijā. 1979. gadā iznāca U. Ģērmaņa grāmata “Latviešu tauta cīņā un darbā 19. un 20. gadsimtā”; 1980. gadā iznāca A. Baloža darbs par agresiju pret Baltijas valstīm ar nosaukumu “Baltijas republikas Lielā Tēvijas kara priekšvakarā”. Grāmatas izdeva ASV, Linkolnā. Pie šī darba PBLA uzdevumā kopā ar U. Ģērmani un A. Balodi vēstures grāmatu sarakstīšanai un nelegālai iesūtīšanai okupētajā Latvijā strādāja Indulis Kažociņš¹⁵ – profesionālais militārais vēsturnieks – kopš 1981. gada Anglijā. 1985. gadā I. Kažociņš pabeidza grāmatu “Latvijas bruņoto spēku liktenis Otrā pasaules karā 1940.–1945.”, kuras papildvirsraksts – mūsu nacionālā devīze “Tēvzemei un brīvībai”. Darbs izdots 1986. gadā. Taču uz kabatas formāta titullapas redzams uzraksts Izdevniecība “Zvaigzne”, 1986. Šis uzraksts bija domāts robežsargu un čekas maldināšanai.¹⁶ Neapšaubāmi, ka šī grāmata nonākusi Latvijā un ieņēmusi svarīgu lomu informēšanā par patieso latviešu karavīru likteni Vācijas – PSRS karā. Jāatceras, ka toreiz Latvijas vēsturnieki turpināja izdot savus tendenciozos darbus par latviešu sarkano strēlnieku “slavas un varoņdarbiem” cīņā par komunismu Krievijā, par kuriem viņiem būtu jānokaunas vai vismaz zinātniski jāatvainojas krievu, ukraiņu un citam tautām par latviešu strēlnieku un vēlāk čekistu pārinodarījumiem. 1997. gadā I. Kažociņa darbs pārstrādāts un papildināts jaunākās literatūras un autoram pieejamo vēstures avotu gaismā; to recenzējis prof. A. Ezergailis.

15 H. Strods. Indulim Kažociņam – 80 // Latvijas Vēsture. – Rīga, 1997. – Nr. 4. – 115.–116. lpp.

16 I. Kažociņš. Tēvzemei un Brīvībai. Latvijas bruņoto spēku liktenis Otrā pasaules karā. – Izdevniecība “Zvaigzne”, 1986. – 232 lpp.

Šai jaunajai I. Kažociņa grāmatai, kas tagad dodas pie lasītājiem, vairākas pozitīvas iezīmes. Pirmkārt, grāmata pēc satura aptver visus latviešu karavīrus, kas cīnījās zem svešajiem karogiem Vācijas un PSRS pusē. Otrkārt, autors kā militārais vēsturnieks grāmatas apjoma robežās cenšas izvērtēt arī mums nepatīkamus jautājumus. Treškārt, blakus vēstures avotiem un literatūrai I. Kažociņš izmantojis pats savas un citu laikabiedru atmiņas par cīņām zem svešiem karogiem Vācijas pusē. Tāpēc grāmatu pozitīvi ietekmējušas arī autora ārpus avotiem iegūtās plašās zināšanas, kas nebūs pieejamas jaunākajiem pētniekiem. Ceturtkārt, grāmata uzrakstīta populārzinātniskā stilā un pieejama katram lasītājam, arī vidusskolniekam un studentam Latvijas vēstures kursa apgūšanai.

Šī grāmata pašreiz ir plašākais un objektīvākais latviešu karavīru vēstures tēlojums Vācijas – PSRS kara laikā latviešu valodā un liels trimdas darbinieku ieguldījums Latvijas nacionālajā vēstures pētniecībā. Šī grāmata ir kārtējais nacionālās emigrācijas garīgā spēka izpaudums un dāvinājums latviešu tautai starp vakardienu un rītdienu.

1998. gada 26. jūlijā

Prof. H. Strods

CEĻAVĀRDI

Latvija atrodas ļoti stipru valstu interešu sadursmes punktā. Gadu simtos latviešu vīri ir bijuši spiesti ņemt rokās ieročus, lai aizstāvētu savu sentēvu zemi pret iebrucējiem, karojot zem citu tautu ķēniņu karogiem. Kad 1918. gada 18. novembrī latviešiem izdevās pasludināt savas valsts neatkarību, latviešu tauta to varēja baudīt tikai nedaudz vairāk par divdesmit gadiem. Kad valstij radās jauni draudi, karavīriem, Latvijas sargiem, netika dota iespēja aizstāvēt savu zemi zem saviem karogiem. Šinī grāmatā es vēlos stāstīt par latviešu vīru un jaunekļu gaitām Otrajā pasaules karā zem iekarotāju karogiem, aprakstot notikumus no latviešu tautas redzes viedokļa. Šāds nodoms ierobežo manu objektivitāti, bet es nevēlos nostāties ne apsūdzētāja, ne aizstāvja lomā. Mani apraksti ir pamatoti nopietni ņemamos publicētos avotos: laikmeta liecinieku atmiņās, laikmeta dokumentu krājumos un atzītu vēsturnieku rakstos. Vairums materiāla ir ņemts no dokumentu un atmiņu krājuma "Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā", Artura Silgaiļa grāmatas "Latviešu leģions", Vernera Haupta grāmatas "Die Heeresgruppe Nord" un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta grāmatas "Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā". Citus avotus rāda izmantotās literatūras saraksts.

Mana sirsnīga pateicība pienākas ASV Itakas universitātes profesoram Andrievam Ezergailim par manuskripta lasīšanu un dotajiem aizrādījumiem. Par grāmatā izteiktajām domām un spriedumiem tomēr es pats esmu atbildīgs. Manuskripta pirmo uzmetumu savā laikā lasīja arī virspulkvedis Arturs Silgailis, kuram esmu pateicīgs par daudziem labojumiem.

Man jāpateicas Latvijas Universitātes profesoram Heinriham Strodam par viņa ierosinājumiem un uzmuninājumiem, Daugavas Vanagu Centrālajai Valdei, kas kopā ar Latviešu Nacionālās Padomes Izglītības fondu Lielbritānijā darīja grāmatas izdošanu iespējamu, kā arī māksliniekam Imantam Bitem par vāka zīmējumu.

Mana sirsnīga pateicība pienākas arī manai dzīvesbiedrei Šarlotei, kura, kļūdas labojot, nenogurstoši lasīja un pārlasīja manuskriptu.

1998. gada jūnijā
Straumēnos, Anglijā

Indulis Kažociņš

1. LATVIJAS ARMIJA VALSTS NEATKARĪBAS PĒDĒJOS GADOS

Latvijas sargi

Bruņotie spēki ir vajadzīgi, lai aizsargātu valsti pret tās ārējiem ienaidniekiem, nodrošinātu valsts pilsoņu iespējas veidot savu dzīvi un kultūru mierā, drošībā un pašu izvēlētā valsts iekārtā.

Neatkarīgās Latvijas bruņotos spēkus veidoja valsts pilsoņi. Pēc pilngadības sasniegšanas visi vīrieši bija pakļauti 12 līdz 18 mēnešu ilgam karadienestam, kur viņi mācījās savas armijas iekārtu, savas valsts aizsardzībai vajadzīgās ieroču lietošanas prasmes un pamatzināšanas kaujas mācībā.

Tie, kuri izvēlējās dienestu bruņotos spēkos par savu profesiju, varēja palikt virsdienestā kā instruktori vai mācīties Kara skolā virsnieku pienākumiem vajadzīgās zināšanas. Valsts divdesmit pastāvēšanas gados Latvijas armijai jau bija izveidojušies pašu karaskolā apmācītu virsnieku kadri – līdz pat augstākajiem štāba amatiem.

Ģenerālis Halders (*Franz Halder*), Vācijas armijas ģenerālštāba priekšnieks, par baltiešu karavīriem teicis, ka tie neesot karavīri, tikai formas tērpos iespīlēti lauku puīši.¹ Toreiz ģen. Halders to bija domājis kā nicinājumu, bet Latvijas armijas karavīriem nebija jākaunas. Vācietim bija taisnība. Latvijas armijas karavīri patiesi bija latviešu zemnieku un strādnieku dēli. Viņi nebija nekādas impērijas dogmatiskas militāras kastas locekļi, ne arī spoži tērpti parādes ķipari. Viņi bija savas tēvu zemes sargi, būdami ar mieru savu tēvu brīvības cīņās izcīnīto latviešu zemi sargāt, liekot pašiem savas dzīvības ķīlā.

Latviešu jaunekļi uzskatīja par savu godu kalpot Latvijas bruņotajos spēkos, un nelaimīgi jutās tie, kuri vājas veselības vai fizisku trūkumu dēļ aktīvam karadienestam nebija derīgi. Latvijas karavīrus vadīja tēvzemes mīlestība un lepnums uz savu tautu un valsti. Karadienestā viņiem mācīja pienākuma apziņu, apzinīgu disciplīnu, pašārvību vadībai, kareivisku cīņas

1 Edgars Andersons. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. (Turpmāk = LBrSp.). – Daugavas Vanagu apgāds. – Toronto, 1983. – 742. lpp.

garu un pašiniciatīvu sarežģītos kaujas apstākļos. Viņi apzinājās, ka Latvijas bruņotie spēki nav radīti citu zemju iekarošanai un citu tautu apspiešanai, bet vienīgi savas tautas pašnoteikšanās tiesību aizstāvēšanai un savas valsts un dzīves iekārtas sargāšanai.²

Obligatorisko karadienesta laiku izkalpojušos jaunekļus iedalīja rezervē; no tās viņiem laiku pa laikam bija jāatgriežas savās karaspēka daļās, lai atsvaidzinātu zināšanas un iepazītos ar jauniem ieročiem un taktikas paņēmieniem. Pēc pusmūža sasniegšanas viņus iedalīja zemes-sargos.

Strādādami savās darba vietās un lauku sētās, Latvijas pilsoņi līdz sirmam vecumam bija gatavi valsts aizsardzības darbam. Tie, kuri gribēja atrast brīvu laiku papildu apmācībai, kā arī vēlējās palīdzēt valsts nelielajiem kārtības sargu spēkiem, iestājās Aizsargu organizācijā. Kā valsts bruņotajos spēkos, tā Aizsargu organizācijā daudz laika veltīja kulturālām nodarbībām, paplašinot karavīru un aizsargu garīgo apvārsni ar vērtīgiem priekšlasījumiem, teātra izrādēm un koncertiem. Viņu veselību izkopa ar sporta spēlēm, sacensības garam ļaujot izpausties sacīkstēs.

Lai bruņotie spēki varētu savu uzdevumu veikt, nepieciešama augsta morāle un ieroči, kas līdzvērtīgi citu valstu kara ieročiem. Izkoptā morālā stāja, drosme, neatlaidība un laba saskaņa starp priekšniekiem un padotajiem bija iesakņojusies Latvijas armijā jau kopš brīvības cīņām pēc Pirmā pasaules kara. Grūtības pastāvēja modernu ieroču sagādē. Jau pašu bruņoto spēku uzturēšana – mītnes, ietērpī un uzturs – maksāja valstij lielus līdzekļus. Vēl dārgāki bija modernie kara ieroči un aizsardzības ierīces.³

Latvijas bruņoto spēku uzdevumi

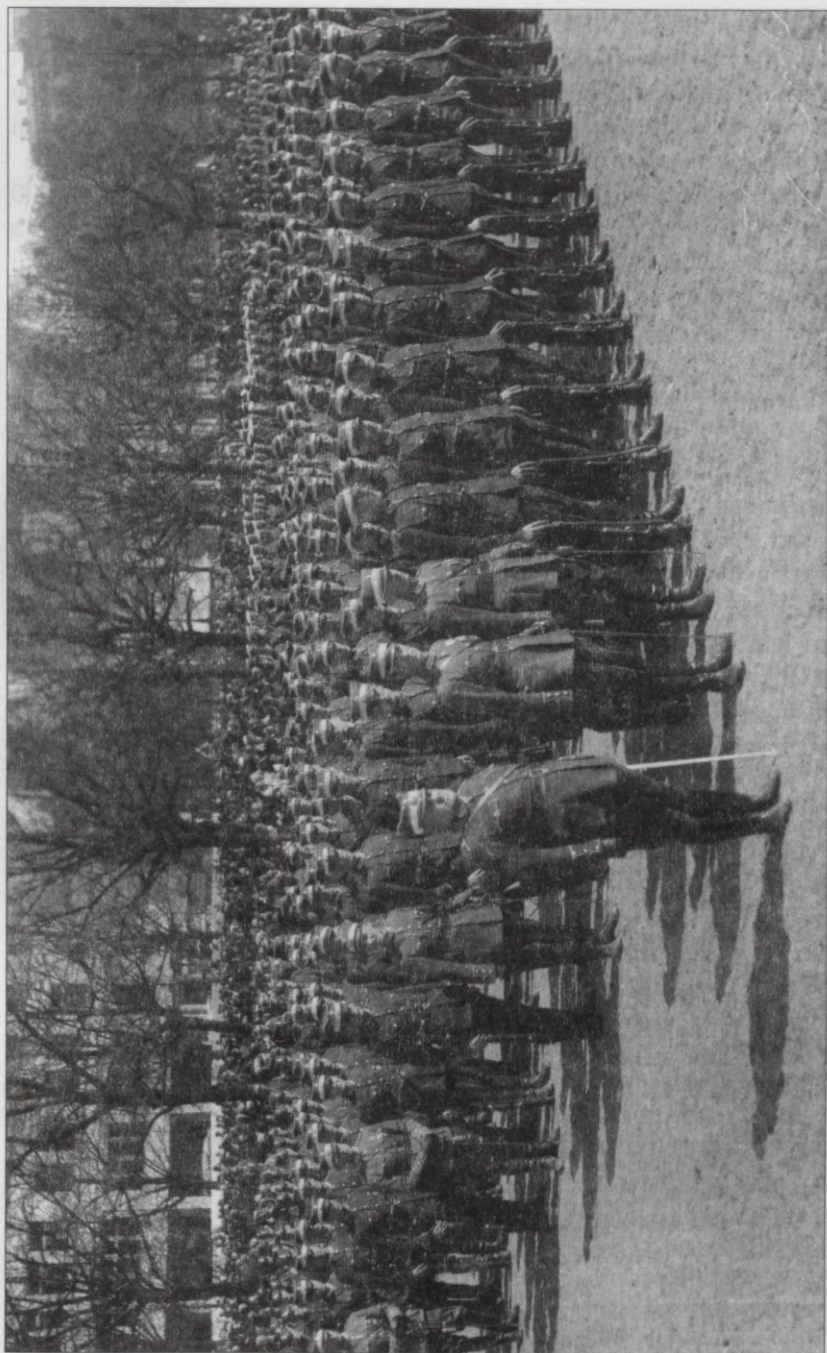
Neatkarīgās Latvijas republikas bruņotie spēki sastāvēja no armijas, flotes un gaisa spēkiem. Miera laikā armijā bija četras kājnieku divīzijas, smagās artilērijas pulks, autotanku brigāde, sapieru pulks, jātnieku pulks un sakaru bataljons. Kara flotē bija viena eskadra ar mīnu un zemūdeņu

2 LBrSp. – 154. lpp. Karavīra svinīgais solījums.

3 Latvijas armija 20 gados. – Vīrsredaktors ģen. H. Rozenšteins. – Raven Printing, Inc. ASV, 1974.

Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli. – Induļa Roņa ievads un eseja. Latvijas Vēstures institūta apgāds. – Rīga, 1949. (Turpmāk - I. Ronis.) – 275. lpp. un tālāk.

Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. Red. O. Freivalds, O. Caunītis, A. J. Bērziņš un citi. 11 sēj. – 1970.–1993. – Daugavas Vanagu apgāds. (Turpmāk LKOPKL) – 1. sēj. 25. lpp.

Karaspēka parāde 1. maija svētkos. Štāba rota, Rīga, Esplanāde, 1930. gada 1. maijs

divizioniem, ieskaitot palīgkuģus – kopā 23 peldošas vienības.⁴ Gaisa spēkos bija viens aviācijas pulks. Pie bruņotajiem spēkiem piederēja arī Iekšlietu ministrijai pakļautā Robežsargu brigāde un Sabiedrisko lietu ministrijai pakļautā Aizsargu organizācija. Robežsargi un aizsargi kara gadījumā būtu tiešā armijas virspavēlnieka padotībā.⁵

Armijas operatīvā daļa miera laikā bruņotajos spēkos paredzēja 17 500 vīru ar 2000 līdz 2500 virsniekiem un 3500 līdz 4000 virsdienesta instruktoriem. 1938. gadā Latvijas valdība iesniedza Tautu savienībai pārskatu par karavīru skaitu, kurš uzrādīja 2200 virsniekus, 23 000 instruktorus un kareivjus, 550 vīrus gaisa spēkos, 450 vīrus kara flotē, 100 virsniekus ar 1200 instruktoriem un kareivjiem Robežsargu brigādē. Īstenībā šādu skaitu Latvijas bruņotie spēki nekad nerasniedza. Ik gadus iesaukto skaitu ietekmēja dzimstība un veselības stāvoklis.⁶

Kara gadījumā bija paredzēts miera laika divīziju skaitu palielināt no četrām uz septiņām, dubultojo arī pārējo armijas vienību skaitu. Kara flotē iesaistītu piemērotus tirdzniecības kuģus, bet citādi to palielināt nebūtu iespējams. Tāpat arī Aviācijas pulka sastāvs daudz nepalielinātos, jo nebija iespējams pavairot lidmašīnu skaitu, lai gan bija sākta latviešu inženieru konstruētu lidmašīnu ražošana Latvijā.⁷

Aviācijas pulkam kara apstākļos bija paredzētas 52 iznīcinātāju lidmašīnas, 48 izlūku lidmašīnas, viens bumbvedējs, seši hidroplāni un 61 apmācības lidmašīna, bet šāds skaits vēl tālu nebija sasniegts. 1940. gadā pulka rīcībā bija tikai 25 iznīcinātāju lidmašīnas, 3 izlūklidmašīnas un 4 hidroplāni. 10 lidmašīnas varēja izmantot sakariem un vēl ap 30 novecojušas lidmašīnas – apmācībai.⁸ Šim lidmašīnu skaitam jāpieskaita arī 30 Aizsargu aviācijas lidmašīnas, kuras vairumā bija būvētas Latvijā.

Teorētiski kara gadījumā Latvija varēja uzstādīt 180 000 vīru lielu armiju un pakāpeniski iesaukt vēl apmēram 120 000 vīrus zaudējumu atvietošanai. Praktiski tomēr šādam sastāvam trūka kā ieroču, tā komandējošo kadru – sagatavotu virsnieku un instruktoru.⁹

1920. gadā pulkvedis, vēlākais ģenerālis Pēteris Radziņš rakstīja laikrakstā "Latvijas Kareivis":

4 LBrSp. – 390. lpp.

5 Turpat. – 50. lpp.

6 Turpat. – 79.–113. lpp.
LKOPKL. – I d. – 27. lpp.

7 LBrSp. – 301. lpp.

8 Turpat. – 302. lpp.

9 Turpat. – 114. lpp.; 602. lpp.

“Ja Latvija vēlas armiju ne skaistumam un reprezentācijai, bet īstām kara vajadzībām, tad arī jāorganizē tāda armija, kura būtu piemērota Latvijas ģeogrāfiskam, politiskam un saimnieciskam stāvoklim. Ir taču skaidrs, ka Latvijas stāvokļa pirmā prasība ir – ātra mobilizācija un stipra kaujas spējība jau pirmajās kara dienās.”¹⁰

Latvijas valdība tomēr nebija spējīga pulkveža Radziņa prasības izpildīt.

Ģeogrāfiskās prasības

Ģeogrāfiskais stāvoklis prasīja valsts robežu nodrošināšanu ar nocietinātām joslām, jo Latvijai nebija nekādu nopietni ņemamu dabīgu šķēršļu. Latvijas aizsardzības plānos vajadzēja paredzēt 494 kilometru garās jūras robežas nosargāšanu un 351 kilometru garās Padomju Savienības robežas nosargāšanu. Nebija domājams, ka Latvijas karaspēkam būtu jāvēršas pret kaimiņvalstīm – Igauniju un Lietuvu.

Padomju Savienības robežas sargāšanai būtu nepieciešama dziļumā izbūvēta nocietinājumu līnija. Valsts neatkarības sākuma gados par tādu nedomāja, jo spēkā vēl bija atbrīvošanas cīņu taktiskās prasības. Tās Latvijas armija bija spējīga veikt, kā to bija veikusi atbrīvošanas cīņu laikā. Ja arī 1920. gados par nocietinājumiem būtu domāts, karā izpostītajai valstij nebija līdzekļus, ar kuriem šos nocietinājumu darbus veikt. Daudz svarīgāks bija valsts jaunuzbūves darbs. Paļāvību radīja arī 1920. gadā ar Padomju Krieviju noslēgtais miera līgums. 1920. gada līgumam sekoja līdzīgs līgums ar Padomju Savienību 1932. gadā, kuru 1934. gadā vēl pagarināja uz tālākiem 10 gadiem. Arī valsts pastāvēšanas vēlākos gados nocietinājumu būvei līdzekļu pietrūka. Nozīmīgs gan bija apsvēruma, ka tādu nocietinājumu būve varētu pasliktināt diplomātiskās attiecības. Aizdomīgā Padomju Savienība tādu rīcību varētu uzskatīt par nedraudzīgu soli.¹¹

Jūras robeža bija jāargā jau miera laikā pret kontrabandistiem. Šo uzdevumu Latvijas kara flote spēja veikt. Turpretī, ja garajai jūras robežai uzbruktu viens no paredzamajiem ienaidniekiem – Vācija vai Padomju Savienība, tad piekrastes nosargāšana būtu ļoti problemātiska. Pieejas ostām un Irbes jūras šaurums būtu jānodrošina ar mīnām, bet to nebija pietiekošā vairumā. Bez tam – pretinieka mīnu traleri tās drīzi novāktu, jo nebūtu krastu aizsardzības lielgabalu, ar kuru uguni mīnu joslas aizsargāt. Vienīgi Daugavgrīvā atradās novecojušas cietokšņa lielgabalu baterijas,

10 Aleksandrs Plensners: Pret vētrām un negaisiem. Atmiņas. – Grāmatu Draugs. – ASV, 1982. – 195. lpp. Cit. no “Latvijas Kareivis”. – Nr. 72. – 18. maijā.

11 LBrSp. – 582. lpp.

kuru sniedzamība nevarēja sacensties ar moderno lielvalstu karakuģu artilērijas sniedzamību.¹²

Jūras robežas nosargāšanai apvienoja visus bruņotos vilcienus vienā krastu artilērijas pulkā, kā kustīgās baterijas. Tomēr arī šo kustīgo bateriju lielgabali bija vājas kvalitātes un Pirmā pasaules karā nolietoti. Latvijas kara flote sastāvēja no trim minū licējiem un divām zemūdenēm, kuru kopējais apbruņojums bija 8 lielgabali, 12 torpēdaparāti, 16 ložmetēji un 60 minas. Ar šo niecīgo spēku Latvijas piekrastes ūdeņus nosargāt nebija cerības. Flote istenībā bija tikai valsts reprezentācijas ierocis.

Kā krastu nosargāšanai, tā karaspēka apgādei citās aizsardzības joslās ģeogrāfiskais stāvoklis prasīja stratēģiski novietotas dzelzceļa līnijas. Tādas bija vajadzīgas arī tirdzniecībai miera laikā, un tomēr valstij nebija pietiekošu līdzekļu, lai visas vajadzīgās līnijas izbūvētu. Pietrūka pēdējā posma Rīgas–Lubānas līnijā, netika izbūvēta Kuldīgas–Tukuma līnija un galvenais – piekrastes aizsardzības vajadzībām nepieciešamā Liepājas–Ventspils līnija.¹³

Lai sekmīgi nosargātu pilsētas, iedzīvotājus, rūpniecību un karaspēka transportu pret sagaidāmajiem pretinieka gaisa spēku uzbrukumiem, vajadzēja spēcīgu gaisa floti. Modernās lidmašīnas bija tik dārgas un to iegāde tik sarežģīta, ka līdz Otrā pasaules kara sākumam nebija iegādāta pat puse no aizsardzības plānos paredzētā lidmašīnu skaita. Valsts pastāvēšanas pēdējos gados lidmašīnas sāka ražot Latvijā, izmantojot noderīgo bērzkoku un Latvijā ražotus saplākšņus. Ražošana sākās par vēlu, turklāt Latvijā nebija iespējams ražot lidmašīnu motorus. Tie bija jāieved no ārzemēm.¹⁴

Politiskās prasības

Pulkveža Radziņa nākošais noteikums bija politisko prasību izpildīšana. Kā pirmo viņš pats un vairāki Latvijas vadošie politiķi izvirzīja prasību radīt Baltijas valstu militārsavienību. 1920. gadā Latvijas ārlietu ministrs Zīgrīds Meierovics ierosināja izveidot lielu Baltijas savienību, kurā ietilptu Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva un Polija. Tā paša gada augustā šo līgumu parakstīja, bet oktobrī poļu karaspēks okupēja Viļņas apgabalu Lietuvā, un sākās ilgstošais Lietuvas–Polijas konflikts. Šī iemesla dēļ ne Polija, ne Lietuva līgumu neratificēja, un no tā atteicās arī Somija.¹⁵

12 LBrSp. – 250. lpp.

13 Turpat. – 610. lpp.

14 Turpat. – 300.–303. lpp.

15 I. Ronis. – 277. lpp.

Ja līgums būtu ratificēts un iedzīvināts ar pietiekošu enerģiju, visām piecām valstīm kopā būtu ap 43 miljoni iedzīvotāju ar ievērojamu ražošanas potenciālu. Tās varētu izveidot spēcīgu un labi apbruņotu armiju, skaita ziņā tuvu 4,3 miljoniem vīru. Grūtības šādai savienībai radītu ļoti garā robeža ar Padomju Savienību un vairāk nekā četrkārtējais Polijas iedzīvotāju skaita pārsvars salīdzinājumā ar pārējām paredzētās savienības valstīm kopā. Kā vēlāk izrādījās, diplomātisko sakaru uzturēšana ar Poliju nebija viegla. Mazākās valstis baidījās no Polijas pārsvara iespaida, kas varētu apdraudēt ne vien mazāko valstu ārpolitiku, bet arī kulturālo un saimniecisko neatkarību.

Kā Vācijas, tā Padomju Savienības interesēs bija kavēt šīs lielās un vēlāk arī mazās (Igaunija, Latvija, Lietuva) savienības izveidošanu. Latvijas diplomātu grūtais uzdevums bija radīt tādus politiskos apstākļus, lai ne Padomju Savienība, ne Vācija nevarētu uzsākt agresīvu rīcību pret Latviju. Viena iespēja bija – noslēgt starptautiskus līgumus. Latvijas diplomāti šo iespēju izmantoja un tai ticēja – pat pārāk uzticējās. Valsts aizsardzībai nozīmīgāks bija interešu līdzsvars starp abiem sāncenšiem. Kamēr abas valstis – Vācija un Padomju Savienība kāroja pakļaut Baltijas valstis sev, ne viena, ne otra nevarēja uzsākt agresīvu rīcību, lai neizsauktu pretsoļus no sāncenša. Šāda līdzsvara ilgstoša saglabāšana nebija Baltijas valstu diplomātu spēkos. Diplomātu gribu vājināja arī pārliecība, ka Baltijas valstīm nekad nebūs jāstājas pret Padomju Savienību vai Vāciju vienām pašām. Neviens nevarēja iedomāties, ka varētu rasties stāvoklis, kurā Francija būtu sabrukusi un Lielbritānija nespētu vai negribētu nekā darīt Baltijas valstu labā. Tāds stāvoklis radās Otrajā pasaules karā – jau 1940. gadā.¹⁶

Saimnieciskās prasības

Pulkveža Radziņa prasība saimnieciskā laukā bija visgrūtāk izpildāma. Straujā ieroču tehnikas attīstība starpkaru periodā radija Latvijas bruņoto spēku apgādei nepārvaramas grūtības. Lai karotu, ir nepieciešama labi izveidota kara materiālu un ieroču rūpniecība ar pietiekošu dzinējspēku. Bija nepieciešamas ogles un nafta. Nafta bija vajadzīga arī dažādu blakusproduktu ražošanai. Bija vajadzīga dzelzsrūda un krāsainie metāli: varš, niķelis, svins, alumīnijs, platīns. Nepieciešama bija kokvilna, gumija, glicerīns, dzīvsudrabs un dažādi ķīmiski produkti sprāgstvielu gatavošanai.

16 LBrSp. – Baltijas valstu militārais potenciāls. – 625. lpp.

No visa vajadzīgā Latvijā bija tikai celuloze, vilna, azbests, saplākšņi un dažas ķīmiskās vielas. Viss vairums dārgāko izejvielu bija jāieved. Arī tad Latvijā varēja ražot tikai kājnieku vieglo ieroču municiju, bet lidmašīnu motori, smagie ieroči un degvielas bija jāieved no ārzemēm. Karavīru ieročus pārsvarā ražo no sevišķi rūdītas dzelzs. Patronu čaulītēm vajadzīgs varš, lodēm – svins. Spēkratu motoriem un citām daļām nepieciešami vēl citi retie metāli. Degviela vairumam spēkratu ir naftas produkts.

Latvijā nav ne dzelzs, ne citu metālu atradņu tādā vairumā, lai tās varētu izmantot ieroču un spēkratu motoru ražošanai. Latvijā nav arī naftas krājumu. Kā šis, tā daudzas citas jēlvielas bija jāieved no citām zemēm, par tām maksājot dārgu ārzemju valūtu. Varēja iegādāties citu zemju ražojumus gatavus, bet tad tie bija vēl dārgāki.

Valsts vadība darīja visu iespējamo savas armijas labai apbruņošanai, bet līdzekļu tam nekad nebija diezgan. Kad bija jāizšķiras, vai iegādāties dārgus ieročus jeb uzlabot valsts dzelzceļu tīklu, celt skolas un slimnīcas, tad vienmēr iedzīvotāju labklājībai bija priekšroka. Valsts sākuma gados citādi nemaz nebija iespējams. Latvija Pirmā pasaules kara gados bija izpostīta un svešo armiju izlaupīta. Milzumu līdzekļu vajadzēja valsts jaunuzbūves darbam. Valsts pastāvēšanas pēdējos gados ieroču iegāde vairs nebija iespējama, jo visas Eiropas valstis gatavojās sagaidāmajam karam un ieročus vairs labprāt nepārdeva. Notika pat tā, ka Latvijas valdības pasūtīnātos un samaksātos ieročus no ārzemēm nemaz nepiegādāja vai arī tie pienāca tad, kad Latvija jau bija okupēta.¹⁷

Militārā gatavība

Ceturtnā pulkveža Radziņa prasība bija: ātra mobilizācija un stipras kaujas spējas jau pirmajās kara dienās. Arī šo prasību Latvijas bruņoto spēku vadība nespēja izpildīt. Gadu gaitā līdz 1938. gadam bija izstrādāts jau ceturtais mobilizācijas plāns, kurš paredzēja mobilizāciju veikt triju dienu laikā. Bija paredzēti trīs aizstāvēšanās plāni: pret Vāciju, pret Padomju Savienību un pret abām šīm valstīm reizē. Nebija domājams, ka būtu jāgatavojas aizsardzībai pret Igauniju vai Lietuvu. Lielākais trūkums šajos plānos bija tas, ka nebija izdevies noslēgt militārās savienības līgumu ar Igauniju. Ar Lietuvu nepastāvēja pat sadarbības noruna. Tādēļ armijas

17 I. Ronis.. – 227/28. lpp.

LBrSp. – Bruņoto spēku apgādes problēmas. – 565. lpp.

Treiguts-Tāle Ernests: – Latvieši, karš ir sācies! – Atmiņas, 2 grām. – Gauja, 1992.

(Turpmāk Treiguts.) – 2. gr. – 11. lpp.

Aizsargu parāde Uzvaras laukumā Rīgā, 1939. gada 18. jūnijā

vadībai, mobilizācijas un operācijas plānojot, nebija iespējams spriest par to, kā kaimiņi reaģētu uz iebrukumu Latvijā no austrumiem. Igaunijas un Latvijas robeža ar Padomju Savienību bija atklāta un bez ievērojamiem dabiskiem šķēršļiem. Lietuvu no Padomju Savienības sedza Polija. Vācijas iebrukumam Baltijas valstis būtu bijis jāiet caur Lietuvu, un ar zināmu drošību varēja spriest, ka Lietuva būs izstrādājusi savu pretošanās plānu, kuram tad Latvija varētu piemēroties.

Teorētiski Latvija būtu spējīga mobilizēt augstākais 200 000 vīru. Īstenībā armijas vadības rīcībā bija tikai 160 000 apmācīti rezervisti, ieskaitot 17 000 rezerves instruktoru un 4000 virsnieku. Aktīvās armijas rindās katrā laikā bija ap 18 000 līdz 20 000 apmācītu un kaujai gatavu karavīru, kuri uzbrukuma gadījumā tūdaļ būtu gatavi stāties pretī uzbrucējam.¹⁸ Tiem jāpieskaita arī 35 000 apbruņotu aizsargu un 1200 robežsargu. Šo spēku aizsegā varētu risināties rezervistu mobilizācija, ietērpšana, apbruņošana un nogādāšana uz katrai karaspēka vienībai paredzēto kaujas sektoru.

Pat ja teorētiski iespējama iesaucamo skaits mobilizācijas gadījumā būtu savācama, armijas vadībai tomēr nebija pietiekoši līdzekļu un ieroču tāda skaita karavīru ietērpšanai un apbruņošanai. Ieroču pietiktu tikai 130 000 vīriem. Vēsturnieks Edgars Andersons spriež, ka teorētiski 180 000 vīru varētu būt Latvijas armijas maksimālais spēks. Lielākas armijas sagatavošanai valsts rīcībā nebija ne naudas, ne ieroču. Bez tam armijas miera laika virsnieku un instruktoru kadri būtu bijuši par mazu pilnīgas mobilizācijas īstenošanai. Rezerves virsnieki būtu par veciem aktīvam frontes dienestam.¹⁹ Neraugoties uz šīm šaubām, kā tautā, tā armijā morāle bija augsta, un, būdami lepnī par savas valsts sasniegumiem, pilsoņi bija gatavi to aizstāvēt, netaupot savus spēkus un dzīvību, kā to prasīja karavīru zvērests.

Visi šie plānojumi bija realizējami dzīvē tikai ar Rietumu lielvalstu militāru palīdzību. To gan cerēja Baltijas valstu valdības, bet pašas Rietumu lielvalstis nekad nopietni nebija domājušas tādu palīdzību sniegt. Noteicošo ārlietu ministriju ierēdņu apziņā Baltijas valstis joprojām šķita tikai nejauša parādība un par dabisku uzskatīja šo valstu piederību pie Krievijas.

PSRS–Vācijas neuzbrukšanas līgums

Latvijas brīvības cīņās no 1918. gada līdz 1920. gadam Latvijas iedzīvotāji bija mācījušies pazīt komunistus. Viņi zināja, ka lielā krievu valsts

18 LBrSp. – 113. un 602. lpp

19 Turpat. – 114. lpp.

ir pakļauta komunistu partijas varai un ka partijas vadītāji krievu impērijai labprāt pievienotu arī Baltijas valstis. Par dzīvi un noskaņojumu komunistu partijas pakļautībā Latvijas iedzīvotāji tomēr zināja maz. Pat tie, kuri sarakstījās ar saviem radniekiem Krievijā, neuzzināja, kas ar viņiem noticis, jo sarakste pēkšņi pārtrūka un tālākas ziņas nebija iespējams iegūt.²⁰

Tā Latvijas iedzīvotāji neuzzināja, ka Padomju Savienībā slēgti visi latviešu laikraksti, likvidētas latviešu grāmatu izdevniecības, likvidētas latviešu skolas un kolonijas. Latvijā neuzzināja arī par vadošo latviešu komunistu un Sarkanarmijas darbinieku iznīcināšanu. Daļā Latvijas iedzīvotāju radās ieskaits, ka Padomju Savienībā 1939. gadā vairs nevar būt tik asiņains un necilvēcīgs režīms, kāds tas bijis 1919. gadā.²¹ Latvijas valdība un tauta tomēr apzinājās, ka militārā ziņā no Padomju Savienības sagaidāmi visnopietnākie draudi.

Eiropā bija izaugušas divas lielvalstis – Vācija un Itālija, kuru ārpolitika arvien vairāk tuvojās senāko impēriju paraugiem. Fašistiskā Itālija centās iegūt kolonijas Āfrikā un vairoot savu iespaidu Eiropas kontinentā, pastiprinot savus militāros spēkus. Nacionālsociālistiskā Vācija 1936. gadā atteicās no Versaļas 1918. gada miera līguma noteikumiem un uzsāka bruņošanos.²² Ne Francija, ne Lielbritānija necēla iebildumus. Tas pārliecināja Vācijas vadoni Ādolfu Hitleru (*Adolf Hitler*), ka šīm lielvalstīm nav pretošanās gribas.²³ 1936. gadā Vācija militarizēja Francijas pierobežu apgabalus Elzasu un Lotringiju. Tajā pašā gadā Hitlers vienojās ar Itālijas diktatoru Benito Musolini (*Benito Mussolini*) par tā saukto Berlīnes–Romas asi, tas ir, ciešu sadarbību, kurai pievienojās arī Japāna, lai iebiedētu citas valstis.²⁴ 1938. gadā Vācija aneksēja Austriju. Atkal ne Francija, ne Lielbritānija neprotēja. Pēc katras invāzijas Hitlers apgalvoja, ka viņam Eiropā vairāk prasību nav. 1939. gada martā ar daļēju britu piekrišanu vācieši okupēja Čehoslovākiju un nodibināja tur savu protektorātu. Ar to savu neatkarību bija zaudējusi pirmā Eiropas valsts, kura bija kļuvusi parstāvīga, Austroungārijas impērijai sabrūkot 1918. gadā. Tagad

20 I. Ronis.. – 268. lpp.

21 LBrSp. – Attieksmes pret Padomju Savienību. – 710. lpp.

22 An Encyclopedia of World History, Edited by William L. Langer. – Houghton Mifflin Company Boston, 1972. (Turpmāk – Langer.) – 1011. lpp.

Allan Bullock. Hitler. A Study of Tyranny. – Penguin, 1963. (Turpmāk –Bullock.) – 342.–355. lpp.

23 Turpat. – 353. lpp.

24 Turpat. – 350.–352. lpp.

Langer. – 1011. lpp.

Austroungārijas vietu gatavojās ieņemt nacionālsociālistu pārvaldītā Vācija sava vadoņa Ādolfa Hitlera vadībā.²⁵

Komunistu vadītā Padomju Savienība viltīgā un piesardzīgā partijas ģenerālsēkretāra Josifa Staļina vadībā tik atklāti nerikojās. Staļina varas nostiprināšanai jau 1934. gadā bija sāktas tīrīšanas akcijas gan partijas, gan Sarkanarmijas aprindās un partijas pretinieku iznīcināšana visā tautā. Ārzemēs par to uzzināja tikai tik daudz, cik izpauda komunistu virsprokurora Andreja Višinska vadītās prāvas pret veciem partijas biedriem. Viņiem piedēvēja nodevību pret komunistu partiju un savvērestību pret padomju valdību. Sarkanarmija zaudēja savus spējīgākos virsniekus, un visā Padomju Savienībā šo tīrīšanu rezultātā aizgāja bojā ne mazāk par miljonu cilvēku.²⁶

Ar to Staļins iedvesa nāves bailes ne vien visām Padomju Savienības tautām, bet arī komunistu partijas darbiniekiem un panāca pret sevi vislielāko padevību. 1938. gada beigās Staļins jutās jau pietiekoši spēcīgs, lai sāktu domāt par savas lielkrievu impērijas paplašināšanu. Šajos plānos viņa centieni sadūrās ar Hitlera centieniem. Hitlers par vācu tautas dzīves telpu bija paredzējis gan Baltijas valstis un Poliju, gan arī Baltkrieviju un Ukrainu Padomju Savienībā. Staļinam šie plāni nebija sveši, un viņš centās diplomātiskā ceļā panākt vairāk laika, lai sagatavotos neizbēgamam karam.

Pa diplomātiskiem aplinkus ceļiem Staļins uzsāka meklēt iespējas sadarbībai ar Hitleru jau 1939. gada sākumā. Komunistu partijas 18. kongresā viņš izteicās, ka Rietumu kapitālisti cenšoties iedzīt ķīli starp Padomju Savienību un Vāciju. 1939. gada marta beigās Lielbritānija un Francija vienojās dot garantijas Polijai pret vācu uzbrukumu. Polija šo palīdzības solījumu pieņēma un 6. aprīli parakstīja atbilstošu līgumu. Tajā pašā laikā Lielbritānijas un Francijas diplomātiskās misijas ieradās Maskavā, lai uzsāktu sarunas ar Staļinu par militārsavienību pret Vāciju.

Diplomātiskā aktivitāte starp Lielbritāniju un Franciju, no vienas puses, un Padomju Savienību, no otras, izraisīja lielu interesi Baltijas valstīs. Viņu centieni iegūt labāku informāciju par sarunu norisi un galvenokārt par to, kādu viedokli izsaka viena vai otra puse Baltijas valstu jautājumā, nedeva nekādus panākumus. Lielvalstis nekā par savām sarunām neizpauda. Šī

25 Bullock. – 455.–489. lpp.

Langer. – 1012. lpp.

26 Andersons Edgars. Latvijas vēsture. – Āpolitika. 2 d. – Daugava, Zviedrijā, 1982. un 1984.g. – 2. d. – 70.–71. lpp.

Berklavs Eduards. Zināt un neaizmirst. – Preses nams, 1998. (Turpmāk – Berklavs.) – 31. lpp.

izturēšanās lika domāt, ka lielvalstīm Baltijas valstu liktenis ir vienaldzīgs, vēl ļaunāk: it kā mazās valstis būtu bīdāmas figūras lielvalstu spēlē, ar kuru ieskatiem nebūtu jārēķinās.

Neraugoties uz visu slepenību, atklājās Staļina vēlēšanās panākt tāda veida garantijas Baltijā, kas praktiski dotu Padomju Savienībai tiesības okupēt Somiju, Igauniju, Latviju, Lietuvu un Austrumpoliju. Slepenībā Rietumvalstis šādam plānam jau bija devušas savu piekrišanu.²⁷ Baltijas valstu valdības bija bezizejas stāvoklī. Savstarpējās aizsardzības sistēma Tautu Savienības ietvaros bija pilnīgi sabrukusi, un lielvalstis vadījās tikai no savām interesēm.

Kad atklājās Staļina vēlēšanās panākt Padomju Savienības garantijas Baltijas valstīm, kas praktiski dotu tiesības Padomju Savienībai okupēt Somiju, Igauniju, Latviju un Lietuvu, Baltijas valstis neredzēja citu izeju, kā pasludināt pilnīgu neitralitāti. Lielbritānija un Francija bija pārāk tālu, lai nopietna konflikta gadījumā varētu baltiešiem palīdzēt. Katra baltiešu nosliece Padomju Savienības vai Vācijas virzienā tūdaļ padarītu tos par otras puses ienaidniekiem.²⁸

3. maijā Staļins nomainīja Padomju Savienības ārlietu komisāru. Maksima Litvinova (*Maxim Litvinov*), ko vācieši apzīmēja par internacionālistu un žīdu, vietā nāca krievs Vjačeslavs Molotovs, un Padomju Savienības sūtni Berlīnē nomainīja pret citu.²⁹ Šie soļi lika Hitleram nojaust, ka Padomju Savienības ārpolitikā iezīmējās jauns virziens. Staļins bija gatavs uzsākt nopietnas sarunas par sadarbību starp komunistisko Padomju Savienību un nacionālsociālistisko Vāciju, kuru viņš pats visu laiku bija apzīmējis par reakcionārā fašisma perēkli.

Staļins labi apzinājās, ko dara. Viņam par katru cenu vajadzēja novilcināt Hitlera agresīvos plānus pret Padomju Savienību. Līgums ar Rietumu demokrātijām nekavētu Hitleru savu plānu realizēšanā. Kamēr ar vairākiem pārtraukumiem vēl turpinājās sarunas ar britu un franču pārstāvjiem, Staļins pēkšņi izsauca pie sevis Vācijas sūtni un uzaicināja viņu kārtot jau janvārī pasākto tirdzniecības sarunu noslēgšanu. Hitlerš to pareizi saprata kā signālu daudz nopietnākām sarunām un nekavējoties nosūtīja uz Maskavu savu ārlietu ministru Joahimu Ribentropu (*Joachim von Ribbentrop*). Tikko britu un franču delegācija, neko nepanākusi, atstāja Maskavu, 23. augustā Staļins pieņēma Ribentropu. Diena pagāja intensīvās

27 Šveics Vilnis V. How Stalin got the Baltic States. – Jersey City State College, NJ, USA, 1991. – 6. lpp.

28 Ārpolitika. – 2.d. – 86.–92. lpp.

29 Treiguts. – 1 d. – 309. lpp.

sarunās, un tai pašā naktī Ribentrops un Molotovs parakstīja nacistu Vācijas un komunistu Krievijas savstarpējās neuzbrukšanas līgumu.³⁰

Līgumam bija pievienots neizpaužams dokuments par abu impēriju interešu sfēras sadalījumu. Saskaņā ar šo slepeno nolīgumu Padomju Savienība un Vācija nosprauda kopīgu robežu, pārdaļot Poliju divās daļās un atstājot Lietuvu Vācijas interešu sfērā, bet Latviju, Igauniju un Somiju – Padomju Savienības interešu sfērā.³¹ Slepenā protokola saturs ātri vien nāca zināms diplomātu aprindās, bet abu impēriju sūtņi to noliedza.³² Arī vēl pēc kara, Nirnbergas tiesas prāvā, padomju prokurors ģenerālis Rudenko visiem spēkiem centās aizkavēt Padomju Savienības – Vācijas slepenā līguma iztirzāšanu.³³

Otrā pasaules kara sākums

Ar uzbrukumu Polijai 1939. gada 1. septembra rīta ausmā nacistu Vācija iesāka Otro pasaules karu. Latvijas valdība tūdaļ pieteica savu neitralitāti šajā konfliktā. Neitralitātes deklarāciju tā atkārtoja vēlreiz 3. septembrī, kad Vācijai karu pieteica Lielbritānija un Francija.³⁴ Tāpat rīkojās arī pārējās Baltijas valstis. Kara pieteikums arī bija vienīgā palīdzība, ko Rietumu sabiedrotie deva Polijai kara sākumā savstarpējās palīdzības līguma ietvaros. Briti novietoja savu karaspēku Francijā, bet gausās mobilizācijas dēļ franču armija bija gatava kara darbībai tikai 17. septembrī, kad Polijā iebruka Padomju Savienības karaspēks. Desmit dienas vēlāk vācieši ieņēma Varšavu. Kara darbība pret Vāciju rietumos visā nopietnībā turpinājās uz jūras un gaisā. Kara pirmajā nedēļā gandrīz 40 kuģi krita par upuri vācu zemūdenēm un minām.³⁵

30 Anthony Read and David Fisher. *The Deadly Embrace*. – Michael Joseph, 1988. – 246. lpp.

31 Dunsdorfs Edgars. *Kārļa Ulmaņa dzīve*. – Daugava, Zviedrijā, 1978. (Turpmāk – Kārlis Ulmanis.) – Slepenā protokola fotoattēls vācu valodā – XL un XLI starp 456/457. lpp.

Bullock. – 530. lpp.

Treiguts. – l.d. – 638. lpp.

32 Turpat. – 371. lpp.

33 Berkļavs. – 32. lpp.

Vanags Kārlis. *Boļševiku jūgā*. – Liesma, Oldenburgā, Vācijā, 1951. g. (Turpmāk – Vanags.) – 15. lpp.

34 *Latvieši Lielbritānijā*. Red. Inese Auziņa-Smita. – LNPL un DVF Londonā, 1995. (Turpmāk – *Latvieši L.Br.*) – 93. lpp.

35 Reid Alan. *A Concise Encyclopedia of the Second World War*. – Osprey, 1974. (Turpmāk: Reid.) – 14. lpp.

Vācu armijas iebrukums Polijā pirmo reizi visai pasaulei parādīja jauno kustības kara taktiku. Daļa poļu gaisa spēku lidmašīnu nespēja pacelties gaisā, kad tās jau lidlaukos iznīcināja vācu bumbveži. Strauji kustošas vācu tanku vienības ātri izlauzās caur poļu armijām un izpostīja sakaru tīklu, saceļot karaspēka tālā aizmugurē apjukumu. Bez sakariem un centrālas vadības palikušie poļu bruņotie spēki cīnījās ar izmisuma drosmi, bet nesaskaņoti tie nespēja ilgstoši pretoties.

Satriecošs pārsteigums bija Sarkanarmijas uzbrukums no aizmugures 17. septembrī, kad Staļins steidzās paņemt savu Polijas daļu. Krievu karaspēks Polijā iegāja ar kauju. Komunisti apgalvoja, ka Padomju Savienība steigusies palīgā saviem tautas brāļiem – ukraiņiem un baltkrieviem, kuri netaisni cietuši no poļu varmācībām. Ar šo soli Staļins ievadīja Padomju Savienības imperiālismu Eiropas virzienā un Polija bija šo centienu pirmais upuris.³⁶

Poļu aizsardzības spēki bija nostādīti bezizejas stāvoklī, un pēc varonīgas pretošanās 27. septembrī Varšavas telpā sapulcinātie poļu spēki padevās vāciešiem. Daļa poļu karaspēka internējās Ungārijā, nedaudzi arī Latvijā. Viena poļu zemūdene, bojāta motora dēļ, meklēja patvērumu Tallinas ostā, kur igauņi to internēja. Pēc motora izlabošanas poļu jūrnieki pārvarēja igauņu sardzi un devās atklātā jūrā. Šo gadījumu nekavējoties izmantoja Staļins, lai pārvestu igauņiem viņu neitralitātes laušanu vai nespēju savu neitralitāti sargāt. 26. septembrī krievi Baltijas jūrā nogremdēja savu tankkuģi "Metālists", lai varētu vainot poļu zemūdenes un izdarīt spiedienu uz Igauniju.³⁷

28. septembrī Padomju Savienība vienojās ar Vāciju par pārkārtojumu 23. augustā parakstītā neuzbrukšanas līguma slepenajā protokolā. Saskaņā ar papildu protokolu Padomju Savienības iespaيدا sfērā ietilpināja arī Lietuvu. Kā kompensāciju vāciešiem Staļins atdeva daļu no Sarkanarmijas okupētās Polijas.

Jau 1939. gadā Sarkanarmijas ģenerālštābs izdeva Baltijas valstu kartes 1:500 000 mērogā, kurās Latvija bija apzīmēta kā padomju republika.³⁸

36 Gore Ilga un Stranga Aivars. Latvija: neatkarības mīkkrēslis. Okupācija. – Izdevniecība Izglītība – Rīga, 1992. (Turpmāk – Gore un Stranga.) – 6. lpp.

37 Ārpolitika. – 2.d. – 208. lpp.

Reid. – 14. lpp.

38 LKOPKL. – 1 d. – 71. lpp.

Andersons. – 2 d. – 263. lpp.

Kažociņš Indulis. Kas parakstīja PSRS NKVD pavēli No.0012237 – Latvijas Vēsture, 1993. – Nr.1(8). – 57. lpp.

Citu zemju karšu izdošana pati par sevi nav nekas neparasts, bet 1939. gadā neatkarīgās Baltijas valstis nekādā gadījumā nevarēja nosaukt par padomju republikām. Tāda rīcība tikai apliecināja, ka Padomju Savienības valdība un Sarkanarmija jau 1939. gadā plānoja Baltijas valstu iekļaušanu krievu impērijā. Ir iespējams, ka Staļins bija paredzējis Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Somijas okupāciju jau 1939. gada oktobrī vai novembrī, ievadot to ar viltīgajiem bāzu līgumiem. Viņa plānus izjauca somu negaidīti sīvā pretestība un ziemas karš.

Par sagatavošanos kara darbībai liecina arī robežsargu štābu ziņojumi savām valdībām par krievu karaspēka koncentrējumiem pie Baltijas valstu robežas. Pret Latvijas robežu vien bija nostādītas sešas līdz astoņas strēlnieku divīzijas, vairākas jātnieku brigādes un liels vairums artilērijas. Šis karaspēks pierobežā rīkoja manevrus, bieži vien izaicinoši uzbrūkot Latvijas robežas virzienā, labi apzinoties, ka Latvijas robežsargi tos novēro.³⁹ Latvijas robežsargi tomēr izturējās aukstasinīgi un neļāvās izprovocēties kara darbībai. Katrsniecīgākais incidents būtu devis krieviem iemeslu tūdaļ iebrukt Latvijā ar visiem rīcībā esošajiem spēkiem.⁴⁰

Sarkanarmijas bāzes Baltijas valstīs

22. septembrī uz Maskavu bija aicināts Igaunijas ārlietu ministrs Karls Selters (*Karl Selter*), lai pārrunātu paredzētā tirdzniecības līguma noslēgšanu. Viņam par pārsteigumu tirdzniecības līguma vietā Molotovs piedāvāja savstarpējas palīdzības līgumu. Šī līguma ietvaros Igaunijā būtu novietojams Padomju Savienības karaspēks, jo Igaunijas valdība neesot spējīga uzturēt kārtību savā zemē. To liecinot poļu zemūdenes izbēgšana no Tallinas ostas. Selters devās atpakaļ uz Igauniju, lai apspriestos ar savu valdību. Kad Igaunijas valdība uzzināja, ka pie valsts robežām tiek sapulcināts krievu karaspēks, tā atzina, ka pretošanās nav iespējama.⁴¹

28. septembrī Selters parakstīja līgumu ar Padomju Savienību, un 10. oktobrī Sarkanarmijas daļas jau ieņēma bāzes Igaunijā. Igaunijā izšķīrās Latviju par savu līgumu neinformēt, ar to laužot 1934. gada Latvijas – Igaunijas aizsardzības savienības līgumu. Starp Baltijas valstīm nevaldīja savstarpēja uzticība, un sadarbības trūkums pavairoja katrai valstij atsevišķi

39 Andersons. – 2.d. – 219. lpp.

Vanags. – 20. lpp.

40 Literatūra un Māksla. – 1989. – 5.aug. – Vācijas sūtnis fon Kotze runā par diviem korpusiem.

41 Gore un Stranga. – 16. lpp.

pastāvošās briesmas. Igaunija bija vienīgā, ar ko Latvijai bija izveidota aizsardzības savienība. Lietuva tai nebija pievienojusies. Ja Baltijas valstu politiķi būtu spējuši saskaņoties, tad sarunās ar Padomju Savienību pie viena galda pret Staļinu un Molotovu sēdētu gan Igaunijas, gan Latvijas un Lietuvas pārstāvji, cits citu atbalstot. Diemžēl tas ir neauglīgs minējums, un jāšaubās, vai sarunu iznākums būtu vērsies Baltijas valstīm labvēlīgāks.⁴²

Kad krievi izteica vēlēšanos "precizēt" savas attiecības ar Latviju, Latvijas valdība saprata, ka tas ir ultimāts, kam dotajos apstākļos pretoties nav iespējams. Valdība nolēma nevilcināties, un 2. oktobrī Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters devās uz Maskavu. Krievi pieprasīja nekavējoties noslēgt Latvijas – Padomju Savienības savstarpējās palīdzības līgumu, kas paredzētu krievu karaspēka daļu izvietošanu un militāru bāzu ierīkošanu Kurzemē. Līgums balstījās uz 1920. gada 11. augusta Latvijas – Padomju Krievijas miera līguma pamata un paredzēja draudzīgo attiecību attīstīšanu, valstiskās neatkarības atzīšanu un neiejaukšanos valsts iekšējā dzīvē.⁴³ Sarunās bez krievu ārlietu ministra Molotova un viņa palīgiem piedalījās arī Staļins. Staļins pateica atklāti, ka krievi tagad ir stiprāki un latvieši vājāki nekā pirms 20 gadiem. Viņš apgalvoja, ka vāciešu dēļ krievi jau tagad varētu okupēt visu Latviju, bet krievi negribot nodarīt latviešiem pārestību. Molotovs piedraudēja, ka nākošā karā neitrālām Baltijas valstīm nebūšot vietas, jo tās esot pārāk nedrošas un tās varētu izmantot pret Padomju Savienību. Viņš apsoliya pēc kara beigām visus krievu spēkus no Latvijas atkal atsaukt.

Krievi prasīja daudz vairāk, nekā latvieši bija gaidījuši. Tie pieprasīja flotes bāzes Liepājā, Ventspilī un Rīgā, kā arī krastu aizsardzības artilērijas bāzes pie Irbes jūras šauruma. Latviešu pārstāvji viegli nepadevās, un krievi izrādīja piekāpšanos attiecībā uz Rīgu, bez kuras varot arī iztikt. Sarunas par bāzu vietām un ielaižamā karaspēka skaitu ieilga. Iznākums tomēr nebija novēršams.

5. oktobrī Munters parakstīja līgumu, kurā krieviem apsoliya dot tiesības iekārtot kara flotes bāzes Liepājā un Ventspilī, kur atļāva novietot arī kājnieku, tanku un artilērijas vienības. Durbē atļāva novietot motorizēto kājnieku un tanku daļas, Pitragā, Mazirbē un Ēdolē – kājnieku un artilērijas vienības, Ezerē – mehanizētās daļas, Paplakā, Priekulē un Vaiņodē – tanku daļas. Bez tam Ventspils–Piltenes, Liepājas–Grobiņas,

42 LBrSp. – XX nodaļa. – Par Baltijas Valstu militāro potenciālu plašāk raksta Andersons.

43 Kārlis Ulmanis. – 460. lpp. publicēts līguma pilns teksts.
LKOPKL. – 1. sēj. – 69.–52.lpp. publicēta līguma fotokopija.

un Vaiņodes–Ezeres rajonos deva tiesības ierīkot bāzes gaisa spēkiem. Pavisam Kurzemē atļāva novietot 30 000 karavīru. Sarkanarmija šīs piešķirtās bāzes steidzās ieņemt jau oktobra beigās.⁴⁴

Krievu aicināta, 2. oktobrī uz Maskavu devās arī Lietuvas delegācija ārlietu ministra Urbša (*Juozas Urbšys*) vadībā. Krievi piedāvāja pievienot Lietuvai tās seno galvaspilsētu – Viļņu un Viļņas apgabalu. Poļu patvarīgā Viļņas okupācija 1920. gadā bija visu laiku bijusi par iemeslu poļu un lietuvju saspīlētajām attiecībām. Tā kavēja arī sadarbību ar Igauniju un Latviju. Tagad Viļņa bija krievu rokās, un piedāvājums to pievienot Lietuvai bija vilinošs. Sarunas tomēr ieilga. Lietuviešu delegācija vairākkārt atgriezās Kauņā, lai konsultētos ar savu valdību. Staļins uzsvēra, ka Sarkanarmijas novietošana bāzēs Lietuvā nekādā veidā neapdraudēs Lietuvas neatkarību. Īstenībā pie Lietuvas robežām bija sapulcināts karaspēks, lai Lietuvu okupētu ar varu. Lietuvieši beidzot redzēja, ka nav citas izejas, un 10. oktobrī uzspiesto līgumu parakstīja.⁴⁵

Ziemas karš Somijā

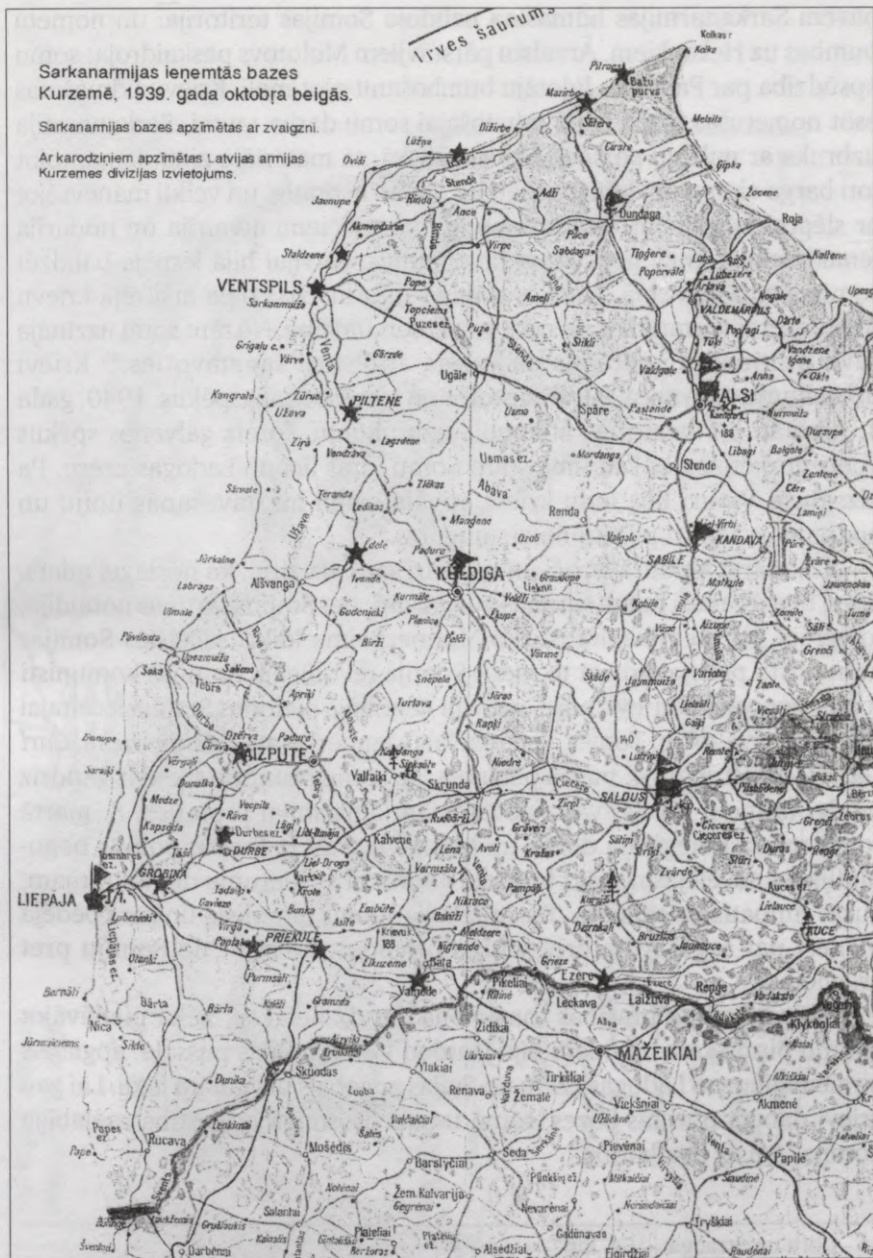
Staļina plānos ietilpa arī Somijas pakļaušana, tādēļ 5. oktobrī viņš aicināja somus uz sarunām. Somijas valdībai nebija nekādu šaubu, ka sarunu temats būs Sarkanarmijas bāzes Somijas teritorijā. Sarunas sākās 12. oktobrī, un tūdaļ somi redzēja, ka krievu prasības tālu pārsniedz to, ko Somijas valdība būtu ar mieru dot. Somi iesniedza savus pretierosinājumus, bet klusībā centās noskaidrot, no kurienes Somija varētu sagaidīt militāru palīdzību, ja tā ar ieročiem rokā pretotos krievu prasībām. Zviedrija piesolīja kara materiālus, bet nekādu citu palīdzību somiem neizdevās dabūt. Tomēr Somijas parlaments noraidīja krievu prasības.

Novembrī attiecības starp abām valstīm strauji pasliktinājās. Krievi meklēja atklāta konflikta iemeslus un apvainoja somus karaspēka koncentrēšanā Padomju Savienības robežu tuvumā. 29. novembrī Molotovs paziņoja, ka krievi lauž pastāvošo neuzbrukšanas līgumu ar somiem un pārtrauc diplomātiskās attiecības. Tajā pašā dienā vēl pirms kara darbības sākšanās notika atgadījums, kas atkārtojās pēc pusgada arī Latvijā. Somijas ziemeļos, pie Petsamo, krievu karaspēka daļas pārgāja Somijas robežu un sagūstīja vairākus somu robežsargus. 30. novembrī sākās krievu uzbrukums Somijai. No Igaunijā ierīkotajām gaisa spēku

44 Ārpolitika. – 2.d. – Sīkāki par bāzu līgumu sk. 221.–229. lpp.

45 LBrSp. – Nodaļa par Latvijas armijas bojāeju. – 746. lpp.

Ārpolitika. – 2.d. – 3., 4 un 5. nodaļa.

Sarkanarmijas ieņemtās bāzes Kurzemē

Mantnieks: Latvija, IV. izdevums. 1:450000. P. Mantnieka kartogrāfijas institūts, Briselē, Beļģijā.

Uz šīs kartes fragmenta I. Kažociņa iezīmētās vietas.

bāzēm Sarkanarmijas lidmašīna uzlidoja Somijas teritorijai un nometa bumbas uz Helsinkiem. Ārvalstu pārstāvjiem Molotovs paskaidroja: somu apsūdzība par Padomju lidotāju bumbošanu esot meli. Krievu lidmašīnas esot nometušas maizi badā mirstošajai somu darba tautai. Sarkanarmija uzbruka ar milzīgu pārspēku kā skaitliskā, tā materiālā ziņā. Izmantojot ļoti bargo ziemu un dabīgos šķēršļus, kā arī asprātīgi un veikli manevrējot ar slēpotāju grupām, somi pirmo krievu triecienu atvairīja un nodarīja ienaidniekam gluži neticamus zaudējumus. Latvijai bija iespēja palīdzēt somiem smagajā cīņā. Latvijas armijas informācijas daļa atšifrēja krievu militārās radiogrammas un nodeva tās somu rīcībā. No tām somi uzzināja savu pretinieku nodomus un varēja atbilstoši sagatavoties.⁴⁶ Krievi uzbrukumu pārtrauca, lai pārkārtotos un pievestu palīgspēkus. 1940. gada 1. februārī Sarkanarmija atjaunoja uzbrukumu, šoreiz galvenos spēkus koncentrējot zemes šaurumā starp Somu jūras līci un Ladogas ezeru. Pa aizsalušā Vipuri liča ledu krievi apgāja somu aizstāvēšanās līniju un apdraudēja Vipuri pilsētu no aizmugures.⁴⁷

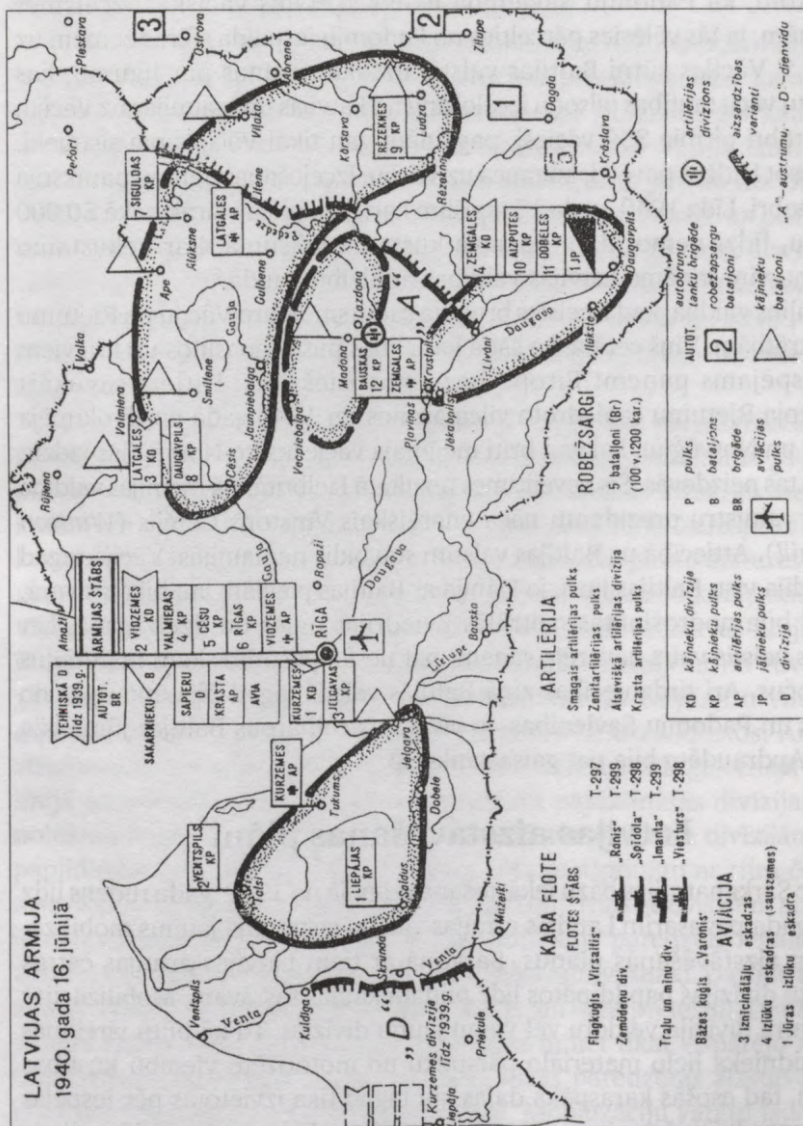
13. martā aplūsa ieroči un karavīri saņēma ziņu, ka noslēgts miers. Somi bija iesākuši miera sarunas jau janvārī, bet Staļins sarunas noraidīja, jo cerēja, ka pret "kapitālistisko Mannerheima kliķi" sacelsies Somijas komunistu partija, līdz ar to radot Somijā revolūciju. Somijas komunisti tomēr nenostājās krievu pusē, pat viņi negribēja padoties Staļina ieceltajai marionešu valdībai. Tomēr, kad maršals Mannerheims (*Mannerheim, Carl Gustaf*) 1940. gada 4. martā paziņoja, ka somu bruņotie spēki ir gandrīz pilnīgi izsmelti un ilgi vairs nevarēs Sarkanarmijai pretoties, 8. martā somu miera delegācija devās uz Maskavu. Šoreiz Staļins somus nenoraidīja, jo nevēlējās nonākt bruņotā konfliktā ar Rietumu demokrātiem, kuras simpatizēja somiem. Tās atbalstīja somus morāliski un kara pēdējā mēnesī pat sagatavoja brīvprātīgo brigādes, ko sūtīt uz Somiju pret krieviem.⁴⁸

Tagad Staļina prasības tomēr bija daudz lielākas, nekā piedāvājot līgumu pirms kara. Somiem bija jāatdod visa Karēlijas pussala, apgabals uz ziemeļiem no Ladogas ezera un Sallas apgabals pie polārā loka. Lai gan krievi dabūja prasītās bāzes, somu tautas drosmīgā pretestība saglabāja Somijas valsts neatkarību.

46 Gore un Stranga. – 64. lpp.

47 Richard W. Condon. *The Winter War. Russia against Finland. – The Pan/Ballantine Illustrated History of World War II. – 1972. – London.*

48 Ārpolitika. – 2.d. – 330. lpp.

Latvijas armija 1940. gada 16. jūnijā
Kartogrāfe Mudite Reine

Lielā kara gaidās

1939. gada 29. septembrī Ribentrops Maskavā parakstīja slepenu protokolu, ka Padomju Savienība neliks šķēršļus vāciskas izcelsmes personām, ja tās vēlēties pārcelties no Padomju iespaيدا sfēras zemēm uz Vāciju.⁴⁹ Vācijas sūtņi Baltijas valstīs uzsāka sarunas par līgumu, kas regulētu vācu tautības pilsoņu izceļošanu no Latvijas un Igaunijas uz Vāciju. 17. oktobrī pirmie 359 vācieši, pagaidām gan tikai Vācijas pavalstnieki, paklausot Hitlera pavēlei, izbrauca uz Vāciju. Izceļošanas līgumu parakstīja 30. oktobrī. Līdz 1940. gada 15. aprīlim Latviju atstāja vairāk nekā 50 000 vāciešu, līdzīgi ņemot daļu no sava kustamā īpašuma. Par nekustamo īpašumu viņi saņēma Latvijas valdības atlīdzību naudā.⁵⁰

Staļins gaidīja, kad izcelsies bruņota sadursme starp Vāciju un Rietumu demokrātijām. Viņš cerēja, ka šādā karā abas puses noasiņos un krieviem būs iespējams paņemt Eiropu bez asinsizliešanas. Hitlerš savukārt izmantoja Rietumu sabiedroto vilcināšanos un 1940. gada aprīlī okupēja Dāniju un Norvēģiju. Lai gan briti mēģināja vāciešus no Norvēģijas izdzīt, viņiem tas neizdevās. Šīs neveiksmes rezultātā Lielbritānijā mainījās valdība un par ministru prezidentu nāca enerģiskais Vinstons Čērčils (*Winston Churchill*). Attiecībā uz Baltijas valstīm stāvoklis nemainījās. Vācija tagad pārvaldīja visu Baltijas jūru, jo Dānija ar Baltijas pieejām jau bija tās varā. Vācijai bija nodrošinātas neitrālās Zviedrijas ogles un dzelzsrūda, bet Baltijas valstīs vairs nevarēja saņemt pat nesen pasūtītos kara materiālus un ieročus. Arī tirdzniecības ziņā Baltijas valstīs tagad bija atkarīgas no Vācijas un Padomju Savienības, jo visi jūras ceļi ārpus Baltijas jūras bija slēgti. Apdraudēta bija pat gaisa satiksme.

Latvijas aizstāvēšanas plāni

Pēc Sarkanarmijas bāzu iekārtošanas Latvijā no 1939. gada rudens līdz 1940. gada pavasarim Latvijas armijas vadība izstrādāja jaunus mobilizācijas un aizstāvēšanās plānus. Saskaņā ar tiem Latvijas armijas četras kājnieku divīzijas papildinātos līdz pilnam kaujas sastāvam. Mobilizācijas brīdī katra divīzija veidotu vēl vienu jaunu divīziju. Tā kā būtu jāreķinās ar ienaidnieka lielo materiālo pārspēku un motorizēto vienību kustības ātrumu, tad esošās karaspēka daļas jau tagad tika izvietotas pēc iespējas tuvāk paredzētajām aizstāvēšanās pozīcijām. Lai gan izstrādāja divus

49 Ārpolitika. – 2.d. – 273. lpp.

50 Ārpolitika. – 2.d. – Plašāk par baltvācu repatriāciju: 272.–279. lpp.

mobilizācijas plānus: vienu pret Padomju Savienību, otru pret Vāciju, gan armijas vadība, gan valdība gaidīja uzbrukumu tikai no Padomju Savienības puses. Krievi vienu kāju jau bija novietojuši uz Latvijas zemes, ierīkojot savas kara bāzes Kurzemē starp Ventu un jūru.

Padomju Savienības uzbrukuma gadījumā latviešu spēkiem Kurzemē būtu jāizveido divas divīzijas, ar kurām vērsties pret krievu bāzu karaspēku. Lai gan Sarkanarmijai bija atbalsta punkti visā Kurzemē, tās karaspēks tomēr jutās visai nedrošs. Latviešu karavīru kauju slava vēl bija dzīva krievu apziņā kopš strēlnieku un atbrīvošanas cīņām. Kad prezidents Ulmanis 1940. gada februārī brīdināja tautu no sagaidāmām grūtībām un pusvārdos jau izteica iespēju, ka vismaz vienam vīrietim no karas ģimenes būs jāstājas valsts aizsardzības darbā, bāzu karaspēka vadība izrādīja lielu nervozitāti.⁵¹ Vēl jau risinājās karadarbība Somijā un krievi nevarēja zināt, kādas attiecības Latvijas valdībai un karaspēka vadībai ir ar Somiju. Ikviens zināja, ka tautā pret somiem ir patiesas simpātijas.

Latvijas armijas aizstāvēšanās pamatā tomēr bija pretošanās Latgalē pret iebrucēju no austrumiem. Padomju Savienības uzbrukuma gadījumā pirmo pretestību izrādītu robežsargu un pierobežas aizsargu vienības, kurām tūdaļ steigtos palīgā robežu tuvumā novietotās karaspēka daļas, kuras visas jau būtu kaujas sastāvā un gatavībā. Šo pirmo aiztures spēku uzdevums būtu kavēt ienaidnieka kustību un ar vilcinošu kauju atiet caur Viļakas-Kārsavas-Dagdas līniju uz Balvu-Rēzeknes-Krāslavas līniju. Šinī līnijā būtu ieradušies svaigi regulārās armijas bataljoni no tuvākiem garnizoniem, kuri sagaidītu atejošās vienības un turpinātu vilcinošo atiešanu uz galveno kaujas līniju Pededzes-Aiviekstes krastos. Aiztures vienībām būtu jāaizkavē ienaidnieka virzīšanās tik ilgi, līdz galvenajā kaujas līnijā ierastos ar mobilizētajiem karavīriem papildinātās divīzijas. Šim nolūkam katra no Vidzemē un Latgalē novietotajām trim divīzijām tiktu papildināta līdz divu divīziju sastāvam. Tās pastiprinātu ar trim četriem atsevišķiem aizsargu riteņbraucēju bataljoniem, trim atsevišķiem aizsargu jātnieku divizioniem. Galvenajā kaujas līnijā bija paredzēts ienaidnieku apturēt un sagatavot pretuzbrukumu Latgales atbrīvošanai. Dažādo autoru atmiņās tiek minētas dažādas aiztures līnijas, un tajās pretestībai paredzēto stundu skaits nesaskan. Tādēļ ir iespējams minēt tikai vispārējo skaitli: regulārās armijas spēki varētu sasniegt savas paredzētās aizstāvēšanās pozīcijas un uzsākt kauju 29 stundu laikā. Mobilizāciju varētu izdarīt 72 stundās. Par ietērpu, ieroču un municijas novietošanu paredzēto pozīciju

51 Zalcmanis J. Negaisam tuvojoties // Latvija Amerikā. – 1990. – 27. okt.

tuvumā bija gādāts jau 1940. gada pavasarī. Tajā pašā laikā no Kurzemē novietotās divīzijas un mobilizētajiem karavīriem izveidotu vēl otru divīziju. Kājnieku divīzijas būtu pastiprinātas ar artilērijas pulkiem, smagās artilērijas pulka divizioniem, autotanku vienībām un citām vajadzīgām karaspēka daļām. Abu divīziju uzdevums būtu, izejot no Ventas līnijas, uzbrukt Sarkanarmijas bāzēm un tās atbruņot.⁵²

Visā mobilizācijas laikā jau darbotos Latvijas aviācijas pulka eskadriļas, cenšoties atvairīt paredzamos ienaidnieka uzlidojumus, kā arī traucēt ienaidnieka karaspēka pārvietošanos. Lai mobilizāciju atvieglotu, ieroči un vajadzīgais kara materiāls jau būtu novietots noliktavās paredzēto mobilizācijas punktu tuvumā. Mobilizāciju izsludinātu ar uzsaukumiem mobilizējamo dzīves vietās, un rezervistiem būtu jāpieteicas savās karaspēka daļās dzīves vietu tuvumā.

Ja vien Latvijas armijai būtu pietiekošs apbruņojums un vajadzīgā munīcija, it sevišķi artilērijas munīcija, armija galvenajā kaujas līnijā varētu noturēties pāris nedēļas. Šis plāns paredzēja, ka Latvijas cīņu par neatkarību atbalstīs citas valstis, apgādājot kara materiālus, munīciju un varbūt arī palīgspēkus. Diemžēl 1940. gada vasarā uz šādu palīdzību vairs nevarēja būt nekādu cerību. Vācija bija iebrukusi Holandē un Beļģijā, spiežot šīs divas valstis nedaudz dienu laikā kapitulēt. Apejot franču cietokšņu līniju, vācu karaspēks ar tanku vienībām iedrāzās dziļi Francijā un ieslēdza Lamanšas kanāla piekrastē britu karaspēku. 14. jūnijā vācu karaspēks ieņēma Parīzi. Francijas valdība uzsāka pamiera sarunas un 24. jūnijā parakstīja beznoteikumu kapitulāciju. Šos notikumus ar lielām bažām vēroja Latvijas iedzīvotāji, bet viņi uzticējās savai valdībai un gaidīja tās norādījumus.

Gan latvieši, gan Latvijā dzīvojošo mazākumtautību piederīgie bija gatavi ar savām dzīvībām aizstāvēt savas Latvijas pilsoņu tiesības un Latvijas valsts neatkarību. Kurzemē novietotās krievu karaspēka bāzes iedzīvotāji neņēma vērā, jo to karavīri neizgāja ārpus bāzu teritorijas. Vienīgi pēc Somijas sakāves sarkanarmieši sāka vairāk parādīties Latvijas pilsētās. Viņi ar izbrīnu vēroja preču pilnos veikalus un labi apģērbtos un paēdušos iedzīvotājus. Viņiem bija stāstīts, ka Latvija ir bada zeme, kur "kapitālistu" un "plutokrātu" varā smok apspiestie strādnieki.

Latvijas armijas ietērps bija vienkāršs, bet izskatīgs, un ikviens karavīrs centās to piemērot savam augumam, lai izskatītos brašs. Virsniekiem bija

52 LBrSp. – XIX nodaļa.

Ārpolitika. – 2. d. – 8. nodaļa.

Migla L. I. (Preidonīms) Pārdomām... Kāda latviešu virsnieka atmiņas. – Mašīnraksts. 6.03.89.

pēc mēra šūti dienesta tērpi un izskatīgi svinību tērpi tumšzilā krāsā.⁵³ Šajā salīdzinājumā Sarkanarmijas karavīri izskatījās noplukuši un neapkopti. Mākslīgā materiāla zābakos, pārmērīgi garos un platos virskreklos, nevīžīgi apjozti un pavirši sapogāti, viņi izskatījās pat komiski, it sevišķi, ja gadījās tos redzēt līdzās labi tērptajiem vācu karavīriem, kuri uzturējās Rīgā Baltijas vāciešu repatriācijas laikā. Sarkanarmieši cieņu pret sevi nerādīja.⁵⁴

Sarkanarmijas provokācijas

Zem tehniskā darba speciālistu aizsega Sarkanarmijas bāzēs krievi iesūtīja Latvijā komunistu sagatavotus aģitatorus. Šie cilvēki, kā arī privāttērpos tērptu sarkanarmiešu grupas piedalījās Kurzemes iedzīvotāju sarīkojumos un citās sanāksmēs. Viņi mēģināja izprovocēt sadursmes ar aizsargiem un policiju, lai tās varētu pasludināt par Latvijas “darba tautas” sacelšanos pret kapitālistisko valdību. Šīs provokācijas nesekmējās, jo izmeklēšanās noskaidrojās, ka sadursmes izraisījuši Padomju Savienības pilsoņi. Naida kurināšanu turpināja pagrīdes komunisti ar aģitāciju strādnieku vidū.⁵⁵ Latviešu savaldības dēļ nekādus incidentus komunistiem neizdevās izprovocēt. Lietuvā viņiem bija izdevies panākt sūdzību, ka lietuvji nolaupījuši divus sarkanarmiešus. Šī sūdzība tad noderēja par ieganstu, lai Padomju Savienība pārmestu Lietuvas valdībai naidīgu izturēšanos.

1940. gada 14. jūnijā Padomju Savienība iesniedza ultimātu Lietuvai, pieprasot, lai tās valdību pārkārto tādā sastāvā, kas būtu ar mieru godīgi izpildīt savstarpējās palīdzības līguma prasības. Lietuvas valdība saprata, ko šāds ultimāts nozīmē, un tūdaļ izdarīja valdības maiņas. Tomēr Staļins ar to nebija mierā, un 15. jūnijā vairākās kolonnās Sarkanarmija pārgāja Lietuvas robežu, lai valsti okupētu. 15. jūnija vakarā krievu karaspēks jau devās Latvijas robežu virzienā.

Tajā pašā laikā, naktī no 14. uz 15. jūniju, krievu karaspēka vienība uzbruka Latvijas robežsargu mītnei Abrenes apriņķī pie Masļenku ciema. Sarkanarmieši pārrāva tālruņa līniju, apšaudīja mītni un iemeta tajā rokasgranātas. Viņi nošāva trīs sargus, viena sarga sievu un sašāva 14 gadus

53 Noteikumi par karavīru ietērpu. – Galvenās intendantūras tehniskās komitejas izdevums. – Rīga, 1932.

54 Gore un Stranga. – 37. lpp.
Kažociņš Indulis. Liecība. – 1998. gada 23. janvārī.

55 Gore un Stranga. – 70. lpp.

vecu zēnu, kurš no ievainojumiem nomira. Uzbrucēji nodedzināja mītni un tuvējā Blontu ciemā sagūstīja 32 civilistus, kurus kopā ar 11 robežsargiem aizveda uz Padomju Savienību.⁵⁶

Šāda provokācija bija nesaprotama un varētu likties gluži nevajadzīga. Tā tas tomēr nebija. Krievi nekad nebija droši par to, ka zina visu par Latvijas armiju, tās izvietojumu un gatavību valsts aizsardzībai. Iebrukumu pie Masļenkiem var izskaidrot kā izlūkošanas iebrukumu, lai noskaidrotu, vai latvieši nav pie robežas slepeni novietojusi stipras karaspēka vienības un smagos ieročus.⁵⁷ Tas viss liecina par krievu bailēm, lai gan tie labi apzinājās, ka Latvijas iekšienē jau ir novietojusi lielākus spēkus nekā visa Latvijas armija un ka pret Latviju ir sapulcināti vēl daudz varenāki spēki ar tankiem un lidmašīnām. Iespējams, ka krievi ar šo manevru cerēja novērst latviešu uzmanību no notikumiem Lietuvā, lai aizkavētu iespējamo latviešu-lietuvju armiju sadarbību pret Lietuvas okupantiem un novērstu uzmanību no sava nolūka ielauzties Latvijā no Lietuvas puses.

Sakarā ar iebrukumu pie Masļenkiem Latvijas armijas vadība 15. jūnijā izsludināja trauksmi, kas bija arī signāls mobilizācijas plāna uzsākšanai. Kaujas gatavībā esošās sedzēju vienības ieņēma tām paredzētās pozīcijas. Aviācijas pulka lidmašīnas sadalīja pa eskadriļām mazos lidlaukos visā Latvijā. Visa armija sasprindzināti gaidīja tālākos rīkojumus mobilizācijai un valsts aizsardzībai.⁵⁸

Mobilizācijas un pretošanās pavēle tomēr nenāca.⁵⁹

Sarkanarmija okupē Latviju

16. jūnijā Daugavpilī notika Latgales Dziesmu svētki, uz kuriem kori bija sabraukuši no visām Latvijas malām. Tur gaidīja ierodamies arī Valsts prezidentu. Viņš Daugavpilī tomēr neieradās, jo bija saņēmis Padomju Savienības paziņojumu, ar kuru tā apsūdzēja Latvijas valdību 1939. gada

-
- 56 Grīnvalds Valdis. Iebrukums Masļenkos // DV Mēnešraksts. – 1979. – Nr. 2. H. Jēkabs. "Kļūmīgs atgadījums" un pirmie upuri. – LKOPKL 1. – 77.–80. lpp. Stinkulis Alfrēds. Saruna ar robežsargu Valdi Grīnvaldu // Brīvā Latvija. – 1990. – 10. sept.
- 57 Vanagu Kārlis. Piemirstais noziegums // Latvija Amerikā. – 1990. – 30. jūn.
- 57 Pētersons Aivars. Ieņemt Baltiju // Neatkarīgā Čiņa. – 1991. – 1. jūn. (Turpmāk – Pētersons.)
- 58 Ārpolitika. – 2. d. – 434. lpp. Klāns Pāvils. Kadet, uguni! – Grāmatu Draugs, 1975. – 276/77. lpp.
- 59 Sk. Silgaiļa, Krīpena un Augstkalna diskusiju. – DVM. – 1959. – Nr. 3. un Nr. 6.; 1960. – Nr. 5.; 1961. – Nr. 1.

5. oktobrī parakstītā savstarpējās palīdzības pakta noteikumu neizpildīšanā. Padomju Savienība pieprasīja nekavējoties nodibināt Latvijā tādu valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt līguma "godīgu" īstenošanu. Šo prasību Padomju Savienība pamatoja ar to, ka Latvija un Igaunija ietilpstot militārsavienībā, kurai pievienojusies arī Lietuva, un tādējādi apdraudot Padomju Savienības drošību.⁶⁰

Lai gan Lietuvai ar Igauniju pastāvēja sadarbības līgums jau kopš 1923. gada, Lietuva Latvijas-Igaunijas militārsavienībai nebija pievienojusies.⁶¹ Bez tam šī militārsavienība pastāvēja vienīgi uz papīra, praksē nekādas sadarbības nebija. Un, ja tāda arī būtu bijusi, kā gan mazās Baltijas valstis varētu apdraudēt milzīgo Padomju Savienību? Padomju Savienībai tomēr pietika ar pašas sadomātajiem meliem, lai pieprasītu Latvijas valdības maiņu un panāktu Sarkanarmijas neierobežotu ielaišanu Latvijas teritorijā.

Prezidents šo ultimātu bija saņēmis 16. jūnijā pulkst. 14.00 un tūdaļ sasauca valdības sēdi, jo atbilde bija jānodod jau tās pašas dienas vakarā, pulkst. 20.00. Sēdes atzinums bija vienprātīgs: milzīgā krievu karaspēka uzbrukumu ar latviešu spēkiem atsist nav iespējams. Nekāda palīdzība no tuvākiem vai tālākiem kaimiņiem nav sagaidāma. Pretošanās šādā gadījumā nozīmētu Latvijas karaspēka galīgu iznīcināšanu vai gūstu Padomju Savienībā. Visi vīri Latvijas aizsardzības spēku sastāvā būtu padoti komunistu atriebībai, tāpat būtu sagaidāmas represijas pret šo cilvēku ģimenēm un visu latviešu tautu.

Apstākļos, kad nebija nekādas cerības uz panākumiem, valdība nejutās spējīga uzņemties atbildību par tautas dzīvajam spēkam sagaidāmo postu. Lai cik cieša bija karavīru apņemšanās un gatavība ziedot savas dzīvības savas valsts aizsardzībai, valdība nevarēja dot pretošanās pavēli.⁶² Turpretim, dotajos apstākļos pieļaujot valsts okupāciju, valdība cerēja iegūt laiku. Varbūt rastos iespēja cīnīties par neatkarību izdevīgākos apstākļos. Labā ticībā, ka Padomju Savienība izpildīs savu solījumu – neiejaukties Latvijas valsts iekšējā dzīvē un respektēt Latvijas politisko, saimniecisko un kulturālo iekārtu, valdība izlēma ielaist Latvijā Sarkanarmiju bez pretošanās.

Armijas komandieris uzdeva sevišķi izraudzītiem armijas virsniekiem doties preti Sarkanarmijas daļām pie valsts robežām, lai sagaidītu tās kā draudzīgas valsts karaspēku un palīdzētu tām iekārtoties piemērotās apmetnēs. Pilnvarotie virsnieki pulkveža (vēlāk ģenerāļa) Oto Ūdentiņa

60 Ārpolitika. – 438. lpp.

61 Ceihners Alfreds. Latvijas bolševizācija 1940.–1941. – Gauja, ASV, 1986. (Turpmāk – Ceihners.) – 139. lpp.

62 Gore un Stranga. – 126/127. lpp.

vadībā 16. jūnija naktī izbrauca uz Indras-Bigosovas robežpunktu, lai sagaidītu Sarkanarmijas pārstāvjus no Maskavas. Pusceļā viņi saņēma ziņu, ka saskaņā ar vēlāk iesniegtu ultimātu sarunveži viņus sagaidīs Jonišķos, pulksten 9 no rīta.⁶³ Sarunvežiem tomēr vēl izdevās, gaismai austot, nokļūt pie Jonišķu stacijas, kur viņiem jau pretī brauca Sarkanarmijas tanki. Jonišķos viņus sagaidīja Sarkanarmijas tanku ģenerālis Pavlovs (*Pavlov P.P.*) un piedraudēja ar Rīgas bombardēšanu. Viņa rīcībā esot 2000 bumbveži! Tas nebija viss. Sarkanarmijas rīcībā bija arī vēl 2500 tanki. Pret Latviju bija vērsti apmēram četri armijas korpusi ar divām strēlnieku divīzijām un vienu tanku brigādi katrā, bez tam vēl divas aviācijas divīzijas. Praktiski Baltijā tika ievests viss Sarkanarmijas pirmais stratēģiskais ešelons. Sarkanarmija pārgāja Latvijas robežu 16 vietās, virzienos uz Rīgu un Jelgavu, kā arī uz citām Latvijas lielākajām pilsētām.⁶⁴

Latvijas armijas pilnvarotie tika paturēti līdzīgi gūstekņiem, kamēr ģenerālis Pavlovs saņēma ziņu, ka Sarkanarmijas trieciengrupas savus mērķus ir sasniegušas un Latvija ir okupēta.⁶⁵ Kad Latvijas armijas daļu komandieri saņēma ziņojumu no robežsargiem, ka Sarkanarmija robežu jau pārgājusi, viņi patstāvīgi izsūtīja savos iecirkņos ceļvežus, lai tie palīdzētu orientēties karaspēkam, kas, kā komunistu propaganda sludināja, bija uzskatāms par draudzīgas valsts sūtītu. Bet draudzības maska jau bija kritusi. Pirmo tanku vienību komandieri paziņoja ceļvežiem, ka viņi izpilda kaujas uzdevumu un latviešu palīdzība viņiem nav vajadzīga.

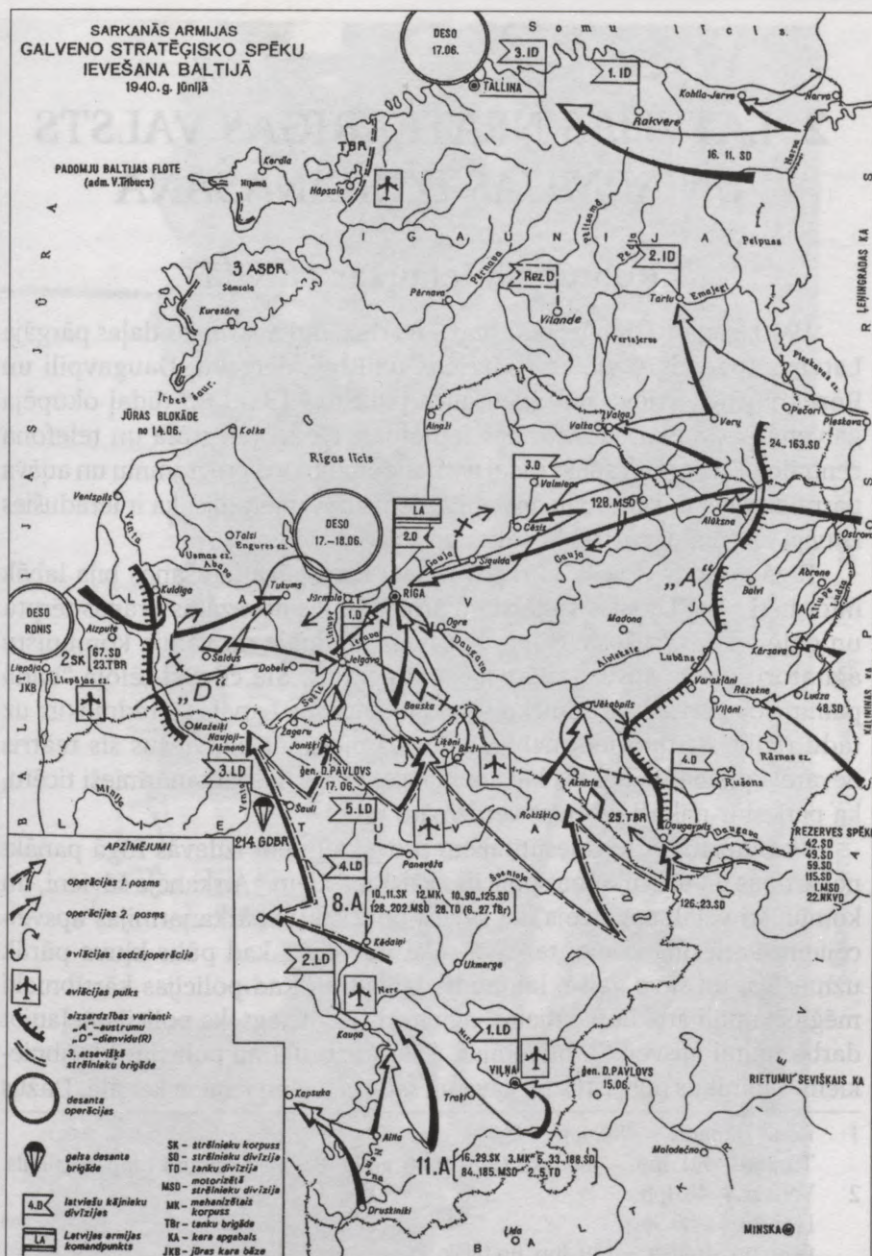
Apzināti vai neapzināti krievi bija izmantojuši vācu ofensīvu Francijā, lai sagrābtu Baltijas valstis. Dramatiskie notikumi Eiropas rietumos novērsa visu uzmanību no notikumiem Baltijā. Nevienam nopietnam ārzemju laikrakstam vai politiskam komentatoram nebija laika sīkāk apskatīt Staļina rīcību Baltijas valstīs un izvērtēt tās sekas. Tādēļ arī lielo Eiropas notikumu sabangojumā Baltijas valstu neatkarības iznīcināšana pagāja gandrīz neievērota. Citos apstākļos tā nebūtu noticis. Bez tam Latvijas valdība oficiāli paziņoja, ka Sarkanarmija Latvijā tiek ielaista kā draudzīgas valsts karaspēks. Pat Latvijas Valsts prezidents Kārlis Ulmanis līdz 22. jūlijam palika savā postenī. Šķita, ka notikusi tikai valdības maiņa. Šis apstāklis mulsināja pat Latvijas pārstāvjus ārzemēs.⁶⁶

63 Pētersons Aivars. Ieņemt Baltiju! // Neatkarīgā Čiņa. – 1991. – 1. jūn.

64 Turpat.
Ārpolitika. – II d. – 444. lpp.

65 Pētersons.

66 Bērziņš Arturs. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – Rūja, Londonā, 1959. – 229. lpp.
Kārlis Ulmanis. – 483. lpp.

Sarkanās armijas galveno stratēģisko spēku ieviešana Baltijā 1940. gada jūnijā
Kartogrāfe Gaidite Birziņa.

2. LATVIJAS NEATKARĪGĀS VALSTS UN ARMIJAS IZNĪCINĀŠANA

Komunisti ielaužas Latvijā

1940. gada 17. jūnijā, pulksten 5 no rīta, Sarkanarmijas daļas pārgāja Latvijas robežu 16 vietās – virzienā uz Rīgu, Jelgavu, Daugavpili un Rēzekni. Rīgā krievu tanki iebrauca pulksten 13.30 un tūdaļ okupēja galvenā pasta ēku, kur atradās radiofons, kā arī telegrāfa un telefona centrāles. Krievu karaspēks tūdaļ pārtrauca radiofona programmu un atļāva pārraidīt tikai mūziku. Jau ar šiem soļiem krievi pierādīja, ka ir ieradusies Latvijā ar nolūku pārtraukt valsts normālo dzīvi.¹

Rīgā atradās cilvēki, kuri par krievu karaspēka ierašanos bija labāk informēti nekā Latvijas valdība un armija. Pūlis novazātās drānās tērptu un daļēji piedzērušos cilvēku, kurus uzmudināja un vadīja komunistu aģitatori, devās apsveikt Latvijas okupētājus. Šie cilvēki tēloja “badā pamirušo” Latvijas strādnieku šķiru, jo patiesos Latvijas strādniekus uz tādu rīcību aģitatoriem nebija izdevies pierunāt. Latviešus šis teātris nevarēja piemānīt, bet tas laikam bija vajadzīgs, lai sarkanarmieši ticētu, ka patiesi ir nākuši atbrīvot verdzināto tautu.²

Komunistu partijas iesūtītajiem provokatoriem izdevās Rīgā panākt nekārtības un uzbrukumus policijas kārtībniekiem.³ Atskanēja šāvieni, un komunisti vēlāk apgalvoja, ka šāvuši policisti uz Sarkanarmijas apsveicējiem. Patiesībā krievu tankisti sāka nervozēt, kad pūlis kļuva pārāk uzmācīgs, un šāva gaisā, lai ļaudis atbaidītu. Kad policijas kārtībnieki mēģināja pūli atbīdīt pie malas, aģitatori sāka kliegt, ka policija neļaujot darba tautai apsveikt atbrīvotājus. Sākās uzbrukumi policijas kārtībniekiem.⁴ Vairākus policistus piekāva un sadūra, vienu iemeta kanālā. Dažus

1 Kārlis Ulmanis. – 488. lpp.

Turpat. – 491. lpp. – “Jaunāko Ziņu” 1940. gada 18. jūnija numura 1.lpp. faksimils.

2 Vanags. – 46. lpp.

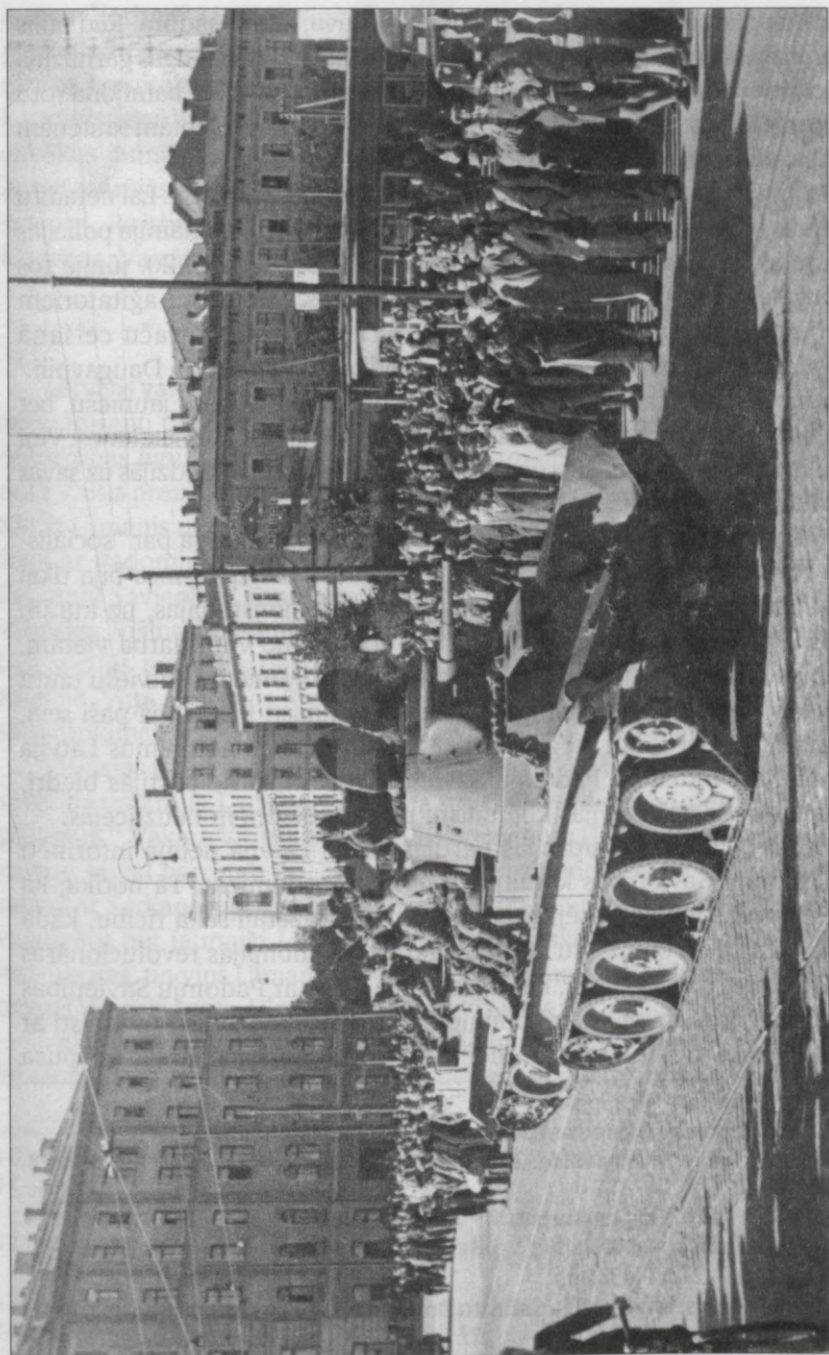
LKOPKL 1.–86. lpp.

Gore un Stranga. – 129. lpp. un tālāk.

Andersons. – 2. d. – 457. lpp.

3 Krūmiņš K. 17. jūnijs. Aculiecinieka atmiņas // DVM – 1984. – Nr. 3.

4 Benton Peggie. Baltic Countdown. – Centaurus Press, 1984. – 108.–109. lpp.

Sarkanās armijas ienākšana. Rīga, 1940. gada 17. jūnijs

jātnieku policistus norāva no zirgiem un piekāva, zirgus sadūra. Kad pūlis mēģināja ielauzties prefektūrā, prefekts lūdza palīdzību no Rīgas garnizona priekšnieka. Tas nosūtīja uz prefektūru vienu armijas štāba bataljona rotu – ar norādījumu rīkoties apņēmīgi, bet nešaut. Redzot durkļotām šautenēm bruņotos karavīrus, pūlis lamādamies izklīda.⁵

18. jūnijā kārtības uzturēšanai Rīgā ieradās lauku aizsargi. Lai neradītu bīstamus incidentus, aizsargiem atņēma patronas. Viņi nomainīja policijas kārtībniekus un uzturēja pilsētā kārtību līdz 19. jūnijam. 20. jūnijā tos nosūtīja atpakaļ uz mājām.⁶ Lielākus nemierus komunistu aģitatoriem neizdevās izprovocēt, jo tauta un pat Latvijas krievi traču celšanā nepiedalījās. Dažas līdzīgas nekārtības notika arī Liepājā un Daugavpilī.⁷ Tajās piedalījās tikai neliels skaits krievu un citu nelatviešu jauniešu, bet latviešu strādnieku vidū komunistu aģitācijai nebija nekādas ietekmes. Viņi saprata, ka notiek varmācīga okupācija, un ar rūgtumu noraudzījās uz savas valsts neatkarības bojāeju.⁸

Tas arī bija viss, ko vēlāk komunistu vēsturnieki dēvēja par “sociālistisko revolūciju” Latvijā. Turpmāk šīs “revolūcijas” izpausmes bija tikai komunistu partijas organizētas “spontānas” demonstrācijas, uz kurām komunistu pilnvarotie aģenti dzina strādniekus no viņu darba vietām, skolēnus no skolām un karavīrus no viņu novietojumiem.⁹ Latviešu tautu ar šo teātri nevarēja apmānīt, bet varbūt komunisti piemānīja paši sevi, lai savai “sūtībai” būtu vieglāk noticēt. Visus tālākos notikumus Latvijā inscinēja un vadīja no Padomju Savienības iebraukušie partijas biedri, kuri acīm redzami Latvijas komunistu partijas biedriem neuzticējās.

Pat pēc Latvijas okupācijas partijas biedri Latvijā nebija informēti par Padomju Savienības komunistu partijas nodomiem. Tā notika, ka dažās Latvijas malās vietējie komunistu simpatizētāji sāka rīcību, kāda nemaz neatbilda okupantu nodomu garam. Nodibinājās revolucionāras komitejas vai cīņas grupas, kuras nerēķinājās ne ar Padomju Savienības komunistu nodomiem, ne rīkojumiem. Daugavpilī vietējie komunisti ar nepārdomātu rīcību sagādāja neērtu stāvokli Sarkanarmijas korpusa

5 Kārlis Ulmanis. – 489. lpp.

6 Autora personiskā pieredze 1940. gada 18.–20. jūnijā.

7 Siljakovs Kārlis. Mana atbilde. 2 sēj. (Turpmāk – Siljakovs.) – 1. sēj. – 150.–178. lpp.

LKOPKL 1. – 102. lpp. un turpm.

8 Gore un Stranga. – 140. lpp.

9 Ārpolitika. – 2. d. – 453. lpp.

Bērziņš Alfreds. Labie gadi. – Grāmatu Draugs, ASV, 1963. (Turpmāk – Labie gadi.) – 302. lpp.

komandierim.¹⁰ Liepājā viņi okupēja pašvaldības iestādes un mēģināja pasludināt "proletariāta diktatūru". Ventspilī organizējās sociāldemokrātu rīcības komitejas pēc 1905. gada revolūcijas parauga. Lai gan Krievijas komunistiem bija ievērojamas grūtības sameklēt Maskavai padevīgus cilvēkus jaunās "tautas valdības" sastādīšanai, dažādos brīvdomātājus, kuri neturējās pie partijas dotajām instrukcijām, ātri aplūsināja čekas ierēdņi. Partijas aparāta izveidošanai komunisti ievada latviešus no Krievijas. Vairākiem no viņiem bija grūti pat izteikties latviešu valodā.

Uzspiestā valdības maiņa¹¹

Latvijas valdībai iesniegtais krievu ultimāts prasīja pastāvošās valdības nomainīšanu pret tādu, kas spētu izpildīt Latvijas – Padomju Savienības draudzības līguma prasības. 16.jūnijā ārkārtējā sēdē valdība atkāpās, lai dotu Valsts prezidentam iespēju sastādīt jaunu valdību.¹² Kamēr prezidents Kārlis Ulmanis un citi politiķi plānoja, ko šinī valdībā uzaicināt, 19. jūnijā Rīgā ar Padomju Savienības diktatora Staļina instrukcijām bija ieradies Padomju Savienības Tautas komisāru padomes priekšsēža biedrs Andrejs Višinskis. Višinskis visā pasaulē bija kļuvis pazīstams ar to, ka aukstasinīgi bija vadījis teatrālos tiesu procesus pret komunistu partijas biedriem Krievijā. Viņa ierašanos Rīgā Anglijas sūtnis Ords (*Charles William Orde*) savā diplomātiskajā ziņojumā Anglijas valdībai komentēja kā ļaunu zīmi.¹³

Višinskis tūdaļ ķērās pie jaunās valdības sastādīšanas, aicinādams pie sevis pazīstamus Latvijas politiķus un piedāvādams viņiem ministru posteņus.¹⁴ Vakarā Višinskis apmeklēja prezidentu Ulmani. Varēja sagaidīt, ka viņš tagad pārrunās ar Latvijas Valsts prezidentu stāvokli, kāds radies sakarā ar Sarkanarmijas spēku ienākšanu Latvijā, un vienosies par to, kādai vajadzētu būt jaunajai Latvijas valdībai. Višinskim tomēr bija līdz citas instrukcijas, un viņš Ulmanim lika saprast, ka jaunās valdības sastādīšanu izdarīs Višinskis pats. Ulmanis piekāpās Višinska rīkojumiem bez ierunām.

Valdība bija pieņēmusi padošanās lēmumu, un Ulmanis darīja visu, lai okupantu prasības izpildītu tā, ka nevienam nebūtu iemesla apsūdzēt

10 LKOPKL. – 1.sēj. – 109.–110. lpp.

11 Ārpolitika. – 2.sēj. – 457.–488. lpp.

Andersons Edgars. Pēdējās dienas // DVM. – 1980. – Nr. 3.; 1981. – Nr. 1.

12 Kārlis Ulmanis. – 485. lpp. publicēta "Jaunāko Ziņu" 1940. gada 17. jūnija pirmā lapa.

13 Turpat. – 492. lpp.

14 Ārpolitika. – 2.sēj. – 464. lpp.

latviešus par 1939. gada bāzu līguma laušanu. Citām valstīm bija jāredz, ka vienīgais vaininieks te bija Padomju Savienība un Latvijai pret to nekādu agresīvu nodomu nav bijis.

Padomju Savienība bija tā, kas lauza 1939. gada 5. oktobrī parakstīto savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un Padomju Savienību un patvarīgi okupēja Latviju. Līguma 3. pants paredzēja, ka Padomju Savienībai ir tiesības turēt flotes bāzēm un aerodromiem norādītos iecirkņos stingri ierobežotu padomju bruņoto spēku daudzumu, kuru maksimālais skaitliskais sastāvs nosakāms ar atsevišķu vienošanos.¹⁵ Tagad bez kādas vienošanās, nevienam neprasot, Padomju Savienība ieveda Latvijā nezināmu un neierobežotu karavīru un kara ieroču daudzumu.

20. jūnija rītā Višinskis ieradās pie Ulmaņa ar daļēju jaunās valdības sarakstu. Uz Ulmaņa jautājumu, vai sarakstā var izdarīt grozījumus, Višinskis atbildēja, ka saraksts jau nosūtīts uz Maskavu un grozījumu izdarīšana radītu "grūtības". Višinskis Ulmanim lika saprast, ka tagad noteicējs būs viņš un neviens cits. 1939. gada 5. oktobra pakta 5. pants nosacīja, ka šī pakta īstenošana dzīvē nekādā ziņā nedrīkst aizskart līdzēju pušu suverēnās tiesības, starp citu, viņu valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāru rīcību.¹⁶ Bet tagad Višinskis sastādīja Latvijas valdības sarakstu, neļaujot Ulmanim izdarīt tajā nekādus grozījumus. Latvijas militārās rīcības ierobežošana sākās jau ar prasību – ielaist Latvijā neierobežotu Padomju Savienības karaspēku. Ulmanim atlika tikai paklausīt.

Tomēr Višinskim ar jaunās valdības sastādīšanu neveicās tik viegli, kā viņš to varbūt bija cerējis. Kandidātus visiem ministru posteņiem izdevās atrast tikai pēc 17 dienām, jo vairāki aicinātie politiķi no piedāvātajiem amatiem drosmīgi atteicās.¹⁷ Višinskis bija spiests izmantot to personu sarakstu, kas bija viesojušās padomju sūtniecībā un no kurām varēja sagaidīt padevību komunistu rīkojumiem.¹⁸

Višinska izraudzītais kabinets uz pirmo sēdi sanāca 20. jūnijā un ieradās pie Valsts prezidenta Ulmaņa iepazīšanās vizītē. Par jaunā kabineta Ministru prezidentu okupanti bija iecēluši Dr. Augustu Kirhenšteīnu, par kara ministru – ģenerāli Robertu Dambīti un par iekšlietu ministru – rakstnieku Vili Lāci. Lācis arī bija vienīgais komunistu partijas biedrs jaunajā kabinetā un līdz ar to valdības noteicošā persona. Līdz tam

15 LKOPKL. – 1.sēj. – 51. lpp. publicēta līguma fotokopija.

16 Turpat.

17 Ārpolitika. – 2.sēj. – 465. un 467. lpp.

18 Berklavs. – 39. lpp.

neviens nebija zinājis, ka populārais rakstnieks ir pagrīdes komunisti.¹⁹ Par armijas komandieri bija izraudzīts ģenerālis Roberts Kļaviņš. Jaunās valdības pamatsastāvu 21. jūnijā publicēja "Valdības Vēstnesis".²⁰

22. jūnijā Lielbritānijas valdības padomnieks Londonā Baltijas valstu lietās atzina, ka notiek Baltijas valstu boļševizēšana ar varu un ieteica Lielbritānijas valdībai Baltijas valstu jaunās valdības neatzīt par likumīgām. Ords, Lielbritānijas sūtnis Latvijā, savai valdībai ziņoja, ka Ministru prezidents Kirhenšteins ir "politiska nulle", naivs un nepieredzējis, un ka Kārlis Ulmanis savā prezidenta postenī nav viss atstāts, bet gan piespiests palikt.²¹

Jaunā valdība savu darbu iesāka ar Ulmaņa valdības nozākāšanu. Tās pirmais rīkojums bija par komunistiskās partijas legalizēšanu un apcietināto komunistu atbrīvošanu. Šo, tāpat arī sekojošos rīkojumus un likumus, apkaunojošā kārtā lika parakstīt Ulmanim kā Valsts prezidentam līdz 21. jūlijam, kad viņam bija Valsts prezidenta postenis jānodod Kirhenšteinam. 23. jūnijā kabinets pieņēma likumu par ieroču nēsāšanas aizliegumu, uz kura pamata atbruņoja aizsargus un atņēma pat medību bises un mazkalibra sporta šautenes. 8. jūlijā pieņēma likumu par Aizsargu organizācijas likvidēšanu. Daudz iedzīvotāju tomēr savus ieročus nenodeva, bet paslēpa, jo domāja, ka tie kādreiz vēl var noderēt. Cilvēki atminējās komunistu valdīšanu 1919. gadā un tagadējiem komunistiem uzticību nedāvāja.²²

24. jūnijā tika nodibināta okupantiem padevīga palīgpolīcija, kuras dalībniekus izvēlējās komunistu līdzskrējēji. Šī palīgpolīcija pārņēma policijas dienestu no Latvijas policijas ierēdņiem, lai gan no policijas pienākumiem nekā nesaprata. Palīgpolīcijas darbinieki dienestu veica privātos tērpos, ar sarkanu rokas lenti, uz kuras bija burti PD baltā krāsā, ar to tautā ātri izpelnīdamies bezkaunīgu palamu. 8. jūlijā likvidēto aizsargu vietā izveidoja tā saukto strādnieku gvardi.²³

Sākās Latvijas valsts noārdīšana, un līdz pat savu pilnvaru nolīkšanai Valsts prezidents Kārlis Ulmanis bija cietumnieks pats savā rezidencē – Rīgas pilī.²⁴ Viņu uzmanīgi apsargāja sevišķi izraudzīta komunistu

19 Berklavs. – 468. lpp.

20 LKOPKL. – 120. lpp.

21 Kārlis Ulmanis. – 495. lpp.

22 Jūrmalnieks Jānis. Latvijas iekļaušana Padomju Savienībā. – Memento, Stokholmā, 1973. (Turpmāk – Jūrmalnieks.) – 33. lpp.

23 Ārpolitika. – 2. sēj. – 475. lpp.

24 Turpat. – 495. un 502. lpp.

palīgpolicijas komanda. Tur viņam vajadzēja ne vien noskatīties, kā komunisti sagrāva viņa veidoto valsti, bet viņu piespieda pat parakstīt šai sagraušanai domātos likumus. Tomēr viņš nebija parakstījis nevienu dokumentu, kas legalizētu Latvijas okupāciju.²⁵ Tūdaļ pēc prezidenta pilnvaru izbeigšanās 21.jūlijā Ulmani apcietināja un izsūtīja uz Padomju Savienību. Tagad ir zināms, ka Kārlis Ulmanis ir miris 1942. gada 20. septembrī, Krasnojarskas cietumā. Viņa kapu vēl nav izdevies atrast.²⁶

Tautas armija

Tai dienā, kad nāca zināms okupētās Latvijas jaunās valdības sastāvs, savā kabinetā Kara ministrijā nošāvās robežsargu brigādes komandieris, ģenerālis Ludvigs Bolšteins. Viņš tikko bija izmeklējis Sarkanarmijas uzbrukumu robežsargu mītnei Mašļenkos un redzējis, kāda ir tā draudzība, ar ko komunistiskās Krievijas diktators nāk pie Latvijas darba tautas. Atstātajā vēstulē Bolšteins rakstīja, ka nevēloties piedzīvot, kā tiek iznīcināta Latvijas neatkarība, par kuru viņš pats neatkarības cīņās karojis. Viņš bija pirmais no daudzajiem, kas nespēja panest šādu pazemojumu. Bolšteina bija taisnība. Komunistu nodoms bija iznīcināt divdesmit gados izveidoto Latvijas valsti, pazemot latviešu tautu un pakļaut to savas ideoloģijas verdzībai. Lai to varētu, bija jāiznīcina Latvijas nacionālā armija.

Jau 29.jūnijā Višinska ieceltais kara ministrs, ģenerālis Roberts Dambītis radio runā starp citām frāzēm, kuras komunisti bija uzrakstījuši viņam priekšā, iepina arī nosaukumu "tautas armija".²⁷ Šādai komunistu pasaukai vajadzēja izpaust domu, ka līdzšinējā Latvijas armija ir bijusi tikai ierocis kādas "plutokrātu kliķes" rokās latviešu tautas apspiešanai. Latvijas iedzīvotāji bija smagi strādājuši, lai divdesmit valsts pastāvēšanas gados sasniegtu mērenu labklājību. Valstī nebija miljonāru, bet nebija arī bada cietēju. Ļoti maz bija tādu, kuri tirdzniecības vai aroda veiksmes dēļ bija tikuši pie lielākas turības nekā vairums valsts iedzīvotāju. Tiem nebija vairāk teikšanas par pārējo valsts pilsoņu dzīvi vai par valsts likumiem kā citiem pilsoņiem. Nekādā veidā viņi nevarēja ietekmēt armiju, kurā ar lepnumu kalpoja strādnieku un zemnieku dēli līdzās pārtikušu rūpnieku vai tirgotāju dēliem. Virsnieku kadri komplektējās tieši no mazāk turīgo pilsoņu aprindām, jo nodrošināja darbu, ar ko varēja lepoties. Visi – gan

25 I. Ronis. – 145/6. lpp.

26 Turpat. – 470/471. lpp.

27 LKOPKL. – 1.sēj. – 143. lpp.

virsnieki, gan kareivji, arī mazākumtautībām piederošie, lepojās ar to, ka pie savām parādes cepurēm varēja nest valsts lielo ģerboni. Viņi zināja, ka kalpo īstenā Latvijas tautas armijā, un komunistu uzspiestā pasauka viņus apkaunoja.

Lai padarītu Latvijas armiju par savu ieroci, komunisti lika ieceltajai marionešu valdībai pieņemt likumu, ar kuru Latvijas armijā ieviesa politisko vadītāju institūtu.²⁸ Likumu pieņēma 3.jūlijā, un 8.jūlijā par visas armijas politisko vadītāju iecēla rezerves leitnantu Bruno Kalniņu.²⁹ Kalniņš Latvijas brīvības cīņu laikā, 1919.gadā, būdams jauns leitnants, bija organizējis brīvprātīgo strādnieku rotas Baloža brigādei cīņā pret komunistiem. Latvijas neatkarības laikā viņš bija pazīstams sociāldemokrātu politiķis. 1934.gada 15.maijā viņš bija īslaicīgi apcietināts un pēc tam dzīvoja trimdā Somijā. Tagad viņš bija atgriezies Latvijā. Gan viņš pats, gan daži latviešu politiķi un virsnieki cerēja, ka viņš šajā amatā varēs pasargāt armiju no komunistu pārmērībām. Par karaspēka daļu politiskajiem vadītājiem Kalniņš izvēlējās bijušos sociāldemokrātu darbiniekus, bet bija spiests pieņemt arī komunistu partijas "ieteiktus" cilvēkus.

Tā kā politiskajiem vadītājiem bija piešķirtas disciplinārās varas tiesības, armijas vadība piešķīra viņiem arī tiesības valkāt virsnieku formas tērpu ar pakāpes zīmotnēm atbilstoši dotajām disciplinārajām tiesībām. Tā rezerves leitnants Bruno Kalniņš ieguva ģenerāļa zīmotnes. Tas smagi aizskāra latviešu virsniekus. Viņi nevarēja saprast, kādēļ Kalniņš pieņēma šādu pakāpi no okupācijas varas. Pret viņu kā sociāldemokrātu jau agrāk pastāvēja aizspriedumi. Tagadējais "paaugstinājums" viņa cieņu nevaioja un stiprināja neuzticību pret viņu.

Dažās karaspēka daļās ieceltie politiskie vadītāji apvaldīja savu karavīru nacionālisma izpausmes, kā arī pēkšņi uzpeldējušo komunistu izrīcības. Pieredzējušie sociāldemokrātijas darbinieki centās izskaidrot kareivjiem radušos stāvokli, aicinādami neriskēt ar savās dzīvībām, vieglprātīgi izrunājoties pret jauno iekārtu. Citās karaspēka daļās turpretim, it sevišķi komunistu partijas ielīkتهņi, izspiegoja kā kareivjus, tā virsniekus, lai varētu ziņot par komunistiem naidīgu rīcību. Ja nebija nekā, ko ziņot, viņi centās šādu rīcību izprovocēt. Par apcietināšanām, ko panāca provokācijas, atbildība bija jānes Bruno Kalniņam kā redzamākam un pazīstamākam, lai gan viņš NKVD rīcību savaldīt nespēja.³⁰

28 LKOPKL. – 1.sēj. – 144. lpp.

29 Bangerskis. – 3. – 256. un 260. lpp.

30 Literatūra un Māksla. – Nr.3. – 1991. – 2. febr. – A. Bļodnieka un G. Steprāna liecības.

Vēlēšanu viltošana

14. un 15. jūlijā visās trijās Baltijas valstīs vienlaicīgi notika komunistu sarīkotas vēlēšanas, lai ievēlētu jauno, "demokrātisko" Saeimu. Kad vēlēšanas izsludināja, balstoties uz 1922. gada Satversmes pamatiem, daļā iedzīvotāju vēl pastāvēja cerība, ka tās būs daudzmaz godīgas. Grupa Latvijas politiķu sāka steidzīgi organizēt savu vēlēšanu kandidātu sarakstu ar nosaukumu Demokrātiskais bloks. Komunisti bija devuši tikai desmit dienas vēlēšanu sagatavošanai. Steigā sarakstījuši sava bloka vēlēšanu platformas deklarāciju, politiķi ar to devās pie Višinska, lai uzzinātu, vai šādu platformu vēlēšanās pieļaus. Višinskis labi zināja, ka vēlēšanās būs tikai viens saraksts ar komunistu partijas izraudzītiem kandidātiem. Viņš tomēr izlikās, ka to nezina, un deva politiķiem piekrītošu atbildi.

Jau pēc dažām dienām izrādījās, ka jāpārvar vēl daudz šķēršļu, kādus arvien no jauna izdomāja komunistu kontrolētā vēlēšanu komiteja. Kad gandrīz ar pārcilvēciskām pūlēm visi radītie šķēršļi šķīta pārvarēti, komunistu partija sprieda, ka tālāk vairs "brīvības" teātris nav spēlējams. 9. jūlijā Demokrātiskā bloka biroja telpās ielauzās iekšlietu ministra Viļa Lāča sūtīti čekisti. Tie apcietināja biroja darbiniekus un konfiscēja vēlēšanu materiālus. Apcietināja arī vairākus simtus Demokrātiskā bloka darbinieku, no kuriem lielāko daļu deportēja uz Padomju Savienību. Daudzus nogalināja apcietinājumā Latvijā. Vēlēšanu materiālu sagatavošanas darbā savāktās piekritēju adreses deva čekistiem iespēju apcietināt ap 500 komunistu pretinieku.³¹

Tauta redzēja, ka tas, ko komunisti dēvē par vēlēšanām, ir tikai rituāls bez kādas būtiskas nozīmes. Tautas gribai te nebija nekādas lomas. Balsošanas zīmītē, kas bija jāiemet urnā, bija tikai viena kandidāta vārds. Nebija nekādas demokrātiskas izvēles iespējas.³² Partijas propagandisti laikrakstos un radiofonā brīdināja vēlētājus, ka atrašanās no balsosšanas ir tautas ienaidnieka un kaitnieka zīme. Katram balsotājam pasē iespieda atzīmi, ka viņš ir vēlēšanās piedalījies. Ja vēlāk kādā kontrolē milicija atrada, ka pasē šāda iespieduma trūkst, draudēja apcietināšana.³³ 17. jūlijā pēcpusdienā Centrālā vēlēšanu komisija jau paziņoja vēlēšanu rezultātus, lai gan vēl turpināja pienākt vēlēšanu apgabalu dokumenti ar vēlēšanu materiāliem.³⁴

31 Gore un Stranga. – 212. lpp.

32 Turpat. – 218. lpp.

33 Turpat. – 220/21. lpp.

34 Turpat. – 222. lpp.

Dienu pēc vēlēšanām komunisti sarīkoja masu demonstrācijas, uz kurām bija jāiet rūpnīcu strādniekiem, ierēdņiem, karavīriem un skolēniem. Partijas ieceltie uzraugi darba vietās un skolās rūpējās par to, lai neviens nepaliktu mājās. Karaspēka daļās par to rūpējās ieceltie politiskie vadītāji un kareivju komitejas. Kas negribēja riskēt ar brīvības zaudēšanu, tam bija jāiet. Viņiem rokās iespieda sagatavotus plakātus, kas slavina Staļinu, Sarkanarmiju, komunistisko partiju un Latvijas darba tautu. Saukļus izsauca komunistu sagatavoti runas kori. Bija arī saukļi, kas prasīja Padomju Latviju un Latvijas iestāšanos Padomju Savienībā. Divkosīgie komunistu vadoni šādu saukļu paudējus norāja un nosauca tos par neprātīgiem fantazētājiem.³⁵

“Ievēlētā” Saeima 21. jūlijā sanāca uz savu pirmo sesiju. Kā teātra izrādē komunistu izraudzītie un iebiedētie “tautas pārstāvji” noklausījās iepriekš nosacītu runātāju runas, kuras visas bija sacerētas krievu valodā un iepriekšējā naktī steigšus pārtulkotas nolasišanai Saeimā. Tās pieprasīja Latviju pasludināt par padomju republiku, pārveidot Latvijas Satversmi padomju konstitūcijas garā un atsavināt privātpašumus. Visas rezolūcijas pieņēma vienbalsīgi, jo jau iepriekš bija pieteikts, ka nekādu debašu nebūs un tos, kuri iedomāsies runāt neaicināti, sodīs. Sēdes vadītājs neprasīja, kas kādu priekšlikumu atbalsta, bet tikai: kas ir pret to. Neviens neiedrošinājās pretī balsot.³⁶

Sēdes starplaikā ieradās komunistu apmācīta “tautas delegācija” un iesniedza viņiem iedoto prasību pievienot Latviju Padomju Savienībai. Arī šo prasību uz Viļa Lāča ierosinājuma bez pārrunām pieņēma vienbalsīgi. Nekavējoties Saeima izbīdīja 20 locekļus kā delegātus, kuriem ar pievienošanas lūgumu bija jābrauc uz Maskavu. Kā vēlēšanas, tā Saeimas sasaukšanas laiku un rezolūciju pieņemšanu Maskavas komunisti bija izplānojuši visām trim Baltijas valstīm vienlaicīgi un saskaņojuši ar Padomju Savienības Augstākās Padomes sesiju Maskavā. Neļaujot ne parlamentiem, ne tautām apdomāties, delegācijas aizbrauca uz Maskavu. Tur Padomju Savienības Augstākā Padome uzņēma 3. augustā Lietuvu, 5. augustā Latviju un 6. augustā Igauniju “brālīgajā saimē”.

Tautas gribas kropļošana

Pat no komunistu viedokļa izdarītās pārmaiņas nevarēja uzskatīt par likumīgām. Nemaz nerunājot par to, ka neatkarīgās Latvijas pārvēršana par Padomju Savienības daļu notika lielā steigā un bez plašākiem lietde-

35 Turpat. – 205. lpp.

Bastjānis Voldemārs. Gala sākums. – Memento Zviedrijā, 1964. – 164. lpp.

36 Jūrmalnieks. – 39. lpp.

rības apsvērumiem, jau Sarkanarmijas klātbūtne Latvijas teritorijā šo notikumu laikā padarīja visu notikušo par nelikumīgu. Leņins savā laikā bija teicis, ka, ja mazai un vājai tautai nedod tiesības noteikt savas politiskās dzīves formu brīvās vēlēšanās, bet nepieciešama pievienotājas vai vienkārši stiprākās tautas karaspēka klātbūtne, tad pievienošana ir aneksija, tas ir, svešas zemes patvaļīgs piesavināšanās akts.³⁷

Latvijā vēlēšanu laikā klāt bija Sarkanarmija. Latvijas tauta vēlēšanās piedalījās piespiesta, balsoja bez izvēles tiesībām par viņai svešiem cilvēkiem un visu to darīja tikai tādēļ, ka Latviju bija okupējis milzīgās Padomju Savienības karaspēks. Pie tam vēlēšanu laikā komunisti apgalvoja, ka nekādas pārmaiņas valsts iekārtā nenotiks.

Augusts Kirhenšteins tautas Saeimas vēlēšanas izsludināja un ievēlēto Saeimu sasauca, pamatojoties uz 1922. gadā pieņemtās Latvijas Satversmes pamata. Šīs Satversmes 77. pants nosaka, ka grozījumus Satversmes pirmajos trīs pantos var izdarīt tikai ar tautas nobalsošanu. Latvijas demokrātiskās republikas pārdēvēšana par Latvijas padomju republiku ir pirmā Satversmes panta grozījums. Lai šādu grozījumu izdarītu, bija vajadzīga tautas nobalsošana tieši par šo grozījumu. Tāda nobalsošana nenotika, tādēļ, ar Leņina vārdiem sakot, Latvijas pievienošana Padomju Savienībai ir aneksija, tas ir, svešas zemes patvarīgs piesavināšanās akts. To klaji pateica arī Padomju Savienības ārlietu tautas komisārs Molotovs Lietuvas Ministru prezidenta vietas izpildītājam Dr. V. Kreve-Mickēvičam (*Kreve-Mickevičius, Vincas*) Kremli, 1940. gada 2. jūlijā. Bez sentimentalitātes komunistu komisārs pateica, ka mazajām valstīm jāpazūd, jo nākotnē visur valdīs padomju vara.³⁸

Kad 1939. gadā nacionālsociālistu Vācija tādā pašā nekaunīgā veidā okupēja Čehoslovākiju, 18. martā Padomju Savienības ārlietu tautas komisārs Maksims Litvinovs svinīgi deklarēja:

*“Tr neticami, ka kāda tauta labprātīgi akceptētu savas neatkarības likvidēšanu vai iekļaušanu kādā citā valstī, sevišķi ja tā ir cīnījusies par savu neatkarību gadsimtiem ilgi un jau 20 gadus baudījusi neatkarīgu eksistenci. Trūkstot jebkādam čehu tautas pašas gribas apliecinājumam, vācu karaspēka iesoļošana Čehoslovākijā ir uzskatāma par patvarīgu rupjas varas agresīvu aktu. Padomju Savienība tāpēc atsakās to atzīt.”*³⁹

37 Baltic States; a Study of their Origin and National Development; their Seizure and Incorporation into the U.S.S.R. Editors: Igor Kavass and Adolph Sprudz. – Buffalo, New York 1972. (Turpmāk –Kavass and Sprudz.) – 347. lpp. – Avots no Leņina Kopotu rakstu 12. sēj. – 13. lpp.

38 Turpat. – 342. lpp.

39 LKOPKL. – 1.sēj. – 118. lpp.

Molotovs Ļitvinova deklarāciju neņēma vērā tāpat, kā viņš neņēma vērā Ļeņina deklarāciju. Citas valstis tomēr Padomju Savienības rīcību 1940. gadā Baltijas valstīs pielīdzināja Vācijas rīcībai 1939. gadā Čehoslovākijā un tādēļ Padomju Savienības patvarīgo rupjas agresijas aktu Latvijā un citās Baltijas valstīs atteicās atzīt par likumīgu.

Amerikas Savienoto Valstu ārlietu viceministrs Samners Velss (*Sumner Welles*) 1940. gada 23. jūlijā preseī sniedza paziņojumu, kurā konstatēja Baltijas valstu neatkarības iznīcināšanu, ko varmācīgi ir izdarījis kāds daudz spēcīgāks kaimiņš. Paziņojuma turpinājumā ir teikts:

*“Šīs (ASV) valdības politika ir vispārībai zināma. Savienoto Valstu iedzīvotāji neatbalsta vardarbību, neatkarīgi no tā, vai tā izdarīta ar varas pielietošanu, vai ar varas draudiem. Tāpat tie neatbalsta jebkādu vienas valsts, lai cik spēcīga, iejaukšanos otras suverēnas valsts, lai cik vāja, iekšējās lietās.”*⁴⁰ Līdzīgus uzskatus pauda arī lielākā daļa pārējās pasaules valstu, tādēļ visā pasaulē sekojošos 50 gados Igaunija, Latvija un Lietuva tika joprojām uzskatītas par okupētām valstīm, kuru valsts juridiskās tiesības gaida savu atjaunošanu.

Baigais gads

Latviešu tautai sākās drūms dzīves posms. Tautas mute to vēlāk nosauca par Baigo gadu, nosaukumu ņemot no Edvarta Virzas pēdējā dzejoļa virsraksta “Baigā vasara”. Virza patiesi praviētiski bija izteicis to, ko latvieši izjuta komunistu okupācijā. Cilvēki vairs nejutās droši ne savās mājās, ne darba vietās. Daudzi, kuriem bija iemesls no komunistiem bīties, slapstījās vai aizgāja dzīvot citā apvidū, kur viņus nepazina. Dzīves vietas maiņa bija saistīta ar lielām grūtībām. Arī tie, kuriem nebija iemesla baidīties no komunistiem, tomēr nejutās droši. Baidīja svešais karaspēks, baidīja jaunās iekārtas neparedzamiem noteikumiem. Visvairāk baidīja čekisti, kuru rīcība nebija ar prātu aprēķināma. Cilvēki nebija izdarījuši nekādus pārkāpumus, tomēr viņu dzīvokļus izkratīja un pašus izsauca uz negaidītām pratināšanām, kuras parasti notika naktīs.

Ļaudis, kuri bija ieguvuši jaunās varas uzticību, bieži vien to izmantoja, lai atspēlētos par kādu patiesu vai iedomātu pārestību. Čekistiem noderēja katra denūciācija, lai kādu apcietinātu un mēģinātu no viņa izspiest “atzišanos”. Par apcietināšanām atklāti izvairījās runāt, bet slepeni izplatītās ziņas tikai pavairoja baiļu gaisotni. Bez kāda redzama iemesla cilvēki pazuda no savām mājām, no darba vietām un pat uz ielas.

40 Kavass and Sprudz. – 385. lpp.; Ārpolitika. – 2.sēj. – 504. lpp.

Skolās apcietināja skolēnus, kuri bija izteikuši kādu jaunai varai nepatīkamu frāzi. Apcietināja par ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa, par patriotisku dziesmu dziedāšanu mājas viesībās, par katru žestu, ko varēja iztulkot kā padomju varas nonievāšanu. Savās slimīgajās bailēs no iedomātiem ienaidniekiem komunistu varasvīri apcietināja pat tādus cilvēkus, kuri labprāt būtu ar jauno režīmu sadarbojušies.

Varmācīgi uzspiestā valsts iekārtas maiņa, kur cilvēki skaidri redzēja, ka krievu komunisti ar savas armijas pārspēka draudu palīdzību uzspiež savu gribu līdz šim patstāvīgi domājošai tautai, radīja nopietnus sarežģījumus abās pusēs. Neviena aģitators nebija spējīgs iestāstīt latviešu tautai, ka krievi ir ienākuši kā draugi, palīgi vai aizstāvji. Tikai nedaudzi fanātiski komunisti un citi pretvalstiski domājošie par notikušo priecājās. Tautas lielākais vairums ar sāpēm vēroja savas valsts noārdīšanu. Apzinoties savu bezspēcību kailas varas priekšā, tauta mēģināja sevi mierināt ar cerību, ka apstākļi nevērtīsies tik ļauni, kā to varēja sagaidīt. Īstas ticības nākotnei nebija, jo vecākajai paaudzei vēl labi atmiņā bija 1919. gada komunistu valdīšanas jukas un šausmas.⁴¹

Okupantu karavīri nevarēja nenojaust, ko par viņiem domāja okupētās zemes iedzīvotāji. Sarkanarmijas kareivjiem šī bija pirmā iespēja redzēt, kā dzīvo cilvēki ārpus Padomju Savienības. Labi gērbtie ļaudis pilsētu ielās un pilnie veikalu skatlogi viņus apmulsināja. Redzētais nesaskanēja ar to, ko viņiem bija stāstījuši viņu poļitruki. Tagad komunistu propagandisti mēģināja kareivjiem iestāstīt, ka veikalu logos un tirgus novietnēs redzamais ir tikai blēdīga izstāde, kas drīz pazudīs, ka labi gērbtie ļaudis ielās ir kapitālisti un muižnieki, bet strādnieku cilvēkiem ielās neļauj rādīties..⁴²

Sarkanarmijas virsnieki, poļitruki un viņu ģimeņu piederīgie tikmēr izmantoja katru izdevību iepirkties Padomju Savienībā reti redzētas preces. Viens padomju rublis bija pielīdzināts vienam Latvijas latam, lai gan īstenībā lata vērtība bija tuvāk desmit rubļiem. Tas deva gluži netīcamu iespēju pirkt, ko vien krievu sirds kāroja, un tā kāroja daudz. Latvijas veikalu krājumi sāka manāmi izsīkt.⁴³

Latvijas Kara skolas pēdējais izlaidums notika 27. jūlijā. Jaunie virsnieki vairs nesaņēma savus tradicionālos zobenus. Ar dalītām jūtām

41 Berklavs. – 71. lpp.

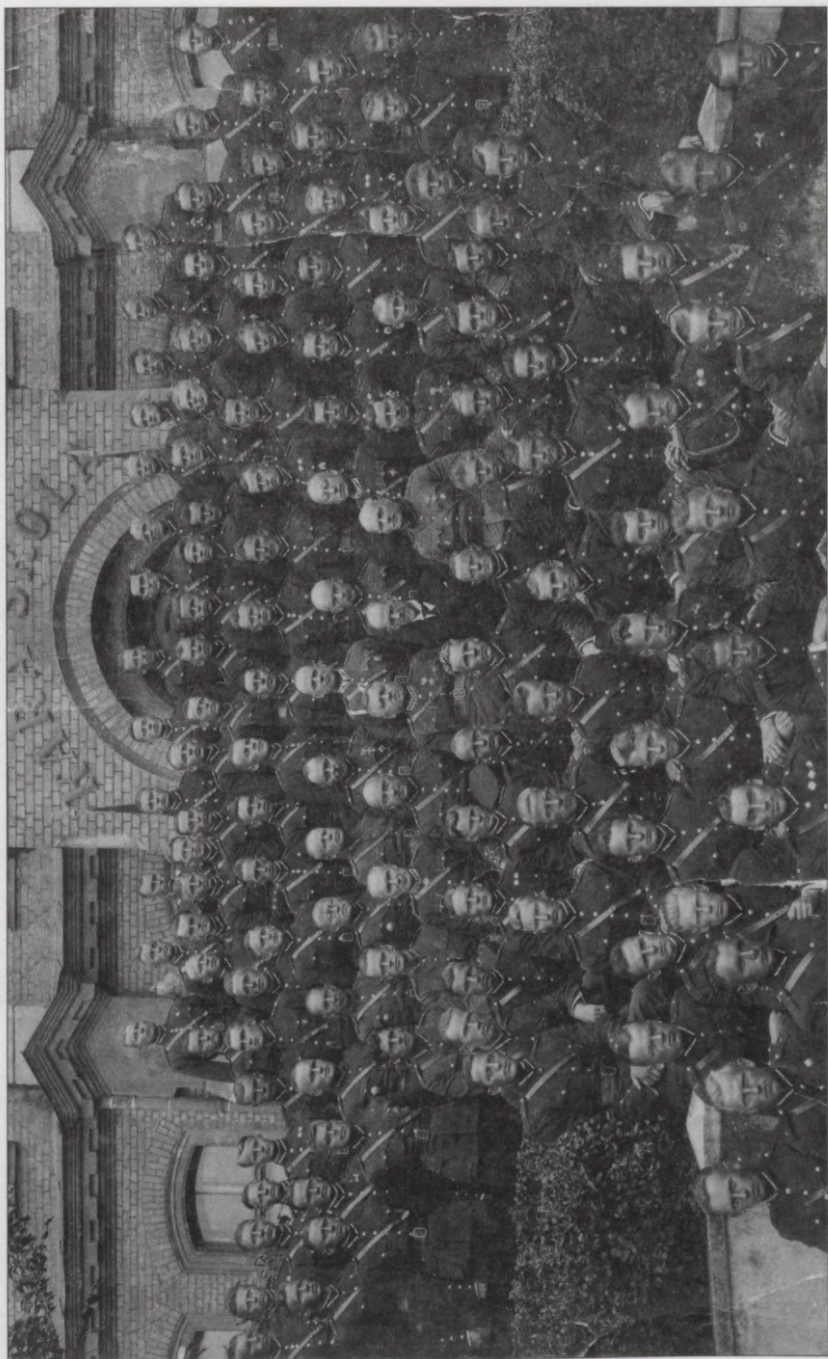
Kadet, uguni! – 279. un tālākās lpp.

42 Baltic Countdown. – 113. lpp.

43 Ceichners Alfēds. Latvijas bolševizācija 1940.–1941. – Gauja, ASV. – 123. lpp.

Baltic Countdown. – 123/24. lpp.

Kadet, uguni! – 811. lpp.

Karaskolas 14. izlaidums 1940. gada 27. jūlijā. 5. rindā no kreisās otrais Br. Kalniņš, piektais – ģen. R. Dambītis, sestais – Dr. A. Kirhenšteins

viņi devās uz savām karaspēka daļām. Gatavoti neatkarīgās Latvijas valsts aizsardzībai, viņi uzņēma dienestu okupētās Latvijas "tautas armijā" ar rūgtumu. Tai pašā dienā jau nolaida Latvijas karogus Latvijas kara flotē, to vietā paceļot sarkanos karogus. Ar to Latvijas kara flote bija ieskaitīta Sarkankarogotajā Baltijas jūras flotē, lai gan pārskaitīšanas pavēle nāca tikai veselu mēnesi vēlāk – 27. augustā.

Jau 19. jūlijā apcietināja un deportēja Latvijas armijas komandieri, ģenerāli Krišjāni Berķi. 22. jūlijā deportēja Valsts prezidentu Kārli Ulmani. 24. jūlijā nošāvās pulkvedis Fricis Celmiņš, kurš bija vadījis armijas štāba pretizlūkošanas daļu. Viņš nošāvās, lai nebūtu jāizdod viņa bijušie darbinieki. 28. jūlijā nošāvās atbrīvošanas cīņu dalībnieks un Lāčplēša ordeņa kavalieris, seržants Jānis Gailis. Viņš nevarēja samierināties ar savas valsts neatkarības iznīcināšanu. 31. jūlijā deportēja bijušo kara ministru, ģenerāli Jāni Balodi, kuram visu laiku ar Sarkanarmijas komandieriem bija labas attiecības. Šeit pieminēti tikai labāk pazīstamie no tiem, kurus apcietināja vēl pirms Latvijas pievienošanas Padomju Savienībai.

Piederīgajiem bija lielas grūtības noskaidrot, kur apcietinātie palikuši. Arī tad, ja izdevās noskaidrot, kādā cietumā Latvijā viņi tiek turēti, nebija nekādu iespēju ar viņiem sazināties. Visdrošākā zīme, ka meklējamais vēl ir dzīvs, bija saņemtais paraksts par pienestām pārtikas vielām. Pārāk bieži šī dzīvības zīme pēkšņi pārtrūka, par apcietināto vairs nevarēja iegūt nekādu ziņu. Varbūt pēc vācu ienākšanas masu kapos atrada viņa sakropļoto līķi.

Drīz pēc padomju varas pasludināšanas augusta vidū pēkšņi mainījās Sarkanarmijas vadība Baltijas valstīs.⁴⁴ Ar šo izmaiņu saistījās arī Latvijas armijas iznīcināšanas sākums. 17. augustā tika saņemta pavēle par teritoriālo korpusu izveidošanu Baltijas valstīs.⁴⁵ Brīvības piemineklim noņēma tradicionālo goda sardzi.⁴⁶ No karavīru parādes cepurēm pavēlēja noņemt Latvijas valsts lielo ģerboni. Karavīru savstarpējās sarunās ieviesa uzrunu "biedrs". Virsniekus atkārtoti pratināja Sarkanarmijas poļitruki, un katram pavēlēja uzrakstīt sīku dzīves gājuma aprakstu. Tas radīja ievērojamu nemieru un bailes to virsnieku vidū, kuri atbrīvošanas cīņās 1918.–1920. gadā bija karojuši pret komunistiem.⁴⁷

44 Hāzners Vilis. Baltijas kara apgabals // DVM. – 1981. – Nr.4.

45 Literatūra un Māksla. – 1991. – 9. febr.

46 Hāzners Vilis Alfrēds. Varmācības torņi. – Vaidava, ASV, 1977. (Turpmāk – Varmācības torņi.) – 346. lpp.

47 LKOPKL. – 1. sēj. – 174. lpp.

Karaspēka daļās ierīkoja tā sauktos sarkanos stūrīšus, kuros novietoja dažādus komunistu propagandas materiālus. Politiskie vadītāji gatavoja sienasavīzes, kurās ar apvainojošiem rakstiem vērsās pret agrāko Latvijas valsts iekārtu un pret virsniekiem. Tajās izsmēja un nonīcināja reliģiju, sludināja Darvina mācību par sugu izcelšanos, pie tam neveiklā veidā. Par kādu tabulu kareivji smējās, ka ar to poļitruks pierādot, ka krievs cēlies no mērkaķa.

Padomju Savienībā cīnījās pret analfabētismu, tādēļ arī Latvijā sākās analfabētu meklēšana un reģistrēšana. Latvijā lasīt un rakstīt nepratēji bija tikai starp veciem ļaudīm dažos Latgales apvidos. Kad armijā pavēlēja reģistrēt analfabētus, bija grūti tādus atrast. Kādā bataljonā nebija iespējams atrast vairāk par sešiem, bet poļitruks nebija ar to mierā. Vajadzēja uzrādīt vairāk, lai izpildītu analfabētisma apkarošanas normu un rādītu, cik nekulturāla ir latviešu tauta.

24. latviešu strēlnieku korpuss

Latviešu virsnieki baidījās, ka baltiešu karavīriem draud aizvešana un sadalīšana pa Sarkanarmijas daļām Padomju Savienībā. Cirkulēja arī baumas, ka baltiešu teritoriālos korpusus nosūtīšot uz Tālajiem Austrumiem. Latvieši sāka meklēt iespējas, kā paturēt latviešu karavīrus Latvijā un pasargāt jauniesaucamos no izkaisīšanas visā Padomju Savienībā. Tādā nolūkā armijas vadība iesniedza Staļinam un Sarkanarmijas vadībai lūgumu izveidot latviešu strēlnieku vienības, līdzīgas leģendārajiem latviešu sarkanajiem strēlniekiem.⁴⁸

27. augustā izdeva pavēli izveidot no Latvijas tautas armijas Sarkanarmijas 24. strēlnieku korpusu ar novietojumu Latvijā. Līdzīgus strēlnieku korpusus izveidoja arī no Igaunijas un Lietuvas tautas armijām. Tos apvienoja Baltijas Kara apgabalā, kurā ietilpa 8., 11. un 27. armija. 8. armija bija izvietota galvenokārt Igaunijā un Latvijā, 11. armija – Lietuvā, bet 27. armija – rezervē, Opočkas–Ostrovas apvidū. 8. un 11. armijā kopā bija ap 22 divīzijas, 1100–1200 tanku, 6–7 tūkstoši lielgabalu un ap 700 lidmašīnu.

Pēc pārorganizēšanās par 24. latviešu strēlnieku korpusu no tautas armijas četrām divīzijām izveidoja 181. un 183. strēlnieku divīziju. No pārējām armijas vienībām – korpusa artilērijas pulku, sakaru un sapieru bataljonus, zenīartilērijas divizionu un aviācijas eskadru. Jātnieku pulku

48 Turpat. – 163. lpp.

iedalīja korpusā kā 20. jātnieku pulku. Korpusā iedalīja tikai 14 467 karavīrus, no tiem 720 virsniekus. Ap 800 virsnieku atvaļināja, dažus pēc atvaļināšanas tūdaļ apcietināja. Droša dzīve nebija arī tiem, kurus neapcietināja, jo viņi baidījās, ka apcietināšana var sekot agrāk vai vēlāk.⁴⁹

Vislielākās bažas sagādāja tas, ka virsnieki zaudēja darbu savā profesijā, bez izredzēm atrast darbu kur citur. Visās iestādēs un darba vietās personāldaļas vadīja uzticami NKVD darbinieki vai ielikteņi, kuru uzdevums bija pārbaudīt darbinieku uzticamību komunistiskajai iekārtai. Kad jaunais darbinieks pateica, ka ir bijis virsnieks Latvijas armijā, viņam nebija vairs nekādu izredžu darbu dabūt. Tā daudzi virsnieki bija spiesti dzīvot uz citu rēķina un slapstīties, jo bez noteiktas darba vietas nevarēja pierakstīties dzīves vietā.⁵⁰

Tā kā korpusā apmācību un komandu valoda bija krievu valoda, ko daudzi karavīri neprata, tad liela vērība bija pievērsta valodas mācīšanai. Korpusu apmācīja pēc Sarkanarmijas krievu reglamentiem kara komisāru un poļitruku pārraudzībā, vienmēr uzsverot komunistu partijas prasības un ideoloģiju. Lai kā arī kareivji un virsnieki necenstos izpildīt uzliktos pienākumus, nekas neapmierināja krievu priekšniecību. Tā vienmēr atrada ko nopelt un nosodīt, bet reti kad izteica kādu atzinīgu vārdu. Ko latvieši darīja, viss bija slikti un neuzticami. Krievu slimīgās bailes no “kontr-revolūcijas” sabojāja dzīvi gan viņiem pašiem, gan padotajiem latviešu karavīriem. Neuzticības izteikšana un pārmetumi padarīja dienestu par nepanesamu nastu, kas pazemināja karavīru morāli un dienesta spējas.

Septembra beigās no amatiem atbrīvoja visus latviešu politiskos vadītājus, un viņu vietā nāca krievi vai Krievijas latvieši. Ikvienam latvietim komandierim līdzās bija sarkanarmietis kā viņa vietnieks, kas vēroja un uzraudzīja latvieša rīcību. Katram komandierim bija piekomandēts arī poļitruks vai kara komisārs, kas darīja to pašu. Ikvienu latviešu komandiera darbu uzraudzīja arī NKVD darbinieki, tā saukto armijas Sevišķo daļu pārstāvji. Katru virsnieka soli uzmanīja, katru vārdu noklausījās. Čeka centās iespieties arī virsnieku personiskajā dzīvē. Virsnieku sievietēm vismaz reizi nedēļā un pat biežāk bija jāiet klausīties politiskās apmācības, kuru laikā NKVD darbinieki ar dažādiem jautājumiem mēģināja izzināt ģimenes noskaņojumu. Ar šādu nemākulīgu rīcību komunisti noskaņoja pret sevi un Padomju Savienību pat tos latviešus, kuri patiesi centās izdarīt visu okupantiem pa prātam un uzticīgi kalpoja Padomju Savienībai. Visu ziemu

49 LKOPKL. – 1. sēj. – 165. lpp.

50 Varmācības torņi. – 248. lpp.

vēl turpinājās virsnieku un kareivju aresti. Kad arestēto piederīgie centās uzzināt par arestēto likteni no korpusa komandiera ģenerāļa Kļaviņa, izrādījās, ka viņš par arestiem vispār nebija informēts.⁵¹

1941. gada februārī 24. korpusa formēšanu uzskatīja par pabeigtu, un 23. februārī korpusa karavīri deva uzticības zvērestu Sarkanarmijai. Ar to attiecības starp krieviem un latviešiem neuzlabojās. Korpusā samazināja uztura devas, un, kad kareivji sūdzējās, ka Latvijas armijā uzturs bijis labāks nekā Sarkanarmijā, poļitruki atbildēja, ka Latvijas armijā uzturs bijis veselībai kaitīgs. Komunistiem iztapīgie kareivji bija iestājušies komjaunatnē, kur viņiem uzdeva izsekot savus biedrus un ziņot par kontrrevolūcionāru rīcību. 12. aprīlī korpusa daļas saņēma slepenu pavēli izsekot visus korpusa latviešu karavīrus. Šī pavēle nāca sakarā ar NKVD plānoto pretpadomju elementu izolēšanu. Denunciācijas, izsekošana un apcietināšanas pastiprinājās. NKVD darbinieki kļuva sevišķi aktīvi un aizdomīgi. Vairāki karavīri apcietināšanas laikā pretojās ar ieročiem. Apšaudoties krita daudz čekistu, bet tikai retam no apcietinātajiem izdevās palikt brīvībā. Tie karavīri, kuri nojauta, ka apcietināšana ir neizbēgama, slapstījās pie paziņām vai mežā.

Nedaudziem izdevās izkļūt no apdraudējuma Latvijā un nokļūt Vācijā, izmantojot vācu tautības iedzīvotāju repatriācijas akciju, kas vēl turpinājās līdz 1941. gada martam. Tuvojoties akcijas noslēgumam, vācu ierēdņi pieņēma arī latviešus, ja viņi varēja uzrādīt kādu radniecību ar vāciešiem vai piederību vācu sabiedrībai. Tādā veidā Vācijā nokļuva daži simti latviešu karavīru. Tur pulkveža Aleksandra Plensnera un pulkvežleitnanta Viktora Deglava ierosmē viņi atjaunoja 1917. gada revolūcijas laikā nodibināto Latvju karavīru nacionālo savienību. Šis savienības biedri revolūcijas laikā bija centušies mazināt lielinieku ietekmi veco latviešu strēlnieku vidū un pievērst strēlnieku domas latvietībai. Tagad šī savienība par savu uzdevumu izvirzīja Latvijas valsts un Latvijas bruņoto spēku atjaunošanu.

Deportācijas 1941. gada 14. jūnijā

1941. gada 15. maijā korpusam bija paredzēts doties uz vasaras nometni Litenē. Nometne bija labi piemērota mazākai karaspēka daļai, bet visam korpusam – daudz par šauru. Latviešu virsnieki to sarūgtinājumā un neuzticībā krievu vadībai savā starpā saukāja par koncentrācijas nometni. Maija sākumā uz nometni izbrauca korpusa daļu komandieri

51 Pētersons Aivars. Otrās Ziemassvētku kaujas. – Militārais Apskats. – 1996. – Nr.2. – 87. lpp.

vietas apskatei. Viņi atrada, ka nometne vieta pārplūdusi ar pavasara ūdeņiem, jo ziemas sniegs vēl nebija pavisam nokusis. Nometne bija izmantota Sarkanarmijas daļām, un krievu karavīri visu plašo apkārtni bija neticami piegānījuši. Tāda netīrība izsauca latviešos dziļu nicināšanu. Bija jāpieliek daudz darba, lai nometnes vietu dezinficētu.

Tīrīšanas darbu dēļ došanās uz nometni tomēr novilcinājās līdz 1. jūnijam, kad Litenē ieradās 183. divīzija. 181. divīzija un korpusa artilērija nometnē ieradās 10. jūnijā. Tos novietoja jaunizraudzītā novietojumā pie Ostroviešu mājām, dienvidos no Litenes. Tur nometnes vieta bija no jauna jāiekārto un jāizveido.⁵²

Drīz pēc ierašanās nometnē atvaļināja 1939. gada iesaukumu. Ar to latviešu skaits korpusā samazinājās uz pusi. Atvaļināto vietā Litenē ieradās jauniesauktie krievu jaunekļi. 24. latviešu strēlnieku korpus tagad bija latviešu korpus tikai vārda pēc, jo augstākā vadība un vairums karavīru bija krievi. Kad jaunpienākušos krievu rekrūtus iedalīja vienībās, krievi to darīja nevis pēc lietderības, bet proporcionāli latviešu skaitam. Latvieši no tā secināja, ka vienības uzskata par neuzticamām un krievi vēlas tās vājināt ar saviem puisiem. Bez šaubām, jaunpienākušie komjaunieši veidoja jaunu spiegu tīklu.

Latviešu virsnieku vidū bija izveidojusies slepena organizācija, kura sāka plānot pretestību okupantiem iespējamā kara gadījumā.⁵³ Šajā nolūkā daži virsnieki ierosināja pārkārtojumus kareivju un komandieru sastāvā. Latviešu nodoms bija sakoncentrēt nacionāli domājošos karavīrus vienkopus. Ar to tiktu radītas uzticamas latviešu vienības, ja pēc tādām rastos vajadzība. Kad šos ierosinājumus – it kā dienesta labā – latviešu virsnieki pārrunāja ar saviem komisāriem, šķita, ka daži no viņiem pārkārtojumiem piekrīt, bet vēlējās tos novilcināt. Šī vilcināšanās radīja aizdomas, ka patiesi kaut kas pret latviešiem tiek plānots. Neviens nevarēja uzminēt, kas.

Latvieši nevarēja zināt, ka visas krievu nesaprotamās rīcības pamatā bija rūpīgi plānota akcija. Izpildot čekas ģenerāļa Serova instrukciju Nr. 2192, kas parakstīta 1941. gada 21. janvārī, "par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pretpadomju elementu deportāciju veidu", NKGB un NKVD darbinieki jau mēnešiem ilgi bija gatavojušies latviešu tautas nacionālo spēku iznīcināšanai.⁵⁴ Gandrīz katru mēnesi čekisti saņēma papildu instrukcijas un nepārtraukti gatavoja deportējamo latviešu sarakstus. Par

52 LKOPKL. – 205. lpp.

53 Varmācības torņi. – 254. lpp.

54 Igor I. Kavass, Adolph Sprudz (Ed.): *Baltic States: a study of the origin and national development; their seizure and incorporation into the USSR. Third interim report of the*

šo gatavošanos 14.jūnija deportācijām baumas nonāca latviešu ausīs, tomēr tām neviens negribēja ticēt.

Komisāru uzkrītošā noslēpumainība nepalika nepamanīta arī korpusa krievu personāla vidū un radīja satraukumu. Staļina impērijā neviens nevarēja justies pilnīgi drošs no pēkšņas apcietināšanas draudiem. Čekistu aktivitāte radīja korpusa latviešu karavīros aizdomas un bailes, bet, redzot, ka arī krievi ir satraukti, par visa satraukuma iemeslu pieņēma draudošo karu ar Vāciju. Tādēļ nevienu sevišķi nepārsteidza arī sardžu pastiprināšana ap korpusa nometnēm.

Jūnija sākumā pulku komandierus latviešus sāka nomainīt ar krieviem, un 11. jūnijā visi pulku komandieri bija krievi. 12. jūnijā savus posteņus krieviem nodeva arī divīziju komandieri – latvieši, kā arī korpusa komandieris ģenerālis Kļaviņš. 14. jūnijā ap 20 augstākos latviešu virsniekus nosūtīja uz “kursiem” Maskavā. Tur paredzētajās mācību iestādēs uzņēma tikai dažus no viņiem, bet vairumu pieteikšanās laikā apcietināja.

Naktī no 13. uz 14. jūniju visās trijās Baltijas valstīs notika NKVD sarakstos ievesto personu – civiliedzīvotāju – apcietināšana un ievietošana deportējamo ešelonos. Karavīri par šiem nakts notikumiem neko nezināja, jo ap nometni bija nostādīta divkārsa nelatviešu sardze un nevienu ārpusē neizlaida.

14. jūnijā korpusa nometnēs izsludināja negaidītas virsnieku apmācības apvidū. Kad sapulcināto virsnieku grupas nonāca norādītajās vietās, tās pēkšņi no visām pusēm ielenca sarkanarmieši - nelatvieši. Virsniekiem pavēlēja gulties un tos pārmeklēja. Dažiem bija slepeni līdzī paņēmtas pistoles, jo krievu rīcība bija izskatījies pārāk aizdomīga. Apcietināšanas brīdī šie virsnieki savus ieročus izmantoja, lai pretotos. Nošāva vismaz vienu NKVD virsnieku, bet latvieši, kas bija iedrošinājušies pretoties, paši krita par upuri sarkanarmiešu lodēm un durkļiem. Zemē gulošajiem norāva uzplečus un zīmotnes, atņēma vidusjostas un uzkabes piederumus, atstājot tikai drēbes. Tad visus sasēdināja stingri apsargātās kravas mašīnās un aizveda uz Gulbenes staciju. Tur jau gaidīja sagatavots deportējamo ešelonu ar aizrestotiem preču vagoniem. Virsniekiem pavēlēja kāpt vagonos, kur visus vēl pārbaudīja pēc čekistu sarakstiem. Dažus virsniekus, kuri bija apcietināti uzvārdu līdzības dēļ, nosūtīja atpakaļ uz karaspēka vienībām. Tie tad arī vēlāk bija spējīgi sniegt informāciju par to, kā apcietināšana

select committee on communist aggression. House of Representatives eighty-third Congress second session 1954. Under the Authority of H.Res.346 and H.Res.438. William S. Hein & Co. Inc. Buffalo, New York, 1972.

Kažociņš Indulis. Kas parakstīja PSRS NKVD pavēli Nr.001223//LU Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr.1(8). – 57. lpp.

notikusi. No apcietinātajiem nepienāca vairs nekāda ziņa. Ar nedaudziem izņēmumiem viņi gāja bojā Ziemeļsibīrijas vergu nometnēs.⁵⁵

Tie, kuriem izdevās no apcietinājuma izvairīties un aizbēgt, tāpat tie, kuri vajāšanas noskaņā vienīgo izeju bija saskatījuši dezertēšanā no korpusa vienībām, bija spiesti slapstīties mežos. Tur sāka izveidoties pirmās latviešu partizānu grupas. Tām pievienojās civilisti, kuri devās mežā, lai izvairītos no aizvešanas akcijas savos pagastos. Armijas virsnieki un virsdienesta karavīri uzņēmās partizānu grupu vadību. Partizānu cīņas taktika un pretestība okupācijas varai Latvijas armijā nebija mācīta. Kā izturēties, kur iegūt ieročus un pārtiku, kā sazināties, – viss bija pašiem jāizdomā, pielāgojoties vietējiem apstākļiem un pašu vajadzībām. Latvijas meži nebija piemēroti ilglaicīgai partizānu darbībai, un partizāniem bija nepieciešama cerība, ka slepenā cīņa drīz beigsies. Tāda cerība varēja būt vienīgi uz komunistu varas sabrukumu, ko dotajos apstākļos nevarēja citādi sagaidīt kā vienīgi karā ar Vāciju. Šādu karu vairums latviešu klusībā gaidīja.

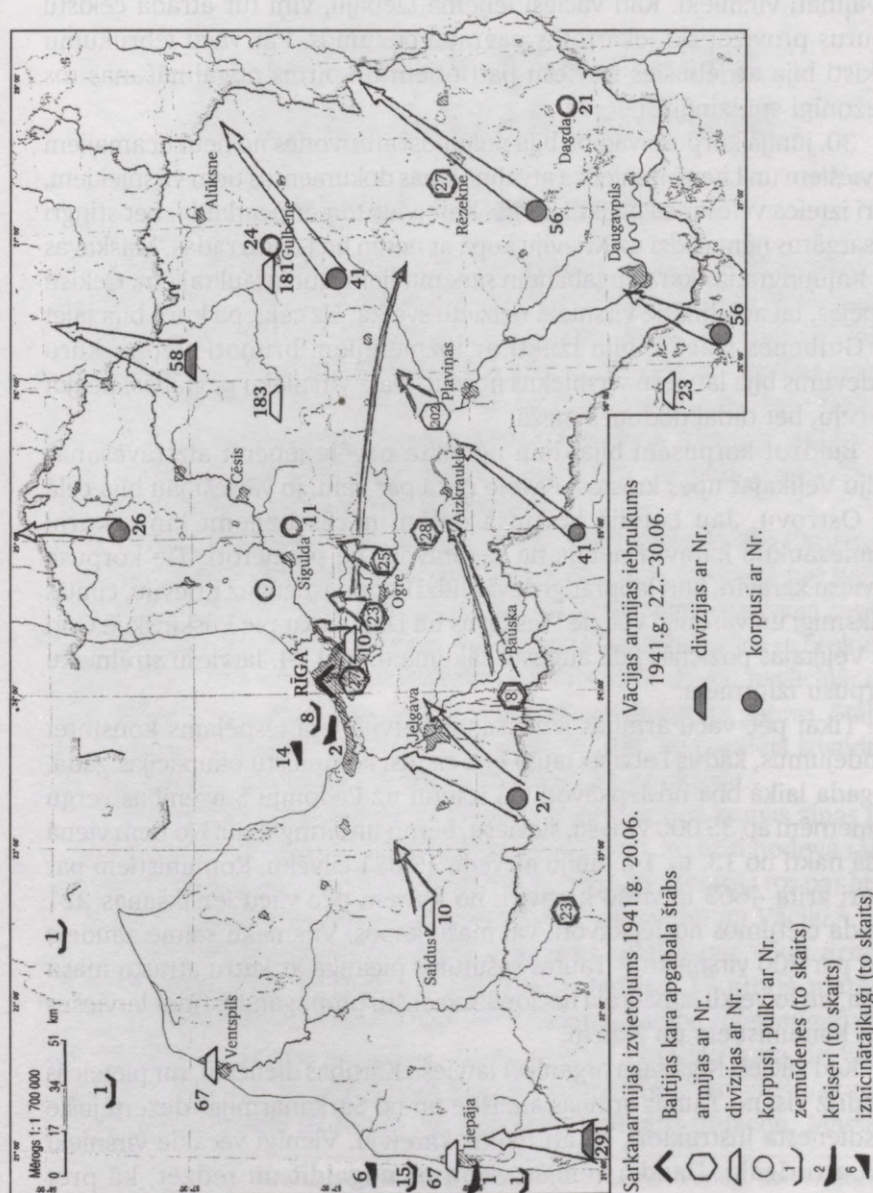
Vācu uzbrukums 1941. gada 22. jūnijā

Tautā vēl viņoja uztraukums pēc 14. jūnija deportācijām, kad strauji izplatījās ziņa par vācu iebrukumu Padomju Savienībā. Latvieši šo ziņu saņēma ar slepenu prieku, jo ļoti paļāvās uz to, ka vācieši izdzīs Sarkanarmiju ar visiem čekistiem no Latvijas. Latviešu komunistu līdzskrējējus šī ziņa apmulsināja. 24. latviešu strēlnieku korpusa vadībā tā radīja sajukumu. Vispirms jau korpusu no 8. armijas pārcēla uz 27. armiju, un lielā steigā bija jāpārorganizē korpusa sakari. Pirmās saņemtās pavēles bija tik pretrunīgas, ka vajadzēja veselu nedēļu, kamēr korpusa vienības noskaidroja, kur tām jāieņem pozīcijas pret vāciešiem. Dažus korpusa pulkus ievietoja vagonos un veda līdz Krievijas robežai, tad atkal atpakaļ līdz Rīgai un beidzot atpakaļ uz Litenes nometni. Kara transportu dēļ kustība bija lēna un aizņēma daudz vēltīgi izšķiesta laika. Latviešu kareivji zobojās, ka viņi esot tūristu ceļojumā pa Latviju.

Izmantojot biežās gaisa trauksmes, kad uzlidoja vācu bumbveži, karavīri pa vienam un mazās grupās sāka dezertēt. Tas ļoti uztrauca un sanikvoja krievu poļitrukus, kuri draudēja visus dezertierus nošaut. Draudi nekā nelīdzēja, jo aizbēgušos noķert vairs nevarēja. Dezertēšana pieņēmas, kad karavīri redzēja, ka bēg arī komunistu varas vīri un dezorganizēti sarkanarmiešu bari no Lietuvā novietotajām vienībām.

55 E.P. Latviešu virsnieku deportācija 14.jūnijā. // DVM, 1961/3.

Priedītis N. Atmiņas par 1941. gada Ostroviešu nometni. // DVM, 1969/3 (125).

Vācu armijas iebrukums Latvijā, 1941. g. 22.06 – 9.07.

Autors: prof. H. Strods

Čekisti rīkojās bez žēlastības. 26.jūnijā Rīgā pat pa radio izziņoja nāves sodus 74 latviešiem, starp kuriem bija sešas sievietes un četri atvaļināti virsnieki. Kad vācieši ieņēma Liepāju, viņi tur atrada čekistu upurus provizoriski iekārtotos pagrabu cietumos. Par vācu iebrukumu čekisti bija atriebušies latviešu patriotiem un pirms nogalināšanas tos mežonīgi spīdzinājuši.

30. jūnijā korpusa vadība bija nolēmusi atbrīvoties no neuzticamajiem latviešiem un Litenē izsniedza atvaļināšanas dokumentus tiem virsniekiem, kuri izteica vēlēšanos palikt Latvijā. Kareivjus tomēr neatlaida, bet stingri apsargātus ņēma līdz uz Krieviju kopā ar nesen no Ļeņingradas, Maskavas un Kaļiņingradas kara apgabaliem saņemtajiem jauniešajiem. Čekisti rūpējās, lai atvaļinātie virsnieki neizietu sveikā. Uz ceļa, pa kuru bija jāiet uz Gulbenes staciju, bija izlikti ar ložmetējiem bruņoti slēpņi, kuru uzdevums bija latviešu virsniekus nošaut. Daļa virsnieku paglābās, neejot pa ceļu, bet tūdaļ dodoties mežā.

Beidzot korpusam bija dota noteikta pavēle ieņemt aizstāvēšanās līniju Veļikajas upes krastos. Pavēle nāca par vēlu, jo vācieši jau bija ceļā uz Ostrovu. Jau Latvijā korpusa daļām nācās uzņemt cīņu, kurai jauniešajie karavīri nebija ne sagatavoti, ne piemēroti. Tie korpusa latviešu karavīri, kuri labprātīgi devās līdz komunistiem uz Krieviju, cīnijās veiksmīgi un varonīgi vēl pie Pleskavas un Dno, tāpat pie Puškinskije Gori un Veļikajas pozīcijās līdz augusta sākumam. Tad 24. latviešu strēlnieku korpusu izformēja.

Tikai pēc vācu armijas ienākšanas Latvijā bija iespējams konstatēt zaudējumus, kādus Latvijas tauta bija cietusi komunistu okupācijas gadā. Šī gada laikā bija noslepkavoti vai izsūtīti uz Padomju Savienības vergu noietnēm ap 35 000 vīriešu, sieviešu, bērnu un sirmgalvju. No tiem vienā pašā naktī no 13. uz 14. jūniju aizveda 15 081 cilvēku. Komunistiem par upuri krita 4665 latviešu karavīri, no kuriem pēc vācu ienākšanas 221 atrada cietumos noslepkavotu vai masu kapos. Virsnieku saime zaudēja pāri par 700 virsnieku.⁵⁶ Tautas sašutums pieauga ar katru atrasto masu kapu, un to veikli izmantoja nacionālsociālistu propaganda, rīdot latviešus pret komunistiem un žīdiem.

Kad vācieši Rīgā sāka organizēt latviešu Kārtības dienestu, tur pieteicās gandrīz visi no Tautas armijas atlaistie un no Sarkanarmijas dezertējušie virsdienesta instruktori, kā arī daudz kareivju. Vienīgi vecākie virsnieki bija atturīgāki. Daudzi vēlējās vispirms nogaidīt un redzēt, kā pret latviešiem izturēsies jaunie zemes okupanti.

56 LKOPKL. – 225. lpp.

3. LATVIEŠU KARASPĒKA ATJAUNOŠANAS CENTIENI

Vācieši okupē Latviju

Hitlers jau sen bija domājis par uzbrukumu Padomju Savienībai, lai paplašinātu iecerēto vācu tautas dzīves telpu un lai iznīcinātu komunismu. 1940. gada jūlijā viņš uzdeva vācu bruņoto spēku vadībai izstrādāt uzbrukuma plānu, kurā darbotos trīs armiju grupējumi. Armiju grupējumam ziemeļu sektorā bija jāuzbrūk no Austrumprūsijas caur Baltijas valstīm ar uzdevumu ieņemt Ļeņingradu un Kronštati. Armiju grupējumam vidus sektorā bija uzdevums ieņemt Maskavu. Armiju grupējumam dienvidu sektorā bija jāieņem Staļingrada.

Vācu gatavošanās šādam karagājienam, kura segvārds bija Barbarosa, drīz nāca zināms rietumvalstu slepenajiem dienestiem. Maskavā par Barbarosas plānu bija zināms jau 1941. gada martā. 5. maijā Staļins uzrunāja augstākos Sarkanarmijas štāba virsniekus, kuriem oficiāli pieteica vācu uzbrukuma iespējamību. Viņš apsoliya diplomātiskā ceļā vācu uzbrukumu novilcināt līdz 1942. gadam, jo uzskatīja, ka Sarkanarmija vēl nebija karam gatava. Staļins neticēja, ka Hitlers uzdrošināsies karot divās frontēs, un pavēlēja izvairīties no jebkādas rīcības, ko vācieši varētu iztulkot kā provokāciju.¹

Lielbritānijas pretizlūkošanas dienests ieguva arvien jaunas ziņas par vācu agresīvajiem plāniem pret Padomju Savienību, ko briti nodeva tālāk Staļinam. Staļins tomēr šiem ziņojumiem neticēja, jo uzskatīja tos par britu centieniem izraisīt nesaskaņas starp Padomju Savienību un Vāciju.²

Kad padomju pretizlūkošanas ziņojumi vēstīja par vācu armiju koncentrēšanos pie Padomju Savienības robežām, 13. jūnijā maršals Semjons Timošenko ierosināja kāpināt militāro gatavību robežapgabalos, bet viņa ierosinājumu noraidīja. Ziņas ar gluži noteiktu kara darbības sākšanas datumu tomēr darīja Staļinu nemierīgu, un viņš sasauca politbiroja apspriedi 21. jūnijā, lai pārrunātu militāro situāciju. Maršalu

1 Haupt Werner. Heeresgruppe Nord 1941–1945. Podzun Verlag, Bad Nauheim, 1966. (Turpmāk Haupt.) – 19. lpp.

2 Erickson John. The Road to Stalingrad. – Panther, London, 1985. (Erickson Stalingrad) 109. lpp.

Budjonniju (*Budenny*) iecēla par rezerves armijas komandieri, un robežapgabalos izsludināja mobilizācijas trauksmi. Pavēli kaujas gatavībai deva īsi pirms pusnakts uz 1941. gada 22. jūniju, un liels skaits robež aizsardzības vienību to saņēma tikai tad, kad vācu uzbrukums jau bija sācies.³

Starp karaspēka daļām, kurām bija jāsaņem trauksmes pavēle, bija arī Baltijas valstīs novietotais karaspēks. Tur bija dislocētas 3 armijas. 8 strēlnieku divīzijas, 2 kavalērijas divīzijas, 2 tanku divīzijas un 2 mehanizētās brigādes atradās Latvijā, bet 10 strēlnieku divīzijas, 1 tanku divīzija un 4 mehanizētās brigādes – Lietuvā, tiešā Vācijas robežu tuvumā. Viens tanku korpus ar citām rezervēm atradās Pleskavas – Ostrovas – Dno rajonā.⁴ Starp Latvijā novietotajām strēlnieku divīzijām bija arī abas 24. korpusa latviešu strēlnieku divīzijas, kuru morāle vēl nebija atguvusies pēc mežonīgajiem 14. jūnija notikumiem.

Svētdien, 22. jūnijā, ar rīta gaismu, no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai sāka dunēt liелgabali, apšaudot Sarkanarmijas koncentrējumus Padomju Savienības pierobežā. Vācu bumbveži bombardēja satiksmes mezglus, karaspēka novietnes un lidlaukus. Kājnieku un tanku vienības devās pāri Padomju Savienības robežām. Vācieši bija iesākuši karagājieni pret Padomju Savienību. Sarkanarmijas spēki pierobežā mēģināja pretoties, bet tiem trūka noteiktu pavēļu. Vācu pēkšņais uzbrukums bija izjaucis arī savstarpējos sakarus, tādēļ atsevišķu vienību pretestībai nebija panākumu. Vācu iebrukums turpinājās, un krievu apjukumu vēl pavairoja Sarkanarmijas tērpos ģērbtas vācu speciālvienības, kuras iefiltrējās kaujas joslā, izplatīja baumas un deva maldinošus rīkojumus.⁵

Vēl četras stundas pēc uzbrukuma sākuma politbirojs nespēja ticēt, ka vācieši ir uzsākuši karu Austrumu frontē. Ierēdņi centās sazvanīt Vācijas Ārlietu ministriju, lai dabūtu paskaidrojumus. Pēcpusdienā sakari starp pierobežas apgabaliem un Maskavu bija pārtrūkuši, jo sakaru centrāles lūza pārslodzes dēļ. Maskavā valdija pārliecība, ka uzbrukums ir apturēts, pat atsists. Sarkanās gaisa flotes lidotājiem pavēlēja bumbot vācu pilsētas, bet bumbveži cieta smagus zaudējumus.

Sākās štābu pārkārtošana kara darbībai. Ļeņingradas kara apgabalu pārdēvēja par Ziemeļu fronti, Baltijas kara apgabalu – par Ziemeļrietumu fronti, karaspēku Baltkrievijā – par Rietumu fronti, Kijevas kara apgabalu – par Dienvidrietumu fronti. Vācu uzbrukuma smagums vērsās pret

3 Haupt. – 24. lpp.

4 Turpat. – 20. lpp.

5 Seaton Albert. The Russo-German War 1941–45. Arthur Barker, London, 1971. (Turpmāk Seaton.) – 98. lpp.

Ziemeļrietumu, Rietumu un Dienvidrietumu frontēm. Tikai 23.jūnijā Staļins pavēlēja izveidot bruņoto spēku galveno štābu ar maršalu Timošenko kā augstākās pavēlniecības priekšsēdi. Bruņoto spēku virspavēlnieka posteni rezervēja Staļins pats sev.⁶

Latvijas pirmais kara zaudējums bija tvaikonis "Gaisma", ko pulksten 03.20 pie Gotlandes torpēdēja un nogremdēja vācu torpēdlaivas.⁷ 23.jūnijā vācu kājnieku vienības iegāja Latvijā, bet vācu tanku spēkiem nācās izcīnīt sīvu kauju ar Sarkanarmijas trim tanku divīzijām Lietuvā pie Raseņiem. Lai gan tā bija pirmā reize, kad vācieši sastapās ar krievu smagajiem tankiem, prettriecienu ātri salauza, un tas vācu kustību daudz neaizkavēja.

Vācu uzbrukums Baltijas valstīs virzījās plašā frontē ar pirmo mērķi – Daugavas līniju. 27.jūnijā pārsteidzošā triecienā vācieši forsēja Daugavas tiltus pie Grīvas un ieņēma Daugavpili. No 24. līdz 28.jūnijam risinājās kaujas ap Liepāju, tad arī šī nozīmīgā osta bija vācu rokās. 28.jūnijā vācieši ieņēma Jēkabpili un 30.jūnijā pārgāja Daugavu pie Līvāniem. 29.jūnijā vācu priekšējās vienības pārskrēja Daugavas tiltiem Rīgā, bet krievi uzspridzināja tiltus un vācu vienības iznīcināja. Tad vācieši forsēja Daugavu pie Jumpravmuižas un no turienes ienāca Rīgā 1.jūlijā, kad krievu karaspēks pilsētu jau bija steigā atstājis.⁸

Rīgu atstājot, čekisti bez kādas vajadzības aizdedzināja Pētera baznīcas koka konstrukcijas torni. Tornim gāžoties, aizdegās un izdega vēsturiskais Melngalvju nams, vecais Rīgas rātsnams ar vēsturisko bibliotēku, kā arī vairākas citas vēsturiski un arhitektoniski nozīmīgas celtnes. Šis barbariskais darbs sanikvoja latviešus pret krieviem vēl vairāk. Naidu pavairoja noslepkavotie Centrālcietuma pagalmā un citās vietās.

Pēc Daugavas līnijas ieņemšanas vācu karaspēks dažas dienas sakārtojās un tad turpināja gājienu ar 18.armiju cauri Vidzemei uz Igauniju un ar 4.tanku armiju un 16.armiju Ostrovas un Pleskavas virzienā. Vidzemē vācu karavīriem vairs nebija jākavējas, jo to krievu karaspēks jau bija atstājis un noklīdušās vienības apkaroja latviešu partizāni. Kaujas vēl notika Latgalē, bet jau 7.jūlijā visa Latvija bija vācu okupācijas varā.

Rīgas iedzīvotāji saņēma vācu karaspēku ar lielu prieku un sajūsmu kā glābēju no komunistu varas briesmām. Ielas bija karogotas ar Latvijas karogiem, un liksmi ļaudis steidzās skatīties, kādi izskatās vācu karavīri, par kuru daudzajām uzvarām bieži bija dzirdēts. Brašie vācu puīši smaidot atņēma viņiem veltītos sveicienus. Viņu liksmās sejas un draudzīgā

6 Erickson. Stalingrad. – 191. lpp.

7 Turpat. – 160. lpp.

8 Haupt. – 36.–38. lpp.

izturēšanās tik krasi atšķīrās no īgno un neuzticīgo krievu izskata, ka ielās iznākušajiem ļaudīm sirdīs ielija prieks. Tie bija atbrīvotāji, kulturāli cilvēki, tādi paši kā latvieši. Karavīriem sniedza puķes. Puķes krājās arī pie Brīvības pieminekļa, kur goda sardzē stāvēja latviešu partizāni.

Radiofons raidīja Latvijas valsts himnu un aicināja valsts un pašvaldības darbiniekus atgriezties savās Latvijas neatkarības laika darba vietās. Pulkveža Ernesta Kreišmaņa vadībā Latviešu biedrības telpās sanāca latviešu virsnieku un vadošo darbinieku sanāksme, lai pārrunātu Latvijas valsts iekārtas atjaunošanas darbus. Visi cerēja, ka Vācijas valdība atdos latviešiem komunistu nolaupīto valsts suverēno varu, ja arī pilnīga neatkarība kara laikā būtu jāierobežo ar prasībām, kādas uzliktu sadarbība ar Vāciju. Sanāksme ieguva nosaukumu Latvijas Organizācijas centrs (LOC) un tā uzņēmās sastādīt Latvijas pagaidu valdību ar bijušo ministru Bernhardu Einbergu kā Ministru prezidentu. Pulkveži Voldemārs Veiss un Roberts Osis noorganizēja Rīgas kārtības policijas dienestu.⁹ Tika uzsākta brīvprātīgo reģistrācija. Jaunatnes vadītāji aicināja neatkarīgās Latvijas jaunatnes organizāciju dalībniekus stāties latviešu kārtības iestāžu rīcībā, lai izpildītu steidzami vajadzīgus palīdzības darbus. Šiem aicinājumiem ļaudis ar prieku sekoja, jo visur valdīja pārliecība, ka tūdaļ tiks atjaunota Latvijas neatkarība. Īsā laikā sāka darboties liels skaits Latvijas administratīvo iestāžu gan Rīgā, gan provincē. Latviešu sajūsma tomēr ātri noplaka, jo izrādījās, ka vācu valdībai ir pavisam citi nodomi. Reizē ar vācu karaspēku Latvijā ieradās arī sevišķo uzdevumu A grupa, kurai bija pašai savi uzdevumi, un rīcību pārņēma tās vadītājs – SS un policijas ģenerālis Štālekers (*Stahlecker*). Vēlāk ieradās vācu civilpārvalde, ar kuru latviešiem radās neskaitāmi strīdi un gandrīz nepārtraukta savstarpēja neuzticība. Tomēr ar vācu karavīriem nodibinātās draudzīgās attiecības nemainījās visu kara laiku.¹⁰

Karam sākoties, 24. latviešu strēlnieku korpuss ietilpa ģenerālpulkveža Nikolaja Bersarina (Bērzariņa ?) komandētajā 27. armijā, kurai 30. jūnijā pavēlēja ieņemt aizstāvēšanās līniju Opočkas–Ostrovas rajonā. Korpusa divīzijas atradās gājienā no Carnikavas un no Litenes. Uzbrūkošo vāciešu motorizētās vienības šīs divīzijas panāca un gājieni izjauca. 2. jūlijā vācieši jau bija sasnieguši Ziemeļvidzemi un uzbruka atejošajām 24. korpusa vienībām pie Balviem un Viļakas, piespiežot 183. divīziju atiet uz ziemeļiem. 5. jūlijā vācieši uzbruka 181. divīzijai Ludzas upes krastos, pie Krievijas robežas, nodarot tai lielus zaudējumus. Vācu uzbrukuma sparam samazinoties, 24. korpusa divīziju daļas vēl piedalījās Sarkan-

9 LKOPKL. – 1.sēj. – 278. lpp.

10 Turpat. – 277. lpp.

armijas aizstāvēšanās cīņās pie Veļikajas un Staraja Rusas, bet jau augustā abu divīziju atliekas nosūtīja uz Gorohovecas noietni, kur sāka formēt 201. latviešu strēlnieku divīziju. Ar šo brīdi 24. korpuss beidza pastāvēt kā karaspēka vienība, kuras pamatsastāvs bija latvieši. Jaunformējamās divīzijās, kuras nosauca par latviešu strēlnieku divīzijām, tikai daļa no karavīriem bija latviešu tautības.¹¹

Latviešu karavīri partizānu gaitās

Jau atkāpšanās gājienam sākoties, Sarkanarmijas vadība atvaļināja no dienesta visus tos latviešu karavīrus, kuri nevēlējās doties uz Krieviju. Kur vien bija iespējams, arī citi latviešu karavīri atstāja Sarkanarmiju un izveidoja partizānu grupas. Tās apsargāja pagastu centrus un vietējos iedzīvotājus pret noklīdušu sarkanarmiešu vardarbībām. Apvienojušies lielākās vienībās, latviešu karavīri uzbruka krievu gājiena kolonnām, traucējot krievu plānveidīgu atkāpšanos un palīdzot atbrīvot Latvijas teritoriju. Vairākās vietās, it sevišķi Kurzemē un Zemgalē, latviešu partizānu grupu veidošanu slepeni ierosināja vācu pretizlūkošana jau pirms vācu armijas iebrukuma. Šīs partizānu grupas uzbruka Sarkanarmijas daļām un tā lielā mērā veicināja vācu karaspēka straujo kustību uz priekšu.

Vidzemē, pirms vācu ienākšanas, leitnanta V. Pauļa partizāni ieņēma Siguldu, cita partizānu grupa iegāja Limbažos, kur vēl notika kaujas ar čekistiem. Pulkveža Arvīda Krīpena vīri atbrīvoja Smilteni. Pulkvežleitnants Kārlis Aperāts ar izirušā latviešu korpusa sakaru bataljona karavīriem ieņēma Madonu, leitnants J. Simsons – Valku. Kapteinis O. Varlejs ieņēma Alūksni, bet ieroču trūkuma dēļ bija spiests ar saviem spēkiem atkāpties, kad pilsētā ienāca lielāka krievu vienība. Viņš tomēr aizkavēja labības un lopu aizvešanu. Latviešu partizānu vienības līdz vācu ienākšanai sargāja arī dzelzceļa stacijas un tiltus pret krievu sapieru komandām, kuras centās tos uzspridzināt.¹²

Viens gads zem komunistu varas bija izdzēsis visas senākās atmiņas par vācu pārestībām. Tagad vācieši bija vienīgie sabiedrotie, kuri varēja palīdzēt iztīrīt Latviju no krievu karaspēka un varmācīgajiem komunistiem. Visā Latvijā vēl verda dusmas un izmisums par čekistu noslepkavotajiem un 14. jūnijā aizvestajiem. Vienīgā doma latviešu karavīru prātā bija – ātrāk izdzīt ienīsto ienaidnieku un atkarot brīvību savai tēvzemei.

11 Hāzners Vilis. – Latviešu karavīri Sarkanās armijas dienestā // Archīvs XI. – 1971. – 101. lpp.

12 LKOPKL. – 1. sēj. – 267. – 274. lpp.

Īsā laikā kādos 30 svarīgākajos centros un daudzos pagastos bija izauguši latviešu partizānu spēki ap 6000 vīru sastāvā. Latvieši bija nodibinājuši drošību un kārtību savā zemē. Viņi sāka atjaunot pašvaldības, kuras bija iznīcinājuši komunisti. Enerģiskākie virsnieki sāka domāt par Latvijas armijas atjaunošanu un lielākos centros jau formēja karaspēka vienības, apbruņojot tās ar krieviem atņemtajiem ieročiem. Cēsīs pulkvedis M. Kasparsons bija saformējis vienu bataljonu, Gulbenē pulkvežleitnants Aperāts formēja divīziju.¹³

Diemžēl visa šī dedzīgā rīcība nesaskanēja ar vācu nacistu nodomiem. Pēc vācu armijas ierašanās visos lielākajos centros tika izveidotas komandantūras latviešu virsnienu vadībā, kuras pārņēma savā rīcībā partizānu grupas. Kā smags sarūgtinājums un brīdinājums latviešu karavīriem nāca vācu SS un policijas ģenerāļa Štālekera pavēle, ar kuru viņš pavēlēja likvidēt visas partizānu vienības, nodot visus ieročus, kā arī aizliedza nēsāt latviešu formas tērpus izveidotajās komandantūrās. Pavēle paredzēja arī visu bijušo sarkanarmiešu savākšanu gūstekņu nometnēs, nešķirojot, vai viņi saņemti gūstā pēc pretošanās, dezertējuši vai pat atvaļināti. Latviešu karavīri, kuri nupat bija pēc labākās apziņas cīnījušies pret sarkanarmiešiem un veicinājuši vācu karaspēka rīcību, pēkšņi bija kļuvuši par gūstekņiem. Daudziem latviešu karavīriem izdevās savlaicīgi savus sarkanarmiešu ietērpus novilkt un privatizēties. Tomēr palika vēl daudzi, kuriem nebija citas iespējas kā uzdot savu bijušo piederību Sarkanarmijai un gaidīt, ko vācieši ar viņiem darīs. Štālekers bija arī sevišķo uzdevumu grupas A šefs, kuras uzdevumos ietilpa Latvijas žīdu iznīcināšana. Vācieši bija paredzējuši, ka ar savas propagandas palīdzību varēs sakūdit latviešus uz žīdu grautiņiem. Tas vāciešiem nesekmējās tā, kā cerēts, jo nebija daudz latviešu, kurus varēja pierunāt uz žīdu nogalināšanu. Tomēr Štālekeram izdevās noorganizēt tā saukto Arāja komandu dažu simtu vīru sastāvā, kas Štālekera uzdevumā veica sistemātisku slepkavošanu. Par šīs grupas rīcību atklātībā nerunāja, bet klusībā latvieši no tās kaunējās.¹⁴

Lai gan latvieši domāja, ka vācieši ar viņiem apiesies vismaz kā ar draudzīgas valsts karavīriem, ja ne kā ar sabiedrotiem, viņus tomēr ievietoja gūstekņu nometnēs. Tur viņiem nācās izciest nometņu nežēlīgo režīmu daudzus mēnešus. Dažās nometnēs pret baltiešiem izturējās cilvēcīgāk, bet visumā vācieši pastāvēja uz to, ka Baltijas valstis ir Padomju Savienības sastāvdaļa un Baltijas valstu bijušo armiju karavīri – sarkanarmieši. Tā

13 Ezergailis Andrew. The Holocaust in Latvia 1941–1944. – The Historical Institute of Latvia. R, 1996. (Turpmāk – Ezergailis.) – 40. lpp.

14 Turpat. Autors izsmeloši analizē žīdu iznīcināšanu Latvijā.

kā Staļins bija atteicies no Sarkanā Krusta starpniecības karagūstekņu jautājumā, tad Baltijas valstu karavīru meklēšana un apzināšana bija apgrūtināta. Arī Sarkanā Krusta pārtikas un personisko piederumu paciņas, kādas saņēma citu tautību karagūstekņi, Baltijas valstu karavīri nesaņēma.¹⁵

Par vācu gūstā nonākušajiem latviešu karavīriem Latvijā maz ko zināja. Bieži vien par viņu likteni nebija informēti pat piederīgie. Ja karavīrus tomēr atbrīvoja un nosūtīja atpakaļ uz Latviju, tad lielāko tiesu pateicoties viņu pašu, it sevišķi virsnieku, pūlēm, izskaidrojot vāciešiem latviešu nostāju. Arī tas vienmēr nevarēja palīdzēt, jo vismaz pirmajā vasarā vāciešiem vēl karavīru netrūka un latviešu palīdzības nevajadzēja.¹⁶

Latviešu karavīru Nacionālā savienība

Kad Sarkanarmija 1940. gadā okupēja Lietuvu, no turienes uz Vāciju izdevās izbēgt pulkvežleitnantam Viktoram Deglavam. Deglavs bija labi izglītots un patriotisks virsnieks, tajā laikā Latvijas militāratašejs Lietuvā. Vācijā Deglavu uzmeklēja kāds vācu armijas pretizlūkošanas (*Abwehr*) virsnieks un uzaicināja sadarboties Latvijas atbrīvošanai no boļševiku jūga, ja Vācija ar Padomju Savienību nonāktu karastāvoklī. Deglavs šo piedāvājumu pieņēma un iesniedza vācu pretizlūkošanai priekšlikumu, kurā bija apsvērta iespēja militārai, politiskai un saimnieciskai sadarbībai, ja Latviju izdotos atbrīvot. Deglavs stājās sakaros arī ar Latvijas militāratašeju Berlīnē, – pulkvedi Aleksandru Plensneru, lai plānotu tālāko rīcību.

Apzinājuši vairākus vecākus latviešu virsniekus Vācijā, abi enerģiskie karavīri sasauca vecāko virsnieku sapulci. Tā notika 1941. gada 1.maijā Marienburgā, un tur piedalījās arī divi vācu pretizlūkošanas virsnieki. Vācu virsnieki ieteica latviešiem nodibināt kādu uzticamu organizāciju, ar kuru vācu armijas štābi varētu sazināties, “lai nepielaistu kļūdas, kādas pielaistas Polijas kara gājienā,” kā viņi paši izteicās. Iejūsmināti par šādu pretimnācību, latviešu virsnieki domāja atjaunot 1917. gadā Valkā nodibināto Latvju karavīru Nacionālo savienību – ar pulkvedi Plensneru kā priekšsēdi un pulkvežleitnantu Deglavu kā atbrīvošanas štāba priekšnieku. Labā cerībā visi sāka apzināt Vācijā patvērušos latviešu virsniekus un citus latviešu karavīrus.¹⁷ Starplaikā Plensneram izdevās nodibināt neizpaužamus sakarus ar vācu slepeno valsts policiju (Gestapo) un Ārlietu ministriju.

15 Blaževics Ignats. Latvijas armijas iznīcināšana // DVM. – 1962. – Nr. 3.

16 Zaļinskis Auseklis. Bez ienaida un bailēm. 1. – Gauja, USA, 1991. (Turpmāk – Zaļinskis.) – 11. lpp.

17 Silgailis Arturs. Manas atmiņas // LAIKS no 5.11.94. līdz 19.11.94.

Abas šīs iestādes bija izteikušas latviešiem labvēlīgi, piekodinot darboties vislielākajā slepenībā, nedodot nekādus noteiktus solījumus. Plensners uzzināja arī, ka par Latvijas valsts tiesību atjaunošanu ar vācu atbalstu domā vēl divas citas latviešu bēgļu grupas Vācijā. Vienā no tām noteicošā loma bija bijušajiem Pērkoņkrusta organizācijas darbiniekiem, kuri cerēja saņemt vācu nacionālsociālistu partijas atbalstu.¹⁸

Drīz pēc Marienburgas sanāksmes Deglavs uzsāka brīvprātīgo piesaistīšanu. Šim nolūkam vācieši viņam bija ierādījuši telpas Kēnigsbergā. Tur bija paredzēta latviešu izpletņu lēcēju sagatavošana. Kara gadījumā tos bija paredzēts nomest Latvijā, lai viņi tur kopā ar vietējiem latviešu pretestības spēkiem aizsargātu tiltus un citus nozīmīgus objektus no uzspridzināšanas. Tāpat viņu uzdevums būtu organizēt un vadīt latviešu partizānus vācu armijas atbalstam. Diemžēl Deglavs jau drīz vien jutās vīlies savās cerībās. Vācieši sāka izmantot brīvprātīgos citiem nolūkiem.¹⁹

Karš ar Padomju Savienību sākās agrāk, nekā latvieši to bija gaidījuši. Nekādas latviešu patstāvīgas vienības nebija izdevies izveidot. Vācu vadība latviešu brīvprātīgos iedalīja savās karaspēka vienībās kā tulkus. Plensneru piekomandēja Baltijas jūrā manevrējošām flotes vienībām, bet Deglavu – 16. armijai, kas uzbruka Daugavpils virzienā. Tā iznāca, ka 1. jūlijā, kad vācu karaspēks iegāja Rīgā, tur nevarēja būt klāt ne Plensners, ne Deglavs. Steidzamo latviešu organizēšanas un iestāžu atjaunošanas darbu uzņēmas citi, kas bija uz vietas. Rīcību saskaņot nebija iespējams, un tā ne vienmēr saskanēja ar Plensnera un Deglava iecerēto, it sevišķi, ja darbinieki nāca no kādreizējās Pērkoņkrusta organizācijas aprindām. Daži Pērkoņkrusta darbinieki jau Vācijā bija uzņēmuši sakarus ar vācu iestādēm. Vācieši tomēr nedomāja pārkoņkrustiešu centienus atbalstīt, tikai izmantot šo organizāciju savu mērķu sekmēšanai. Arī pašu vāciešu dažādo iestāžu un novirzienu vidū nebija vienprātības.

Deglavs un Plensners Rīgā ieradās tikai ap 5. jūliju un tūdaļ devās uz Latviešu biedrību, lai pieteiktos Latvijas organizācijas centrā. 6. jūlijā tur ieradās vācu tautības bijušais Latvijas armijas, tagad vācu armijas pulkvežleitnants Vinters, kas bija darbojies Latvijas valdības un armijas atbildīgos posteņos. Viņš nodeva Plensneram vācu armijas izdotu dokumentu, kurā teikts, ka okupēto austrumapgabalu ministrs Rozenbergs sūta uz Latviju ģenerāli Oskaru Dankeru, lai viņš nodibinātu Uzticības padomi. Viņa štābā ietilpst doktors V. Sanders, pulkvežleitnants Deglavs un pulkvedis Plensners. Līdz ģenerāļa Dankera ierašanās laikam Dankera štāba funkci-

18 A. Plensnera vēstule A. Silgailim. – Berlinē, 23.5.41.

19 V. Deglava vēstule A. Silgailim. – Kēnigsbergā, 9.6.41.

jas jāuzņemas pulkvedim Plensneram.²⁰ Pie praktiska darba Plensners tomēr netika, jo okupēto austrumapgabalu ministrijas darbinieki, ar armiju nesazinoties, bija paredzējuši citus cilvēkus Dankera Uzticības padomē. Tie bija pulkvežleitnants A. Freimanis un Ev. Andersons.²¹

Vācieši neatzīst latviešu nacionālos centienus

Jau pirmajās dienās pēc vācu ienākšanas Rīgā kārtības dienestam pieteicās ap 5000 bijušo karavīru un policijas kārtībnieku. Virsvadību uzņēmās pulkvežleitnants Voldemārs Veiss. Svarīgu objektu apsargāšanai izlika sargpostēņus, izsūtīja patruļas drošības uzturēšanai un atjaunoja neatkarības laika policijas iecirkņus. Uzdevumu bija daudz. Bija jāapzina komunistu noslepkavotie un aizvestie darbinieki, lai viņu vietā varētu iecelt citus. Bija jāapzina, kur slēpjas tie, kuri Baigajā gadā bija spiesti bēgļot, un jāaicina uz Rīgu. Steigšus bija jāizveido policijas tīkls un jāatjauno likvidētā Aizsargu organizācija. Rīgā un laukos vēl slēpās komunistu piekritēji. Sarkanarmijas karavīri, atšķirti no savām karaspēka vienībām, klida pa laukiem un uzbruka lauku saimniecībām. Bija jādomā par Latvijas bruņoto spēku atjaunošanu, lai varētu piedalīties cīņā pret komunismu, lai tas vairs nekad neapdraudētu Latviju.

Līdz ar pirmajām vācu karaspēka vienībām Rīgā ieradās vācu policijas un SS vadītājs, SS brigādefirers Štālekera. Viens no Štālekera pirmajiem soļiem bija latviešu pagaidu valdības strupa noraidīšana un nacistiem draudzīgu aprindu atbalstīšana Rīgā, starp tām pagaidām bija arī bijušā Pērkoņkrusta organizācijas dalībnieki. Plensneram armijas izdotās pilnvaras Štālekera neatzina, negribēja runāt ne par kādu latviešu militāro pārstāvju štābu, ne par Aizsargu organizācijas atjaunošanu. 8. jūlijā viņš strupī paziņoja, ka ir vienīgais atbildīgais par drošību vācu armijas aizmugurē. Viņš pavēlēja izformēt visas latviešu bruņotās vienības, nodot ieročus, kā arī aizliedza nēsāt nevācu formas tērpus un zīmotnes.

Šis rīkojums sevišķi aizskāra latviešu partizānu izveidoto militāro vienību karavīrus, kuri bija paš aizliedzīgā cīņā palīdzējuši vācu armijai padzīt Sarkanarmiju no Latvijas. Ļoti daudzi turpmāk no aktivitātes atturējās, lai novērotu, kādi būs vācu okupācijas varas tālākie soļi. Paši vācu karavīri bija pateicīgi par partizānu sniegto atbalstu un bija gatavi sadarboties ar latviešu bruņotajiem spēkiem. Bet pretrunīgajā nacistu Vācijā armija bija tikai ierocis nacistu partijas rokās. Pašā nacistu partijā dažādu

20 LKOPKL. – 1.sēj. – 179. lpp.

21 LKOPKL. – 2., 21. lpp.

varasvīru starpā noritēja nepārtraukta cīkstēšanās lielākas noteikšanas dēļ. Štālekers tomēr jau drīz bija spiests atzīt, ka vācu militārai pārvaldei nebūs iespējams izpildīt visus policijas pienākumus okupētajās zemēs. Viņš gribēja izveidot vietējos policijas spēkus pēc saviem ieskatiem un pavēlēja pulkvežleitnantam Veisam saformēt vairākas kārtības dienesta rotas.

Jūlija vidū Rīgu satrauca notikums, par ko vēlāk ilgi klīda baumas un valdija neskaidrība. Pulkvežleitnants Deglavs 18.jūlija pēcpusdienā bija devies apmeklēt saslīmušo pulkvedi Plensneru viņa dzīvoklī. Tur, trepju telpā, Deglavu vēlāk atrada mirušu – ar šāviena brūci galvā. Vācieši paziņoja, ka viņš izdarījis pašnāvību un aizliedza latviešu iestādēm izdarīt tālāku izmeklēšanu. Šis aizliegums lika domāt, ka nav vis notikusi pašnāvība, bet Deglavs ir nošauts, ko izdarījuši varbūt SD vīri, kas paņēma viņa pistoli un somu ar dokumentiem. Oficiāli paskaidrojumi netika doti, un Deglava nāve latviešu tautas apziņā tika uztverta kā slepkavība. Labie ieskati par vāciešiem bija saņēmuši pirmos nopietnos triecienus.²²

20. jūlijā Štālekers izdeva jaunu pavēli, ar kuru tagad radīja Rīgas Kārtības palīgpoliciju, kuras sastāvam paredzēja 3000 vīru. Ar šādu pavēli viņš pats bija atzinis, ka bez latviešu palīdzības viņš ar policijas pienākumiem nevar tikt galā. Līdztekus Kārtības policijai radās vajadzība arī pēc militāri organizētām vienībām dažādu objektu apsardzībai. Šo uzdevumu sākumā veica pulkvežleitnanta Veisa saformētās četras Kārtības dienesta rotas, kuras bija nosauktas par rekrutēšanas rezervi. Kad apsargājamo objektu skaits pieauga, bija jāformē vēl vairāk šādu rotu.²³

Ostministrija

Vācu okupēto austrumu apgabalu pārvaldīšanai 17.jūlijā Hitlers pavēlēja izveidot sevišķu ministriju vācbaltieša Alfrēda Rozenberga (*Alfred Rosenberg*) vadībā, ko nosauca par Okupēto austrumapgabalu valsts ministriju (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*). Pašam Rozenbergam šī ministrijā nebija nekāda nozīmīga loma, jo iestādes, kurām vajadzēja saskaņoties ministrijas vadībā, rīkojās patvarīgi. Ministrijas ierēdņi savā darbā vadījās no ārpus ministrijas stāvošu personu ieskatiem un dzina intrigas savā starpā. Tas radīja tādu sajukumu ministrijas darbā, ka vācieši tās saīsināto nosaukumu – *Ostministerium* – dēvēja par *Chaosministerium*. Tomēr ministrijā paredzētie Baltijas valstu pavadoņi

22 Plensners Aleksandrs. Deglava nāve // Pulkvedis Aleksandrs Plensners, sakārt. Pauls Irbe. – 1987. – 247. lpp.

23 LKOPKL. – 2.sēj. – 25.–31. lpp.

ieņēma savas darba vietas. Baltijas valstīm bija pievienota arī Baltkrievija, un viss apgabals nosaukts par Ostlandi. Šis Ostlandes pavaldonis reihskomisāra pakāpē bija Vācijas dzelzceļu ierēdnis Heinrihs Loze (*Hinrich Lohse*), kurš, stājoties amatā, sapņoja par Ostlandes hercoga tituli. Igaunijas pavaldonis bija ģenerālkomisārs Karls Licmans (*Karl Litzmann*), Latvijas pavaldonis – ģenerālkomisārs Oto Drekslers (*Otto Drechsler*) un Lietuvas – ģenerālkomisārs Adrians fon Rentelns (*Adrian von Renteln*). Šiem partijai dižvīriem līdzī ieradās liels skaits civilpārvaldes darbinieku, starp tiem ne mazums bija repatriācijā izceļojušo vācbaltiešu. Šie nacistu valsts ierēdņi bija tērpti iedzeltenas krāsas formas tērpos ar kāškrusta lenti uz kreisās rokas piedurknes. Ietērpa dzeltenās krāsas un savas uzpūtības dēļ no citiem vāciešiem viņi ieguva pasauku – zelta fazāni. Ši vācu okupantu civilā pārvalde uzsāka savu darbību 1941. gada 1. septembrī.

No ģenerāļa Dankera Uzticības padomes izveidojās iestāde, ko latvieši mēdza saukt par latviešu pašpārvaldi. Tā sastāvēja no vairākiem ģenerāldirektoriem, kuri bija tieši pakļauti vācu civilpārvaldes ierēdņiem un kurus iecēla un atcēla Latvijas ģenerālkomisārs Drekslers. Šo pārvaldi Drekslers apstiprināja tikai 1942. gada 18. martā. Arī tad latviešu pašpārvalde savā rīcībā bija ļoti ierobežota, galvenokārt no vācu policijas, SS un SD iestādēm, kuras darbojās pilnīgi patstāvīgi. It sevišķi pašpārvalde nebija spējīga novērst SD izdarības ar latviešiem un Latvijas cittautiešiem.²⁴

Kārtības dienesta bataljoni

Viens no varenākiem ierēdņiem vācu pārvaldē bija vācu policijas un SS vadītājs, SS grupenfīrers Fridrihs Jekelns (*Friedrich Jeckeln*), ar uzturēšanas vietu Rīgā. Jekelnam bija padoti visi SS un policijas spēki Ostlandē. Latvijā vācu policijas priekšnieks bija SS brigādefīrers Šrēders, kurš Rīgā ieradās 1941. gada jūlija beigās un savu amatu pārņēma no Štālekera, kad Štālekers ar savu sevišķo uzdevumu grupu A pārcēlās tālāk Krievijā. Šrēders augustā nodibināja Kārtības policijas komandiera amatu, saīsināti – KdOL. Šim komandierim bija pakļauta visa latviešu palīgpolicija. Palīgpolicijas ierēdņus ietērpa Latvijas armijas formas tērpos bez

24 Myllyniemi Seppo. Die Neuordnung der Baltischen Laender 1941–1944. – Helsinki, 1973. (Turpmāk: Myllyniemi) – 103.– 120. lpp. Izsmelošs pētījums par Baltijas zemju pašpārvaldēm.

LKOPKL. – 2. sēj. – 22. lpp.

Bērziņš Alfrēds Jānis. Tur tālu kaujas laukā. (Turpmāk: Bērziņš A.J.) // DVM. – 1973. – Nr. 5.

militārām nozīmēm. Uz kreisās rokas piedurknes viņi nēsāja zaļu rokas lenti ar uzrakstu *Ordnungs-Hilfspolizei*. Šie ierēdņi izpildīja pilsētu un lauku policijas pienākumus.²⁵

Ziemeļu armijas grupas vadība redzēja, ka vācu fronte vērsas plašumā un frontes aizmugurē sāk darboties komunistu partizāni, kas apdraud vācu armijas apgādes sakaru līnijas. Lai apsargātu dzelzceļus, tiltus, stacijas un noliktavas, nepietika vācu karavīru, un armija tādus sāka prasīt no civilās pārvaldes. Lai gan Hitlers bija noteicis, ka ieroči drīkst būt tikai vāciešiem, vajadzība spieda šo noteikumu atcelt. SS-gruppenfirers Jekelns pavēlēja saviem padotajiem sākt veidot igauņu, latviešu un lietuviešu militārās vienības. Ar Šrēdera atļauju no pulkvežleitnanta Veisa rekrutēšanas rezerves sāka formēt latviešu militārās vienības, kuras varētu iesaistīt vācu frontes aizmugures apsargāšanai. Tautā vēl nebija norimušas dusmas par komunistu nodarīto postu Latvijā Baigā gada laikā, tādēļ netrūka brīvprātīgo, un 1941. gada septembrī jau bija saformēti pirmie trīs Kārtības dienesta bataljoni (ar numuriem 16, 18 un 20). Latviešu karavīriem, kuri šajos bataljonos iestājās, sacīja, ka viņu dienesta laiks būs seši mēneši un ka viņus gatavo cīņai pret boļševismu. Bataljonus komandēja latviešu virsnieki, kas lietoja tikai latviešu valodu gan sarunās, gan komandās. Karavīri bija ietērpti Latvijas armijas tērpos ar dienesta pakāpju atšķirības zīmēm uz apkakles, tikai bez sarkanbaltās zīmotņu pamatnes. Karavīri tomēr paši sāka lietot visas Latvijas armijas zīmes un galvenokārt lecošās saules zīmi pie cepures. 16. bataljons pulkvežleitnanta K. Manguļa vadībā izbrauca uz savu apsardzības rajonu 1941. gada 21. oktobrī.²⁶

Vācieši pie Ļeņingradas

Cauri Lietuvai un Latvijai vācu uzbrukums gāja bez sevišķām pūlēm, bet jūlija sākumā vāci sastapa nopietnu pretestību pie Ostrovas un Pleskavas, kur 4. tanku grupa mēģināja izlauzt ceļu Volhovas virzienā. 18. armija cīnījās Igaunijā un līdz augusta beigām bija aizkavēta piedalīties gājienā uz Ļeņingradu. 16. armija uzbruka austrumu virzienā, plašā frontē starp Holmu un Veļikije Lukiem. Nekur vācu ziemeļu grupējumam neizdevās izšķirīgi sakaut pretinieku, nekur neizdevās arī izveidot lielāku ielenkuma maisu.

No latviešu strādnieku gvardes vienībām Igaunijā 5. jūlijā izveidojās 1. brīvprātīgo latviešu strēlnieku pulks, kas sākumā Sarkanarmijas

25 LKOPKL. – 29. lpp.

26 Turpat. – 42. lpp.

aizmugurē cīnījās pret igauņu partizāniem, bet vēlāk piedalījās kaujās ar regulāro vācu karaspēku. Daudzajās kaujās pulks cieta smagus zaudējumus. Jūlija beigās to pārcēla uz Hoglandes salu, vēlāk uz Kronštati. No atlikušā pulka sastāva septembrī izveidoja latviešu bataljonu Ž.Grīvas-Folmaņa vadībā, kas piedalījās kaujā pie Streļnas un tur cieta tik smagus zaudējumus, ka pārpalikumu iedalīja 76. atsevišķā latviešu strēlnieku pulkā. Jūlijā no strādnieku gvardu vienībām un citiem aktīvistiem izveidoja arī 2. brīvprātīgo latviešu strēlnieku pulku. Pulks Igaunijas cīņās cieta smagus zaudējumus, tika ielenkts, izlauzās un atkal cīnījās Ļeņingradas rajonā. Arī šī pulka pārpalikumu ieskaitīja 76. atsevišķā latviešu strēlnieku pulkā. Oktobrī pulku izformēja un atlikušos karavīrus nosūtīja uz Gorohovecas noietni latviešu strēlnieku divīzijas formēšanai.

Augusta sākumā vācu ziemeļu grupējuma vadība atzinās, ka Sarkanarmijas pretestības spējas ir par zemu novērtētas. Mežainais un purvainais apvidus, šaurie un vietām neizbraucamie ceļi ārkārtīgi nogurdināja pie šādiem apstākļiem nepieradušos vācu karavīrus. Vietējos apstākļus veikli izmantoja krievi, sīkās sadursmēs nodarot vāciešiem lielus zaudējumus. Vācu kustību apturēt krieviem tomēr neizdevās, un septembrī, pēc milzīgas piepūles, vācu karaspēks ielenca Ļeņingradu no Somu jūras līča līdz Ladogas ezeram. Reizē ar vāciešiem arī somi bija atkal iestājušies karā un sekmīgi padzinuši krievus no ziemas karā zaudētajiem apgabaliem. Ar vācu divīziju atbalstu viņi bija sasnieguši līniju no Kronštates līdz Ladogas ezeram un gar Svīras upi līdz Oņegas ezeram. Tālāk somi vairs negāja līdz kara beigām.

Vāciešiem tomēr neizdevās izsviest sarkanarmiešus no tilta gala pozīcijas Somu līča krastā pie Oranienbaumas. Ļoti apdraudētā stāvoklī palika arī šaurā strēmele, kura savienoja Šliselburgu un Volhovu, pieskaroties Ladogas ezeram. Sasniegt Svīras upi, lai savienotos ar somu karaspēku, vāciešiem vairs nebija pa spēkam. Viņi tikko varēja noturēt ieņemtos apvidus pret krievu niknajiem pretuzbrukumiem. Ārkārtīgi izstieptie apgādes ceļi caur purviem un mežu masīviem bija lielisks mērķis krievu partizāniem. 1941. gada rudenī un ziemā jau daudz lielu partizānu vienību samērā brīvi uzturējās apvidos starp Peipusa un Ilmeņa ezeriem un uz austrumiem no Latvijas un Lietuvas robežām.

Latviešu bataljonu izkļiedšana

Ar lielām pūlēm 9.novembrī vācieši bija sasnieguši Tihvinu aiz Volhovas upes, bet uznākušās bargās ziemas dēļ tālāk vairs netika. Jau pēc viena mēneša, 9.decembrī, sākās vācu pirmā atkāpšanās. Tihvina bija

jāatstāj, lai iztaisnotu fronti uz Volhovas līnijas. Atkāpšanās kaujas, frontes nostiprināšana aizstāvēšanās vajadzībām un ļoti apdraudēto apgādes līniju nodrošināšana prasīja no vācu karaspēka milzīgu cilvēku skaitu. Jau 21.oktobrī uz Krieviju bija nosūtīts pirmais bataljons pulkvežleitnanta Kārļa Manguļa vadībā. Sākumā bataljonam bija jāapsargā dzelzceļa līnija starp Dno un Staraja Rusu, bet drīzi vien to pa daļām iesaistīja frontes cīņās. 28. decembrī uz Baltkrieviju nosūtīja piekto starplaikā saformēto 17.Vidzemes bataljonu.

Latviešu karavīri bija pārliecināti, ka bataljoni būs pirmās vienības atjaunojamajā Latvijas armijā. Viņi nevarēja zināt, ka joprojām ir padoti vācu policijas, nevis armijas vadībai. Tie, kas to zināja, citiem nestāstīja un paši atteicās šo patiesību saskatīt, jo tā nesaskanēja ar viņu vēlmēm un centieniem. Vēl jau pastāvēja cerība, ka vācieši pārdomās, ka Rozenbergs vai Hitlers pieņems latviešiem labvēlīgāku lēmumu. Dīvainajā nacistiskajā Vācijas valstī policija izveidoja savas patstāvīgas vienības karaspēka vajadzībām. Tās apgādes ziņā bija atkarīgas no vācu policijas saimnieciskajām iespējām, lai gan kaujas uzdevumiem bija padotas atbilstošajam frontes sektora komandierim – armijas virsniekam. Tas deva iespēju vācu policijai lepoties ar “savu” divīziju skaitu, ko tā nodeva frontes vajadzībām, lai gan policijas virsnieku militārās zināšanas bija vājas un apgādes iespējas apgrūtinātas.

Ostlandes vācu policijas šefs, SS obergruppenfirers Jekelns sāka apjaust, ka latviešu bataljoni paver viņam iespējas izpelnīties sevišķu atzinību par karavīru sagādāšanu frontes vajadzībām. 1942. gada 13.janvārī viņš “aizdeva” 18. Kurzemes bataljonu Dienvidkrievijas vācu policijas vadībai Ukrainas frontes vajadzībām. 30.martā Jekelns “aizdeva” 21.Liepājas bataljonu Ļeņingradas aplencējiem. Maijā viņš “aizdeva” Ukrainā operējošam karaspēkam divus bataljonus, vienu Baltkrievijas policijai un vēl vienu Ļeņingradas aplenkuma stiprināšanai.²⁷ Vienu no saformētajiem bataljoniem izveidoja par sapieru bataljonu un nodeva pilnīgā vācu armijas padotībā.

Pastāvīgās vācu policijas prasības pēc jauniem “kārtības dienesta” bataljoniem sākumā varēja apmierināt tikai tādēļ, ka daudzi bijušie virsdienesta karavīri vēlējās atgriezties savā profesijā un vēl netrūka arī brīvprātīgo, kuri vēlējās cīnīties, lai nekad neatkārtotos Baigā gada laikā latviešu tautai nodarītās pārestības. Noskaņojums bataljonos bija līdzīgs tam, kāds savā laikā valdīja Latvijas armijā. Bataljonus komandēja latviešu virsnieki latviešu valodā. Karavīri bija apģērbti Latvijas armijas ietērpos, cik to vēl bija atlicis krievu izlaupītajās noliktavās. Ar laiku vācieši atļāva

27 Bērziņš A.J. // DVM. – 1973. – Nr. 2.

Kārtības dienesta karavīri svin Jāņus Ukrainā, 1942. gadā

karavīriem nēsāt Latvijas armijas zīmotnes. Sava latviskā izskata dēļ kādu uz Baltkrieviju nosūtītu bataljonu vietējie iedzīvotāji saņēma ar sālsmaizi. Tur bija izplatījušās baumas, iespējams, sakarā ar Baltkrievijas iekļaušanu Ostlandē, ka Baltkrieviju pievienos Latvijai. Latviešu karavīru ierašanās šķita šīs baumas apstiprinām.²⁸

Diemžēl vācu policijas vadība rūpējās par to, lai Baltkrievijas iedzīvotāji drīz vien būtu tikpat vilušies kā citu vācu iekaroto apgabalu iedzīvotāji. Ar savu nemākulīgo politiku un drakonisko apiešanos ar iedzīvotājiem vācieši tikai veicināja komunistu partizānu darbības pieaugumu. Latviešu bataljoni centās vācu necilvēcības novērst, bet tas viņiem izdevās tikai nedaudzos gadījumos. Latviešu karavīri bija audzināti Latvijas armijas tradīcijās – izturēties ar cieņu pret civiliedzīvotājiem un nodibināt ar tiem draudzīgas attiecības. Kad vācu policija pavēlēja nodedzināt baltkrievu sādžas, latvieši centās pavēles neizpildīt. Kad vācieši medīja cilvēkus, lai aizvestu tos uz Vāciju darbos, latviešu karavīri izlikās noslēpusos bēgļus neredzam. Lietuvas pierobežā latviešu karavīri noslēdza pusoficiālu

pamieru ar poļu nacionālajiem partizāniem. Līdzīgs pamiers iestājās arī vairākās vietās Ukrainā, kur darbojās ukraiņu nacionālie partizāni. Uzzinājuši, ka zināmā apgabalā aizsardzība uzdota latviešiem, ukraiņu partizāni pārvietojās uz citu apgabalu un atgriezās tikai tad, kad latviešu bataljonu pārcēla uz citu vietu. Katrā ziņā iedzīvotāji augstu vērtēja latviešu aizsardzību gan pret vācu varmācību, gan pret komunistu uzmācību.

Latviešiem tomēr vienmēr nebija iespējams būt par vajāto aizstāvjiem. Latviešus uzraudzīja tās vācu policijas vadība, kurai bija "aizdots" atbilstošais bataljons. Vācu štābos iefiltrējušies komunistu spiegi centās latviešu nostāju nomelnot vāciešu acīs par nodevību. Ļoti negatīva loma latviešu bataljonos bija vācu policijas ieceltajiem sakaru virsniekiem – vāciešiem. Sakaru virsnieku uzdevums bija palīdzēt latviešu virsniekiem orientēties sarežģītajā vācu administrācijā un rūpēties par bataljonu apgādi. Tikai retumis viņi savus uzdevumus veica ar patiesu atbildības sajūtu un saskaņā ar dotajām instrukcijām. Vairums no viņiem centās pārņemt bataljona vadību savās rokās. Viņi patvarīgi jaucās bataljonu komandieru darīšanās, lai gan viņu militārās zināšanas bija niecīgas. Vācu sakaru virsnieki arī rūpējās, lai Padomju Savienībā īstenotu vācu nacistu varmācīgo okupācijas politiku, tā sagādādami latviešu bataljonu komandieriem nepatīkšanas. Ja latvieši negribēja paši kļūt par vācu varmācības upuriem, viņi bija spiesti paklausīt vācu virsnieku pavēlēm. Tomēr vairāki bataljonu komandieri panāca nevēlamu vācu sakaru virsnieku atcelšanu, piedraudot ar atteikšanos no amata. Vāciešiem trūka virsnieku un kareivju, tādēļ dažos gadījumos viņi bija ar mieru piekāpties.

Notika arī citādi. Vairākus latviešu virsniekus vācieši strīdū nošāva. Vācu iestādes šos gadījumus noklusēja un pavērsa tā, it kā šie virsnieki būtu izdarījuši pašnāvību. Pret citiem virsniekiem vācieši ievadīja tiesas prāvas, apsūdzot latviešus karavīru musināšanā un pretvāciskā rīcībā. Neraugoties uz visām šīm provokācijām, apvainojumiem un spaidiem, latviešu karavīri centās savus dienesta pienākumus pildīt pēc labākās sirdsapziņas. Viņus vadīja naidis pret Latvijas brīvības iznīcinātājiem, komunistiskajiem krieviem. Viņi nešaubīgi cerēja izkarot Latvijai valsts tiesības. Frontē vācu propaganda lika karavīriem ticēt, ka pēc komunisma sakaušanas vācieši piešķirs Latvijai brīvību. Frontē stāstīto Latvijā nemaz nedrīkstēja atkārtot. Tur vācu slepenpolicija un latviešu SD ierēdņi to nosauca par nacionālistu propagandu, par ko varēja nokļūt koncentrācijas nometnē. Karavīri frontē to saprata, tomēr sakoda zobus un turpināja cīņu pret komunismu. Viņi nespēja pieļaut domu, ka Latvija varētu atkal nokļūt komunistu varā.

Līdz 1942. gada vidum no brīvprātīgajiem karavīriem saformēja 20 kārtības dienesta bataljonus. No tiem viens izpildīja sardžu dienestu Rīgā, viens kalpoja kā apmācības un papildinājumu bataljons – ar novietojumu Bolderājā. No tā laiku pa laikam izdalīja veselas rotas citu bataljonu zaudējumu atvietošanai vai kadrus jaunu bataljonu formēšanai. Tai pašā laikā septiņi latviešu bataljoni bija nosūtīti uz Ukrainu, seši bija darbojušies Baltkrievijā un Polijā, seši kalpoja vācu armiju ziemeļu grupējuma aizmugurē un Latvijas pierobežā, bet trīs bataljoni bija iesaistīti frontes cīņās Ļeņingradas aplencēju lokā. Frontes kaujās piedalījās arī pārējie bataljoni, ja kritisks frontes stāvoklis prasīja steidzamus papildinājumus, tomēr ne viņu apbruņojums, ne apgāde nebija piemēroti frontes darbībai. Lielākā daļa bataljonu nebija arī frontes kauju darbībai apmācīti, tādēļ kaujās cieta nevajadzīgi lielus zaudējumus. Tomēr vācu armijas vadība vienmēr izteicās atzinīgi par latviešu karavīru kaujas spējām un neskopojās ar godzīmēm un ordeņiem.

Latviešu bataljonu komandieriem bija aizliegts sazināties ar saviem latviešu priekšniekiem Latvijā. Visa sarakste gāja caur vācu policijas sakaru virsnieku, un tādēļ ziņojumi par trūkumiem un pārestībām bija apgrūtināti. Latviešu virsnieki tomēr atrada aplinku iespējas, kā šīs ziņas sniegt. 1942. gada augustā pulkvedis Vilis Janums, vāciešiem nezinot, ar latviešu frontes teātri izbrauca uz Baltkrieviju – inspicēt tur novietotos latviešu bataljonus. Septembrī līdzīgā inspekcijā uz Ukrainu devās pulkvežleitnants Veiss.²⁹ Šīs inspekcijas savāca ziņas, kuras rādīja, ka latviešu karavīri ir varonīgi cīnītāji frontē, bet gluži nepiemēroti vācu prasībām policejiskam dienestam frontes aizmugurē. Latviešu vadības iebildumus tomēr vācu policijas augstākie ierēdņi neņēma vērā, un sarūgtinājums par šādu rīcību ātri izplatījās visā Latvijā.

Kad brīvprātīgo pienācēju pietrūka, vācieši pavēlēja formēt policijas bataljonus no tā sauktās "C" grupas kārtības sargiem, kuru vairums bija lauku bijušie aizsargi. Šos cilvēkus atrāva no viņu ikdienas darba lauksaimniecībā, apsolut, ka pēc sešām nedēļām viņus atlaidīs mājās. Šo solījumu vācieši nekad neizpildīja, tā radot vēl lielāku sarūgtinājumu un neapmierinātību. Ar visām grūtībām 1942. gada beigās ap 10 000 latviešu karavīru bija iesaistīti tā sauktajā kārtības dienestā, vēlāk – policijas bataljonos; viņi pēc labākās sirdsapziņas cīnījās pret komunismu. Viņi labāk būtu vēlējušies cīnīties frontē, bet saprata, ka karavīri šajā karā bija vajadzīgi arī aizmugurē, kur bija jānodrošina iedzīvotāji pret komunistu

29 Bērziņš A.J. // DVM. – 1973. – Nr. 2. – 155. lpp.

partizānu vardarbībām, jāapsargā satiksmes un apgādes ceļi, lidlauki un noliktavas. Tādā pašā veidā pret kopējo ienaidnieku cīnījās arī igauņu karavīri. Vienīgi lietuvieši ar lielu apņēmību atteicās vācu karaspēkam kalpot, un Lietuvā vāciešiem izdevās izveidot tikai nedaudzus bataljonus.

Latviešu bataljoni Ļeņingradas frontē

1941. gada decembrī uz Ļeņingradas fronti nosūtīja 21. Liepājas bataljonu. 1942. gada maijā tur ieradās 19. Latgales bataljons un novembrī – 24. Talsu bataljons. 1942. gada 21. jūlijā 21. bataljona sektorā, pēc ilgas artilērijas sagatavošanas uguns, tanku atbalstā ielauzās krievu vienības. Ļoti sīvās cīņās krievu tanki šāva pat uz atsevišķiem kareivjiem. Krievu uzbrukumu tomēr latviešu bataljons atsita, bet cieta ļoti smagus zaudējumus. 34 karavīri saņēma apbalvojumus par varonību, starp tiem arī vēlāk daudz zinātais virsleitnants Ernests Laumanis. Kaujas turpinājās līdz 28. jūlijam, un tajās piedalījās arī otrs – 19. Latgales bataljons kapteiņa Gustava Praudiņa vadībā.

Neilgi pēc šīm kaujām kapteini Praudiņu vācieši apcietināja par pretvācisku darbību. Patiesībā apsūdzību bija cēlis kāds vācu virsnieks, lai atriebtos latvietim par 1905. gadā nodarīto pārestību. Vācu karatiesa notiesāja Praudiņu uz nāvi, bet latviešu pašpārvalde panāca, ka nāves soda vietā Praudiņu jādegradē par kareivi. Praudiņu nosūtīja uz fronti pie 16. Zemgales bataljona. Kauju gaitā viņš drīz atguva savu kapteiņa pakāpi, un vēlāk viņu paaugstināja par majoru. Latviešu bataljonu varonību apliecināja vācu karaspēka vadība, pieminot viņus frontes ziņojumos sakarā ar veiksmīgi atsistajiem krievu iebrukumiem Ļeņingradas aplencēju lokā 1942. gada decembrī.

5. novembrī no Baltkrievijas uz Ļeņingradas fronti pārcēla 24. Talsu bataljonu pulkvežleitnanta A. Vēvera vadībā. 31. decembrī pienāca formālā kārtības dienesta līguma beigas. Latviešu karavīriem tomēr paziņoja, ka viņiem jāiesniedz ziņojumi ar pieprasījumu dienestu pagarināt. Daudz karavīru šo iespēju izmantoja, lai ziņojumos rakstītu, ka viņi nevēlas kalpot policijas vienībās. Vācu vadība šos ierakstus nemaz neņēma vērā.

1943. gada janvāra vidū latvieši uzzināja no holandiešu brīvprātīgo virsniekiem, ka SS augstākais vadītājs Himlers apmeklēja Ļeņingradas fronti un pavēlēja 2. SS–motorizēto brigādi pārveidot par latviešu brigādi jaunformējamā latviešu leģionā. 2. SS–motorizētā brigāde bija starptautiska brigāde, kurai Ļeņingradas frontē piedalīja arī 19. un 21. latviešu kārtības dienesta bataljonus. Pēc zaudējumiem sīvajās ziemas kaujās latviešu bataljoni sastādīja brigādes karavīru vairākumu. Latvieši cerēja,

ka tagad brigādei pievienos arī citus izkaisītos latviešu kārtības dienesta bataljonus un novērsīs līdzšinējos apgādes un sadarbības trūkumus.

Latviešu strēlnieku vienības Sarkanarmijā

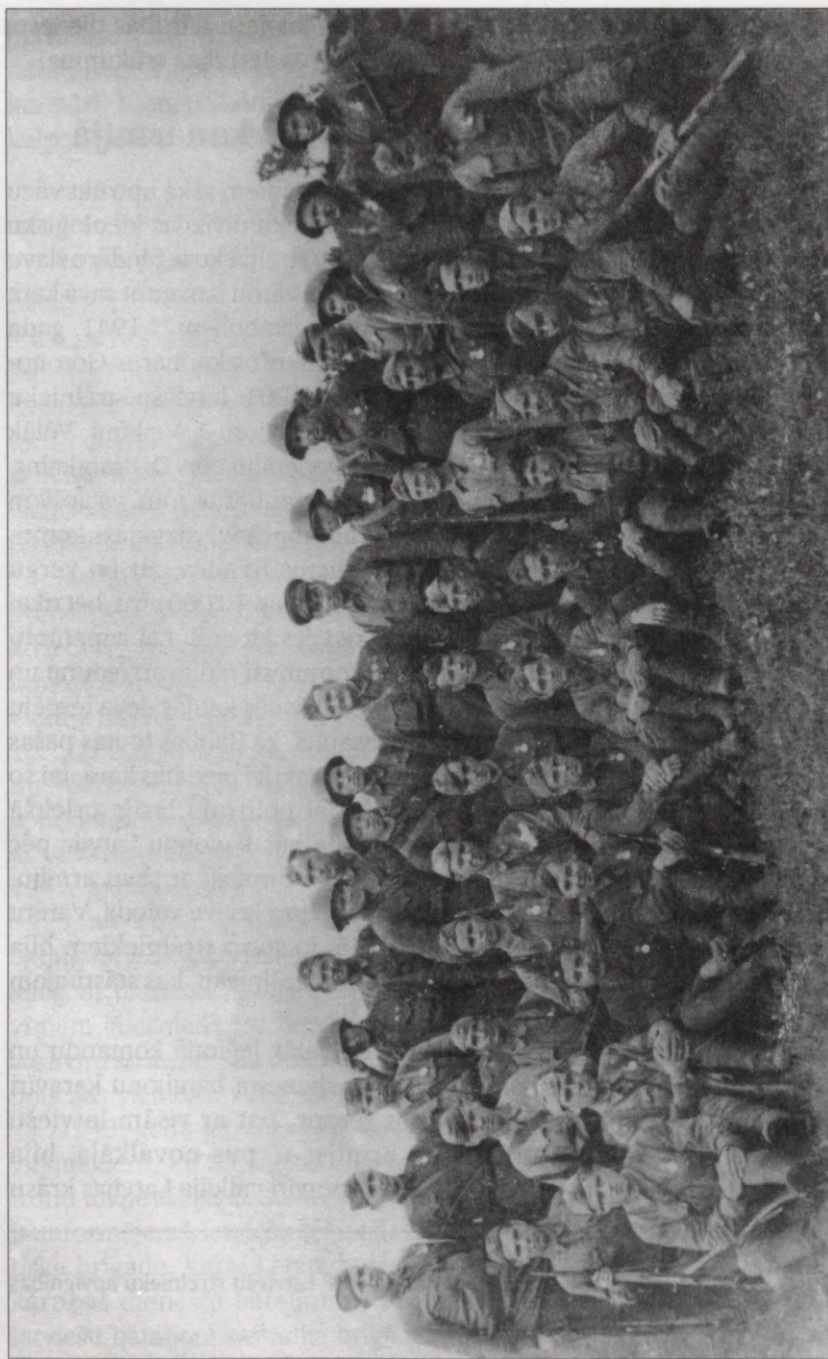
Vācieši radīja latviešu leģionu tikai tādēļ, ka viņiem sāka aprūkt vācu karavīru. Turpretī krievi radīja "latviešu" strēlnieku divīzijas ideoloģisku apsvērumu dēļ. Atceroties revolucionāro latviešu strēlnieku leģendāro slavu Krievijas pilsoņu karā, komunisti nolēma latviešu vārdu izmantot savā kara laika propagandā līdztekus citiem nacionāliem simboliem.³⁰ 1941. gada 3. augustā viņi savāca 24. strēlnieku korpusa atlikušos karavīrus Gorohovecas noietnē pie Gorkijas un sāka tur formēt 201. latviešu strēlnieku divīziju. Par divīzijas komandieri iecēla ģenerālmajoru J. Veikinu. Vēlāk divīziju komandēja arī pulkvedis A. Frolovs un ģenerālmajors D. Brantkalns. Ierindā iedalīja iesauktos latviešus un Latvijas cittautiešus, kuri, vāciešiem ienākot, bija ar varu aizrauti uz Krieviju vai labprātīgi aizgājuši komunistiem līdzi. Atsevišķos gadījumos speciālistus izsauca pat no vergu noietnēm.³¹ Līdz 12. septembrim šajā divīzijā bija ap 10 000 vīru, bet tikai 39 % no tiem bija latvieši, starp tiem arī Krievijas latvieši. Lai izmantotu saviem nolūkiem baltiešu nacionālās jūtas, komunisti radīja arī igauņu un lietuviešu strēlnieku divīzijas. Šo divīziju piedalīšanās kaujās deva iespēju krievu propagandistiem sludināt pārējai pasaulei, ka Baltijas tautas pašas vēlas piederēt pie Padomju Savienības un pašas aktīvi piedalās karā, lai šo vēlēšanos īstenotu. Strēlnieku iespaidošanai poļitruki lasīja priekšā laikrakstu "Pravda" un dedzīgi skaidroja, kāda būs Padomju Latvija pēc kara: sociālistiska pēc satura un nacionāla pēc formas, ar savu armiju, valodu un valdību. "Pravda", protams, bija iespiesta krievu valodā. Varētu domāt, ka arī pārrunas ritēja krievu valodā, jo starp strēlniekiem bija daudzi, kas latviešu valodu neprata. Bija daudz strēlnieku, kas stāstītajam ticēja un bija gatavi par to cīnīties un krist.³²

Latviešu kārtības dienesta bataljonus un vēlāk leģionā komandu un sarunu valoda bija latviešu valoda. Kārtības dienesta bataljonu karavīri sākumā tērpās Latvijas armijas formas tērpos, pat ar visām latviešu zīmotnēm. Tikai vēlāk, kad Latvijas armijas tērpus novalkāja, bija jāpieņem vācu dotie tērpi. Latviešu leģiona karavīri valkāja Latvijas krāsu

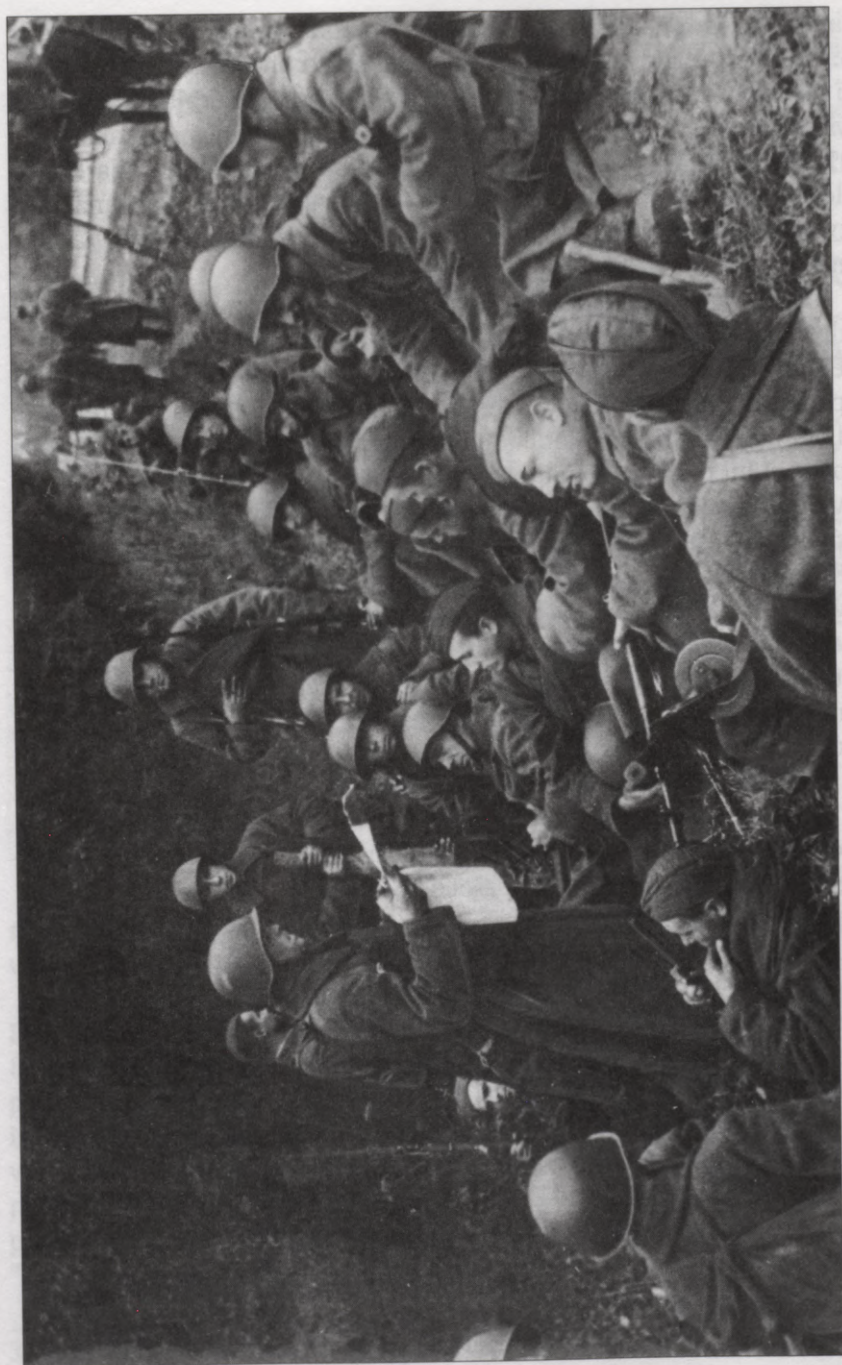
30 Hāznars. – 1971. – 101. un 110. lpp.

31 Justs F. u.c. Pēc nāves sprieduma... debesis. – LTF Latviešu strēlnieku apvienības Tukuma nodaļa, 1990.

32 Turpat. – 17. lpp.

Pulkvedis Jānis Veikins (3. rindā, centrā) ar apbalvotajiem 201. Latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem

Politvadītājs lasa avīzi 201. latviešu strēlnieku divīzijai, 1942. gada vasarā

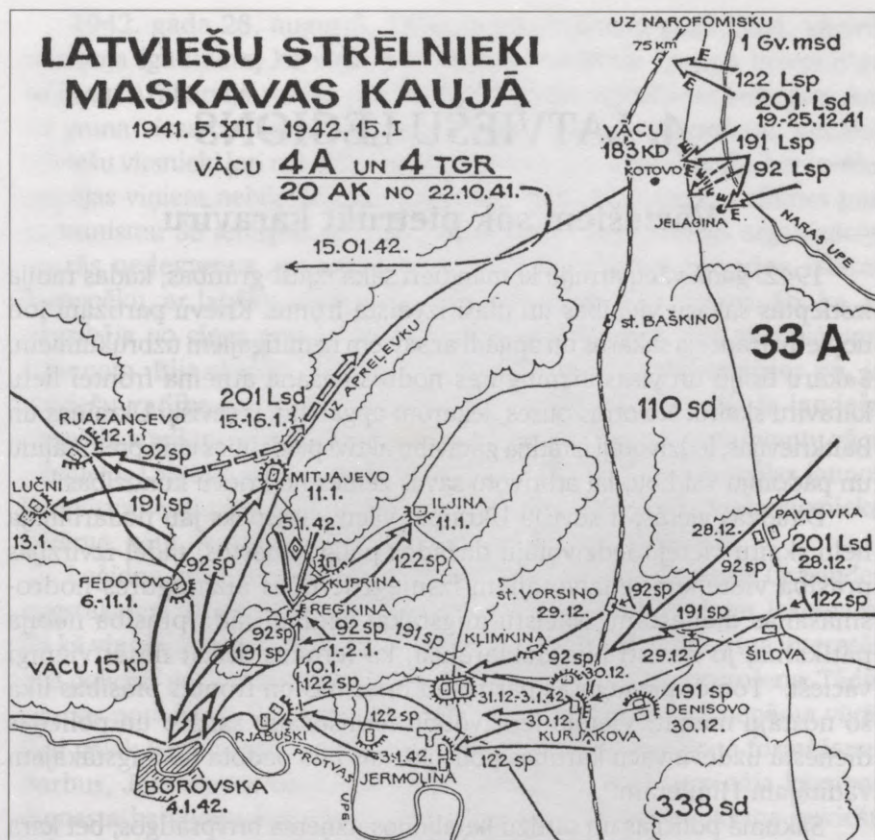
vairodziņus uz piedurknes un latviskus simbolus uz apkakles zīmotnēm: 15. divīzijai – Latvijas lecošās saules zīmi, 19. divīzijai – ugunskrustu. Arī divīziju vācu štābu virsnieki, kuri lepojās ar savu piederību pie latviešu divīzijām, valkāja uz piedurknes Latvijas krāsu vairodziņus. Sarkanarmijas 201. divīzijai jauktā tautību sastāva dēļ komandu valoda bija krievu valoda, un latviski sarunājās tikai latvieši savā starpā. Sarkanarmijā latviešiem nebija nekādu nacionālo pazišanas zīmju, viņi pazuda vienveidīgajā krievu impērijas karavīru masā.

Tomēr tāpat, kā latviešu leģiona karavīri ticēja, ka no viņu vienībām kādreiz izveidosies atjaunotā Latvijas armija, arī Sarkanarmijas latviešu strēlnieki ticēja, ka viņi cīnās par Latvijas atbrīvošanu no nacistiem un pēc to padzišanas izveidos Latvijas teritoriālo korpusu. Lielākā daļa strēlnieku tad vēl nezināja par 14. jūnija notikumiem un čekas noslekavoto masu kapiem. Viņi ticēja padomju propagandistiem, kas ar Latvijas himnu un latviešu mākslinieku koncertiem centās radīt ilūziju par Latvijas valsts tiesību atjaunošanu. Un, ja arī starp viņiem bija tādi, kas saprata bezkaunīgo spēli, tad izvēles viņiem nebija, jo, no cīņas izvairoties, viņus sagaidīja droša nāve. Kādreizējais kara komisārs Ļevs Trockis bija teicis, ka kareivim jābaidās no komisāra aizmugurē vairāk nekā no ienaidnieka priekšā. Visur klātesošie krievu biedri uzmanīja, lai nenotiek pārbēgšanas mēģinājumi. Neraugoties uz to, pie vāciešiem pārbēga pat veselas latviešu strēlnieku vienības ar visiem komandieriem un ieročiem.³³

201. latviešu strēlnieku divīziju pirmo reizi kaujā raidīja 1941. gada 20. decembrī pie Maskavas. Tur divīzija līdz 1942. gada 20. janvārim ar varonīgiem uzbrukumiem padzina vāciešus no Jelaginas un Borovskas, krievu nemākulīgās vadības dēļ ciešot lielus zaudējumus.³⁴ Februārī divīziju iesaistīja kaujās pie Staraja Rusas un aprīlī pret Demjanskā ielenktajiem vāciešiem, kur tā turpināja cīņas no 1942. gada 6. aprīļa līdz 1943. gada 9. aprīlim. 1942. gada 5. oktobrī divīzijai piešķīra 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas nosaukumu. Vasarā divīzija bija nodarbināta ceļu un nocietinājumu būvē. Rudenī to novietoja Veļikije Luku rajonā, rezervē. 1944. gada janvārī divīzija piedalījās kaujās ziemeļos no Novosokolņņikiem, pie Nasvas stacijas. Pēc šīm kaujām to atkal nodarbināja frontes aizmugurē līdz lielajam uzbrukumam Latvijas robežu virzienā jūnijā. No 1944. gada 26. jūnija līdz 11. jūlijam divīzija bija iekļauta 130. latviešu strēlnieku korpusā un 22. armijas sastāvā ar kaujām nonāca līdz Latvijas

33 Jāņa Bauskas stāstījums I. Kažociņam. – 1979. gada jūnijā, Vizbijā.

34 Pētersons Aivars. Otrās Ziemassvētku kaujas. – Militārais Apskats. – 1996. – Nr. 2.

Latviešu strēlnieki Maskavas kaujā

robežai. 1944. gada 18. jūnijā tā pārnāca pār Latvijas robežu pie Šķaunes un turpināja piedalīties kaujās uz Latvijas zemes.

1942. gada 18. februārī Gorohovecas noietnē saformēja 1. atsevišķo Latvijas strēlnieku rezerves pulku ar komandieri P. Alksni-Dreimani, vēlāk H. Šponbergu. Līdztekus kaujas mācībām šajā pulkā lielu vērību pievērsa politiskajai propagandai. Tādā nolūkā to bieži apmeklēja no Latvijas izbēgušie komunisti un citi propagandisti. Pulks sagatavoja kadrus 201., vēlāk 43. gvardes divīzijai, kā arī 2. Polijas armijai un komunistu partizāniem Latvijā. Bez šīm strēlnieku divīzijām krievi formēja arī dažādas palīgvienības, lidotājus, tankistus un citus. Šīm vienībām deva apzīmējumu "latviešu", lai gan dažās nebija neviena latvieša.³⁵

35 Hāznars. – 1971. – 101.– 114. lpp.

4. LATVIEŠU LEĢIONS

Vāciešiem sāk pietrūkt karavīru

1942. gadā vācu armiju komandieri sāka izjust grūtības, kādas radīja izstieptās sakaru vienības un plaši izvērstā fronte. Krievu partizāni ļoti nopietni traucēja sakarus un apgādi ar saviem nemitīgajiem uzbrukumiem. Sakaru līniju un visas aizmugures nodrošināšana atņēma fronteī lielu karavīru skaitu. No otras puses, iekaroto apgabalu, it sevišķi Ukrainas un Baltkrievijas, iedzīvotāji izrādīja gatavību aktīvi piedalīties cīņā pret Staļinu un padomju valdību, lai atbrīvotu savas zemes no krievu kundzības.¹

Daudzās vietās, it sevišķi Ukrainā, vācu karaspēks jau nodarbināja lielu skaitu vietējo iedzīvotāju dažādos palīgdienestos, tādēļ izvirzījās prasība vietējiem iedzīvotājiem izsniegt ieročus aizmugures nodrošināšanas dienestam. Nacistu augstākai vadībai tāda prasība nebija patikama, jo nacisti bija deklarējuši, ka ieročus drīkst nēsāt vienīgi vācieši.² Tomēr pieaugošās partizānu briesmas un frontes prasības lika šo nostāju mainīt. Vietējo iedzīvotāju iesaistišanu sardžu un policijas dienestā uzdeva vācu kārtības policijai, kas bija padota SS augstākajam vadītājam Himleram.³

Sākumā policijas un sardžu bataljonos uzņēma brīvprātīgos, bet kara apstākļi prasīja arvien lielāku bataljonu skaitu, un brīvprātīgo sāka pietrūkt. Vācu okupācijas varas augstprātīgā rīcība nekādi nesekmēja vietējo iedzīvotāju vēlēšanos vāciešus atbalstīt. Bija jāmeklē veidi, kā piespiest iedzīvotājus karā piedalīties. Starptautiskie likumi noliedza okupācijas varai izdarīt mobilizāciju, bet neliedza okupētās zemes iedzīvotāju brīvprātīgu piedalīšanos kara darbībā. Himlers pie savas SS organizācijas bija izveidojis brīvprātīgo vienības frontes cīņām, tā sauktās ieroču-SS vienības. Tādās jau karoja vairāku iekaroto Rietumeiropas tautu brīvprātīgie karavīri. Vācieši nolēma šo sistēmu lietot arī Baltijas valstu un Krievijas iedzīvotāju piesaistišanai.

1 Seaton. – 397/8. lpp.

2 Kažociņš Indulis. Latvieši vācu karaspēka izpalīgos // Latvijas Arhīvi. – 1998. – Nr. 1.

3 Bangerskis Rūdolfis. Mana mūža atmiņas. 4 sēj. – Imanta, Kopenhāgenā, 1958.–1960. (Turpmāk – MMA) – 2.sēj. – 293.–299. lpp.

1942. gada 28. augustā, Tallinas atbrīvošanas gadadienā, vācieši paziņoja igauņiem, ka viņiem ir atļauts nodibināt igauņu brīvprātīgo leģionu. Arī Latvijā runāja par latviešu leģiona veidošanas iespējām, kas no jauna viesā cerības uz latviešu bruņoto spēku atjaunošanu. Vecākie latviešu virsnieki ļoti nevēlējās saistīties ar nacistu organizāciju, bet izvēles iespējas viņiem nebija. Vācieši piedāvāja ieročus un iespēju cīnīties pret komunismu SS ietēros. Lielākā daļa latviešu nepazina SS organizāciju un tās uzdevumus, un uzskatīja ieroču SS vienības par vācu izlases karaspēku, ar labāku ietēru un apgādi. Daudzi bija pārliecināti, ka, ja negribēja no cīņas pret komunismu pilnīgi atteikties, tad piedāvājums jāpieņem. Bija skaidrs, ka vācieši nekādās sarunās neielaidīsies un, ja latviešu vadība to neuzņemsies, izdarīs mobilizāciju paši. Ja latviešu virsnieki atteiktos mobilizētos komandēt, latviešu karavīrus pārņemtu vācu virsnieki. Latviešu virsniekiem tad vairs nebūtu nekādas iespējas jaunos karavīrus pasargāt no pārestībām. To apsverot, vairums latviešu virsnieku nolēma, kaut negribīgi, vācu mobilizācijas pavēlei paklausīt.

Leģiona formēšanas darbus Baltijas valstīs vajadzēja veikt Ostlandes augstākajam SS un policijas vadītājam, SS obergruppenfireram Jekelnam. Tā kā viņš bija viens no vecajiem vācu policijas virsniekiem, viņa interesēs bija policijai pakļauto kārtības dienesta bataljonu skaita pavairošana. Tādēļ pirmos norādījumus par ieroču-SS vienību veidošanu viņš neņēma vērā. Kad vēlāk Rīgā ieradās ieroču-SS virsnieki, lai veiktu leģiona formēšanas darbus, Jekelns tos uzskatīja par sāncenšiem. Viņš turpināja kārtības dienesta bataljonu formēšanu vēl arī tad, kad sākās iesaukšana latviešu leģionā, tādējādi samazinot leģionāru skaitu.

Sarunas par latviešu leģionu

1943.gada janvārī Himlers apmeklēja vācu armiju ziemeļu grupējuma fronti pie Ļeņingradas. Šeit visu ziemu bija cīnījusies 2. motorizētā ieroču-SS brigādē, kuras sastāvā bija holandiešu, flāmu un norvēģu brīvprātīgie. Sīvajās cīņās brigāde bija cietusi ievērojamus zaudējumus, tā kā tajā iedalītie 19. un 21. latviešu kārtības dienesta bataljoni brigādē radīja latviešu vairākumu. Himlers pavēlēja brigādi pārveidot par tīru latviešu brigādi. Brigādei piekomandēja arī 16. kārtības dienesta bataljonu, un 8.februārī visus trīs bataljonus sapulcināja Krasnoje Selo rajonā pārformēšanai, papildināšanai un apmācībai. 2. brigāde kļuva par latviešu leģiona pirmo kaujas vienību, un trīs pārformētie bataljoni sāka veidot latviešu brigādes pirmo pulku.

Rīgā visu ziemu jau risinājās sarunas starp vāciešiem un latviešu pašpārvaldi par mobilizāciju latviešu leģionam. Latviešu pašpārvalde vairākkārt bija runājusi par latviešu karaspēku un atzinusi tā nepieciešamību. Pēc vācu zaudējumiem pie Staļingradas auga pārliecība, ka vācieši agrāk vai vēlāk būs spiesti atkāpties uz Vācijas robežām. Tādā gadījumā latviešu tautai draudētu jaunas komunistu okupācijas briesmas. Latvieši bija pārliecināti, ka vienīgais pretspēks varētu būt pašu tautas bruņoti spēki. Pašpārvalde un latviešu vadošās aprindas cerēja, ka Rietumu demokrātiskās valstis pēc Vācijas sakaušanas atjaunos Eiropas pirmskara stāvokli un līdz ar to arī Baltijas valstu neatkarību, ja vien pašas Baltijas valstis izrādīs gribu nosargāt savas robežas līdz to starptautiskā stāvokļa apstiprināšanai. Ka Padomju Savienības iespaidam un militārai varai atļaus izplesties līdz pat Elbai, to neviens toreiz nevarēja paredzēt.

Ar latviešu pašpārvaldi sarunas par latviešu leģionu uzsāka SS un policijas vadītājs Latvijā, SS brigādefirers Šrēders. Viņš pazina latviešu centienus un tādēļ domāja, ka viņi pavēli leģiona formēšanai uzņems ar sajūsmu un tūdaļ izsludinās mobilizāciju. Pašpārvalde tomēr nebija pārliecināta, ka tai ir tiesības dotajos apstākļos šādu atbildību uzņemties. Pašpārvalde apzinājās, ka tā nebija Latvijas valdība un ģenerālis Dankers nebija Ministru prezidents.⁴ Tā sastāvēja no vācu ieceltiem ģenerāldirektoriem, kuriem nebija pat tiesības oficiāli sapulcēties politisku jautājumu pārspriešanai. Viņi to tomēr darīja, lai paturētu okupētās Latvijas pārvaldi pēc iespējas savās rokās un pasargātu latviešu tautu no vācu okupācijas iestāžu patvarībām. Katrs ģenerāldirektors bija padots kādai vācu civilpārvaldes iestādei, kura viņā neskatīja neko vairāk kā tikai savu pavēļu izpildītāju, tādēļ pašpārvaldes darbs bieži nonāca pretrunās ar vācu ierēdņu prasībām.⁵

Pēc Šrēdera jūsmīgas runas un aicinājuma savervēt 5000 – 6000 studentu un sportistu leģiona vajadzībām latviešu ģenerāldirektori izrādīja vēsu atturību. Viņi paskaidroja, ka pašpārvalde šāda leģiona formēšanu nav lūgusi un Hitlers vēl nekādu atļauju nav devis. Pašreizējos apstākļos brīvprātīgo vervēšana ir izslēgta, jo vācu netaisnā izturēšanās Latvijā ir apslāpējusi latviešu tautas lielo cīņas gribu. Lai latviešu pašpārvalde varētu atbalstīt vācu aicinājumu brīvprātīgo vervēšanai, ir jārada atbilstoši priekšnoteikumi. Šādos priekšnoteikumus pašpārvalde ietvēra četrās prasībās:

- 1) dot latvju tautai noteiktu politisku cīņas mērķi, kā arī garantijas, ka latvieši tiešām cīnās par brīvu un neatkarīgu Latviju;

4 MMA. – 2. sēj. – 384. lpp.

5 Biezais Haralds. Latvija kāškrušta varā. – Gauja, ASV, 1992. (Turpmāk – Kāškrušta varā.) – 40. lpp.

- 2) nekavējoties pārtraukt nacionāli noskaņoto latviešu vajāšanu un atbrīvot no apcietinājuma visus par nacionālo darbību arestētos un tiesu sodītos latviešus;
- 3) atdot agrākiem īpašniekiem visus īpašumus, kas nacionalizēti komunistu valdīšanas laikā;
- 4) pielīdzināt latviešus vāciešiem uztura, algas, apgādes un tiesību ziņā.⁶

Šrēders nebija tiesīgs šādas prasības izšķirt, un sarunas turpinājās pie Latvijas ģenerālkomisāra Drekslera. Arī viņš nevarēja visam piekrist, bet mēģināja latviešus pierunāt ar drīzu uzlabojumu solījumiem. Šrēders apgalvoja, ka lietuvieši solījuši 30 000 brīvprātīgos. Patiesībā lietuviešu pašpārvalde bija vēl nepiekāpīgāka un vienīgi ģenerālis Kubiļunas bija ar mieru izsludināt aicinājumu brīvprātīgiem. Pret to tūdaļ aktīvi nostājās lietuviešu pretestības kustība, un brīvprātīgo akcijai nebija gandrīz nekādu panākumu.

Vācieši tomēr turpināja savu vervēšanas akciju. 5. februārī Šrēders uzaicināja reģistrēties latviešu virsniekus un instruktorus. Jekelns apgalvoja, ka leģionā visi komandējošie virsnieki būs latvieši. Pie Ļeņingradas jau formējot pirmo leģiona pulku no kārtības dienesta bataljoniem, un tam pievienojot Krievijā izkaisītos bataljonus. To sacīdams, viņš labi zināja, ka "aizdotos" bataljonus atprasīt nav iespējams.

Tai pašā laikā Jekelns pats formēja vēl jaunus bataljonus. Brīvprātīgos tiem vairs nebija iespējams atrast, tādēļ viņš pavēlēja iesaistīt tajos latviešu policijas darbiniekus. Trīs šādus bataljonus saformēja 1942. gada decembrī un iesaistīja Latvijas austrumu pierobežas iedzīvotāju aizsardzībai pret komunistu partizāniem Osvejas rajonā. Janvārī, 1943. gadā, tam pašam nolūkam saformēja vēl divus bataljonus un martā – vēl vienu. Divus gan pēc uzdevuma izpildīšanas atkal izformēja.

Uzspiestā brīvprātība

Beidzot Himlers bija pierunājis Hitleru, lai tas atļauj latviešu leģiona formēšanu, un 1943. gada 10. februārī Hitleris pavēlēja:

*"Pavēlu uzstādīt latviešu SS-brīvprātīgo leģionu. Vienības lielums un veids atkarīgs no rīcībā esošo latviešu vīru skaita."*⁷

Himlers domāja, ka šajā latviešu leģionā tiešām savāks visus izkaisītos policijas bataljonus, bet "vadonības valsts" jucekļīgā iekārta pieļāva

6 Silgailis Arturs. Latviešu leģions. – Imanta, Kopenhāgenā, 1962. (Turpmāk – Silgailis.) – 23. lpp.

7 Strods Heinrihs. Zem melnbrūnā zobena. – Zvaigzne, R, 1994. – 95. lpp.

sacensību starp policiju un ieroču-SS vadību "savu" karaspēku veidošanā, ar kara īstenību un prasībām maz rēķinoties.

Kad Hitlera pavēle nāca zināma latviešu pašpārvaldei, tā izvirzīja jaunu prasību – lai leģiona vadība būtu latviešu rokās. Par kandidātu leģiona komandiera amatam izvirzīja veco strēlnieku komandieri un kādreizējo Latvijas kara ministru, ģenerāli Rūdolfu Bangerski, bet par štāba priekšnieku – pulkvedi Arturu Silgaili. Pārrunāja arī kandidātus pulku komandieru amatam. Tā kā vācieši ar Bangerska apstiprināšanu kavējās, nekas tālāk arī netika darīts gandrīz visu februāri.

Februāra vidū ģenerālkomisārs Drekslers izsludināja iesaukumu 1919. līdz 1925. gadā dzimušajiem latviešiem, maskējot to kā iesaukšanu darbā caur vācu darba pārvaldēm, ko starptautiskie likumi neaizliedza.⁸ Iesaukšanas komisijās iesauktajiem bija solītas "brīvprātīgas" izvēles tiesības: iestāties latviešu leģionā, kārtības dienesta bataljonos, vācu karaspēka izpalīgu dienestā vai doties darbos uz Vāciju. Īstenībā iesauktajiem nedeļa ne izvēli, ne brīvprātību. Komisijas vācu ierēdņi paši noteica, kādā grupā iesaukto iedalīt, jo vācieši bija aprēķinājuši iesaucamo skaitu un jau sadalījuši to saskaņā ar savām prasībām.⁹ Ja iesauktais atteicās parakstīt, ka pats brīvprātīgi šo grupu izvēlēties, viņam lika līdz rītam vēl pārdomāt. Ja viņš vēl arī tad iespītējās, tad to nosūtīja uz Salaspils koncentrācijas nometni – ilgāka laika pārdomām.¹⁰ Vēlāk ģenerālis Bangerskis no Salapils atbrīvoja ap 3000 latviešu. Vācu ierēdņi iesaukšanas komisijās bija piekukuļojami, līdz ar to iesaukšanas gaitā notika daudz netaisnību.

Lai brīvprātīgo pieteikšanos veicinātu, vācieši ievietoja laikrakstos uzsaukumus un izplatīja skrejlapas, kuru saturs izsauca sašutumu latviešu vidū. Vairums latviešu, it sevišķi iesaucamie paši, tomēr domāja, ka ir karā jāiet un Latvijas robežas jāaizstāv pret komunistiem, lai nekad vairs neatkārtotos Baigā gada notikumi. Vācu okupantu izturēšanās bieži vien bija uzpūtīga un nekrietna, bet krievu komunistu necilvēcības vēl bija pārāk svaigā atmiņā. Bez tam visi cerēja, ka no vācu jūga varēs atbrīvoties ar Rietumu demokrātiju palīdzību.

Lai kā arī latviešu vīri un jaunekļi nedomātu, vācieši savu iesaukšanu turpināja, un no tās izvairīties nevarēja. Latviešu vecākie virsnieki sprieda,

8 MMA. – 3.sēj. – 98.–99. lpp.

Seaton. – 398. lpp.

9 Silgailis. – 24. lpp.

Die lettischen Divisionen. – 64. lpp.

10 LKOPKL. – 3.sēj. – 43. lpp.

Latviešu leģiona ģenerālinspektora štābā, 1943. gada martā

ka iesauktajiem jādod latviešu virsnieki un instruktori, citādi vācieši iecels savējos un latviešiem nebūs nekādas iespējas kaut ko darīt savu karavīru labā. Gan karavīri, gan virsnieki bija pārliecināti, ka formējamās karaspēka vienības ir sākums atjaunotai Latvijas armijai. Izdevīgiem apstākļiem rodoties, šie spēki varētu pārņemt latviešu tautas un Latvijas valsts robežu aizstāvēšanu. Šī doma nemaz nebija tik utopiska, kā to varētu iedomāties, jo viens no sabiedroto kara plāniem paredzēja vācu spēku sakaušanu ar sabiedroto uzbrukumu caur Grieķiju Baltijas jūras virzienā.

Marta sākumā Rīgā ieradās ieroču-SS brigadefirers Hanzens (*Hansen*), kuram bija uzdota latviešu leģiona formēšana. Uzzinājis, ka latviešu iestādes vilcinās atbalstīt iesaukšanu tādēļ, ka nav vēl nekādas noteiktības par ģenerāļa Bangerska iecelšanu amatā, viņš centās šo šķērslī novērst. 9.martā viņš paziņoja latviešu pašpārvaldei, ka esot saņēmis telegrāfisku piekrišanu Bangerska iecelšanai par latviešu leģiona komandieri. Uz šāda paziņojuma pamata latviešu pašpārvalde publicēja savu pirmo uzaicinājumu latviešu karavīriem pieteikties latviešu leģionā. Vācu cenzūra atrada par vajadzīgu šajā paziņojumā nosvītrot Hitlera norādījumu, ka leģiona lielums ir atkarīgs no rīcībā esošo vīru skaita. Jādomā, ka vācieši to darīja, lai netraucētu vācu darba pārvalžu rīcību, iedalot latviešu vīrus vācu armijā un darbos Vācijā.

20. martā Hanzens nodeva ģenerālim Bangerskim Himlera pagaidu rīkojumu, ka viņam uzdota latviešu leģiona 1. divīzijas vadība ar pulkvedi Silgaili kā štāba priekšnieku. Tas Bangerski pārsteidza, jo nesaskanēja ar iepriekšējiem solījumiem par leģiona komandiera amatu. Tomēr jau 22.martā Bangerskis publicēja aicinājumu, no savas puses mudinot stāties cīnītāju rindās. Pēc dažām dienām viņam bija jāpiedzīvo vēl nepatīkamāki pārsteigumi.

Jekelns bija saņēmis no SS galvenās pārvaldes rīkojumu: nosūtīt uz Ļeņingradas fronti 2. latviešu brigādes rīcībā karavīru papildinājumu. Jekelns zināja, ka Hanzens ir pavēlējis sagatavot 1000 jaunekļu propagandas parādei. Šie jaunekļi bija tikko iesaukti caur darba pārvaldēm Rīgā un tikai pāris dienas apmācīti ierindai.

28. martā Rīgā, Doma laukumā, notika parāde, kuru pieņēma arī jaunieceltais divīzijas komandieris Bangerskis. Jaunekļi deva leģionāru zvērestu:

*"Dieva vārdā svinīgi apsolu cīņā pret boļševismu vācu bruņoto spēku virspavēlniekam Ādolfam Hitleram neierobežotu paklausību, un kā drošsirdīgs karavīrs būšu vienmēr gatavs par šo zvērestu atdot savu dzīvību."*¹¹

11 LKOPKL. – 3.sēj. – 256. lpp.

Viņi noklausījās dažas runas un noslēgumā dziedāja Latvijas valsts himnu. Tikai otrā dienā atklājās, ka, Bangerskim un Hanzenam nezinot, ar Jekelna rīkojumu jaunie rekrūši pa sānielām aizvesti uz staciju, lai tiktu ievietoti vilcienā, ceļam uz fronti.¹² Hanzenam Jekelna rīkojumu nebija iespējams atsaukt un viņš lūdza Bangerski atbraukt uz staciju, lai nomierinātu satrauktos jaunekļus un viņu pavadītājus. Šo lūgumu Bangerskis arī izpildīja, un tikai tādēļ viņa klātbūtnē stacijā neizcēlās nepatīkami starpgadījumi. Hanzens sašutumā bija rakstījis SS galvenai pārvaldei sūdzību par to, ka neapmācītus jaunekļus sūta uz fronti par lielgabalu barību. Par šādu uzstāšanos Hanzenu atcēla no amata.¹³

Ģenerālim Bangerskim bija jāuzņemas nepateicīgais uzdevums aizstāvēt latviešu intereses sadursmes gadījumos ar vācu pavēlēm. Lai gan viņš skaidri redzēja, ka riskē ar savu brīvību un dzīvību, viņa pienākuma apziņa lika neizvairīties un censties notikumus vērst par labu latviešu karavīriem un visai latviešu tautai. Bangerska pašapzinīgā Krievijas imperiālās armijas ģenerāļa stāja atstāja uz vāciešiem lielu iespaidu. Tā kā Bangerskis pats vācu valodu nepārvaldīja, viņš runāja caur tulku; tas deva viņam iespēju savu sakāmo labi pārdomāt.¹⁴

Bangerskis ar vāciešiem runāja bez aplinkiem. Stingri protestējams par vācu SS ģenerāļu aizmugurisko rīcību un noteikti prasīdams, lai viņam dod iespēju iesauktos jauniešus apmeklēt, viņš panāca to, ka viņam atļāva jau 7. martā doties uz fronti. Iesauktie bija novietoti netālu no frontes, Duderhofas rajonā, kur viņiem par apmācītājiem bija piekomandēti pieredzējuši latviešu instruktori. Apmācību un pavēļu valoda bija latviešu valoda, jo tagad jau visā 2. brigādē komandējošais sastāvs bija latvieši. Tomēr brigādes komandieris ieroču-SS brigādefirers Šolcs (*Scholtz*) un viņa štābs bija vācieši.

Frontē pret ģenerāli Bangerski izturējās ar cieņu, un viņam izdevās inspicēt visas 2. brigādes latviešu vienības. Uzrunājot karavīrus, Bangerskis aizrādīja, ka kaujas prasme ir jāiemācās un nevajag ar dzīvību riskēt. "Nav liela māksla kaujā krist, bet gan – gūt panākumus."¹⁵ 9. martā atgriezies no sava inspekcijas brauciena, Bangerskis par redzēto ziņoja ģenerālim Dankeram un latviešu pašpārvaldei. Viņš jautāja, vai pēc šāda starpgadījuma viņam vispār vajadzētu piesolīto divīzijas komandiera amatu uzņemties. Pašpārvalde tomēr bija ieskatos, ka Bangerskis ar savu

12 MMA. – 2. sēj. – 344.–350. lpp.

13 MMA. – 2.sēj. – 345. lpp.

14 Silgailis Arturs. – Ģen. Rūdolfs Banmgerskis // DVM. – 1978. – Nr. 4.

15 MMA. – 2. sēj. – 356. lpp.

noteiktību jau pašā sākumā ir ieguvis vācu virsnieku respektu, un pierunāja viņu neatteikties.

Tagad Bangerskis devās vizītē pie Jekelna, kur vēlreiz noteikti protestēja pret vācu rīcību. Nu Jekelns paziņoja Bangerskim, ka iecelšana par divīzijas komandieri ir kļūda. Tā vietā Bangerskim piedāvāja latviešu leģiona ģenerālinspektora posteni.¹⁶ Jekelns ar to domāja nobīdīt pie malas viņam traucējošo latviešu ģenerāli, bet viņš nebija rēķinājies ar Bangerska nepiekāpību un taisnīgumu. Ar šīm rakstura īpašībām un ar savu pieredzējuša komandiera stāju Bangerskis kļuva par vīru, pie kura palīdzību meklēja ne vien latviešu karavīri, bet arī viņu tuvinieki un zemes pašpārvalde. Bangerskis no savas puses centās arvien savu darbību saskaņot ar latviešu pašpārvaldes ieskatiem un pie katras izdevības stiprināt pašpārvaldes autoritāti vācu civilās un militārās pārvaldes acīs. Par ģenerālinspektora štāba priekšnieku Bangerskis iecēla pulkvedi Aleksandru Plensneru, ko viņš pazina jau kopš 1917. gada strēlnieku cīņām Ložmetējkalnā, jo pulkvedi Silgaili iecēla par (1.) 15. divīzijas kājnieku priekšnieku.

2. brigāde Volhovas frontē¹⁷

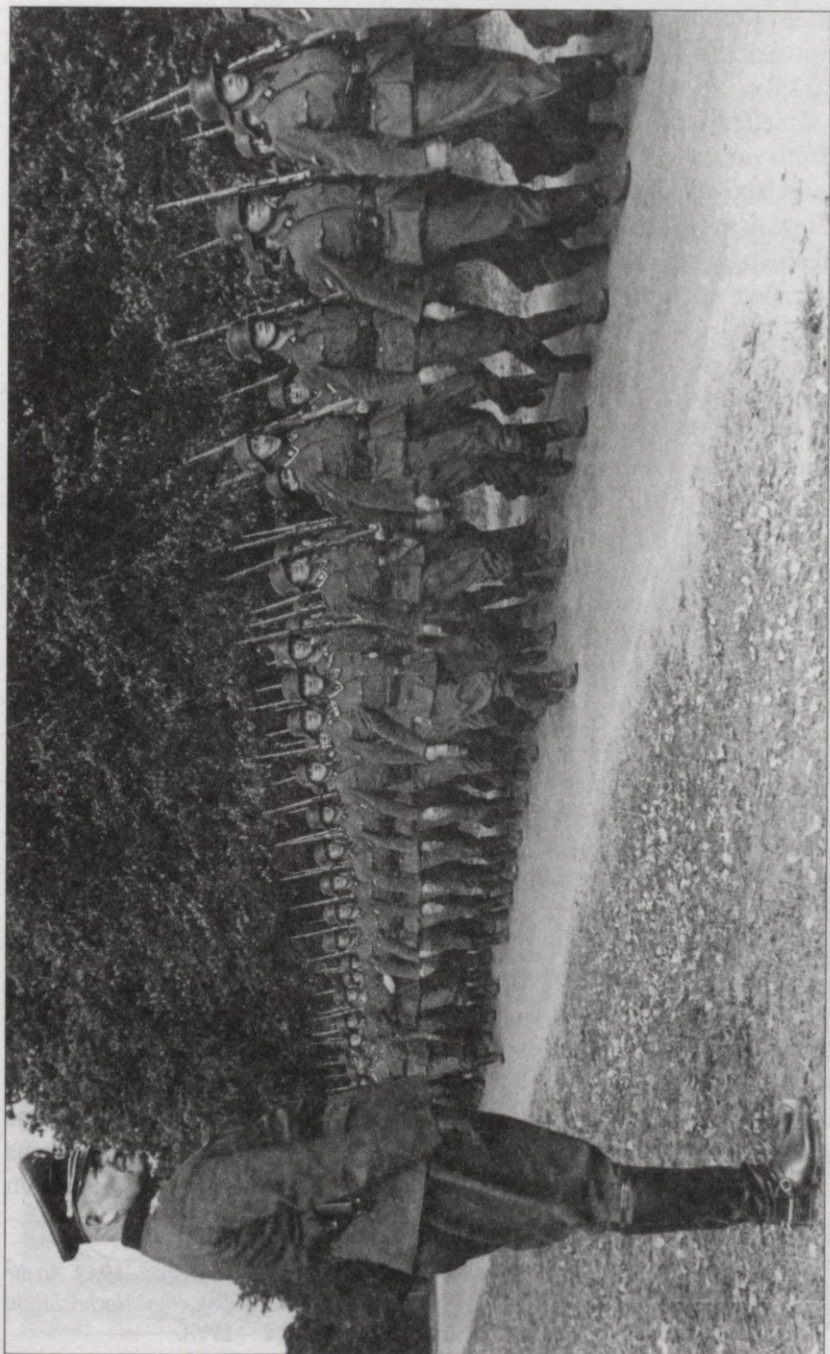
Līdz aprīļa sākumam 2. brigāde vēl atradās Ļeņingradas frontē. 19. martā 1. pulka III bataljons izcīnīja sīvu kauju ar uzbrūkošajiem krieviem un tos sekmīgi atsita. Aprīļa sākumā Ļeņingradas frontē ieradās jaunieceltie brigādes pulku komandieri. 1. pulku pārņēma pulkvežleitnants Voldemārs Veiss, 2. pulku – pulkvežleitnants Kārlis Lobe. 1. pulku saformēja no 16., 19. un 21. kārtības dienesta bataljona, kuru sastāvs bija papildināts ar 1. aprīlī atsūtītajiem 1000 rekrūšiem.¹⁸ 2. pulku sāka formēt no 24. un 26. kārtības dienesta bataljona. Vēlāk, kad pulks jau atradās Volhovas frontē, pienāca arī 18. kārtības dienesta bataljons. Tai pašā laikā sāka formēt arī brigādes artilērijas divizionu kapteiņa Grāveļa vadībā un pārējās brigādes vienības. Jauno sastāvu tūdaļ sāka apmācīt turpat Ļeņingradas frontes aizmugurē. Maijā brigādi nosūtīja uz Volhovas fronti. Tur tai, vēl pilnīgi nesaformētai un neapmācītai, bija jāieņem 17 km plats aizstāvēšanās iecirknis Volhovas upes rietumu krastā – no Mjasnoj Bor līdz Spaskaja Poļist.

Brigādes frontes iecirknis atradās vietā, kur iepriekšējā vasarā bija ielenkta un iznīcināta krievu ģenerāļa Vlasova 2. triecienarmija. Kilo-

16 MMA. – 2. sēj. – 349. lpp.

17 LKOPKL. – 3. sēj. – Latviešu karavīri Volhovas frontes sektorā. – 143.– 204. lpp.

18 Bērziņš A.J. Tur tālu kaujas laukā // DVM. – 1973. – Nr. 3. un Nr. 4.

Ģenerālis Bangerskis inspicē kādu latviešu leģiona vienību, 1943. gada vasarā

metriem tālu visa apkārtnē bija pārplūdis purvs, kurā nebija iespējams ierīkot nekāda veida ierakumus. To varēja tikai nedaudzos pauguros – purva salās. No vāciešiem saņemtās pozīcijas bija vāji izbūvētas. Latviešiem bija jāpieliek lielas pūles, lai izveidotu ceļu tīklu no sprunguļu laipām, izbūvētu virszemes bunkurus un ieroču ligzdas. Par spīti grūtībām, brigādes karavīri izbūvēja tik labas pozīcijas, ka saņēma augstākās vadības atzinību.

Vasara pagāja izlūkgājienos un ar savstarpēju apšaudīšanos, bez lielākām kaujām.¹⁹ Tas ļāva pulku komandieriem savus pulkus labi saliedēt un apmācīt. Īpatnēji pieeju savu karavīru audzināšanā lietoja pulkvežleitnants Lobe. No pirmās dienas viņš saistīja 2. pulka tradīcijas ar Latvijas neatkarības izcīnīšanas laiku, kad Lobe bija Imantas latviešu strēlnieku pulka komandieris Vladivostokā. Lobe nekad nelietoja vācu doto sava pulka apzīmējumu, bet sauca to par Imantas pulku. Lobes komandpunkts bija “Imantas sēta”, bataljoniem un rotām bija Latvijas vietvārdu nosaukumi. Karavīru bunkurus apzīmēja ar sauķļiem no Andreja Pumpura dzejoļa “Imanta nevaid miris”.

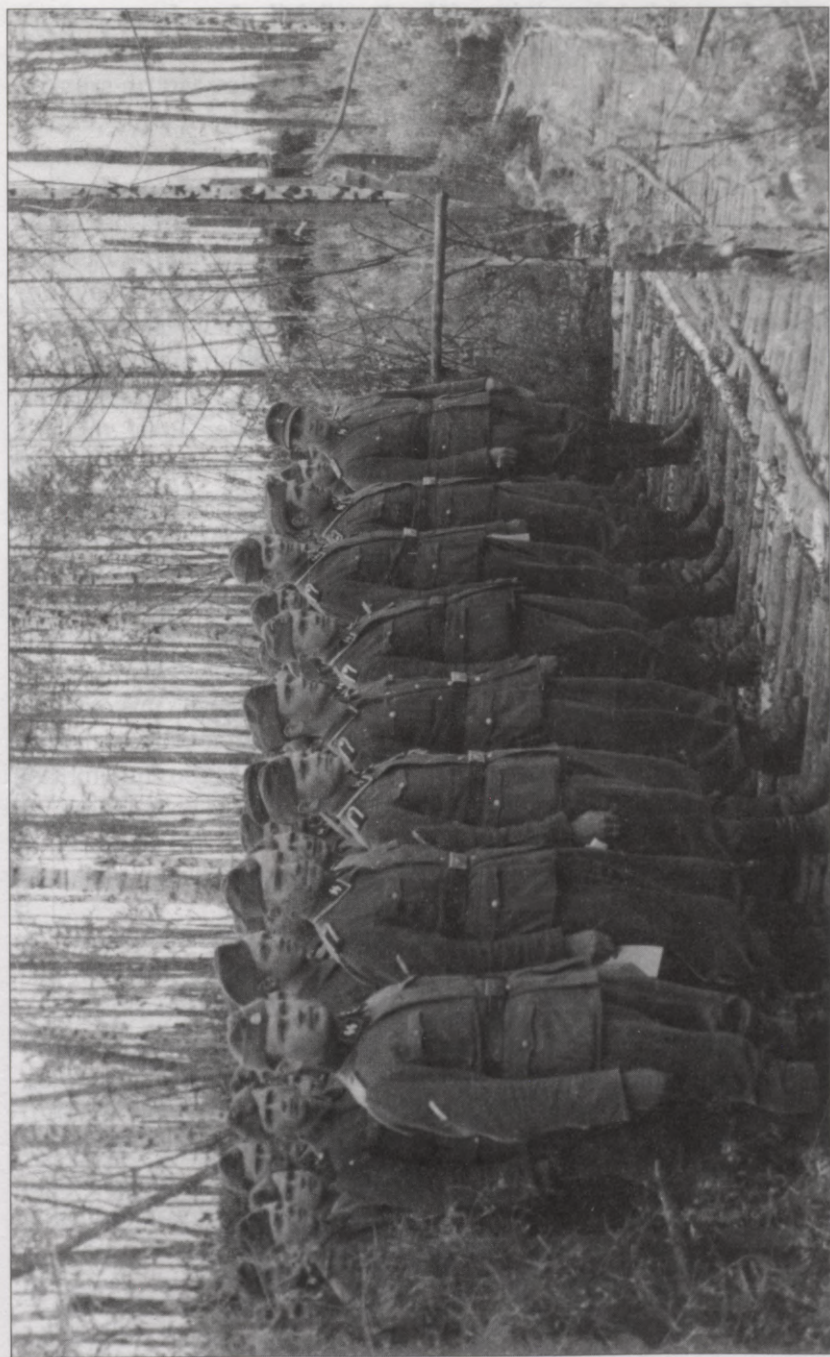
Par noskaņojumu latviešu leģionāru vidū liecina kāds vācu drošības policijas ziņojums no Jelgavas, kur SD ziņotājs bija noklausījies leģionāru sarunas. Kāds kaprālis esot teicis:

“Vai jūs domājat, ka es vācu formas tērpu uzvilku, lai cīnītos vācu labā? Es un mani zēni zinām, par kādu mērķi mēs cīnāmies: tā ir Latvijas saule, kas reiz atkal spīdēs pār mums. Mums nevajag ne krievu, ne vāciešu, tiem jāpazūd. Mēs, frontes cīnītāji, šos nelūgtos viesus izsviedīsim. Esiet jūs dzimtenē gatavi.” Uz jautājumu, vai viņš pieteicies brīvprātīgi, kāds cits leģionārs atbildējis: *“Ja kāds patiesi ir pieteicies brīvprātīgi, tad to var apzīmēt tikai par sajukušu.”*²⁰ Tāds noskaņojums, ar retiem izņēmumiem, valdīja visās leģiona vienībās un kārtības dienesta batajonos. Vācu uzpūtīgā un aizdomīgā izturēšanās pret leģionāriem un latviešu virsniekiem to vēl tikai pastiprināja.

2. septembrī 1. pulka daļas pulkvežleitnanta Aperāta vadībā artilērijas atbalstā pārrāva krievu fronti un ieņēma Spaskaja Poļist pakalnu ar kāda klostera drupām. Šajā pakalnā nocietinājušies krievu spēki pārāk apdraudēja latviešu pozīcijas. Krievi šo vietējo uzbrukumu noturēja par plašāka vācu uzbrukuma sākumu. Ap vecā klostera drupām iedegās sivas cīņas. Kaujā iesaistīja arī 2. pulku un pat dažas vācu rotas, bet no krievu

19 Bs. leplakā pie Alkazāra // DVM. – 1956. – Nr. 3(47).

20 *Dr Kommandeur der Sicherheitspolizei u.d.SD Lettland, Riga, d. 6. August, 1943. An die 15.lett.SS-Freiwilligendivision z.Hd.v.SS-Hauptsturmfuehrer Geiling, Riga. Nachrichtlich: dem Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SS-Ostland. – LVVA.*

42. grenadieru pulka štāba rota Volhovā

pusēs – veselās trīs divīzijas. Zaudējumi bija prāvi abās pusēs, bet, kad 9. septembrī norima kaujas, kuras ieguva septembra kauju nosaukumu, klostera drupas palika latviešu rokās.

29. septembrī fronti inspicēja ģenerālis Bangerskis. Savā uzrunā karavīriem viņš pateicās par kaujās parādīto varonību. Par kauju vadību pulkvežleitnantu Veisu paaugstināja par pulkvedi. Oktobra vidū pulkvedi Veisu iecēla par brigādes kājnieku priekšnieku, tas ir, par visu brigādes latviešu karavīru augstāko komandieri. Par 1. pulka komandieri nāca pulkvežleitnants Aperāts. Brigādē bija ļoti jūtams latviešu virsnieku trūkums, bet vācu civilās pārvaldes kundziskā rīcība un noraidošā nostāja Latvijas valsts tiesību atjaunošanas jautājumā neveicināja brīvprātīgu virsnieku pieteikšanos.

Līdz 1943. gada Ziemsvētkiem lielākas kaujas brigādes iecirknī vairs nenotika. Ziemsvētkos karavīri saņēma bagātīgas dāvanas no dzimtenes. Uz karaskolu izvadīja brigādes kadetus. No korpusa komandiera pienāca ziņa, ka tiešā frontes aizmugurē notiek plašas krievu karaspēka kustības, kas liecina par jauna uzbrukuma sagatavošanu.

Krievi šajā laikā plānoja ziemas ofensīvu. Visu 1943. gadu viņi veidoja plašu partizānu grupu tīklu visā vācu frontes aizmugurē. Tā uzdevums bija ne tikai traucēt vācu karaspēka apgādi un terorizēt vācu spēkus, bet arī sīki izlūkot vācu novietojumus un sagatavoties kopējai lielākai un saskaņotākai rīcībai, kad sāktos lielais uzbrukums. Visu vasaru notika kaujas Starajā Rusas iecirknī, un rudenī krievi atjaunoja uzbrukumus Ladogas frontē. Šīs kaujas tomēr bija tikai sagatavošanās pirms galvenā uzbrukuma uzsākšanas.

Rīgas policijas pulks²¹

Pieaugot frontes karaspēka prasībām pēc papildinājumiem, pamazām šim nolūkam iesaistīja regulāros aizmugures aizsargspēkus. Aizmugures nodrošināšana arvien vairāk gulās uz kārtības policijas pleciem arī tādēļ, ka frontes aizmugurē darbojās krievu partizānu grupas. Tās bieži laupīšanas nolūkos pārgāja Baltijas valstu, it sevišķi Latvijas, robežas un terorizēja turienes vietējos iedzīvotājus. Vācu policijas vadība 1943. gadā pavēlēja formēt policijas pulkus militāra rakstura vajadzībām. Ģenerālis Jekelns šo pavēli izpildīja, saformējot Rīgas brīvprātīgo policijas pulku no Rīgas policijas kārtībniekiem.

Jau 1942. gada decembra sākumā pēc Jekelna pavēles Rīgā un Bolderājā bija saformēti trīs policijas bataljoni Latvijas iedzīvotāju

21 LKOPKL. – 2. sēj. – 297.–322. lpp. Sīks apraksts par Rīgas policijas pulka gaitām.

aizsardzībai pret krievu partizānu sirotājiem. Ar 1943. gada 1. augusta pavēli šos bataljonus apvienoja Rīgas policijas pulkā, pastiprinot to ar dažu citu kārtības dienesta bataljonu vīriem. Par pulka komandieri iecēla pulkvežleitnantu Robertu Osi, kurš līdz tam bija darbojies kā sakaru virsnieks pie kārtības dienesta vācu pavēlnieka Latvijā. Pulkvežleitnantam Osim izdevās panākt, ka vācieši atcēla vācu sakaru virsniekus pie bataljoniem, atstājot tikai vienu – pulka štābā. Pulku apgādāja ar ietērpu un septembra vidū nosūtīja uz Polijas pierobežu.

Kad pulkam pavēlēja pāriet Polijas robežu, lai apkarotu krievu partizānus bijušās Polijas teritorijā, pulka komandieris deva sava pulka latviešu vienībām norādījumus – izturēties pret poļu civiliedzīvotājiem ar vislielāko saudzību un pieklājību. Noskaidrojās, ka šajā apvidū nav daudz krievu partizānu un nav arī poļu nacionālo partizānu. Bieži vien pulka karavīriem bija jāaizstāv poļu iedzīvotāji pret vācu militāro saimniecības komandu un SD nelikumībām, dažos gadījumos piedraudot pat ar ieroču lietošanu pret vāciešiem. Atriebjoties vācu SD ziņoja saviem priekšniekiem, ka latviešu apsargātajās sādžās slēpjas komunisti. Tas savukārt izsauca jaunas represijas un vācu nacistu naidu pret latviešiem.

1943. gada 6. oktobrī krieviem izdevās ielauzties vācu 16. armijas labajā spārnā Nēvelē. Visu oktobra mēnesi viņi centās savu pārrāvumu paplašināt un padziļināt, lai nodrošinātu sev šo nozīmīgo satiksmes ceļu mezglu un apdraudētu vācu armiju ziemeļu grupējuma labo flangu. Vāciešiem bija lielas grūtības atrast rezerves spēkus, ko sūtīt pretī neatlaidīgajiem uzbrucējiem. Aizstāvju spēku stiprināšanai Nēveles frontē steigšus nogādāja arī aizmugures nodrošinātāju bataljonus, to vidū divus latviešu policijas bataljonus, Rīgas policijas pulku un igauņu brigādi. Šos salasītos spēkus apvienoja Jekelna kaujas grupā, kas savukārt bija padota dažādām vācu karaspēka divīzijām. Ne policijas pulks, ne bataljoni nebija frontes cīņām piemēroti.

Abi latviešu bataljoni bija formēti no aizsargiem, kas bija iesaukti uz sešu nedēļu akciju, lai palīdzētu aizsargāt Latgales iedzīvotājus pret teroristu bandu iebrukumiem no Krievijas. Apbruņojumā viņiem bija dažādu sistēmu šautenes un patšautenes, bet nebija smago ieroču. Sastāvā bija gan jauni cilvēki, gan vecāki vīri, kuru veselības stāvoklis nemaz nepieļautu viņu izmantošanu frontes cīņās. Tomēr, krievu uzbrukumam Nēveles telpā attīstoties, šos bataljonus nosūtīja uz turieni un bez kādas sagatavošanas iesaistīja aizstāvēšanās kaujās pret krievu labi apbruņoto regulāro karaspēku.

No novembra vidus līdz janvāra vidum latviešu bataljoni bija iesaistīti gandrīz nepārtrauktās kaujās pret lielu krievu pārspēku. Lai gan karavīri sirdijās, ka viņus neatlaiž mājās, viņi tomēr kaujās parādīja lielu izturību

un drosmi, nosprostojojot krievu uzbrukumu rietumos no Nēveles – starp Nevedro, Gusino un Jasino ezeriem. Tur bataljoni cieta lielus zaudējumus. Krievu uzbrukuma spiedienam atslābstot, abus kārtības dienesta bataljonus no frontes atsaucā un nosūtīja atpakaļ uz Latviju. Vecākos karavīrus atvaļināja, bet jaunākos iesaistīja formējamā 2. Liepājas policijas pulkā.

1. Rīgas policijas pulku pēc ierašanās frontē pārņēma VIII armijas korpuss un 5. novembrī pulku pulkvežleitnanta Oša vadībā nosūtīja uz fronti starp Nežčedro un Jasino ezeriem. Tur pulks no 7. līdz 10. novembrim noturēja savu aizsardzības līniju pret veselu krievu divīziju.

No 22. novembra līdz 15. decembrim policijas pulks noturēja apmēram tās pašas pozīcijas pret nemitīgiem krievu uzbrukumiem. Decembra vidū Osi ievainoja. Jekelnš ļoti vēlējās tagad par pulka komandieri iecelt pulkvedi Aleksandru Plensneru, ko ģenerālis Bangerskis bija iecēlis par savu štāba priekšnieku. Jekelnam Plensners nepatika viņa noteikto prasību dēļ jautājumos par dažādiem trūkumiem leģiona formēšanā un apgādē, tādēļ Jekelnš meklēja iespēju no Plensnera atbrīvoties. Tomēr pēc ģenerāļa Bangerska ierosinājuma par 1. policijas pulka komandieri iecēla pulkvežleitnantu Osvaldu Meiju. Pārņēmis pulku, Meija lielu vērību pievērsa pulka apgādei ar ieročiem un transportu.

No 1944. gada 12. janvāra līdz 18. janvārim atkal notika sīvas cīņas sniegpuTENI, kad krievi centās iegūt savā varā ezeru savienojumus. Latviešu policijas pulka komandierim pat pakļāva vairākus vācu bataljonus, lai šīs vietas noturētu. Tas arī izdevās, un par veiksmīgu kauju pulkvežleitnantu Meiju apbalvoja ar 2. un 1. šķiras Dzelzskrustiem. Rīgas policijas pulks šajā sektorā palika līdz marta sākumam, kad vācu kājnieku divīzijas pakļautībā ar kauju atgāja uz Latvijas robežām.

15. divīzijas formēšana²²

Latviešu leģionā sākotnēji bija paredzēta brigāde, kura jau cīnijās Volhovas frontē, un viena divīzija. Latvieši bija cerējuši, ka divīzijas formēšanu varēs veikt plānveidīgi un karavīrus sagatavot labāk, nekā bija iespējams kārtības dienesta bataljonos. Bija izdevies divīzijas formēšanu izkārtot Latvijā, lai gan vācieši sākumā vēlējās divīziju formēt Vācijā. Telpu sagāde radīja grūtības, bet tās ar prieku pārvarēja, jo zināja, ka apmācību laikā karavīriem dzimtene nebūs jāatstāj. Cerības tomēr izrādījās pāragras. Pats divīzijas formētājs, SS-brigadefirers Hanzens, nebija īsti skaidrībā par saviem pienākumiem. Viņa uzdevumos ietilpa arī lietuviešu leģiona

22 Silgailis. – 55. lpp.

formēšana. Kad lietuviešu tautas pretestības dēļ lietuviešu leģiona formēšana neizdevās, viņš sāka sevi dēvēt gan par latviešu leģiona pavēlnieku, gan par leģiona komandieri. Vēlāk Hanzenu iecēla par latviešu pirmās divīzijas komandieri un beidzot atsauca viņu atpakaļ uz Vāciju. Policijas virsnieks Jekelns bija ticis vaļā no sāncenša – SS virsnieka.

Pavēle latviešu divīzijas formēšanai bija dota jau 26. februārī, bet pie šī darba varēja ķerties tikai martā. Arī tad formēšana dažādu iemeslu dēļ kavējās. 1. aprīlī apstiprināja par pulku komandieriem pirmos latviešu virsniekus, un 7. aprīlī viņi iesāka formēšanas priekšdarbus. Maijā pulkvedis Krīpens sāka formēt 3. latviešu pulku, kuru vācieši nepamatoti dēvēja par Paplakas SS-brīvprātīgo pulku. Lai gan pulku formēja Paplakā, karavīri nebija brīvprātīgie, viņi bija karadienestā iesaukti un padarīti par ieroču-SS karavīriem, viņu piekrišanu nemaz neprasot.

Sākumā bija paredzēts, ka Paplakā formējamais pulks sagatavos kadrus pārējām divīzijas vienībām, bet jauniesauktie ieradās ļoti neregulāri un tādēļ sagādāja grūtības apmācībās. Jau pēc mēneša pulkam bija jādod karavīri citām leģiona vienībām: 2. brigādei Volhovas frontē un citiem jaunformējamās divīzijas pulkiem. Prasības pēc papildinājumiem turpinājās visu vasaru, un oktobrī bija saformēti tikai divi 3. pulka bataljoni.

Jūnijā pulkvedis Vilis Janums sāka formēt 4. latviešu pulku Vaiņodē. Šis pulks vasarā varēja saformēt tikai vienu bataljonu, un karavīrus pārējo bataljonu formēšanai saņēma tikai novembra sākumā. 5. latviešu pulku jūnijā, Cēsīs, sāka formēt pulkvedis Augusts Apsītis. Tāpat kā 3. un 4. pulkam, apmācības traucēja jauniesaukto neregulāra ierašanās. Trūka arī ieroču un apgādes priekšmetu. Augustā no pulka prasīja vēl 1000 kareivjus 2. brigādes papildinājumam. Arī šis pulks novembrī varēja izveidot tikai divus bataljonus. Pie tam apmācību laikā pulku no Cēsīm pārvietoja uz Ventspili, kur trūka pietiekošu telpu.

Divīzijas karavīrus ietērpa vācu ieroču-SS formas tērpos, aizliedzot SS zīmju nēsāšanu uz apkakles.²³ Tā kā vācu noliktavās izsniedza lietotus tērpus, tad daudziem šīs zīmes jau bija piešūtas un latviešu karavīri tās nenoņēma, jo domāja, ka tās apzīmē kādu vācu izlases karaspēka vienību. Viņi tomēr rūpējās par to, lai katram uz piedurknes būtu Latvijas krāsu vairodziņš ar uzrakstu LATVIJA. Daudzi karavīri, kuri bija dienējuši Latvijas armijā, pie sava tērpa nēsāja arī Latvijas armijas pulku un militāro mācības iestāžu zīmes, ko vācieši nebija paredzējuši. Vēlāk vācieši atļāva nēsāt visas latviešu zīmes un arī Latvijas ordeņlentītes.

23 MMA. – 3. sēj. – 101.lpp.

Jauniesauktie leģionāri instruktoru apmācībās Vācijā, 1943. gadā

1943. gada maijā par 1. latviešu divīzijas komandieri iecēla ieroču-SS brigādefireru fon Pikleru-Burghauzu. Divīzija bija padota VI SS brīvprātīgo korpusam, kura štābs formējās Vācijā. Šim korpusam bija padota arī 2. latviešu brigāde. Operatīvā ziņā abas latviešu vienības bija padotas vācu karaspēka ziemeļu grupējuma vadībai. 2. brigāde jau aktīvi cīnījās 18. armijas sektorā Volhovas frontē, bet 1. divīzija tika atstāta 16. armijas rezervē.

Oktoberi 1. latviešu divīzija ieguva ieroču-SS 15. divīzijas numuru. Līdz ar to arī divīzijas kājnieku pulki saņēma vācu numurus. Tā 3. kājnieku pulks kļuva par 32. grenadieru pulku, 4. pulks – par 33. un 5. par 34. grenadieru pulku. Divīzijas artilērijas pulks, ko formēja Jelgavā, paturēja divīzijas numuru – 15, tāpat arī divīzijas speciālās un dienestu vienības. Par divīzijas artilērijas pulka komandieri iecēla ģenerāli Valdemāru Skaistlauku, kuru ieroču-SS dienestā ieskaitīja pulkveža pakāpē.

Vācu neveiksmes

1943. gadā vācieši Krievijā cieta ievērojamus zaudējumus gan karamateriālu, gan karavīru skaitu skaitā. Vācijā trūka cilvēku, ar ko papildināt Krievijas dienvidos notikušajās lielajās kaujās novājināto vācu armiju vidus un dienvidu grupējumus. Vācu ģenerālštābs pavēlēja pārcelt no ziemeļu grupējuma uz vidus grupējumu vienu divīziju pēc otras. Tā novājinātajam ziemeļu grupējumam bija vēl jāpaplašina frontes sektors no Nēveles uz dienvidiem. Visu 1943. gadu ziemeļu grupējuma fronte bija noturējusies uz Leņingradas apenkuma loka, Volhovas upes un Redžas upes līnijas līdz Ivana ezeram pie Nēveles. Pēc ziemeļu grupējuma spēku samazināšanas lielos posmos šī fronte sastāvēja tikai no reti atbalsta punktiem.²⁴

Laiku pa laikam Sarkanarmijas vienības apgāja šos atbalsta punktus un uzbruka tiem negaidīti no muguras. Pa atbalsta punktu spraugām uz vācu aizmuguri pārvietojās lielas, labi apbruņotas partizānu grupas. Arī 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzija, kas cīnījās pret vācu spēkiem Demjanskas apenkumā, 1943. gada 23. februārī izveidoja partizānu brigādi 200 vīru skaitā, lai nosūtītu to uz Latviju. Partizāni ļoti nopietni apdraudēja gan vācu armijas sakaru un apgādes līnijas, gan arī civiliedzīvotājus Krievijā un Latvijā, it sevišķi Latgalē.²⁵

24 Haupt. – 177. lpp.

25 Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā. – Zinātne, Rīga, 1966. (Turpmāk – LTC.) – 127. lpp.

Lai pret šo apdraudējumu nodrošinātos, SS-obergruppenfirers Jekelns izveidoja vairākus jaunus bataljonus no policijas kārtībniekiem un lauku aizsargiem islaicīgām partizānu apkarošanas akcijām. Citu rezervju trūkuma dēļ šos bataljonus bieži iesaistīja frontes pārrāvumu likvidēšanā, lai gan tie nebija piemēroti cīņai pret regulāro karaspēku.²⁶

Apzinoties ziemeļu grupējuma frontes vājumu, vācieši steigā izbūvēja tā saukto Panteras pozīciju. Tā bija ierakumu un nocietinājumu josla, kas stiepās no Narvas ziemeļos gar Peipusa un Pleskavas ezeriem, applieca Pleskavu austrumos, stiepās gar Veļikajas un Sorotas upēm uz Aljes ezeru pie Kudeveras un Ivana ezeru pie Nēveles. Pie šīs pozīcijas izbūves 1943. gadā strādāja ap 47 000 cilvēku. Tā bija paredzēta kā galvenā aizstāvēšanās līnija, ja krieviem izdotos salauzt Ļeņingradas – Volhovas upes – Redjas upes līniju.²⁷

Aviācijas leģions “Latvija”²⁸

Kad 1942./43. gadā vācieši sāka mobilizēt latviešu karavīrus, arī lido-tāji sāka meklēt iespējas radīt latviešu kara lidotāju vienības, lai tādā veidā savā specialitātē piedalītos cīņā pret komunismu, kā arī atjaunotu savu kvalifikāciju atbilstoši tā laika prasībām. Līdzīgi citiem arī latviešu lidotāju virsnieki cerēja uz latviešu valsts un līdz ar to bruņoto spēku atjaunošanu, kuros sava vieta būtu arī aviācijai.²⁹

Saziņā ar ģenerāli Bangerski pulkvežleitnants Jānis Rucels 1943. gada jūlijā uzsāka sarunas ar vācu 1. gaisa flotes štābu. Līdzīgi vācu policijai arī gaisa spēki veidoja patstāvīgas militārās vienības ar savu mobilizāciju un savu apgādi. Lidotāju nesaskaņas ar nacistu partijas aparātu bija vēl asākas nekā policijai, jo gaisa spēki nebija padoti Himlera augstākajai SS- un policijas vadībai. 1. gaisa flote atradās vācu karaspēka ziemeļu grupējuma sektorā, un vadība labprāt iecēla pulkvežleitnantu Rucelu par sakarnieku ar jaunformējamām latviešu lidotāju vienībām. Igauniem viņi tādās jau bija saformējuši, un lidotāju apmācības notika Grobiņas lidlaukā.

1943. gada septembrī Grobiņā sāka formēt arī latviešu kara lidotāju vienības. Tajās iesauca Latvijas armijas Aviācijas pulka, Aizsargu aviācijas un Aerokluba lidotājus un mehāniķus. Vēlāk iesauca arī citus, kuriem

26 LKOPKL. – 2.sēj. – 227. lpp.

27 Haupt. – 176. lpp.

Seaton. – 409. lpp.

28 (Graudiņš Augusts) LKOPKL. – 7. sēj. – 15.–100. lpp.

29 Krastiņš K. Latviešu lidotāji 2. pasaules karā. (Turpmāk – Krastiņš.) // DVM. – 1979. – Nr. 1. – 1980. – Nr. 1.

interesēja dienests kara aviācijā, tāpat lidotājus pārņēma no citām latviešu leģiona vienībām. 1944. gada 1. martā saformēja pirmo latviešu naktskaujas eskadriļu, kas uzsāka kaujas lidojumus 26. martā no Vecumu lidlauka. Otro naktskaujas eskadriļu saformēja 22. jūnijā. Tad abas eskadriļas apvienoja 12. naktskaujas grupā, kuras komandieris bija vācu gaisa spēku kapteinis Rademahers, bet eskadriļu komandieri – latvieši.

Kad lielais krievu uzbrukums atsvieda fronti no Opočkas pāri Latvijas robežai, 12. latviešu naktskaujas grupu pārcēla uz Gulbeni, bet pēc kādas nedēļas uz Kalnciemu, kur tā darbojās pret krievu spēku koncentrējumiem Jelgavas telpā. Augustā un septembrī latviešu eskadriļas bieži mainīja savus lidlaukus, lai darbotos pēc vajadzības pret krievu kaujas transporta koncentrējumiem gan vienā frontes sektorā, gan otrā. Lidmašīnu trūkuma dēļ nesaformēja trešo latviešu naktskaujas eskadriļu, bet pirmā eskadriļa 25. jūlijā jau veica savus pirmos 1000 kaujas lidojumus.

1944. gada 17. augustā vācieši formāli apstiprināja aviācijas leģionu "Latvija" un "Igaunija" nodibināšanu, ieceļot abiem leģioniem pašu tautības komandierus. Par latviešu aviācijas leģiona komandieri iecēla pulkvežleitnantu Rucelu un pakļāva viņam 12. naktskaujas lidotāju grupu ar divām naktskaujas eskadriļām, vienu iznīcinātāju eskadriļu, kas bija formēšanas stāvoklī, vienu zenīartilērijas divizionu formēšanas stāvoklī un lidotāju skolu-bāzi Grobiņas lidlaukā. Rucels par 12. naktskaujas grupas komandieri iecēla pulkvežleitnantu Nikolaju Bulmani, bet par Grobiņas lidotāju skolas un bāzes komandieri paredzēja majoru Aleksandru Tomasu. Tomass savus pienākumus nepaspēja uzņemt, jo vācieši jau oktobrī sāka domāt par latviešu aviācijas leģiona likvidēšanu lidmašīnu un degvielu trūkuma dēļ.

Formāli aviācijas leģionā "Latvija" skaitījās arī ap 4000 vācu gaisa spēku palīgdienestā iesauktie latviešu zēni. 1944. gada jūlija beigās, lai atbrīvotu pieaugušos vācu gaisa spēku karavīrus frontes kājnieku dienestam, vācieši Latvijā pavēlēja karadienestā iesaukt 16 un 17 gadus vecus skolēnus, kurus iedalīja par vācu gaisa spēku palīgiem zenīartilērijā un lidlauku apkalpē. Šo skolēnu iesaukšanu uzdeva Latvju jaunatnes organizācijai, un iesauktos pakļāva Aviācijas leģionam "Latvija", nosakot, ka zēni nav karavīri, bet gaisa spēku civilpersonāls. Zēni tomēr kalpoja līdzīgi vācu gaisa spēku karavīriem pie ieročiem un citām ierīcēm, padoti tādām pašām dienestam un apdraudējumam kā pieaugušie.

Septembrī krievi bieži uzlidoja Rīgai gan dienā, gan vairāk naktī. Kādā labi sagatavotā nakts uzlidojumā, 19. septembrī, krievi uzmeta lielāku skaitu bumbu gaisa spēku palīgu novietnei pie Māras diķa. Lidotājiem mērķi norādīja nodevēji ar raķetēm no zemes. Brāļu kapos apglabāja 38 kritušos,

bet īstais šī uzlidojuma zaudējumu skaits nav zināms. Šos uzlidojumus veiksmīgi atvairīja zenīartilērija, kuru tagad jau apkalpoja latviešu zēni vācu instruktoru vadībā. Lielākā gaisa spēku palīgu daļa tika pārsūtīta uz Vāciju un izkaisīta starp vācu zenīartilērijas vienībām. Latvijā palikušie kļuva par vācu zenīartilērijas pilntiesīgiem kareivjiem. Līdz ar aviācijas leģiona "Latvija" izformēšanu Vācijā nokļuvušie zēni izslidēja arī no latviešu leģiona ģenerālinspektora pārraudzības un nonāca vācu hitlerjaunatnes izveidotajā SS-audzēkņu grupā.³⁰

Degvielu trūkums sāka nopietni kavēt latviešu naktskaujas lidotāju lidojumus. Pēdējie lidojumi bija 7. oktobrī, Jelgavas–Dobeles telpā, atbalstot vācu karaspēka atiešanu uz Kurzemi. Oktobrī 1. latviešu naktskaujas eskadriļa bija nolidojusi 2900 kaujas lidojumus, pie tam zaudējot tikai trīs lidotājus. 2. naktskaujas eskadriļa bija nolidojusi 2400 kaujas lidojumus, arī zaudējot trīs lidotājus. Latviešu iznīcinātāju eskadriļa, kuru bija sākts formēt maija beigās, oktobra sākumā saņēma 10 FW190 lidmašīnas. Šī eskadriļa tomēr paspēja veikt Latvijā tikai ap 10 kaujas lidojumu, tad to pārcēla uz Vāciju. Degvielu trūkuma dēļ novembra sākumā vācieši bija spiesti latviešu aviācijas leģionu izformēt.

Īsajā aviācijas leģiona pastāvēšanas laikā tajā dienēja ap 1200 latviešu karavīru, labā saskaņā ar saviem igauņu un vācu karabiedriem. Gan apgādes priekšmeti, gan uzturs arvien bija labas kvalitātes un pietiekošā daudzumā.³¹ Diemžēl tā nebija zēniem – gaisa spēku palīgiem, kuri nonāca Vācijā. Tur bieži vien vācu zenīartilērijas instruktori nebija piemēroti darbam ar jauniešiem, it sevišķi ar cittautiešiem. Arī uzturs un ietērps Vācijā sestajā kara gadā bija jauniešiem nepietiekošs.

Latviešu lidotāji Sarkanarmijā

1943. gada septembrī Sarkanarmijas vadība nodibināja 1. latviešu bumbvedēju aviācijas pulku, pamatsastāvu ņemot no 24. teritoriālā korpusa 24. latviešu atsevišķās aviācijas eskadriļas lidotājiem. Tie visi bija neatkarīgās Latvijas aviācijas pulka lidotāji. Papildinot šo eskadriļu ar Krievijas latviešiem un no soda noņemtiem izlaistiem latviešu lidotājiem, tika izveidotas pulka trīs eskadriļas un atbilstošās rezerves vienības. Pulka komandieris bija pulkvežleitnants K. Kiršs. Pulku vairākkārt pārskaitīja no vienas gaisa spēku vienības uz otru, parasti kā nakts bumbvedējus. Latviešu bumbvedēji visvairāk piedalījās uzlidojumos Baltijas telpā. 1944.

30 (Kažociņš Indulis) LKOPKL. – 7. sēj. – 101.–165. lpp.

31 Turpat. – 7. sēj. – 15.–100. lpp.

gada augustā pulku pārdēvēja par 1.Rēzeknes latviešu nakts bumbvedēju aviācijas pulku. Kaugas uzdevumus pulks veica arī Kuzemes cietoksnī, visā kara laikā veicot 6475 kaujas lidojumus. Pēc kara, 1945. gada oktobrī, pulku pārdēvēja par 322.Rēzeknes latviešu nakts bumbvedēju aviācijas pulku.³²

32 Hāzners Vilis. Latviešu karavīri sarkanās armijas dienestā // ARCHĪVS XI. Latviešu apvienības Austrālijā zinātnes nozare, piedaloties Kārļa Zariņa fondam. – 1971. Melburnā, Austrālijā.

5. VĀCU FRONTE ĻOGĀS

15. divīzija pie Novosokoļņikiem¹

1943. gada decembrī vācu aizstāvēšanās līnija starp Novosokoļņikiem un Vitebsku bija atspiesta lielā lokā Polockas un Idricas virzienā. No Novosokoļņikiem tā stiepās rietumu virzienā; tur līdz Latvijas robežai palika vairs tikai ap 80 kilometru. Fronti turēja triju vācu korpusu vienpadsmit novājinātas divīzijas un salasītā Jekelna kaujas grupa – igauņu un latviešu policijas bataljoni. Tai pašā laikā Volhovas fronti no Novgorodas līdz Kiriši vēl turēja divu vācu korpusu piecas divīzijas un 2. latviešu brigāde. Šķita, ka krievi bija nolēmuši vispirms salauzt vācu karaspēka ziemeļu grupas labo spārnu pie Nēveles, kur viņi, spēkus netaupdami, uzbruka jau kopš oktobra. Vācu vadība apsvēra iespēju atkāpties uz sagatavotajām Panteras pozīcijām.

Teorētiski Latvijā formējamai 15. divīzijai vajadzēja būt jau saformētai. Apstākļus uz vietas nepārbaudot, SS augstākā vadība Vācijā pavēlēja divīziju sūtīt uz fronti, kā to Himlers bija pietēicis jau septembrī. 15. divīzijas formēšana noritēja ļoti nelabvēlīgos apstākļos, bez tam pulki vienmēr bija spiesti tikko apmācītos karavīrus nodot 2. latviešu brigādes papildināšanai. Kad novembrī divīzijai bija jādodas uz fronti, apmēram ceturtdaļa karavīru bija apmācīti tikai divas nedēļas un vēl mazāk. Kā pirmais uz fronti izbrauca 34. grenadieru pulks. Karavīri ieročus saņēma tikai izbraukšanas dienā. Piesūtītos apgādes priekšmetus un uzkabes nemaz nepaspēja izkraut, bet paņēma vagonus nepārbaudītus līdzīgi uz Ostrovu, kas bija norādīta par izkraušanas vietu. Ostrovā pulks nonāca 14. novembra naktī un saņēma pavēli steigšus izkāpt ar visām mantām un atbrīvot sliežu ceļu. Izrādījās, ka apgādes iestāžu steigas dēļ uzkabes priekšmeti, optiskie instrumenti, zirglietas un citas mantas bija sasviestas vagonos kaudzē, juku jukām. Nakts tumsā izkrajot, viss bija jāsviež ārā – dubļos, kur daudz vērtīgu priekšmetu gāja zudumā.

Izrādījās, ka starplaikā fronte bija nedaudz nostabilizējusies, un uz nedaudzām dienām 34. pulku nodeva Ostrovas apkārtnes komandantūrām – aizmugures nodrošināšanai. Pēc desmit dienām pulku sūtīja tālāk – uz

1 Silgailis. – 55.–71. lpp.

Nēveles fronti pie Novosokoļņikiem. Tur pulku pievienoja 83. vācu kājnieku divīzijai un pavēlēja turpināt apmācības, kā arī sagatavot ierakumus uztverošajā pozīcijā aiz pirmās līnijas. Uz norādīto rajonu bija jāsoļo 45 kilometri. Tas nepieradušajiem karavīriem bija grūts uzdevums. Bija zirgi, bet nebija ratu, tādēļ daļa pulka piederumu bija atstāti izkraušanas stacijā. Izsniegtie itāļu zābaki bija tik sliktas kvalitātes, ka gājiena laikā izjuka. Arī no paredzētajām apmācībām nekas neiznāca, jo bija jārok ierakumi un daļa karavīru jānodod galvenās kaujas līnijas vācu vienībām. Par šīm nebūšanām pulka komandieris pulkvedis Apsītis uzrakstīja sašutuma pilnu ziņojumu ģenerālim Bangerskim.²

5.decembrī uz fronti izbrauca 15. artilērijas pulka I. divīzions pulkvežleitnanta Griķa vadībā. Kad Griķis atteicās vest divizionu kaujā, jo uzskatīja, ka divīzions vēl nav pietiekoši sagatavots kaujas darbībai, viņa vietā iecēla kapteini Rēbergu. Divīzions bija piekomandēts 205. vācu divīzijai. Tās artilērijas komandieris pulkvedis Šulcs bija repatriants, baltvācietis, bijušais Latvijas armijas virsnieks. Viņš ierādīja divizionam mierīgu iecirkni, kur tas varēja pāris nedēļas veikt sistemātiskas apmācības. Vēlāk divīzions ar labām sekmēm veica kaujas uzdevumus. 15. artilērijas pulka pārējie divīzioni ieradās frontē tikai janvārī, jo bija saslimuši zirgi. Šos divīzonus pagaidām novietoja ziemeļos no Nasvas, jo bija zināms, ka paredzama 15. divīzijas pārceļšana uz citu vietu.

Decembra sākumā frontē ieradās arī 32. un 33. grenadieru pulks. Arī tiem savi karavīri bija jānodod vācu pulkiem galvenajā kaujas līnijā, kur tos pa mazām grupām iedalīja vācu rotās. Krievu spiedienu uz fronti bija tik liels, ka vācieši bija spiesti steigā izbūvēt vēl vienu uztverošo pozīciju no Novosokoļņikiem uz rietumiem. Būvdarbos iesaistīja latviešu karavīrus. Jāstrādā bija naktīs, jo uztverošā līnija jau bija zem krievu artilērijas uguns. Nebija patvertņu, un tuvumā esošās sādžas vācieši bija izpostījuši, tā ka bargajā salā un sniegunī daudzi apsalējās.

Pārmaiņas 15. divīzijā

Kad 1944.gada februāra sākumā nāca pavēle 15. divīziju pārceļ uz Belabelkas apvidu, divīzijas vadībai bija milzu grūtības pulkus savākt kopā. Daudz karavīru bija krituši, daudzi iesaistīti dilstošajās vācu vienībās, kas šos papildspēkus negribēja atdot. Tās grupas, kurām izdevās atgriezties, zaudēja savus automātiskos ieročus, kurus paturēja vācieši. Daudzos gadījumos vācieši paturēja visus ieročus, un karavīri bija jāapbruņo no jauna.

2 LKOPKL. – 4. sēj. – 67. lpp.

Latvieši bija sarūgtināti, jo nevarēja saprast, kādēļ vācu vadība izjauc latviešu vienības. Viņi savās vietās tomēr cīnījās apzinīgi un ar to izpelnījās vācu atzinību. Ļaunākais bija tas, ka dažos gadījumos vācu divīziju vadība negribēja uzticēties latviešu virsniekiem. Tas izraisīja virsnieku pasivitāti.³

Divīzijas komandieris, SS-brigādefirers fon Piklers-Burghauzs, pats bija latviešiem labvēlīgs, bet viņam trūka autoritātes dotajos kaujas apstākļos divīziju kopā saturēt. Lai panāktu latviešu divīzijas iesaistīšanu patstāvīgā kaujas sektorā, viņš sūtīja divīzijas kājnieku priekšnieku, pulkvežleitnantu Silgaili, uz Vāciju ar personisku ziņojumu augstākai vadībai par divīzijas stāvokli. Vācijā Silgailim bija iespējams runāt ar SS augstāko vadītāju Himleru, bet tur jau bija iesniegtas sūdzības par Pikleru-Burghauzu. Piklers-Burghauzs bija agrāk bijis vācu armijas virsnieks un savos uzskatos nebija nacists. Himlers to zināja un uzvēla viņam visas vainas par divīzijas izlaišanu no rokām, kā arī paziņoja, ka ir jau iecēlis jaunu divīzijas komandieri.

Pavēle 15. divīzijai ieņemt patstāvīgu frontes iecirkni pienāca 1944. gada janvāra beigās. Šis frontes iecirknis bija paredzēts apmēram 45 kilometrus dienvidos no Staraja Rusas, Redjas upes krastā. Pārvietošanās bija paredzēta 2. februārī, bet krievu iebrukums ziemeļos no Nasvas apdraudēja gājiena ceļu. Vācu frontes pārrāvuma aizsprostošanai un prettrieciena izdarīšanai tur iesaistīja 32. grenadieru pulka bataljonu. Pēc uzdevuma sekmīgas veikšanas aizturētajām 15. divīzijas vienībām atļāva ceļu turpināt. Tās sasniedza Belabelkas rajonu 12. februārī. Citas 15. divīzijas vienības tur bija ieradušās jau 6. februārī, atstājot Novosokoļņikos daļu savu karavīru, kurus nebija iespējams no vācu vienībām izvilkt.

VI SS armijas korpuss

1943. gada rudenī vācu vadība bija paredzējusi 2. latviešu brigādes paplašināšanu līdz divīzijas lielumam, lai to apvienotu ar 15. divīziju vienā lielākā formācijā. Tam nolūkam 1943. gada oktobrī Vācijā sāka uzstādīt VI SS armijas korpusu latviešu karavīru vienotai vadībai. VI SS armijas korpusa vadība ar savām dienestu vienībām sastāvēja no vāciešiem. Tās komandieris bija SS-grupenfirers fon Pfefers-Vildenbruhs. Līdzīgā kārtā agrāk bija uzstādīts III SS armijas korpuss, kura divīzijās bija daudz Rietumeiropas tautību: flāmu, valoņu, holandiešu, dāņu un norvēģu ieroču-SS brīvprātīgie.⁴ 1943. gada beigās III SS armijas korpusu novietoja frontē

3 Silgailis. – 73.– 85. lpp.

4 *Die lettischen Divisionen.* – 226. lpp.

pret Oranienbaumā ielenktajiem krievu spēkiem. Ar krievu ziemas ofensīvas sākumu korpusu atspieda līdz Narvai. Tur tas sīvās kaujās noturēja Igaunijas robežu. Korpusam pievienoja arī 20. igauņu divīziju un no četriem igauņu robežsargu pulkiem izveidoto 300. igauņu sevišķu uzdevumu divīziju. Šis korpusa sastāvs noturēja Narvas šaurumu un Peipusa ezera piekrasti pret visiem krievu uzbrukumiem līdz 1944. gada 15. septembrim.

VI SS armijas korpusa štābs ar štāba vienībām ieradās Novosokoļņiku frontē 1944. gada 26. janvārī. Tur korpusa vadībai pakļāva divas vācu grenadieru divīzijas, frontē no Holmas augstienes līdz Novosokoļņikiem. Tā kā korpusiem parasti pakļāva trīs divīzijas, jādomā, ka vācu vadības nodoms bija korpusam šeit pakļaut arī 15. latviešu divīziju. Korpusa štāba priekšnieks bija vācu policijas virsnieks, SS-standartenfirers Heilmanis, un te atkal izpaudās nesaskaņas starp policijas un armijas aprindām. Iespējams, ka korpusa vadība bija pavēlējusi fon Pikleram–Burghauzam atsaukt 15. divīzijas vienības no citu divīziju padotības un nodot tās VI korpusam. Kad fon Pikleram–Burghauzam tas neizdevās, Heilmanis būs bijis tas, kurš par šo neveiksmi sūdzējās Himleram, un tādēļ pats tika iecelts par 15. divīzijas komandieri.

15. divīzijas kaujas pie Redjas

15. divīzijas jaunais kaujas sektors atradās Redjas upes krastos, purvainā joslā, kas stiepās no Ilmeņa ezera un Staraja Rusas uz dienvidiem. Šis bija samērā mierīgs frontes sektors, jo daudzās paralēli tekošās upes un purvainais apvidus nebija piemērots lielāku karaspēka vienību un tanku darbībai. Latvieši nomainīja 21. vācu gaisa spēku kājniekoto divīziju un ieņēma tās frontes sektoru apmēram 35 kilometru platumā – starp Kamenku un Ručiem. Tā kā divīzijas rīcībā bija vairs tikai pieci bataljoni, doto frontes sektoru varēja ieņemt vienīgi atbalsta punktu veidā – ar patruļām starp atbalsta punktiem.⁵

Izmantojot plašās atstarpes starp atbalsta punktiem, krievi 13. februārī, puteņa naktī, iefiltrēja divīzijas atbalsta punktu aizmugurē ap 400 vīru. Viņu nodoms bija reizē ar frontālu uzbrukumu uzbrukt atbalsta punktiem no aizmugures. Sardžu patruļas slēpotāju pēdas atklāja, un 33. pulka komandieris, pulkvedis Janums, savus karavīrus brīdināja. Uzbrucēji nebija saskaņojuši uzbrukuma sākumu, un, kad 15. februāra naktī sākās frontālais uzbrukums, aizmugurē esošie spēki nepiedalījās. Pirmo frontālo

uzbrukumu latvieši sekmīgi atsita. 16. februāra naktī sekoja otrs uzbrukums – frontāli un no aizmugures. Tumsā krieviem izdevās ieņemt dažus bunkurus un ielenkt vienu aizstāvju rotu. Pulkvedis Janums nekavējoties noorganizēja aplencošu pretuzbrukumu, atbrīvoja ielenkto rotu un ielenca pašus uzbrucējus. Iedegās ļoti sīva cīņa ap krievu ieņemtajiem bunkuriem. Cīņa ilga līdz 18. februārim, kad iebrucējus – vienu strēlnieku pulku un otra pulka slēpotāju bataljonu pilnīgi iznīcināja.⁶

17. februārī divīziju pārņēma SS-oberfirers Heilmanis. Viņš bija iedomīgs uz savu kaujas pieredzi pie Ļeņingradas, bet viņa komandiera spējas bija vājas. Tai pašā dienā divīziju kaujas laukā apmeklēja ģenerālis Bangerskis, kurš pārrunāja ar virsniekiem apgādes un apbruņojuma jautājumus. Tā kā fronte pie Volhovas bija pārrauta, 18. februārī divīzija saņēma pavēli atiet uz sagatavotajām Panteras pozīcijām Veļikajas upes krastos. Atiešanas segšanu no dienvidiem uzdeva Januma kaujas grupai ar 33. grenadieru pulku un tam piedalītām vienībām. Kaujas grupai pa mazlietotu un aizputinātu ceļu bija jāsasniedz Lisičina pie Poļistes upītes, kur divīzijas vadība solīja dot tālākus rīkojumus. Ceļu partizāni bija aizsprostojuši ar aizcirtumiem, kuru novākšana prasīja daudz spēka un laika. Visu laiku Januma karavīri jūta, ka tiek izsekoti un novēroti, bet gājiena kodolu partizāni neiedrošinājās aiztikt. Vairāki uzbrukumi gan bija jāatvairā izlūkiem un priekšgrupām.

Atiešana visā dotajā sektorā sākās 20. februārī. Divīzijas galvenajiem spēkiem izdevās bez starpgadījumiem atrauties no ienaidnieka un iziet caur Belabelkas satiksmes mezglu. 21. februārī divīzija sasniedza Aļeksino rajonu. Krievu uzbrukuma smailes no ziemeļiem draudēja ieslēgt vācu spēkus dienvidos no Ilmeņa ezera, tādēļ atiešana bija jāsteidzina. Divīzijas artilērija un motorizētās vienības tikko paspēja iziet caur Devidovičiem uz Čihačevo pa mežu ceļiem, kad krievu tanki un slēpotāji sasniedza Devidovičus. Latviešu divīzijas kājniņu vienības turpināja ceļu uz Čihačevo pa mežu ceļiem.⁷

Poļistes vilku purvos⁸

Lisičinu Januma kaujas grupa sasniedza 20. februāra vakarā. Tehniskas kļūdas dēļ divīzija bija zaudējusi radiosakarus ar Januma kaujas grupu.

6 Turpat. – 75. lpp.

7 Turpat. – 79. lpp.

8 Janums Vilis. Mana pulka kauju gaitas. – Autora izdevums, Vācijā, 1953. (Turpmāk: Janums.) 53.–79. lpp.

Četras dienas veltīgi gaidījis tālāko pavēli no divīzijas vadības, Janums nolēma gājienu turpināt patstāvīgi. 25. februārī Januma kaujas grupa atstāja Lisičinas pozīciju un sāka meklēt taisnāko ceļu caur pusaizsalušiem, staigiem purviem uz nākošo divīzijas vadības noteikto aiztures pozīciju, ap 20 kilometru dienvidrietumos no Čihačevo. Janums izsūtīja jātnieku patruļu, kas sasniedza divīzijas štābu, bet atceļā krita par upuri krievu partizāniem. Kad divīzija mēģināja uzņemt sakarus ar Januma kaujas grupu, izsūtot uz turieni smagi apbruņotu patruļu, arī to iznīcināja partizāni. Patruļas atliekas – 31 nošautu vācu karavīru un viņu apvidus mašīnas vēlāk uzgāja Januma kaujas grupa pie Dolgojes ciema.

Kad kaujas grupa sasniedza Glasačevo sādžu, tur to gaidīja partizāni, sagatavotos ierakumos. Kad latvieši izdarīja sādžas apņemšanas manevru, partizāni kauju nepieņēma un aizbēga purvā. Pēc šī šķēršļa pārvarēšanas janumieši 26. februārī sasniedza Bol.Verendaļu. Tā bija nosacītā aiztures pozīcija, kuras tuvumā jāatrodas arī pārējām divīzijas vienībām. Karavīriem bija iespēja atpūsties zem jumta. Šo iespēju visi ar prieku izmantoja, jo četras diennaktis bija pavadījuši zem klajas debess. Kad izsūtītā patruļa atnesa ziņu, ka Čihačevo jau ir krievu rokās, Janums saprata, ka divīzija ir turpinājusi atkāpšanos, par to viņam nepaziņojot. Rietumos viss apvārsnis jau liesmoja no vācu atkāpšanās ceļā aizdedzinātajām sādžām. Kaujas grupai draudēja ielenkums. Atpūta bija jāpārtrauc un steigšus jādodas atkal ceļā – caur pieputinātiem krūmiem un pāri piesnigušiem laukiem, jo ceļus jau aizņēma krievu karaspēka vienības.

Gājiens pa apvidu dziļā sniegā karavīrus ārkārtīgi nogurdināja, lai gan pulks bija pametis visu lielāko mantību, paturot vienīgi ieročus un municiju. Vairākkārt mainot gājiena virzienu, lai izvairītos no sastapšanās ar ienaidnieku, karavīri turpināja soļot visu nakti, daži jau aiz pārguruma saļima. Pulkvedis Janums nepārtraukti vēroja visu gājiena kolonnu un mudināja nogurušos karavīrus saņemties, lai nekristu krievu rokās. Rīta agrumā gājiens sasniedza Aševas-Novorževas ceļu, kur sastapa pirmās vācu karaspēka vienības. No divīzijas izsauca transporta mašīnas pārgurušo karavīru un ievainoto uzņemšanai. Pārējie pēc īsas atpūtas devās kājām tālāk un 27. februārī ap pusdienas laiku sasniedza Novorževu. Krievi savā radio propagandas ziņojumā bija jau ziņojuši, ka Januma kaujas grupa iznīcināta, tādēļ divīzijā un VI korpusā grupu uzskatīja par bojā gājušu un vairs negaidīja.

Januma kaujas grupa bija nogājusi pavisam 120 kilometru attālumu. Pēdējo 70 km posmu karavīri bija nogājuši bez atpūtas 29 stundās – caur nopostītu apvidu un vairoties no partizānu izliktajiem šķēršļiem. Vairāk par simtu karavīru bija apsaldējušies, citādi zaudējumi bija samērā mazi.

Ar šo pārgājienu pulkveža Januma cieņa karavīru acīs bija neizdzēšami nostiprināta.

Arī 15. divīzijas pārējām vienībām atiešana uz Novorževu nebija bijusi bez klizmām. Ceļvežiem nomaldoties no pareizā ceļa, kāda pārpratuma dēļ divīzijai pakļautajā vācu bataljonā bija izcēlusies panika. Tomēr, pateicoties divīzijas kājnieku priekšnieka, pulkveža Silgaiļa enerģiskajai rīcībai, divīzija izgāja caur mežu un purvu apvidu, kur to nepārtraukti apdraudēja krievu partizāni. Kaujas ar ienaidnieku izcīnīja arjergarda bataljons un gājiena apsardzības vienības. 28. februāra vakarā 15. divīzija sasniedza Veļikajas upi un sāka ieņemt pozīcijas upes rietumu krastā. Tai pašā dienā pie divīzijas atgriezās arī Januma kaujas grupa.

Jau 29. februāra pēcpusdienā krievu priekšējās vienības nonāca pie Veļikajas. Arī tās bija nogurušas pēc garās vācu vajāšanas no Staraja Rusas līdz Novorževai un tālākā triecienā nedeīvās.

2. brigāde sedz vācu atkāpšanos⁹

1944. gada janvāra vidū krievi sāka savu lielo ziemas ofensīvu, kuras galvenais nolūks bija Ļeņingradas atbrīvošana un vācu armijas ziemeļu grupējuma iznīcināšana.¹⁰ Vācu karaspēks līdzšinējās kaujās bija nokausēts, trūka cilvēku rezervju kritušo un ievainoto atvietošanai. Trūka arī transporta līdzekļu. Tie Krievijas sliktajos ceļos un milzīgajos attālumos ātri nolietojās. Vēl vairāk trūka degvielu motorizētajiem transporta līdzekļiem un lidmašīnām. Tādēļ krievi 19. janvārī aplenkuma loku ap Ļeņingradu salauza. Sarkanarmijas divīzijas traucās no Oranienbaumas uz Narvu un Pleskavu, no Novgorodas uz Lugu un no Nēveles uz Sebežu. Vācu karavīri pretojās ar izmisuma spēkiem, jo Hitleris bija noliedzis savām divīzijām elastīgas pretošanās taktiku, stūrgalvīgi pavēlot ieņemtās līnijas aizstāvēt līdz nāvei. Vācu ģenerāļi frontē tomēr bija spiesti ņemt vērā dzīves realitāti un atkāpties uz Panteras pozīcijām.¹¹

Kad krieviem izdevās pārraut Volhovas fronti dienvidos no latviešu brigādes pozīcijām, 15. janvārī plkv. Veisam uzdeva sastādīt kaujas grupu un nosprostot iebrukumu. Viņam izdevās krievu triecienu četras dienas apturēt, dodot iespēju atiet apdraudētajām vācu vienībām. Volhovas fronte pie Čudovo bija jāatvelk, lai nepaliktu ielenkumā. Latviešu brigāde ar tai pievienotām vācu vienībām (ar nosaukumu: Šolca kaujas grupa) sāka

9 Silgailis. – 38.–54. lpp.

10 Haupt. – 177.–192. lpp.

11 Haupt, 177. lpp.

atiešanu no Volhovas 20. janvārī. Sedzot vācu vienību atiešanu, Šolca kaujas grupa atkāpās no vienas uztveres pozīcijas uz otru. 24. janvārī kaujas grupa atgāja no Novaja Kerestj uz Gluhaja Kerestj. Kaujas grupa bija spiesta apiet Tesovo purvu gar ziemeļu pusi, ko tā veica 29. janvārī vienā nogurdinošā pārgājienā. Verjašino-Pristaņ rajonā tā apstājās isā atpūtā. Dubļainais ceļš un nepārtrauktie partizānu uzbrukumi karavīrus nogurdināja, bet latviešu brigādes morāle nebija sagrauta.

Arī krievi bija strauji virzījušies caur purvaino apvidu uz priekšu un sāka no dienvidaustrumiem apdraudēt vācu atiešanu. 2. februārī 2. brigādi nosūtīja uz Oredešu, lai tā, vācu bruņotā vilciena atbalstīta, ar kauju atbrīvotu dzelzceļu uz Bateckaju. Sīvās kaujās brigāde atsvieda ienaidnieka priekšējās vienības un sāka dzelzceļa aizsardzību. Šo uzdevumu brigāde veica ar kaujām līdz 6. februārim. Lai atvieglotu dzelzceļa aizsardzību un izklīdinātu krievu pulcēšanos, 6. februārī brigādes vienības uzbruka augstienei 80,9 austrumos no Zakatnije stacijas. Uzbrukums sekmējās tikai daļēji, krievu koncentrējumu izklīdināt gan izdevās, bet augstieni ieņemt nevarēja. Sarkanarmijas spiediens no Staraja Rusas līdz Narvai turpinājās bez pārtraukuma. No Oranienbaumas nākošās krievu priekšējās vienības bija jau pie Peipusa ezera austrumu krasta. Vācieši centās uzbrukumu no austrumiem apturēt uz Utorgeš-Bateckaja-Oredeša-Strešino līnijas, bet viņu aizmuguri jau apdraudēja no ziemeļiem nākošās krievu divīzijas un nemitīgie partizānu uzbrukumi.

10. februārī latviešu brigāde turpināja atiešanu uz sagatavotajām pozīcijām Panteras līnijā, Veļikajas upes krastos. No 16. līdz 20. februārim brigāde cīnījās Utorgešas rajonā, 22 februārī jau Sitņajas upes dienvidu krastā. Sīvas kaujas nācās izcīnīt 24. un 25. februārī Dubrovnas rajonā, kur krievu spēku izklīdināšanai vācieši iesaistīja savus vieglos bumbvedējus – stukasus. Uzbrūkošajām Sarkanarmijas vienībām tie sagādāja lielus zaudējumus, bet aizstāvjus vajāja krievu partizāni, naktīs uzbrūkot pat mazākām latviešu vienībām atbalsta punktos.

26. februārī brigāde turpināja atiešanu – gandrīz visapkārt krievu ielenkta. Atiešanas ceļu partizāni bija nosprostojuši ar nogāztiem kokiem un mīnām, tādēļ gājiens prasīja no karavīriem ārkārtīgu piepūli. Šajā dienā brigādes pirmās vienības jau sasniedza Panteras pozīciju. Pēdējās dienas gājienā pulkvežleitnantu Lobi ievainoja kājā, bet viņš palika pie saviem imantiešiem, lai kopā izklūtu no grūtās situācijas. Pēc Panteras pozīcijas sasniegšanas austrumos no Pleskavas brigādei bija iespēja nedaudz atpūsties, bet brigādes aizkavētās daļas un vezumi turpināja ierasties vēl 28. februārī.

Trīsdesmit dienās brigāde bija pārvarējusi ap 200 kilometru attālumu, sedzot vācu divīziju atiešanu un nepārtrauktās kaujās laužoties caur ienaidnieka daļēji ieņemtu apvidu. Brigāde bija cietusi ievērojamus zaudējumus, tomēr nebija iznīcināta. Tagad tai ierādīja aizstāvēšanās iecirkni Veļikajas krastos, pa kreisi no 15. divīzijas, kas arī tikai šinis dienās bija ieradusies pēc atkāpšanās no Staraja Rusas frontes.

VI SS armijas korpuss pie Veļikajas¹²

Vācu karaspēka ziemeļu grupa februāra beigās visā garumā ieņēma agrāk sagatavotās Panteras pozīcijas. Ziemeļos tās atradās pie Igaunijas austrumu robežas un Pleskavas ezera, tad stiepās uz austrumiem no Pleskavas un Ostrovas, gar Veļikajas un Sorotas upēm uz Kudeveras augstieni, no turienes uz dienvidiem, uz Pustošku un ezeru rindu rietumos no Nēveles. Kara darbība bija pietuvojusies Latvijas robežām līdz 20 kilometriem pie Otrovas un 70 kilometriem pie Sebežas. Lai gan kauju darbība nemitējās, tomēr Sarkanarmijas ziemas ofensīva bija beigusies, bet vācu karaspēks bija atkāpies uz Baltijas valstu robežām.

Šeit abas latviešu divīzijas tika pakļautas VI SS armijas korpusa vadībai, kuras komandieris bija SS-obergrupenfirers, policijas ģenerālis fon Pfefers-Vildenbruhs. Ar ierašanos Panteras pozīcijās 2. brigādi pārformēja par divīziju, un tā ieguva 19. ieroču grenadieru divīzijas (latviešu 2.) nosaukumu. Divīzijas grenadieru pulkus pārnumurēja, un pēc vācu numerācijas 1. kājnieku pulks kļuva par 42. grenadieru pulku; 2. Imantas kājnieku pulks – par 43. grenadieru pulku, bet jaunformējamajam pulkam piešķīra 44. grenadieru pulka numuru. Šī pulka komandieris bija pulkvežleitnants Rūdolf Kociņš.

VI korpusa vienībām ierādīja aizstāvēšanās iecirkni, sākot no Voronežas, ziemeļrietumos no Puškinskije Gori, gar Sorotas upi līdz tās ietekai Veļikajā, ar fronti uz ziemeļiem un ar fronti uz austrumiem, tuvinot kreiso spārnu Sepenčevo sādžai Veļikajas labajā krastā. Pozīciju korpuss ieņēma ar 15. divīziju pa labi un 19. divīziju pa kreisi.

Pozīcija Veļikajas rietumu krastā nebija izbūvēta labā vietā. Tā deva pretiniekam iespēju tālu ieskatīties pozīcijas dziļumā un pat pārvaldīt to ar savu ieroču uguni. 19. divīzijas kājnieku priekšnieks, pulkvedis Veiss, ierosināja pārnest pozīciju uz Veļikajas austrumu krasta pauguriem. Šo ierosinājumu nebija viegli realizēt, jo karavīri vēl bija ļoti noguruši pēc pēdējo dienu pārgājieniem. Bez tam rietumu krastā bija jau izbūvēti bunkuri, toties jaunajā pozīcijā tādi būtu pašiem jābūvē no jauna.

12 Silgailis. – 87.–106. lpp

Krievi jau bija uz pēdām un 1. martā ielauzās 33. grenadieru pulka galvenajā kaujas līnijā. Ar pretuzbrukumu no visām pusēm iebrucējus atsita un galveno kaujas līniju atjaunoja. 15. divīzijas kreisajā spārnā un 19. divīzijas frontē galveno kaujas līniju varēja pārnest uz upes austrumu krastu – vienu divus kilometrus no upes. Tas sašaurināja arī aizstāvēšanās iecirkņa platumu. Latviešu divīziju pozīcijas maiņa izraisīja sīvas kaujas ar krieviem, kuri centās latviešus atsviest atpakaļ neizdevīgajās rietumu krasta pozīcijās. Dažas kaujas ieilga piecas līdz sešas dienas un beidzās ar lieliem zaudējumiem abās pusēs.

Marta kaujas 1944. gadā¹³

Viena no smagākajām kaujām šajā frontes iecirknī latviešiem bija jāizcīna no 16. līdz 19. martam abu divīziju salaidnē. Veļikajas austrumu krastā bija kāda augstiene, kas deva labu redzamību uz visu Veļikajas ieleju. It sevišķi 19. divīzijai augstienes zaudēšana būtu ļoti nepatīkama, un visa aizstāvēšanās upes austrumu krastā kļuva problemātiska. Augstiene uz kartes bija iezīmēta kā 93,4 un ar tādu nosaukumu arī palika kauju dalībnieku atmiņā.

Krievi bija nolēmuši valdošo augstieni pārņemt savā rīcībā un pret latviešu divīziju salaidni sapulcināja ievērojamus spēkus. Artilērijas municijas trūkuma dēļ šo manevru nebija iespējams apturēt. 16. marta rīta agrumā pret latviešu divīziju salaidni sākās ļoti spēcīga artilērijas sagatavošanas uguns, kurai sekoja kājnieku uzbrukums tanku atbalstā. Latviešu vienības augstienē 93,4 nespēja krievu uzbrukumu atsist, un krievi augstieni ieņēma. Jau tūdaļ sākās latviešu prettrieciens, bet krievu blīvā uguns un lielais tanku skaits prettrieciena vienības apturēja. Krievu tanki draudēja uzbrucēju ķēdes samalt, bet tos pārsteidza latviešu šautās tanku dūres. Šī bija pirmā kauja, kurā latvieši tanku dūres lietoja, un tās krievu tankistus jūtami iebiedēja. Kaujas laikā palīgā piesteidzās arī majora Trēziņa vadītais 15. divīzijas prettanku bataljons, kura lielgabali un kājnieku tanku dūres iznīcināja ap 40 krievu tanku. Trēziņu pašu smagi ievainoja. Izcilu varonību kaujas laukā parādīja tikko par leitnantu paaugstinātais Volhovas cīnītājs Žanis Butkus.

15. divīzijas komandieris Heilmanis gribēja naktī pretuzbrukumu turpināt, un latviešu virsniekiem tikai ar grūtībām izdevās viņu no šāda pārsteidzīga nodoma atrunāt. Bija jāsakārto līdzšinējā kaujā sajauktās vienības un jāizlūko apstākļi. Dienas kauja beidzās neizšķirti, bet latviešu prettrieciena vienības palika uzbrukuma izejas pozīcijās. Abu divīziju vācu komandieri nevarēja

13 Silgailis Arturs. 1944. gada marta kaujas par augstumu 93,4. – DVM. – 1962. – Nr. 1.

vienoties, kam uzticēt pretuzbrukuma kopējo vadību, jo tajā piedalījās daļas no abām latviešu divīzijām. Problēmu atrisināja latvieši paši, un komandēšanu uzņēmās virspulkvedis Silgailis, būdams amatā un pakāpē vecākais latviešu virsnieks. Viņš 17. martā izkaulēja no korpusa vācu vadības labu artilērijas atbalstu, pievilka vēl kājnieku vienības uzbrukuma stiprināšanai, kā arī lūdza vācu pikējošo bumbvežu atbalstu. Starplaikā latviešu prettriecienu vienības bija sakārtojušās un turpināja izlūkošanu visu nakti un 18. marta rītu.

Kad sagatavošanās bija veikta, vienību komandieri saņēma mutiskas pavēles, un pēdējā brīdī savu piekrišanu deva arī bumbvedēju komandieris. Pretuzbrukums sākās 18. marta pēcpusdienā ar bumbvedēju triecienu. 26 lidmašīnas divos uzlidojumos bumboja krievu pozīcijas augstienē 93,4. Lidmašīnu uzlidojumam sekoja artilērijas sagatavošanas uguns no kādām 15 dažādu kalibru baterijām. Kad šī nāvējošā uguns pārcēlās uz krievu ierakumu aizmuguri, latviešu bataljoni metās triecienā un ieņēma savas senākās pozīcijas bez zaudējumiem. Uguns bija bijusi tik graujoša, ka krievi vairs pretoties nespēja. 18. marta naktī krievi vēl mēģināja latviešus no pozīcijām izsviest, bet tas viņiem vairs neizdevās.

Par pozīciju sekmīgu atgūšanu abām latviešu divīzijām savu atzinību izteica 18. armijas komandieris, bet latviešu karavīru pašapziņu ievērojamā mērā vairoja citi apstākļi. Šī bija pirmā kauja, kurā tika iesaistītas abas latviešu divīzijas viena mērķa sasniegšanai. Šajā kaujā tieši iesaistītās vienības komandēja tikai latviešu virsnieki. Kauja beidzās ar spožu uzvaru pār ievērojamā vairākumā esošo pretinieku.¹⁴

Daudzi vecākie karavīri šajā kaujā saskatīja attaisnojumu saviem centieniem izveidot latviešu karaspēku. Pietiekoši apbruņoti un latviešu virsnieku vadīti, latviešu karavīri varēja būt varens spēks. Šī kauja varēja būt atdzimstošās Latvijas armijas sākums. Karavīri nespēja pieļaut domu, ka Latvija varētu savu neatkarību neatgūt. Tādēļ pēc daudziem gadiem – trimdā – latviešu leģiona veterāni izvēlējās šo kauju sākuma dienu – 16. martu – par latviešu leģiona piemiņas dienu, ar cerībām nākotnē piedzīvot Latvijas bruņoto spēku atdzimšanu.

Robežsargu pulki¹⁵

Robežsargu pulki tika radīti saspīlētajā 1944. gada janvāra gaisotnē. Krievu spiediens Nēveles telpā bija tik draudošs, ka SS-obergruppenfirers

14 Hāzners Vilis Arveds. Varmācības torņi. – Vaidava, 1977. – 325. lpp.

15 Silgailis. – 264.–272. lpp.

LKOPKL. – 4. sēj. – 115.–128. lpp.

Jekelns pieprasīja 20 000 vīru iesaukšanu Latvijā, lai no tiem izveidotu bruņotas vienības Latvijas robežu aizsargāšanai. Latviešu pašpārvalde liedzās oficiālu iesaukšanu izdarīt, jo vācu vadība vēl joprojām turpināja uzskatīt Baltijas valstis par Padomju Savienībai atņemtu kara laupījumu.

Beidzot reihsministrs Drekslers mazliet piekāpās un 1944. gada 2. februārī rakstiski paziņoja latviešu pašpārvaldes pirmajam ģenerāldirektoram, ģenerālim Dankeram, ka ar vācu karaspēka ienākšanu Baltijas valstis tās vairs nav uzskatāmas par Padomju Savienības sastāvdaļu. Lai gan latviešu pašpārvalde atzina, ka ar to nav teikts, ka Vācija atzīst Latviju par patstāvīgu valsti, ienaidnieka draudu nopietnība lika iesaukšanu izdarīt. Krievi bija pie Narvas, viņu rokās bija Peipusa piekraste, un viņu priekšējās vienības bija pie Bateckajas ceļu mezgla, kur vēl aizstāvējās 2. latviešu brigāde.

1944. gada 5. februārī latviešu pašpārvalde izsludināja vācu pavēlēto iesaukumu no 1906. līdz 1914. gadā dzimušajiem, nosakot, ka iesaukšana ir Latvijas robežu aizsargāšanai un ka pēc saspilējuma izbeigšanās iesauktos atlaidīs mājās. Jekelns pavēlēja no iesauktajiem saformēt sešus robežsargu pulkus. Pirmos trīs veidoja Rīgā. 1. robežsargu pulka komandieris bija pulkvedis Liepiņš, 2. robežsargu pulka – pulkvežleitnants Ciemiņš, 3. robežsargu pulka – pulkvežleitnants Celle. 4. pulku formēja Tukumā, 5. pulku – Aizputē un 6. pulku – Kuldīgā. Apgādes grūtību dēļ formēšana un apmācības neveicās.

Nebija iespējams arī turēt iesauktajiem doto solījumu – izmantot viņus tikai Latvijas robežu sargāšanai. Marta sākumā steidzami vajadzēja papildināt 15. un 19. divīzijas, kuras līdzšinējās kaujās bija cietušas ievērojamus zaudējumus. Citu rezervju nebija, tādēļ bija jāsūta robežsargu pulki divīziju papildinājumam. Kad vāji apmācītie un vēl vājāk apbruņotie vīri to uzzināja, viņu sašutums bija milzīgs, un tikai ar lielām pūlēm izdevās viņus pierunāt uz paklausību. Daudzi tomēr savas vienības atstāja patvarīgi.

Pirmo 15. divīzijas papildinājumam izsūtīja 2. robežsargu pulku. Vācu papildinājumu pārvalde bija gandrīz visus virsniekus un instruktorus paturējusi Rīgā – jauna robežsargu pulka formēšanai. Palikuši bez sava komandējošā sastāva, vīri atteicās braukt uz Krieviju, un Abrenē sākās nekārtības. Tikai ar lielām pūlēm 15. divīzijas instruktoriem, kas bija atsūtīti papildinājumu saņemt, izdevās vīrus pierunāt, lai turpina ceļu uz fronti. 31. martā uz 19. divīziju nosūtīja 1. robežsargu pulku, šoreiz ar visu komandējošo sastāvu, tādēļ ar to nekādi sarežģījumi neradās. 2. aprīlī nosūtīja 3. robežsargu pulku uz Krasnoje, apmēram 15 km no Latvijas robežas. Tur pulks kopā ar 15. lauku papildinājumu bataljonu izveidoja VI korpusa apmācību centru. Jūlija smagajās kaujās 3. robežsargu pulks

Sarkanarmieši vēl mēģināja gūt sekmes citās vietās ar mazākiem spēkiem, bet bez panākumiem. Tad 19. aprīli uz Kudeveras rajonu sāka pārvietot arī 19. divīzijas pulkus un citas vienības, kuru vietā pie Veļikajas pret Sarkanarmiju stājās vācieši.

Bardovo–Kudeveras pozīcijās¹⁷

Pēc smagajām kaujām VI korpusam deva iespēju mazliet atpūsties un sakārtoties. Tam nolūkam bija izraudzīts Bardovo–Kudeveras sektors, kur fronte bija nedaudz klusāka. Karavīri jaunajā sektorā nonāca pēc smaga pārgājiena aprīļa beigās. Dubļaino, sliktu ceļu dēļ ļoti apgrūtināta bija apgāde, dažu dienu nācās iztikt pat bez pārtikas. Ieņemamā iecirkņa platums bija 46 km, no tiem ap 20 km atradās gar ezeriem. 15. divīzija ieņēma sektora dienvidu daļu, 19. divīzija – ziemeļu daļu, starp Beloje ezeru dienvidos un Aljo ezeru ziemeļos. Ļoti garo fronti varēja ieņemt tikai tādējādi, ka novietoja visas vienības kaujas līnijā.

Kad beidzās pavasara dubļu periods, karavīri tomēr varēja sakārtoties, jo nozīmīga kauju darbība te nenotika. Darbojās vienīgi izlūki, trieciengrupas un artilērija. Divīzijas izmantoja šo periodu, lai saņemtu papildinājumus un apmācītu karavīrus. Pie Latvijas robežām, Krasnoje rajonā, veidojās VI korpusa apmācību centrs, kur notika dažādi kursi abu divīziju karavīriem. Divīzijas un korpuss formēja vēl iztrūkstošās vienības. Šajā periodā notika korpusa komandiera maiņa: SS-obergruppenfirera fon Pfefera-Vildenbruha vietā nāca SS-gruppenfirers fon Treienfelds.

27. maijā 43. grenadieru pulka komandēšanu pārņēma ģenerālinspektora štāba priekšnieks pulkvedis Plensners. Jekelnis jau sen bija vēlējis dabūt Plensneru uz fronti, jo bija pārliecināts, ka Plensners iespaido Bangerski vāciešiem nevēlamā virzienā. Tagad beidzot viņam bija izdevies nevēlamo personu no Bangerska štāba aizdabūt. Pagaidām Plensnera vietā par ģenerālinspektora štāba priekšnieku nāca majors Mednis, bet 1944. gada 8. jūlijā Bangerskis par savu štāba priekšnieku iecēla virspulkvedi Silgaili.

Sabiedroto invāzija Francijā

1944. gada 6. jūnijā vāciešus pārsteidza britu-amerikāņu uzbrukums Francijas ziemeļrietumu piekrastē, no jūras. Uzbrucējiem izdevās no-

17 Silgailis. – 113. lpp.

LKOPKL. – 4. sēj. – 195.–215. lpp.

Ģen. Bangerskis Bardovo pozīcijās, 1944. gada maijā, pie I./34. grenadieru pulka rezervīstiem I bataljona komandpunktā.
No kreisās: ltn. Kramšteins, pltn. Viksne, pulka komandiera vietnieks, SS-Hstnf. Saks, div. adjutants,
kpt. Ziemeļis no ģen. insp. štāba, vltm. Vītols, kpt. Ķīlītis, vplkv. Silgailis

stiprināties tilta gala pozīcijā, no kuras vācieši viņus vairs izdzīt nespēja.¹⁸

Ar to sākās Francijas atbrīvošana, un Rietumu sabiedrotie izpildīja Staļinam doto solījumu – piespiest vāciešus karot divās frontēs. Tādā veidā ievērojami tika atslogots spiediens uz Sarkanarmiju Krievijā. Latvijā šo ziņu saņēma ar dalītām jūtām. Vāciešu kundziskā rīcība bija visiem apnikusi, bet tā tomēr bija ciešamāka nekā krievu okupācijas atgriešanās ar jaunām deportācijām, kolhozu iekārtu un rīdīšanu uz “šķiru cīņu”, kas draudēja ar visas latviešu tautas iznīcināšanu. Civiliedzīvotāji centās turpināt savas ikdienas gaitas, it kā nekas nebūtu mainījies. Neviens nespēja ticēt, ka cīņa pret komunismu ir zaudēta. Vēl jau krievi nebija Latvijā ienākuši un mūsu karavīri pašai aizliedzīgi turēja fronti “kaut kur” Krievijā... Varbūt Rietumu sabiedrotie saka vāciešus un, karu nobeidzot, viss atkal atgriezīsies līdz 1940. gadam ierastajās sliedēs. Bezspēcība notikumu priekšā lika cilvēkiem ieslikt fatalismā, ļaujot notikumiem velties pāri. Vienīgi karavīri raudzījās nākotnē ar lielāku pašāvību. Viņu rokās bija ieroči, viņi varēja aktīvi pretoties. Daudzi ticēja vācu propagandai, kas solīja jaunus, varenius ieročus, ar kuriem boļševikus varēs uzvarēt.

Turpreti krievi gatavojās vasaras ofensīvai. Viņu pašapziņa un ticība saviem spēkiem nepārtraukti auga kopš vācu sakaušanas pie Staļingradas. Vācu nacistu nemākulīgā un uzpūtīgā politika pret Padomju Savienībā iesprostotajām tautām un vācu SD un policijas necilvēcīgā rīcība stiprināja komunistu partijas iespaidu.¹⁹ Soli pa solim Sarkanarmija bija spiedusi vāciešus ārā no Krievijas. Tagad Staļins bija apņēmis dot vācu karaspēkam triecienu, no kā tas vairs nevarētu atjēgties. Kara darbība bija jāpārnes no Krievijas uz vācu sabiedroto un iekaroto tautu zemēm.²⁰ Savu bīstamo stāvokli apzinoties jau krievu ziemas ofensīvas laikā, Somija, Ungārija un Rumānija sāka meklēt ceļus, kā visvieglāk noslēgt miera līgumu ar Padomju Savienību.

Krievu kara mašīnēriju ievērojami atbalstīja kara materiālu sūtījumi no Amerikas Savienotām Valstīm un no Lielbritānijas. Sākumā šo materiālu sūtījumi pa jūru bija apgrūtināti, bet jau 1944. gadā apgāde plūda regulāri

18 Reid. – 62. lpp.

Erickson John. The Road to Berlin. – Weidenfeld and Nicholson, London, 1983. (Turpmāk – To Berlin.) – 208. lpp.

Haupt. – 195. lpp

19 Buchbender Ortwin. Das Toenende Erz. – Seewald Verlag Stuttgart, 1978. – 264.–272. lpp.

20 Haupt. – 197. lpp.

Seaton. – 436. lpp. un tālāk.

I. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka apmācības Gorohovecas nometnē, 1943. gada sākumā

no Atlantijas okeāna gar Norvēģijas ziemeļu piekrasti uz Arhangeļsku un Murmansku. Tāpat apgādes plūsma gāja dienvidos caur Persijas līci un Irānu. Arī Sibīrijas dzelzceļa maģistrāle tika izmantota materiālu piegādei no Aļaskas. Kopš vācu iebrukuma Padomju Savienībā Rietumu sabiedrotie to apgādāja ar tūkstošiem tanku, lidmašīnu, kravas automobiļu un lielgabalu, miljoniem tonnu motoru degvielas, rūpniecības mašīnu un medikamentu. Tāpat piegādāja arī uzturvielu koncentrātus ne vien Sarkanarmijai, bet arī civiliedzīvotāju vajadzībām.²¹

130. latviešu strēlnieku korpuss

Latviešu divīziju niknās cīņas frontē, vācu pusē, nepalika krieviem nezināmas. Kad vācu karaspēka vadība sāka cildināt latviešu divīziju kauju nopelnus savos dienas ziņojumos, komunistu propaganda sāka bažīties, ka šo ziņojumu informācija varētu stiprināt latviešu un citu tautību nacionālos centienus. Propagandas nolūkos krievi nolēma līdztekus 43. gvardes latviešu divīzijai izveidot vēl vienu latviešu strēlnieku divīziju. Abas divīzijas, apvienotas "latviešu" korpusā, tad varētu piedalīties iebrukumā Latvijā. Ar to iedzīvotājos būtu radīts priekšstats, ka tie ir latviešu karavīri, kas nāk tautu atbrīvot no vācu jūga.

Latviešu strēlnieku korpusa formēšanu nopietni sāka apsvērt, kad sāka plānot Sarkanarmijas vasaras ofensīvu, kurai vajadzēja pavērt ceļu uz Baltijas jūru. Tādēļ 1944. gada 5. jūnijā nāca pavēle – formēt 130. latviešu strēlnieku korpusu, ņemot komandējošo sastāvu no 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas, par komandieri ieceļot ģenerālmajoru D. Brantkalnu. 16. jūnijā nāca pavēle pārformēt 1. atsevišķo Latvijas strēlnieku rezerves pulku par 308. latviešu strēlnieku divīziju ģenerālmajora V. Damberga vadībā. Sastāvu papildināja ar kārtēji iesauktajiem rekrūšiem no Padomju Savienības. Latviski runājošo tādēļ bija maz. Komandu valoda un pat sarunu valoda bija krievu valoda. Latviešu valodu izmantoja tikai propagandas nolūkiem. Ņemot vērā apstākli, ka daļa no divīzijas karavīriem bija bijušie komunistu funkcionāri un aktīvisti Latvijā, krievu okupācijas laikā 1940. gadā, latviešu strēlnieku divīzijās varēja būt samērā liels latviešu komunistu procents. 130. latviešu strēlnieku korpuss ar savām divīzijām un pievienoto trešo – krievu divīziju, piedalījās kaujās 22. armijas sastāvā 2. Baltijas frontes sektorā.²²

21 Lederrey E. *Germany's Defeat in the East.* – London, The War Office, 1955. (Turpmāk – Lederrey.) – 229. lpp.

Seaton. – 588. lpp.

22 Hāzners. – 1971. – 106. lpp.

6. SARKANARMIJA IELAUŽAS LATVIJĀ

Jāņukalna kaujas

Tieši trešajā vācu iebrukuma gadadienā, 1944. gada 22. jūnijā, krievi sāka savu rūpīgi sagatavoto vasaras ofensīvu. Ziemeļu sektorā uzbrukuma smaguma punkts sākumā vērsās pret vācu ziemeļu un vidus grupu salaidni pie Vitebskas. Jau pirmajā uzbrukuma dienā krievu tanki aizdrāzās līdz Idricai un ielenca Vitebsku no ziemeļiem un dienvidiem. Vāciešiem uzbrukuma sākums bija zināms un uzbrukums gaidīts, tomēr tas radīja apjukumu, jo lielas komunistu partizānu vienības vācu aizmugurē bija izpostījušas sakaru līnijas. Vitebska palika ielenkumā un krita krievu rokās jau 25. jūnijā, bet tanku smailes, kas bija izlauzušās caur vācu vidus sektora plāno fronti, nekavēdamās devās tālāk Viļņas virzienā. Citas krievu daļas vērsās pret ziemeļiem un apdraudēja Polocku. Tas bija drauds arī vācu ziemeļu grupas labajam spārnam, tādēļ vācieši steigšus atvilka savas divīzijas uz Polockas–Daugavpils dzelzceļa līniju.¹

Bardovo–Kudeveras sektorā, kur fronti sargāja latviešu divīzijas, krievi sāka savu kaujas darbību ar izlūkošanas iebrukumiem un ļoti spēcīgu kaujas grupu ierobežotiem triecieniem, lai iegūtu sev labākas pozīcijas galvenā uzbrukuma sākumam. Nopietnākais šāda veida iebrukums notika 15. divīzijas 32. pulka sektorā. Te krieviem izdevās 22. jūnijā izsist no kāda nozīmīga paugura vienu pulka rotu. Tā kā bija Jāņu laiks, latviešu karavīri nosauca ciņas pauguru par Jāņu kalnu. Paugurs sniedza labu redzamību latviešu pozīciju dziļumā, tādēļ pulka komandieris, pulkvedis Krīpens, centās to ar prettriecienu atkal atgūt. Krievi tomēr bija apņēmušies šo nozīmīgo pozīciju neatstāt un atsita vienu prettriecienu pēc otra. Prettriecieni turpinājās visu nakti, krievi cieta lielus zaudējumus, bet neatkāpās.²

23. jūnijā kaujas plānošanā iejaucās divīzijas komandieris Heilmanis. Viņš atstādināja Krīpenu no kaujas vadības un nodeva vadību palīgā atsūtītā vācu bataljona komandierim. Tomēr, kā jau varēja gaidīt, arī šis komandieris neguva panākumus, vācieši netika pat līdz triecienam. Redzot, ka

1 Haupt. – 195.–210. lpp.

2 Caunītis O. Kauja par Jāņu kalnu. – DVM. – 1956. – Nr. 3 (47).

krievu pārspēka dēļ Jāņu kalnu ieņemt nebūs iespējams, pulkvedim Krīpenam izdevās pārliecināt divīzijas komandieri, ka labāk būtu veltīgos prettriecienu izbeigt. Krievu iebrukumu nosprostoja, pārkārtojot aizstāvēšanās līniju. Turpmākos iebrukumus izdevās atsist, un krievi savu uzbrukumu 15. divīzijas sektorā vairs paplašināt nevarēja. Arī mēģinājumi ielauzties citur latviešu pozīcijās bija neveiksmīgi.

Apvainots par atstādinājumu, pulkvedis Krīpens atlūdzās no pulka komandiera posteņa. Viņa vietā ar 27. jūniju 32. grenadieru pulka komandēšanu pārņēma pulkvežleitnants Kārlis Aperāts. Vācu karaspēka ziemeļu grupas vadība ar bažām vēroja krievu uzbrukumu citos frontes sektoros, it sevišķi viņu spiedienu Polockas–Daugavpils virzienā.

Sarkanarmija ielaužas Lietuvā³

24. jūnijā krieviem bija izdevies pārraut vācu karaspēka vidus grupas fronti pie Vitebskas 90 km platumā. Rezervju trūkuma dēļ krievu tankus tur nebija iespējams apturēt, un tie strauji devās tālāk Baltkrievijā – Minskas un Viļņas virzienā. SS-obergruppenfīrers Jekelns steigā savāca savus policijas spēkus, latviešu 2., 4. un 5. robežsargu pulkus un dažādas aizmugures aizsardzības vienības, ar kurām centās izveidot fronti pret dienvidiem gar Daugavu.

Vācu karaspēka ziemeļu grupa ar krievu pārrāvumu bija atšķelta no vidus grupas. Tas radīja bīstamu stāvokli, jo draudēja ar visas ziemeļu grupas ielenkšanu Igaunijā un Latvijā. Krievu uzbrukums turpinājās ar neatslābstošu sparū. Kad ziemeļu grupas komandieris Lindemanis ziņoja Hitleram par draudošo stāvokli un prasīja atļauju apdraudētās frontes atvilkšanai uz Latvijas robežu, Hitlers viņu tūdaļ atcēla no amata un viņa vietā iecēla līdzšinējo Narvas aizstāvju spēku komandieri, ģenerāli Frīzneru.⁴

Kad jaunais pavēlnieks 4. jūlijā pārņēma vadību, krievi jau bija ieņēmuši Polocku un atradās ceļā uz Daugavpili, bet Viļņa bija ielenkta. 350 km garā frontē viņa rīcībā bija tikai 23 novājinātas divīzijas pret Sarkanarmijas 180 divīzijām. Sarkanarmija tagad bija labi apgādāta ar tankiem un trieciēnlielgabaliem. Tai netrūka ne artilērijas, ne munīcijas. Uzbrukumu atbalstīja varena gaisa flote. Frīzneram bija jāatzīst, ka viņš nav pareizi novērtējis draudošo stāvokli, un jau pirmās dienas vakarā sāka plānot dienvidu spārnu atvilkšanu.

3 Kociņš Rūdolfis. Vācu centra armiju grupas sakāve. – LKOPKL. – 5. sēj. – 18.–22. lpp.

4 Haupt. – 206. lpp.

Atiešana uz Opočku

Lai gan Hitlers negribēja ne dzirdēt par atkāpšanos, tomēr tiem spēkiem, kas vēl turēja pozīcijas Bardovo–Kudeveras rajonā, jau bija dota atiešanas pavēle. Atiešanai vajadzēja sākties 10. jūlijā, un jau 9. jūlijā divīziju apgādes vienības sāka atiet uz Latviju.⁵ Frontē atstāja tikai visnepieciešamāko municiju, paredzot visu vajadzīgo piegādāt pakāpeniski ieņemamajās un jau daļēji izbūvētajās uztverošās pozīcijās.⁶

Abu latviešu divīziju karavīri sagatavojās atiešanai ar tumsas iestāšanos, kad piepeši, jau priekšpusdienā, krievi atklāja ārkārtīgi spēcīgu artilērijas sagatavošanas uguni. Krievi savus prettanku lielgabalu bija pievilkuši ļoti tuvu latviešu pozīcijām un tiešā tēmējumā apšaudīja ložmetēju ligzdas un novērošanas punktus.

Uzbrukums notika ne vien abu latviešu divīziju frontē, bet arī pie kaimiņiem pa labi un pa kreisi, no Drisas upes līdz Sorotas upei. Krievi daudzās vietās ielauzās latviešu pozīcijās, tomēr latviešu karavīri nepadevās. Sākās atiešana ar sīvām kaujām uz nosacītajām uztveres pozīcijām. Municijas trūkuma dēļ atkāpšanās nevarēja noritēt plānveidīgi, un atkāpšanās gaitā vienības sajaucās. Zuda noorganizētie sakari, un vienību komandieri bija spiesti rīkoties patstāvīgi.

Sevišķi grūts stāvoklis bija 15. divīzijai, kuru draudēja apņemt krievu tanku izvīzījumi no dienvidaustrumiem un no ziemeļaustrumiem. 32. un 34. grenadieru pulkus krievi atspieda uz jaunu pozīciju ap 5 km aiz iepriekšējās, bet sekojošās tanku smailes spieda viņus no šīs pozīcijas atiet vēl tai pašā naktī. Ar viena bataljona prettriecienu izdevās nogurušos krievus uz īsu laiku apturēt pie Aloljas upes. 19. divīzijas pozīcijās krieviem sevišķus panākumus neizdevās gūt, un divīzija naktī un miglā varēja atiet uz sagatavoto pozīciju līnijā Aloljas upe–Berezovskoje ezers–Ļebedņica.

Tā kā dažas vienības šajā pozīcijā ieradās tikai 11. jūlija priekšpusdienā, nekādu nopietnu pretestību nebija iespējams sagatavot. Sekojošie krievu kājnieki un tanki pārrāva šo līniju vairākās vietās jau tās pašas dienas priekšpusdienā. Krieviem tomēr neizdevās ne ielenkt, ne iznīcināt latviešu vienības, un naktī uz 12. jūliju tās atkal atkāpās, lai ieņemtu nākošo sagatavoto pozīciju 10 līdz 15 km uz austrumiem un dienvidaustrumiem no Opočkas.⁷

Izvīzītie krievu tanki un zalvju lielgabalu iedarbība atstāja graužošu iespaidu uz karavīru morāli. Pārtrūka sakari starp vienībām. Arī vienību

5 Janums. – 129.–134. lpp.

6 Silgailis. – 121. lpp.

7 Silgailis. – 122.–125. lpp.

sastāvs bija sajaucies. Atkāpšanās gaitā divīzijas komandieris Heilmanis uzkrītoši nervozēja un ar pretrunīgām pavēlēm jaucās pulku komandieru rīcībā. Nemācēdams noorganizēt divīzijas vilcinošu pretošanos, viņš gribēja stāvokli glābt ar nāves sodiem un latviešu karavīru nonicināšanu.⁸ No tādas rīcības cieta karavīru uzticība vācu priekšniekiem. Tomēr karavīri arvien atrada savas pulcēšanās vietas un paspēja noteiktā laikā ieņemt paredzētajās vietās uztverošās pozīcijas.

19. divīzijas sektorā krieviem bija izdevies ielauzties divīziju salaidnē un nokļūt līdz artilērijas pozīcijām. Korpusa komandiera pavēle tik ilgi novilcināja artilērijas pozīciju maiņu, ka divizionu varēja glābt tikai tuvciņā. Ar tiešo tēmēšanu iznīcinot uzbrūkošos tankus, divizionam izdevās izlauzties no aplenkuma, zaudējot 6 lielgabalus un ap 100 zirgu.

Atiešanas gaitā izcēlās strīds starp 43. grenadieru pulka komandieri, pulkvedi Plensneru, un vācu SS-oberšturmfiireri (virsleitnantu), kas komandēja VI korpusa segrotu. Oberšturmfiirers par sadursmi ziņoja uz korpusa štābu, apvainojot dienesta pakāpē daudz vecāko pulkvedi viņa kaujas pavēles neizpildīšanā. Vācu SS vadība jau sen bija meklējusi iemeslu, lai ar pulkvedi Plensneru izrēķinātos. Nu ieganst bija radies un Plensneru nodeva karatiesai, norādot tai vērsties pret Plensneru ar visu iespējamo bardzību. Vācu karatiesai tomēr nebija varējusi Plensnera rīcībā atrast nekādu vainu un viņu attaisnoja.⁹

Pie Latvijas robežām¹⁰

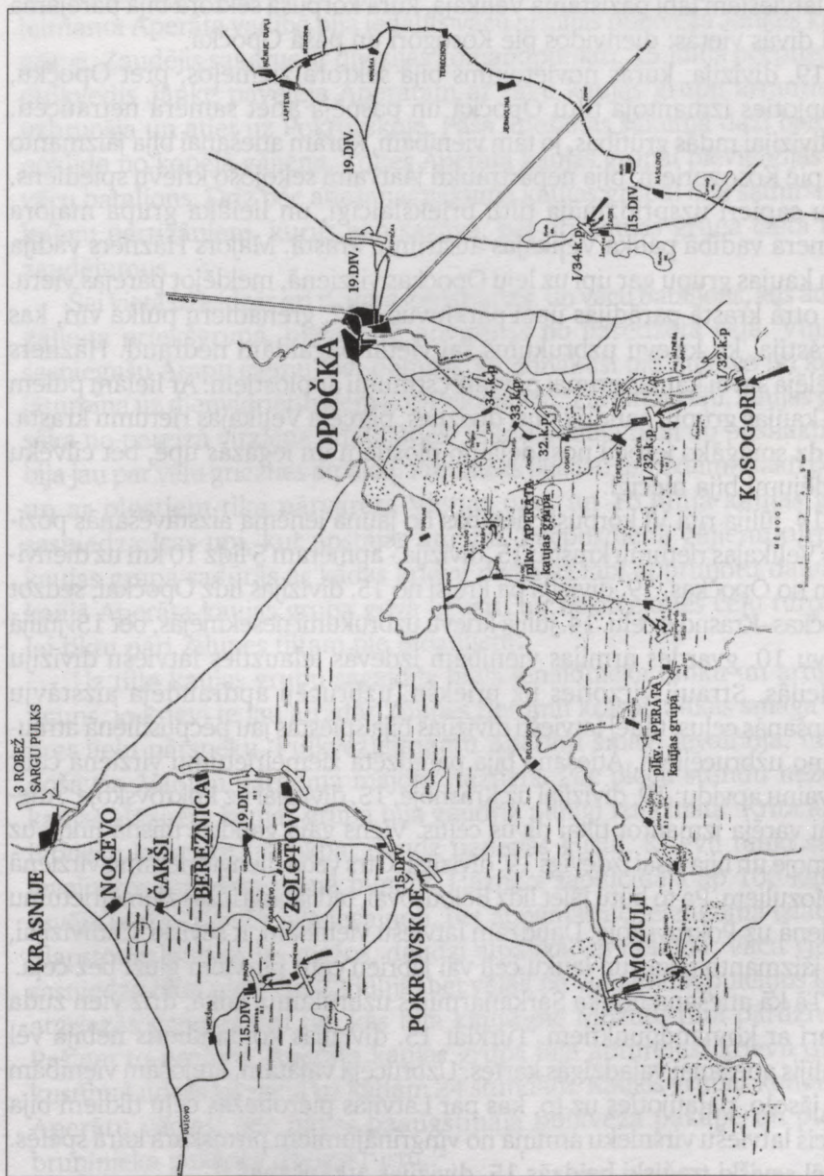
12. jūlija rītā abas latviešu divīzijas ieņēma jaunu, iepriekš izbūvētu pozīciju uz vispārējās līnijas Uļahnovo–Zvoni–Laptjeva. Pozīcija liecās puslokā ap Opočku, kādu 10 līdz 15 km attālumā no dienvidaustrumiem uz austrumiem. Lai gan uz pēdām sekojošās krievu vienības jau 12. jūlijā ielauzās vairākās vietās arī šinī pozīcijā, ar prettriecieniem tās tomēr izdevās atsist un pozīciju noturēt līdz 13. jūlija vakaram. Tā kā krievu spēki bija salauzuši vācu pretestību dienvidos no Opočkas un apdraudēja 15. divīzijas labo spārnū, naktī no 13. uz 14. jūliju atkāpšanās bija jāturpina.

Bija iestājies lietains laiks, kas radīja sevišķas grūtības turpmākā atiešanas gaitā. Apgabalā no Opočkas līdz Latvijas robežai kādi 25 līdz 30 km bija purvainā zemiene, kuru no dienvidiem uz ziemeļiem gandrīz paralēli šķērsoja vairākas upes. Bija tikai nedaudzi ceļi, kuru tilti deva

8 Janums. – 131. lpp.

9 Silgailis. – 125. lpp. – 16. vēre.

10 Silgailis. – 125.–126. lpp.

VI SS korpusa atkāpšanās no Opočkas rajona uz Latvijas robežām

iespēju upes pāriet. Upes bija straujas un no pēdējo dienu lietus gāzēm uzplūdušas, tādēļ radīja ļoti nopietnus šķēršļus. Atiešanas ceļā pirmā upe bija latviešiem labi pazīstamā Veļikaja, kura korpusa sektorā bija pārejama tikai divās vietās: dienvidos pie Kosogori un pašā Opočkā.

19. divīzija, kuras novietojums bija sektora ziemeļos, pret Opočku, atkāpjoties izmantoja tiltu Opočkā un paspēja atiet samērā netraucēti. 15. divīzijai radās grūtības, jo tām vienībām, kurām atiešanai bija jāizmanto tilts pie Kosogoriem, bija nepārtraukti jāatvairā sekojošo krievu spiediens. Vācu sapieri uzspridzināja tiltu priekšlaicīgi, un lielāka grupa majora Hāznera vadībā palika Veļikajas austrumu krastā. Majora Hāzners vadīja savu kaujas grupu gar upi uz leju Opočkas virzienā, meklējot pārejas vietu. Tad otrā krastā parādījās upei pārkļuvušie 32. grenadieru pulka vīri, kas pastāstīja, ka krievu uzbrukums šai vietai pagaidām nedraud. Hāzners pavēlēja savai kaujas grupai pārvarēt straumi ar plostiem. Ar lielām pūlēm visu kaujas grupu, gandrīz pusi divīzijas, pārcēla Veļikajas rietumu krastā. Daudz smagāko ieroču noslīdēja no plostiem un iegāzās upē, bet cilvēku zaudējumi bija niecīgi.

14. jūlija rītā VI korpusa vienības no jauna ieņēma aizstāvēšanās pozīcijas Veļikajas rietumu krastā: 15. divīzija - apmēram 5 līdz 10 km uz dienvidiem no Opočkas, 19. divīzija pa kreisi no 15. divīzijas līdz Opočkai, sedzot Opočkas-Krasnoje ceļu. 14. jūlijā krievu uzbrukumi nesekmējās, bet 15. jūlijā krievu 10. gvardes armijas vienībām izdevās ielauzties latviešu divīziju pozīcijās. Strauji virzoties uz priekšu, uzbrucēji apdraudēja aizstāvju atkāpšanās ceļus, tādēļ latviešu divīzijas bija spiestas jau pēcpusdienā atrauties no uzbrucējiem. Atiešana bija paredzēta ziemeļrietumu virzienā caur purvainu apvidu: 19. divīzijai uz Krasnoje, 15. divīzijai uz Pokrovskoje. Atiešanai varēja izmantot tikai divus ceļus. Viens gāja gandrīz taisnā līnijā uz Krasnoje un bija visai izdevīgs 19. divīzijai. Otrs veda dienvidrietumu virzienā uz Mozūļiem. Pa to būtu jāiet līdz Belousovai, tad jānogriežas ziemeļrietumu virzienā uz Pokrovskoje. Daudzām latviešu vienībām, it sevišķi 15. divīzijai, bija jāizmanto takas un lauku ceļi vai jābrien caur purviem gluži bez ceļa.

Tā kā atiešana notika Sarkanarmijas uzbrukuma laikā, drīz vien zuda sakari ar komandpunktiem. Turklāt 15. divīzijas komandieris nebija vēl izdalījis atiešanai vajadzīgās kartes. Uzbrucēja vajātām, atejošām vienībām bija jāsoļo, paļaujoties uz to, kas par Latvijas pierobežas ceļu tīkliem bija palicis latviešu virsnieku atmiņā no vingrinājumiem pirmskara kara spēlēs. Tādēļ sevišķi traģiski beidzās 15. divīzijas atkāpšanās.¹¹

11 Silgailis. – 126.–132. lpp.

Aperāta kaujas grupa

15.divīzijas 32. un 33. grenadieru pulks kā kaujas grupa pulkvežleitnanta Aperāta vadībā bija iedalīts vācu armijas pulkveža Jānkes kaujas grupā. Zaudējis sakarus ar divīzijas komandpunktu, 15.jūlija pēcpusdienā pulkvedis Jānke pavēlēja Aperātam ar savu kaujas grupu atrauties no uzbrucēja un atiet uz Pokrovskoje. Pašā atiešanas sākumā daži bataljoni noklīda no kopējā gājiena. Toties Aperāta kaujas grupai pievienojās kāds vācu bataljons. Drīz pēc atiešanas sākuma kaujas grupai bija sadursme ar krievu partizāniem, kurus gan sakāva, bet arī kaujas grupa cieta lielus zaudējumus.

Šai vietā izbeidzās arī rīcībā esošās kartes, un vācu bataljons, kas atradās gājiena priekšgrupā, pievakarē novirzījās no paredzētā ceļa. Viņi bija sasnieguši Arapu ciemu, bet domāja, ka nonākuši pie Žukovo un ka ceļš jāturpina uz dienvidrietumiem līdz Belousovai. Turpinot ceļu, kaujas grupa sāka no pareizā virziena attālināties. Kļūdu atklāja tikai ap pusnakti, kad bija jau par vēlu griezties atpakaļ. Pretinieks bija jau uz pēdām. Nakti peldus un ar plostiem tika pārvarēta Vietjas upe, un 16.jūlijā kaujas grupa sasniedza Isas upi, kur apstājās atpūtai. Pēcpusdienā gājienu turpinot, kaujas grupa sadūrās ar kādas krievu divīzijas labi apbruņotu daļu. Sīvā kaujā Aperāta kaujas grupa guva uzvaru un nekavējoties ceļu turpināja, lai tiktu pāri Zilupes tiltam pie Mozuļiem.

Uz tilta kaujas grupu sagaidīja blīva ienaidnieka tanku un artilērijas uguns, jo krievi te jau atradās Zilupes rietumu krastā. Sākās smaga kauja pret lielu pārspēku. Pulkvežleitnantu Aperātu smagi ievainoja, un viņš nošāvās. Vadību pārņēma majors Hāzners. Pēc piecu stundu nežēlīgas kaujas Hāznera kaujas grupa bija gandrīz pilnīgi iznīcināta. Krita ap 300 latviešu karavīru un tikpat daudz padevās gūstā. Krievu tanki samala ievainotos arī pārsienamā punktā. Hāzners sapulcināja ap 100 karavīru tuvējā mežā. Tie visi bija ievainoti, bet apņēmas no ielenkuma izlauzties. Slapstoties purvos un mežos, daudzi atpalika vai noklīda. Vācu vienības sasniedza tikai pieci vīri 22.jūlijā, bet vēlāk pa vienam un pulciņos Latvijā atgriezās gandrīz visi tie, kas bija kauju pie Mozuļu tilta pārdzīvojuši. Pašiem to nezinot, Aperāta kaujas grupa bija apturējusi krievu divīziju kustību Ludzas virzienā uz kādām 24 stundām. Kaujas grupas komandieri Aperātu vācieši pēc nāves paaugstināja pulkveža pakāpē un piešķīra bruņinieka pakāpes dzelzskrustu.¹²

12 Hāzners. Varmācības torņi. – 379. lpp.

Caunītis O., kapteinis. Kauja pie robežas. – DVM. – 1954. – Nr. 4.

Pārējās 15. divīzijas vienības bija nonākušas nosacītajās pozīcijās Pokrovskoje rajonā, kur tās apvienoja vienā kaujas grupā pulkveža Januma vadībā. Januma kaujas grupa un 19. divīzija ieņēma pozīcijas Zilupes rietumu krastā, kur 17. jūlijā atsita krievu uzbrukumu un vakarā atrāvās no pretinieka, lai sāktu atiešanu uz Kārsavas–Mērdzenes rajonu. Januma kaujas grupa sedza latviešu vienību atkāpšanos.

No Kārsavas uz Lubānu¹³

18. jūlija rītā arī Januma kaujas grupa atgāja uz Kārsavas rajonu. Tur kaujas grupa saņēma pavēli vienu dienu atpūsties un tad turpināt gājienu uz Vidzemi. Vācu vadība bija nolēmusi šo divīziju pārkārtot un nosūtīt uz Vācijas papildināšanai. 21. jūlijā 15. divīzijas komandēšanu pārņēma SS-oberfirers Obvurcers, nu jau trešais šīs divīzijas komandieris.

18. jūlijā 19. divīzijas komandieris, SS-oberfirers Štrekenbahs, sasauca pulku komandieru apspriedi un jautāja, vai viņi vēlas turpināt cīņu Latvijā jeb līdzīgi 15. divīzijai pārcelties uz Vāciju pārformēšanai. Komandieri atbildēja, ka viņi vēlas palikt Latvijā. Ņemot vērā divīzijas sarukušo sastāvu, divīziju pārkārtoja par Štrekenbaha kaujas grupu. 20. jūlijā kaujas grupa devās pārgājienā uz Lubānas–Dzelzavas rajonu, ko sasniedza 23. jūlijā. Tur, 28. jūlijā, kaujas grupa ieņēma aizstāvēšanās pozīciju Lubānas ezera dienvidu un ziemeļu galā.¹⁴

Latviešu karavīri bija pārdzīvojuši smagu kauju posmu. Piecu nedēļu nepārtrauktās kaujās viņiem nebija izdevies aizkavēt Sarkanarmijas gājienu un Latvijas vēlreizēju nokļūšanu komunistu varā. Viņi tomēr nesaredzēja citu ceļu, kā vien turpināt sākt cīņu. Viņi vēl joprojām ticēja, ka radīsies iespēja ienīstos komunistus un krievus no Latvijas izdzīt. Karavīru ticību stiprināja arī Latvijas sabiedriskie darbinieki un intelektuāļi, kuri glābiņu kā pret krieviem, tā vāciešiem saskatīja Rietumu sabiedroto uzvarās Francijā. Viņi sprieda, ka vācieši tiks sakauti. Vajadzēja tikai iegūt laiku, tātad – cīnīties, kamēr radīsies iespēja sākt sarunas ar sabiedrotiem. Pulkvedis Lobe Vidzemē ar dedzīgām runām radiofonā aicināja latviešu jauniešus pieteikties 19. divīzijā. Viņa aicinājumam daudzi paklausīja.

13 LKOPKL. – 5. sēj. – 23.–26. lpp.

14 Caunītis O., kapt. No Kārsavas līdz Rīgai. – DVM. – 1956. – Nr. 4. un 5.

Sarkanarmija ielaužas Zemgalē¹⁵

22. jūnijā saktā krievu ofensīva bija sekmējusies un joprojām turpinājās. Pirmās Baltijas frontes vienības, kuras bija sākušas uzbrukumu ziemeļos no Vitebskas, tagad atradās dziļi Lietuvā. 22. jūlijā krievu rokās krita Panevėža un 27. jūlijā notika sīvas cīņas pie Šauļiem. 28. jūlijā, gan latviešus, gan vācus satrauca vēsts, ka krievi ir jau pie Jelgavas. Vāciešiem Zemgalē bija tikai nelielas, vāji apbruņotas un apmācītas vienības. Tās savāca lielā steigā un kopā ar policistiem un aizsargiem mēģināja radīt segumu Rīgai.

Jelgavā notika ielu cīņas, kas turpinājās no 28. jūlija līdz 6. Augustam. Tad cīņas aprima, un visa Jelgava nonāca krievu rokās. Pa to laiku krievu tanki izlauzās līdz Rīgas jūraslīcim pie Klapkalnciema un 30. jūlijā ieņēma Tukumu. Līdz ar to vācu karaspēka ziemeļu grupa bija ieslēgta Igaunijā un Vidzemē. Lai gan vācieši steigā sāka sūtīt no Austrumprūsijas uz Kurzemi nelielas tanku vienības, tām neizdevās krievus no Tukuma izsviest. Latviešu aizsargiem izdevās atsist krievus pie Bauskas un Auces. Arī krievu karavīri tālajā pārgājienā bija paguruši, un bija jāsakārto sakari un apgāde.¹⁶

Lielo neveiksmju dēļ vācu ziemeļu grupas vadība 24. jūlijā tika nodota ģenerālpulkvedim Šerneram, kurš tūdaļ ar drakonisku bardzību sāka vajāt vācu aizmugures štābu virsniekus un centās radīt kārtību morāli zaudējušā vācu karaspēkā. 25. jūlijā VI korpusu pārņēma SS-obergruppenfirers Krīgers, kurš centās sevi parādīt kā latviešu draugu un interešu sapratēju. Diemžēl visas šīs pārmaiņas nestiprināja latviešu tautas uzticību vācu vadībai un vācu karaspēka spējām. Zemgalē krievi bija iedrāzušies tik pēkšņi, ka iedzīvotāji nespēja izbēgt, bet Vidzemes ceļi bija pilni ar bēgļu pajūgu rindām.

Kaujas pie Cesvaines¹⁷

19. divīzijas daļas Štrekenbaha kaujas grupas sastāvā noturējās Lubānas pozīcijās līdz 4. augustam un tad, atvairot uzbrukumus gar Lubānas ezera dienvidu un ziemeļu galu, sāka atiet uz Aiviekstes upes rietumu krastu. 5. augustā jaunā pozīcija bija ieņemta, bet jau tai pašā dienā krievi forsēja Aivieksti un sāka apdraudēt kaujas grupas flangu. Tādēļ

15 LKOPKL. – 71.–105. lpp.

16 Pētersons Aivars. Kaujas dienvidos no Rīgas. – Militārais Apskats. – 1997. – Nr. 1. – 84. lpp.

17 LKOPKL. – 5. sēj. – 40. lpp.

43. gvardes latviešu strēlnieku divīziona sanitārs pārsien ievainoto, 1944. gads

kaujas grupai pavēlēja atiet un naktī no 6. uz 7. augustu ieņemt jaunu pozīciju dienvidaustrumos no Cesvaines. Šeit sīvos prettriecienu izdevās noturēties tikai vienu dienu, jo krievi te bija savilkuši ievērojamus spēkus. 9. augustā kaujas grupa atrāvās no uzbrucēja un atkāpās uz Madonas–Gulbenes dzelzceļa līniju.

Ar šo atiešanu beidzās Lubānas kaujas. Štrekenbaha kaujas grupa, kuras sastāvs bija tikai četri bataljoni, nepārtrauktās cīņās bija izjaukusi krievu nodomu ieņemt Cesvaini un ielenkt Lubānas rajonā operējošos spēkus. Kaujas grupas sektorā Sarkanarmija bija raidījusi kaujā divas divīzijas. Arī kaujas grupa bija cietusi ievērojamus zaudējumus un cerēja jaunieņemtajās pozīcijās atrast kaut neilgu laiku savu bataljonu atpūtai. Cerības tomēr nepiepildījās.

10. augusta priekšpusdienā krievi atkal atklāja artilērijas un zālņu lielgabalu uguni, pēc kuras kājnieki tanku atbalstā metās uzbrukumā. Pirmais trieciens vērsās pret majora Stīpnieka bataljonu un tā kaimiņu vācu vienību. Krievu tankiem izdevās ielauzties dziļi vācu vienības pozīcijās un apņemt Stīpnieka bataljona labo spārnu. Tikai pateicoties Stīpnieka enerģiskai rīcībai, izdevās novērst apjukumu latviešu vienībās un krievu iebrukumu dziļumā apturēt. Sīvas cīņas risinājās arī Cesvaines stacijas rajonā, kur uzbrūkošos krievus vairākkārt ar prettriecieniem atkal atsita majora Galdiņa bataljons.

Pēc šīm kaujām frontē iestājās klusuma periods, ko Štrekenbahs izmantoja, lai sakārtotu un papildinātu kaujās cietušās vienības un palielinātu bataljonus līdz pulku sastāvam. Ar Latvijā palikušajām 15. divīzijas vienībām papildināta, 19. divīzija septembra sākumā atkal ieguva divīzijas statusu. Uz pulkveža Lobes dedzīgajiem aicinājumiem bija atsaukušies daudzi Latgales bēgļi un Vidzemes iedzīvotāji.¹⁸ Lobe šai laikā bija 19. divīzijas kājnieku priekšnieks, un viņam bieži radās sadursmes gan ar divīzijas komandieri, gan it sevišķi ar viņa štāba priekšnieku. Viņu taktikas lēmumi, pēc Lobes domām, netaupīja latviešu karavīru dzīvības. Lai no strīdīgā latvieša atbrīvotos, divīzijas vadība ieteica Lobi par komandieri VI korpusa izveidotajam jaunkareivju apmācību centram. Tajā pulcējās brīvprātīgie, kuri bija atsaukušies uz Lobes aicinājumu nākt palīgā aizstāvēt Latviju. Korpusa vadība šo ieteikumu ņēma vērā un pulkvedi Lobi par apmācību centra komandieri apstiprināja. Septembra sākumā jaunkareivju apmācību centru pārcēla uz Dundagu un oktobrī – uz Vāciju, kur Tornā sapulcināja ap 10 000 latviešu no dažādām policijas un rezerves

vienībām. Šos cilvēkus nodarbināja aizmugures nocietinājumu būvdarbos. Tā viņi ieguva "Tornas grāvraču" nosaukumu.¹⁹

Latvijas Centrālā padome²⁰

Gan Latvijā, gan ārpus Latvijas latviešu politiķi meklēja veidus, kā uzņemt sakarus ar latviešu tautai simpatizējošām aprindām Anglijā, Amerikas Savienotās Valstīs un Skandināvijā. Latviešu politiķi, sazinoties ar Latvijas sūtni Zviedrijā, izsūtīja no Latvijas slepenu informāciju par vācu okupācijas varas rīcību. Tautā valdīja pārliecība, ka Latvijas likteni pēc kara izšķirs Rietumvalstu politiķi un atjaunos gan krievu, gan vācu okupācijas varu atņemtās valsts tiesības. Latviešu politiķi meklēja iespējas sniegt rietumniekiem nepieciešamo informāciju un noskaņot tos Latvijai labvēlīgi.

Vācu gestapo un SD iestādes nepārtraukti uzraudzīja latviešu politiķus un citus sabiedrības darbiniekus un bargi sodīja katru rīcību, kas vērsās pret nacistu interesēm. Tāpat bargi sodīja arī katru latviešu nacionālisma izpausmi, ko uzskatīja par pretestību okupācijai. No tā visvairāk cieta latviešu jaunatne. Daudzi jaunieši krita vācu slepenpolicijas – gestapo un drošības policijas SD rokās. Vācieši nešķiroja latviešu nacionālisma izpausmes no komunistu propagandas un bieži vien nežēlīgi sodīja par gluži nenozīmīgām latviskās stājas izpausmēm. Nacistu interesēs nebija latviešu tautas pastāvēšana, viņi bija nolēmuši latviešus pārvācot.

Pret arestiem protestēja vācu apstiprinātie latvieši – pašpārvaldes darbinieki, bet viņu iebildumus vācieši neuzklausa un administratīvas varas pašpārvaldei nebija. Sākoties iesaukšanai latviešu leģiona vienībās, arī ģenerālis Bangerskis vairākkārt protestēja pret vācu rīcību, un viņam dažreiz izdevās aplamības novērst. Visumā tomēr vācieši ar latviešu interesēm nerēķinājās un viscaur augstprātīgi uzsvēra savu pārkumu. Tas visspilgtāk bija jūtams civilajā pārvaldē. Visi šie apstākļi izraisīja lielu rūgtumu latviešu jaunatnes vidū. Aktīvi darbojās lielāki vai mazāki nacionālās pretestības pulcīņi.

1943. gada 13. augustā, slepenā sanāksmē sanāca bijušie Latvijas politisko partiju pārstāvji un nodibināja Latvijas Centrālo padomi. Tā bija slepena latviešu pretestības organizācija, par kuras priekšsēdi sanākušie ievēlēja bijušo Saeimas priekšsēdi, Dr. Paulu Kalniņu. Latvijas Centrālās padomes nolūks bija nodibināt sakarus latviešu tautas vārdā ar Rietumu

19 Turpat. – 247.–255. lpp.

20 Andersons E. un Siliņš Leonīds. Latvijas Centrālā Padome LCP. (LCP.) – Upsala, Zviedrijā, 1994. (Turpmāk: LCP.).

demokrātijām un informēt Rietumu valstu vadītājus par stāvokli Latvijā un latviešu tautas pretestību okupācijas varai. Latvijas Centrālā padome cerēja radīt priekšnoteikumus Latvijas valstiskās neatkarības un latviešu tautas pašnoteikšanās tiesību atjaunošanai pēc kara. Latvijas Centrālā padome cerēja arī apvienot un saskaņot daudzo nacionālo pretestības grupu darbību un ievirzīt viņu aktivitāti mērķtiecīgā gultnē. Visbeidzot Padome vēlējās novērst aizdomas, ka ar latviešu leģiona izveidošanos latvieši būtu kļuvuši par nacionālsociālistiskās Vācijas sabiedrotiem.

Diemžēl politiķu darbība nevarēja izvērst lielu aktivitāti, un viņu iespaids ārzemēs bija mazs. Latvijā viņi aktīvi propagandēja pret brīvprātīgu iestāšanos vācu bruņotajos spēkos un pret jebkādu sadarbību ar vācu iestādēm. Iesauktajiem ieteica nepaklausīt iesaukšanas pavēlēm. Objektīvas informācijas trūkuma dēļ latviešiem bija grūti izšķirties: paklausīt leģiona vadības aicinājumiem un latviešu pašpārvaldes mudinājumiem, ņemt rokā ieročus aktīvai cīņai pret komunismu vai pagrīdnieku un pretestības kustības darbinieku mudinājumiem un no iesaukšanas izvairīties. Lielākais vairums iesaucamo atzina par pareizāku stāties karotāju rindās.

Kad arī sīvās kaujas Latvijas pierobežā nevarēja jaunu krievu iebrukumu Latvijā apturēt, tautu pārņēma bailes un pat izmisums. Neviens negribēja ticēt, ka Latvijā atkal pie varas nāks iekārta, ko visi vēl labi atcerējās no Baigā gada pirms vācu ienākšanas. Arvien skaidrāk bija redzams, ka vācieši ne Latviju, ne citas Baltijas valstis nenoturēs. Tautā klīda visfantastiskākās baumas, starp tām gluži absurda ziņa, ka latviešiem nāksot palīgā zviedru karaspēks. Zināmu ticamību šīm baumām piešķīra latviešu nacionālās pagrīdes un Latvijas Centrālās padomes rīcība. Pāri jūrai uz Zviedriju bēga arī daudzi iedzīvotāji, kuri cerēja tur paglābties no komunistiem un sagaidīt iespēju atgriezties Latvijā pēc kara beigām. Cerības uz Zviedriju pamatojās vēstures tradīcijā par labajiem zviedru laikiem Vidzemē 17. gadsimtenī. Romantisks un tradicionāls vēstures skatījums bija pamatā arī vēl kādam citam pasākumam, ar kuru latvieši cerēja glābt savu valsti un tautu, redzot, ka vācieši vairs nespēj viņus aizstāvēt.

Kurelieši Skrīveros²¹

Latvijas Centrālajai padomei bija arī sava militārā nodaļa. Tās vadītājs nosacīti bija atvaļināts ģenerālis Jānis Kurelis, kādreizējais Latvijas armijas tehniskās divīzijas komandieris. Viņš domāja, ka Vācija un Padomju Savienība abas stāv sabrukuma priekšā. Viņš bija pārliecināts, ka, ja latviešiem izdosies

21 Gregors J. Ģenerāļa Kureļa grupas dienas grāmata. – LCP. – 293.–340. lpp.

nosargāt savas robežas pret Sarkanarmiju, tad Rietumu demokrātiskās lielvalstis atjaunos Latvijas neatkarību. Tādēļ bija vajadzīgs neatkarīgs karaspēks, kas varētu aizstāvēt Latvijas robežas līdz valsts varas izveidošanai.

Īstenais militārās nodaļas vadītājs bija Rīgas lauku apriņķa policijas 3. iecirkņa priekšnieks, kapteinis Kristaps Upelniņš. Viņš bija fanātisks latviešu patriots. 1919. gadā viņš bija dienējis Imantas latviešu strēlnieku pulkā Vladivostokā. Atgriezies Latvijā, viņš bija viens no Latvijas Aizsardzības biedrības dibinātājiem. Savas politiskās pārliecības vadīts, viņš bija iedomājies, ka atkārtosies Pirmā pasaules kara beigu cēliena notikumi, kad Rietumu sabiedrotie atbalstīja latviešu neatkarības cīņas. Sadarbība ar vāciešiem latviešu leģionā, pēc viņa domām, varēja šo iespēju sabojāt. Otrā pasaules kara laikā frontē viņš nebija bijis, un nekādi iebildumi no kaujās pieredzējušiem latviešu leģiona virsniekiem nespēja viņu pārliecināt, ka tagadējā situācija nav ar 1919. gadu salīdzināma.

Ar Jekelna pavēli un Rīgas lauku apriņķa policijas priekšnieka Veides atbalstu Upelniņš sāka Skrīveros organizēt karaspēka vienību, kas ieguva Kureļa grupas nosaukumu. Jādomā, ka Jekelns to bija iecerējis kā lauku aizsargu grupu, ko varētu izmantot īslaicīgiem uzdevumiem. Kureļa grupa sadarbojās arī ar vācu armijas pretizlūkošanas vienību, kura formēja pretkomunistu partizānu grupas, ko atstāt aiz frontes, vācu karaspēkam atējot. Tas daļēji saskanēja ar lauku aizsargu interesēm, kuri negribēja pamest savas mājas. Upelniņš centās viņus iesaistīt Kureļa grupā, slepeni liekot noprast, ka šeit veidojas kodols neatkarīgās Latvijas armijai.²²

Šāda spilgta nacionāla propaganda aizrāva jaunus cilvēkus. Viens no tādiem bija rezerves leitnants un pretestības kustības darbinieks Roberts Rubenis, kurš pievienojās kureliešiem pēc dezertēšanas no leģiona. Grupa lēnām veidojās un saņēma no vācu pretizlūkošanas nelielu daudzumu kājnieku ieroču. Apriņķa priekšnieks Veide bija paredzējis līdz augusta vidum saformēt 12 rotas, lai ar tām it kā aizsargātu Daugavas līniju no Plaviņām līdz Ķegumam pret krievu spēkiem, kas bija ielauzušies Zemgalē.

Kaujas Vidzemes augstienē

Augusta vidū vācu aizstāvēšanās līnija Kurzemē stiepās no Šauļiem Lietuvā līdz Aucei, Dobelei un Tukumam Zemgalē. Pie Tukuma vācieši sāka vākt spēkus, lai atjaunotu sakarus ar Rīgu. Jelgava bija cieši krievu rokās, un fronte tālāk stiepās gar Lielupi uz augšu, uz Bausku, gar Mēmeli, tad uz Plaviņām Daugavas labajā krastā.

22 Biezais Haralds. Kurelieši. – Mežābele, Itakā, ASV. – 1991.

20. augustā vāciešiem izdevās izsviest krievus no Tukuma un atbrīvot ap 20 km platu joslu gar Jūrmalu, caur kuru bija iespējama karaspēka kustība. Pa to nekavējoties sāka plūst arī civilie bēgļi uz Kurzemi, jo Vidzemē stāvoklis ar katru dienu kļuva draudošāks. Vidzemes fronte bija izvirzīta uz Ērgļiem, jo šajā virzienā Sarkanarmija izdarīja savu stiprāko spiedienu. Madona vēl bija vācu rokās, un pie Cesvaines fronti turēja latviešu 19. divīzija. Tālāk uz ziemeļiem fronte stiepās gar Gulbeni uz Igauniju, kur krievi lauzās no Vieru uz Valku, tomēr vācieši vēl turēja Igaunijas robežezeru rietumu piekrasti, un pie Narvas vēl sīkstī cīnījās igauņu 20. divīzija.²³

20. augustā krievi Vidzemē ielauzās līdz Vecaksnai un Bērzaunei. Aizstāvēšanās kaujās bija iesaistīta arī 19. divīzija, kuras labajam spārnam bija jāiztur koncentrēts uzbrukums Kārdabas virzienā. Divu dienu kaujā krieviem izdevās atspiest vācu un latviešu vienības līdz Liezeri. Krievi šajās kaujās pievirzījās tuvu Ērgļiem, bet ieņemt tos tomēr nevarēja. Tad Vidzemes frontē iestājās klusuma periods, ko 19. divīzija izmantoja, papildinot savu pulku sastāvu no viena uz diviem bataljoniem. Frontē bija izveidojies "maiss" no Liezeres uz Cesvaini, Gulbeni, Lejasciemu un Gaujieni. Karaspēka vadība atzina, ka krievi šo izliekumu var izmantot, lai uzbruktu tā flangiem, tādēļ sāka plānot atkāpšanos līdz Tirzai.

21. augustā krievi ieņēma Tartu. Vācu spēki Igaunijas ziemeļos un pie Narvas bija apdraudēti, tādēļ vācu karaspēka ziemeļu grupa sāka gatavoties Igaunijas evakuācijai. Krievi sāka plānot uzbrukumu Rīgas ieņemšanai un vācu karaspēka ieslēgšanai Vidzemē un Igaunijā. Sava uzbrukuma sākumu viņi nolika uz 14. septembri. Tam gatavojoties, jau 11. septembrī krievi ieņēma Cesvaini – tieši tad, kad VI korpusa vadība bija plānojusi atiešanu uz Tirzas līniju.

Atiešanas manevrs paredzēja 19. divīzijas pakāpenisku atkāpšanos vairākās uztverošās pozīcijās. Krievi latviešu atiešanas sākumu nebija pamanījuši, un manevrs izdevās teicami. Sakarā ar krievu triecienu 14. septembrī Ērgļu virzienā, 15. septembrī arī 19. divīzijai bija jāaizstāvas pret uzbrūkošo pretinieku. Uzbrucējus izdevās atsviest, bet 19. septembrī divīzijai ieņemtā pozīcija bija jāatstāj un jāatkāpjas tālāk uz rietumiem.

Divīzija izcīnīja arjergarda kaujas ar uzbrūkošām Sarkanarmijas vienībām pie Rankas, Jaunpiebalgas, Vecpiebalgas, Drustiem, Sērmūkšiem un Skujienes, lai segtu vācu karaspēka atkāpšanos. Sīvākās kaujas notika pie Sērmūkšiem un Skujienes, bet 24. septembra naktī 19. divīzija sasniedza Nītaures rajonu, kur ieņēma aizstāvēšanās sektoru tā sauktajā

23 Silgailis. – 151.–159. lpp.

Siguldas pozīcijā. Šī pozīcija bija jānotur, lai izlaistu gar aizmuguri uz Kurzemi no Igaunijas atejošo vācu karaspēku. Igaunijas evakuēšanu vācieši iesāka 18. Septembrī, un 21. septembrī tā bija pabeigta.²⁴ 23. septembrī Sarkanarmija jau bija Rūjienā un Valmierā, bet 26. septembrī – Cēsis.

Mores kaujas²⁵

No 25.septembra līdz 30. septembrim 19. divīzija ļoti sīvās kaujās aizstāvēja savas pozīcijas pie Mores pagasta valdes un Kartužiem pret lielā pārspēkā esošo pretinieku, kas uzbruka blīvas artilērijas uguns un tanku atbalstā. Divīzijas artilērija sekmīgi atbalstīja kājniekus aizstāvēšanās kaujā, bet 27. septembrī artilēristiem pietrūka municijas. Tas deva iespēju pretiniekiem iebrukt latviešu pozīcijās sešas reizes vienā dienā, un tomēr latviešu karavīri visus iebrukumus ar prettriecieniem likvidēja.

Nekad vēl latviešu karavīriem nebija bijis jāizcīna tik asiņainas kaujas kā pie Mores. Vietām latviešu ierakumi bija tik pilni ar kritušajiem sarkanarmiešiem, ka nācās tos aizbērt. Korpusa komandieris vēlāk stāstīja, ka VI korpusam uzbrukusi visa 3. Sarkanarmijas triecienarmija. Trīs dienas 14 strēlnieku divīzijas un 4 tanku brigādes uzbrukušas 6 vācu divīzijām, bet nav varējušas fronti pārraut.

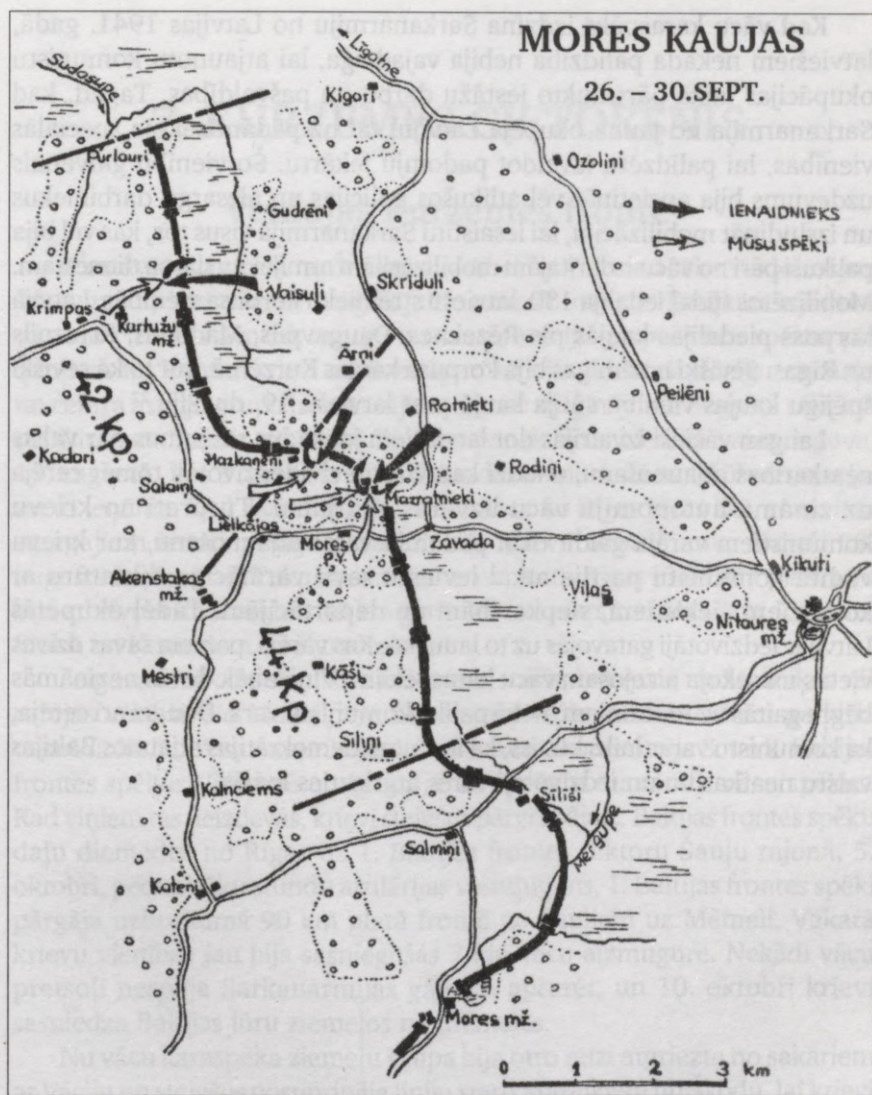
30. septembrī uzbrukumi mitējās, bet 6.oktobra naktī 19. divīzija atstāja Mores pozīcijas un 9. oktobra naktī šķērsoja Daugavu pie Mazjumpravas, lai dotos uz Džūksti Zemgalē. Pēdējā latviešu vienība Daugavas labajā krastā bija 15. artilērijas pulks, kas vairs nebija 19. divīzijas padotībā un kopā ar vācu artilērijas vienībām aizstāvējās pie Ropažiem un pie Rumpmuižas. 13. oktobra naktī pulks pārcēlās pār Daugavu pa kara tiltu pie Rānavas, lai atgrieztos 19. divīzijas padotībā.

Vācieši pamet Rīgu Sarkanarmijai

Vāciešiem bija izdevies evakuēt visu savu karaspēku, gan no Igaunijas, gan no Vidzemes. Pa šauru zemes joslu gar Jūrmaļu tas sasniedza Zemgali un Kurzemi, kur jau bija nostiprinājusies provizorisks vācu aizstāvēšanās līnija. Karaspēkam līdzī aizplūda ap 50 000 civilo bēgļu. Vāciešiem

24 Forwick Helmuth. Der Rueckzug der Heeresgruppe Nord nach Kurland. // Abwehrkaempfe am Nordfuegel der Ostfront. Herausgegeben vom Militaer-geschichtlichen Forschungsamt. Fuenfter Band. Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart, 1963. (Turpmāk – Forwick.) – 110.–125. lpp.

25 LKOPKL. – 5. sēj. – 55.–70. lpp.

Mores kaujas 1944. gada 26. – 30. septembrī

pamazām Rīgu atstājot, 13. oktobrī tur bez kaujas ienāca krievi. Pirms aiziešanas vācieši vēl uzspridzināja lielu skaitu militāri nenozīmīgu objektu, bet pēdējā brīdī – arī tiltus pār Daugavu.²⁶

26 Forwick. – 125.–168. lpp.

Kad vācu karaspēks izdzina Sarkanarmiju no Latvijas 1941. gadā, latviešiem nekāda palīdzība nebija vajadzīga, lai atjaunotu komunistu okupācijas laikā pārtraukto iestāžu darbu un pašvaldības. Tagad, kad Sarkanarmija no jauna okupēja Latviju, tai uz pēdām sekoja speciālās vienības, lai palīdzētu izveidot padomju iekārtu. Šo vienību galvenais uzdevums bija apcietināt vēl atlikušos policijas un aizsargu darbiniekus un izsludināt mobilizāciju, lai iesaistītu Sarkanarmijā visus tos, kas vēl bija palikuši pāri no vācu izdarītajām mobilizācijām armijai un darba dienestam. Mobilizētos tūdaļ iedalīja 130. latviešu strēlnieku korpusa vienībās. Latvijā korpusss piedalījās kaujās pie Rēzeknes, Daugavpils, Madonas, Krustpils un Rīgas. Sevišķi nozīmīgas bija korpusa kaujas Kurzemē, kur to kā sevišķi spējīgu kaujas vienību sūtīja kaujā pret latviešu 19. divīziju.²⁷

Lai gan vācieši izvairījās dot latviešiem jebkādus solījumus par valsts neatkarības atjaunošanu, daudzi karavīri un civiliedzīvotāji tomēr cerēja uz zināmu autonomiju vācu uzvaras gadījumā. Turpretī no krievu komunistiem varēja gaidīt tikai padomju varas atjaunošanu, kur krievu vadītā komunistu partija atkal ieviestu savu varmācīgo diktatūru ar kolhoziem, čekistiem, slepkavībām un deportācijām. Tādēļ okupētās Latvijas iedzīvotāji gatavojās uz to ļaunāko. Kas varēja, pameta savas dzīves vietas un sekoja aizejošam vācu karaspēkam. Viņi labāk devās nezināmās bēgļu gaitās uz Rietumiem, nekā palika komunistu varā. Daudzi arī cerēja, ka komunistu varas laiks būs īss, ka Rietumu demokrātijas atjaunos Baltijas valstu neatkarību un iedzīvotāji varēs atgriezties mājās.

27 Pētersons Aivars. Otrās Ziemassvētku kaujas. – Militārais Apskats. – 1995. – Nr. 2.

7. KURZEMES CIETOKSNIS

Veidojas Kurzemes fronte

Aizstāvēšanās josla no Šauļiem uz Auci un Tukumu sāka veidoties jau 16. augustā, kad vācieši mēģināja ar uzbrukumu pie Šauļiem atjaunot pārrauto fronti starp 16. armiju un centra armiju grupu. Vācu spēkus pie Šauļiem un Ventas krievi sakāva tāpat, kā bija sakāvuši līdzīgu ziemeļu un centra armiju grupu frontes atjaunošanas mēģinājumu augusta sākumā pie Biržiem. Tomēr arī krievi lielākus panākumus Lietuvā vairs neguva. 19. augustā vācu 3. tanku armijas daļas devās triecienā uz Džūkstes staciju un to ieņēma. Kad vācu kara flotes vienības no Rīgas jūras līča ar saviem smagajiem ieročiem bija paralizējušas krievu uzbrukumu, vācieši 20. augustā ieņēma arī Tukumu un Ķemerus. Ar to Rīgas jūras līča piekraste bija atbrīvota un izveidots 45 km garš un 6 km plats koridors caur Jūrmalu, Sloku un Ķemeriem uz Kurzemi.¹

Jelgava un Dobeles palika cieši krievu rokās, bet Aucē un Mažeikos vēl turējās vācieši. No Mažeikiem fronte turpinājās uz dienvidiem gandrīz taisnā līnijā līdz Austrumprūsijas robežai. Krievi koncentrēja 3. un 2. Baltijas frontes spēkus Vidzemē un Igaunijā, lai ieslēgtu tur esošos vācu spēkus. Kad viņiem tas neizdevās, krievi steigšus pārgrupēja 2. Baltijas frontes spēku daļu dienvidos no Rīgas uz 1. Baltijas frontes sektoru Šauļu rajonā. 5. oktobrī, pēc vairāku stundu artilērijas viesuļuguns, 1. Baltijas frontes spēki pārgāja uzbrukumā 90 km platā frontē no Šauļiem uz Mēmeli. Vakarā krievu vienības jau bija sasniegušas 7 km vācu aizmugurē. Nekādi vācu pretsoļi nespēja Sarkanarmijas gājienu apturēt, un 10. oktobrī krievi sasniedza Baltijas jūru ziemeļos no Mēmeles.

Nu vācu karaspēka ziemeļu grupa bija otro reizi atgriezta no sakariem ar Vāciju un steigšus nostiprināja līniju starp Mažeikiem un Škodu, lai krievi nevarētu ar to pašu triecienu izlauzties uz Liepāju. Lielā steigā vācieši savāca iespējamās rezerves, galvenokārt no kara flotes trauksmes vienībām, pat no sapieriem, un izveidoja pagaidu drošības līniju dienvidos no Liepājas, bet krievi Liepājai neuzbruka. Viņi bija aizņēmti pie Rīgas.

1 Seaton. – 457. lpp.

Haupt. – 247. lpp.

Vācu karaspēks strauji atkāpās caur Rīgu, pār Daugavu un caur Slokas šaurumu. Saskaņā ar rūpīgi izstrādātu plānu pēdējās vācu vienības atstāja Rīgu 12. oktobrī un īsi pirms diviem nakti uzspridzināja Daugavas tiltus.² 13. oktobra rītā krievi iegāja Rīgā. 16. oktobrī pēdējās vācu vienības atstāja arī Slokas šaurumu un ieņēma aizstāvēšanās pozīcijas no Jaunķemeriem pie jūras līdz Maisukrogam, kur jau sīvā cīņā fronti turēja latviešu 19.divīzija.

Ar steigā savāktajām vienībām vācieši bija paspējuši izveidot frontes līniju no Jūrmalciema, dienvidos no Liepājas, uz Bārtu, Vaiņodi, Auci, Zebru ezeru, Maisukrogu, Vikšeli un Klapkalnciemu pie Rīgas jūras līča.³ Šī vispārējā līnija jau tagad iezīmēja joslu, kurā vēlāk norisinājās sīvas un asiņainas kaujas, bet no kuras Sarkanarmija aizstāvju spēkus nespēja atsviest līdz pat kara beigām.

Kurzemes aizstāvju frontes līnija bija ap 200 km gara, un vāciešiem tajā bija izvietotas divdesmit astoņas iepriekšējo kauju gaitā ārkārtīgi novājinātas divīzijas. Vairums no tām bija vairs tikai bataljona apjomā. Bija paredzēts tās visā drīzumā pārsūtīt uz Vāciju. Piekrastes aizsardzībai bija atstātas divas divīzijas: viena Baltijas jūras, otra Rīgas jūras līča piekrastes apsardzībai. Karaspēka grupas galvenais štābs bija novietots Pelčos pie Kuldīgas, uzdodot 16.armijai azstāvēties, sākot no Lapmežciema, ziemeļos no Ķemeriem, līdz Ventai un 18.armijai - no Ventas līdz Jūrmalciemam. VI korpuss, kurā bez latviešu 19.divīzijas ietilpa arī vācu 290. un 389. kājnieku divīzijas, 12. oktobrī ieņēma pussagatavotu aizstāvēšanās pozīciju ziemeļrietumos no Dobeles.⁴

Pirmā Kurzemes lielkauja⁵

Kopā ar karaspēku caur Rīgu uz Kurzemi aizplūda arī ļoti daudz civilo bēgļu. Daļa no tiem devās ar kuģiem tālāk uz Vāciju, daļa ar zvejnieku laivām mēģināja pārklūt Baltijas jūrai uz Zviedriju, bet vairums palika Kurzemē. Lielākā daļa palicēju nevēlējās Latviju atstāt un cerēja Kurzemē sagaidīt kara beigas un Latvijas patstāvības atjaunošanu. Šo bēgļu, kā arī Kurzemes iedzīvotāju, cerības bija tās, kas ievērojamā mērā stiprināja latviešu karavīru apņēmību noturēties savās sargvietās, kad 19.divīzija

2 Turpat. – 246. lpp.

3 Silgailis. – LL. – 161. lpp.

4 A.J.B. Rudens kaujas Kurzemē. – DVM. – 1960. – Nr. 5.
Forwick. – 165.–172. lpp.

5 LKOPKL. – 5. sēj. – 118.–123. lpp.

nonāca Džūkstes rajonā un ieņēma ap 10 km platu aizstāvēšanās iecirkni, apmēram 6 km uz ziemeļiem no Dobeles.

Dienu pēc Rīgas ieņemšanas, 14. oktobrī, krievu karaspēka virspavēlniecība ziņoja, ka trīs lielas krievu armijas apmēram 100 000 vīru stiprumā un artilērijas, lidotāju un jūras spēku atbalstā no trim pusēm ievada triecienuzbrukumu Kurzemei, lai likvidētu tur ieslēgtās vācu vienības.⁶ Uzbrukums sākās no Slokas šauruma pret vācu spēkiem, kas stāvēja pie Ķemeriem. Pēc četrus dienu kaujas krievi izdevās ieņemt Ķemerus un atspiest vāciešus līdz Apšupes stacijai.

15. oktobrī krievi uzbruka ar 13 divīzijām no Dobeles uz ziemeļiem, kur atradās latviešu 19. divīzija. Uzbrukuma trieciens bija vērsti pret 42. grenadieru pulku, kur viņiem izdevās ielauzties apmēram divus kilometrus dziļi latviešu aizstāvēšanās pozīcijās. 42. grenadieru pulka aizmugurē un 43. grenadieru pulka kreisajā flangā sākās sīva kauja. Ar 271. kārtības dienesta bataljona pretuzbrukumu pulkvežleitnanta Birzuļa vadībā krievu uzbrukums tika apturēts. Kauja tomēr turpinājās, jo krievi cerēja izlauzties Ventspils virzienā. Tas viņiem tomēr neizdevās. Naktī no 16. uz 17. oktobri VI korpusa vadība atvilka savas vienības no Maisukroga uz priekšu izvirzītās pozīcijas, tā sašaurinot aizstāvēamo sektoru. Sīvas kaujas risinājās ap Pečuru augstieni, kura vairākkārt gāja no rokas rokā. Latviešu trieciengrupa pulkvežleitnanta Kociņa vadībā bija augstieni ieņēmusi, bet, nesagaidot kaimiņu - vācu vienību palīdzību, bija spiesta augstieni atkal pamest, atstājot to krievu rokās. Kad 22. oktobrī krieviem tālākus panākumus neizdevās gūt, viņi uzbrukumu pārtrauca.

Ar to beidzās astoņu dienu kaujas latviešu sektorā. Tās bija daļa no pirmās Kurzemes lielkaujas. Krievi bija cietuši ļoti lielus zaudējumus, bet ieguvums bija niecīgs. Viņi bija ieņēmuši Mažeļkus un Škodu, kas atradās tālu priekšā vācu sagatavotai aizstāvēšanās līnijai.

Kurelieši Kurzemē⁷

Pēc šīm smagajām kaujām iedzīvotāji Kurzemē atelpoja, lai gan vēl nebija īstas skaidrības par to, vai vācieši nedomā Kurzemi atstāt, tāpat kā bija atstājuši Igauniju. Vācieši turpināja sūtīt nokausētās divīzijas uz Vāciju, un arī 19. divīzijas karavīri nezināja, vai viņus nesūtīs pārformēšanai uz Vāciju – tāpat kā 15. divīziju. Šai neskaidrībai pievienojās vēl arī neziņa par tuvinieku likteni, jo straujajā atiešanas gājienā daudziem bija zuduši

6 Freivalds O. Kurzemes cietoksnis – 1. d. – 115. lpp.

7 Gregors. – 320.–343. lpp.

Grupa 19. divīzijas karavīru Kurzēmē, 1944. gads

sakari ar ģimenēm. Daudziem ģimenes bija palikušas aiz Daugavas, citiem atradās nezināmās bēgļu gaitās. Neziņa nomāca karavīru prātus, un vīri pa vienam vai mazās grupās no divīzijas pazuda. Aizgājēji lielāko tiesu bija nesen mobilizētie, bet vairums kaujās norūdīto veterānu nešaubīgi turējās pie savām vienībām un kauju biedriem.⁸

Kopā ar Latgales un Vidzemes bēgļiem uz Kurzemi bija pārcēlušies arī ģenerāļa Kureļa un kapteiņa Upelnieka vadītie latviešu karavīri, galvenokārt bijušie aizsargi. Latviešu leģiona štābā un 19. divīzijas vadībā par šo grupu bija zināmas tikai baumas: kādi 400 kurelieši esot izgājuši caur Rīgu uz Talsiem. Kureļa grupas štābs un pamatvienības novietojās starp Spāri un Puzi – Stiklos, bet viena rota enerģiskā leitnanta Roberta Rubeņa vadībā - Ilziķu mājās un to apkārtnē. Dažas nelielas aizsargu grupas bija palikušas Vidzemē, lai, pēc norunas ar vācu armiju, darbotos Sarkanarmijas aizmugurē, bet kopš pārnākšanas uz Kurzemi vācu pretizlūkošanas grupas ar kureliešiem vairs sakarus neuzturēja.

Kurzemē kureliešu virsnieki stāstīja, ka ģenerāļa Kureļa vadībā veidojas jauns Latvijas karaspēks, kas pārņems Kurzemes aizstāvēšanu, kad Sarkanarmija un vācu karaspēks sabruks vai kad vācieši evakuēs Kurzemi. Tā kā iedzīvotāju atmiņā vēl bija 1919. gada notikumi, kad nelielie latviešu spēki pulkveža Kalpaka un vēlāk ģenerāļa Baloža vadībā padzina Sarkanarmiju no Kurzemes, daudzi latvieši vēlējās šādai iespējai arī tagad ticēt. Viņi negribēja saprast, ka tagadējo Sarkanarmiju nevar salīdzināt ar neizveidoto revolucionāro karaspēku 1919. gadā, ne arī to, ka tagadējā politiskā situācija bija pilnīgi atšķirīga. Šajā 1944. gada rudenī cilvēki meklēja par visu vairāk jebkādu cerību, lai nebūtu jākrīt izmisumā. Tādēļ kurelieši ieguva daudz piekritēju, un viņu skaits ievērojami pieauga. Kureliešiem pievienojās arī dezertieri no latviešu divīzijām un kārtības dienesta bataljoniem. Diemžēl kureliešu virsnieki nemācēja savā karaspēkā ieturēt pietiekoši stingru kārtību.⁹ Karavīri bija nolaidīgi sardzēs un nodevās dzeršanai. Izņēmums bija leitnanta Rubeņa vienība, kas bija pieaugusi līdz bataljona apjomam un kurā valdīja stingra disciplīna.

Kureliešu rīcībai uzmanīgi sekoja Jekelns, kuram kurelieši bija padoti, kopš oktobrī aizfrontes un sabotieru darbība no armijas vadības pārziņas bija nodota atsevišķai SS organizācijai. Armija bija kureliešus atbalstījusi, bet SS skatījās uz tiem kā uz nevēlamu spēku. Jekelnam bija arī zināma kureliešu nacionālā un pretvāciskā nostāja,

8 Puķīte Alfrēds. Kurzemes cietoksnī un lielkaujās. – DVM. – 1966. – Nr. 6. (110).

9 Lasmane Valentīne. Pāri jūrai 1944./45.g. 150 liecinieku atmiņu sakārtojums. – Memento, Zviedrijā, 1990. – 130.–133. lpp.

jo Kureļa štābā bija Jekelna spiegi. 14. novembrī Jekelna policijas vienības ielenca kureliešu galveno mītni Stiklos. Kureli un viņa ģimeni nosūtīja Bangerska rīcībā, bet visus karavīrus apcietināja. Lielāko daļu no tiem nosūtīja uz koncentrācijas nometni Vācijā, bet kapteini Upelnienu un sešus viņa virsniekus nodeva vācu karatiesai, kas lika viņus nošaut.

Leitnanta Rubeņa vienība bija piesardzīgāka un no ielenkšanas izvairījās. Naktī tā atstāja Ilziķu rajonu un pa meža stigām devās Abavas virzienā. 17. novembrī vācu izlūki Rubeņa bataljonu atklāja, bet rubenieši nedomāja padoties. 18. novembrī notika sīva kauja starp rubeniešiem un vāciešiem. Abas puses cieta lielus zaudējumus. Rubenieši vācu uzbrukumu atsita, bet kaujā krita bataljona komandieris, leitnants Rubenis. Bez viņa vadības palikušie vēl kādu laiku mitinājās Usmas ezera apkārtnes mežos, tad kaujās ar vācu policiju saruka un izkliida. Bangerskim izdevās vairākus simtus kureliešu no koncentrācijas nometnes atbrīvot. Tos iedalīja 15. divīzijā Vācijā.¹⁰

Otrā Kurzemes lielkauja¹¹

Oktobra beigās ģenerālis Šerners paziņoja Hitlera negrozāmo pavēli: Kurzeme ir jānotur par katru cenu.¹² Lai gan krievu kara vēsturnieki cenšas mazināt Kurzemes armiju grupējuma nozīmīgumu, tas tomēr apdraudēja Sarkanarmijas labo flangu, kad tā gatavojās savai ziemas ofensīvai Austrumprūsijā un Pomerānijā. To apstiprina arī krievu lielās pūles Kurzemē ielenktos vācu spēkus likvidēt, dzenot pret tiem milzīgas tanku un lidmašīnu masas un nežēlojot gandrīz pusmiljonu Sarkanarmijas karavīru dzīvību. Savā oficiālajā kara vēsturē krievi mēģina visus šos milzīgos materiālos un cilvēku upurus aizslaucīt ar vienu teikumu:

“Pretinieka Kurzemes grupējums palika ieslēgts pussalā līdz kara beigām un kapitulācijai 1945. gada maijā.”¹³

Patiesība bija citāda. Sešos labi organizētos lieluzbrukumus kaujas uz līnijas no Bārtas līdz Tukumam nenorima nevienu dienu. Kad pirmā lielkauja bija beigusies bez kādiem panākumiem, Staļins pavēlēja Kurzemē ieslēgtos vācu spēkus iznīcināt līdz Oktobra revolūcijas dienai. Krievu otrais

10 Kažociņš I. Latviešu nacionālo partizānu pēckara karš. – Archīvs XXVII, Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds. – Melburna, 1987. – 68. lpp. Biezais. – Kurelieši. – 66. lpp.

11 LKOPKL. – 5. sēj. – 124.–130. lpp.

12 Haupt. – 293. lpp.

13 Turpat. – 291. lpp.

lieluzbrukums sākās ar triecienu 27. oktobrī pret vācu pozīcijām starp Škodu un Vaiņodi.

Izmantojot labos meteoroloģiskos apstākļus, uzbrukumā devās tūkstošiem lidmašīnu, kas nometa bumbas uz aizstāvju nocietinājumiem. Tai pašā laikā nocietinājumus bombardēja krievu artilērija. Tad uzbrukumā devās tanki un kājnieki. Krieviem izdevās vairākās vietās pārraut vācu fronti un atspiest aizstāvjus līdz Asītei un Embotei. Tur vācieši sīvās kaujās krievu tankus iznīcināja un kājniekus atsvieda atpakaļ. Tai pašā laikā citas Sarkanarmijas vienības uzbruka pie Auces, un 29. oktobrī krievi ieņēma Auci, bet tālāk netika. Pēc vienpadsmit dienu kaujām krievi bija zaudējuši 604 tankus un 239 lidmašīnas. Križu sarkanarmiešus neviens neskaitīja. 8. novembrī krievi uzbrukumam pārtrauca.

Vācieši bija zaudējuši 44 000 vīru, bet to atvietošanai ieradās rikai 28 000. Tomēr viņi no jauna ierakās un gatavojās jaunam krievu uzbrukumam. Tāds sekoja pēc 10 dienām, 19. novembrī. Krievi netaupīja spēkus, lai starp Sepenes ezeriem un Dzelzgaļes krogu vēlreiz mēģinātu sadragāt vācu aizstāvēšanās pozīciju un izlauztos uz Liepāju. Ar to viņi būtu ieguvuši vācu galveno ostu un ievērojamā mērā vājinājuši vācu pretestības spējas. Sarkanarmija svieda otrajā Kurzemes lielkaujā ap 70 strēlnieku divīziju. Kaujās ievērojama loma bija artilērijai. Abās pusēs bija milzīgi zaudējumi. Beidzot 27. novembrī krievi pārtrauca uzbrukumam. Lietus bija atmieķšķējis mālaino zemi tā, ka tanki vairs netika uz priekšu. Krievi pat atvilka savas vienības no Lētiņas augstienes uz Vaiņodes līniju.¹⁴

Otrā lielkauja latviešu 19. divīzijas sektoru nebija skārusi. Tur norisinājās tikai nepārtraukta abpusēja izlūku darbība, kurā ar izcilu drosmi izcēlās leitnants Pētersons un virsnieka vietnieks Ansons. Pēc tam kad bija saņemta ziņa, ka vācieši Kurzemi nedomā atstāt, divīzijā atgriezās laba daļa šaubīgo un to, kuri bija aizgājuši meklēt savus piederīgos. Viņi atveda sev līdzī arī jaunus brīvprātīgos.

Divīzijas vadība izveidoja kaujas skolu un veltīja daudz laika karavīru apmācībām. Visus spēkus veltīja pamatīgai pozīciju izbūvei ar segtām un atklātām uguns ligzdām, kas viena otru varēja segt ar uguni no flangiem. Izbūvēja izturīgas patvertnes, kur glābties artilērijas sagatavošanas uguns laikā. Tuvākajā aizmugurē izbūvēja rindu atbalsta punktu, kur ienaidnieka ielašanās gadījumā varētu aizstāvēties arī pilnīgā aplenkumā. Apmēram viena kilometra dziļumā izbūvēja aptures līniju ar ložmetējiem un prettanku lielgabaliem. Otrā aizstāvēšanās līniju izbūvēja ap 2,5 km

14 Haupt. – 295.–300. lpp.

dziļumā, ko ieņēma vieglā artilērija un sapieri. Smagās artilērijas pozīciju priekšā vēl izbūvēja aizsprosta līniju. Visas nepārskatāmās pieejas pozīcijām mīnēja, un galvenās kaujas līnijas priekšā izveidoja dzeloņstieplu žogu tīklu.

Vācu karaspēka vadība no savas puses mudināja karavīrus uzlabot un papildināt savus ierakumus katrā brīvajā brīdī. Frontes aizmugurē uzlaboja nozīmīgākos satiksmes ceļus. Novembra vidū pabeidza būvi un atklāja satiksmi Liepājas–Ventspils dzelzceļa līnijā. No trim abu armiju rīcībā esošajām tanku divīzijām izveidoja kustīgu rezervi frontes aizmugurē. Tā bija gatava doties uz jebkuru apdraudēto frontes iecirkni. Visas karaspēka grupas sastāvā Kurzemē decembra sākumā vēl skaitījās vairāk nekā 505 000 karavīru.

Trešā Kurzemes lielkauja¹⁵

Kamēr no Priekules līdz Ventai vēl dunēja otrā Kurzemes lielkauja, novembra vidū latviešu divīzijas izlūki novēroja, ka krievu karaspēka vienības Dobeles–Sīpeles rajonā tiek novietotas arvien tuvāk frontei. Aiz krievu priekšējām vienībām varēja dzirdēt artilērijas dunoņu. Tur Sarkanarmijas vienības apmācīja jaunam uzbrukumam, lietojot kaujas municiju. Visi zināja, ka gaidāms jauns uzbrukums, bet nezināja, ka tieši pret 106. latviešu grenadieru pulku bija nostādīts Sarkanarmijas 130. latviešu strēlnieku korpuss.

Izmantojot skaidro laiku, 14. un 15. decembrī krievu lidotāji ar lielu lidmašīnu skaitu uzlidoja Liepājai. Pirmajā dienā vācu zenīartilērija notrieca 38 krievu lidmašīnas. Otrs uzlidojums notika naktī, kad krievu bumbveži 10 viļņos bumboja Liepājas pilsētu un ostu, nodarot lielus postījumus. Šai naktī zenīartilērija nogāza 29 nakts bumbvežus.

Pēc ilgās sagatavošanās beidzot Sarkanarmijas vienības bija gatavas, lai dotos uzbrukumā pret Kurzemes aizstāvjiem. Krievi cerēja, ka šoreiz viņiem izdosies Kurzemē ieslēgtos spēkus satriekt. Savu uzbrukumu krievi iesāka Pampāļu virzienā, 21. decembrī. Pēc iznīcinošas artilērijas sagatavošanas uguns triecienā devās krievu tanki kājnieku pavadībā, lai tiktu līdz Skrundai un pārrautu Liepājas–Saldus dzelzceļa līniju. 42. armijas un 10. gvardu armijas uzbrukumu pavadīja ap 2500 lidmašīnu, no tām 102 pirmajā dienā notrieca. Tāpat pirmajā kaujas dienā krievi zaudēja 88 tankus.

23. decembrī sakustējās starp Dobeli un Sīpeli novietotā 22. armija un 1. triecienarmija, kuru uzbrukums vērsās pret vācu VI korpusa fronti

15 LKOPKL. – 5. sēj. – 130.–136. lpp.

Haupt. – 302.–305. lpp.

Lestenes virzienā. Tur divu stundu artilērijas sagatavošanā pār latviešu 19. divīzijas kreiso spārnu un blakus novietoto vācu 21. gaisa spēku kājnieku divīziju izšāva pusotra miljona granātu. Pēc artilērijas sagatavošanas uguns uzbrukumā devās 2. Baltijas frontes galvenais trieciens spēks - 130. latviešu strēlnieku korpuss un 19. Sarkanarmijas tanku korpuss, ko pavadīja ap 500 kaujas lidmašīnu. Trieciengrupas flangus sedza citu krievu korpusu divīzijas.¹⁶

25.decembrī lieluzbrukums izvērās arī frontē dienvidos no Liepājas, kur nesekmīgi uzbruka krievu 6.gvardu armija. Tomēr tā vācu fronti pārraut nevarēja.

Ziemsvētku kaujas¹⁷

Sarkanarmijas uzbrukums, kas skāra latviešu 19. divīziju, sākās agrā 23. decembra rītā ar ļoti spēcīgu artilērijas uguni. Tā vērsās ne tikai pret galvenās kaujas līnijas ierakumiem, bet arī pret satiksmes ceļu mezgliem un artilērijas novietojumu dziļumā. Ātri vien bija pārtraukti telefoniskie sakari, tādēļ artilērija nevarēja atbalstīt kājniekus norādītajos mērķos, bet deva aklo uguni pa iepriekš paredzētiem mērķiem.

Pēc divu stundu intensīvas artilērijas apšaudes uzbrukumā nāca ģenerālmajors Detlava Brantkalna komandētā 130. latviešu strēlnieku korpusa divas divīzijas, pieci artilērijas pulki un viens pašgājējas artilērijas pulks. Trieciens bija 9 km platā frontē un skāra 19. latviešu grenadieru divīzijas kreiso spārnu, bet galvenokārt kaimiņos esošo 21. gaisa spēku kājniekoto divīziju. Līdz ar kājnieku uzbrukumu uzbruka arī krievu lidotāji, kuri apmētāja ar bumbām un apšaudīja ar automātiskajiem ieročiem latviešu un vācu rezerves, smago ieroču ligzdas un artilērijas pozīcijas. Trieciens flangus atbalstīja citu krievu korpusu divīzijas.¹⁸

Uzbrukuma smagums gūlās uz 21. gaisa spēku divīzijas centru, kur aizstāvējās šai divīzijai pievienotais latviešu 106. grenadieru pulks. Šis pulks un kaimiņos esošās vācu vienības cieta milzīgus zaudējumus. Bija krituši vai ievainoti gandrīz visi 106. grenadieru pulka virsnieki, ap 60 % ierindas karavīru un zaudēti 85 % smago ieroču. Strēlniekiem izdevās ar savu pašgājēju artilēriju izlauzties līdz pat aizstāvju artilērijas pozīcijām, kur tos apturēja 19. artilērijas pulka divizionu lielgabalnieki majora Insberga un

16 Pētersons Aivars. Otrās Ziemassvētku kaujas. – Militārais Apskats. – 1995. – Nr. 2. (Turpmāk – Z.sv.kaujas.) – 63. lpp.

17 LKOPKL. – 5. sēj. – 136.–157. lpp.

18 Z.sv.kaujas. – 63. lpp.

majora Ozola vadībā. Tiešajā tēmējumā artilēristi sašāva 14 krievu tankus un apturēja uzbrūkošos strēlniekus, tā kā jau ar roku aizsniedzamais pārrāvums neizdevās. Kad uzbrucēji mēģināja ielauzties 19. divīzijas aizmugurē, tos apturēja pulkvežleitnanta Taubes vadītais divīzijas sapieru bataljons.

24. decembrī sarkanarmieši paplašināja savu uzbrukumu arī 19. grenadieru divīzijas frontes sektorā. Sakarā ar rūpīgi izveidotajiem ierakumiem 19. divīzijas labajā spārnā, kur pozīciju turēja 44. grenadieru pulks, sarkanarmieši nekādus panākumus neguva. Uzbrucēji turpināja lauzties uz priekšu tur, kur viņu uzbrukums bija sekmējies iepriekšējā dienā. Ienaidnieka apietī, savos atbalsta punktos palika virsleitnanta Ancāna kaujas grupa Dirbās un leitnanta Gaigala kaujas grupa Staros. Pulkveža Oša ievadītais pretuzbrukums ar diviem bataljoniem atsvieda uzbrucējus un atbrīvoja Staru atbalsta punktu.

No saimniecības personāla un divīzijas dienestu vienību karavīriem sastādītais trauksmes bataljons kaptēiņa Krasta vadībā atvairīja uzbrukumu 43. grenadieru pulka aizmugurē. Pievestās vācu rezerves palīdzēja nosprostot 308. latviešu strēlnieku divīzijas tālo iebrukumu pie Vamžiem, kas apdraudēja 19. divīzijas komandpunktu Lestenē. Izcilu veiksmi parādīja ļoti apdraudētā 19. divīzijas artilērija. 19. artilērijas pulka otrais divīzijs šai dienā iznīcināja 13 krievu tankus, pie tam astoņus tiešajā tēmējumā un ar tanku dūrēm sašāva viena baterija, kurai vakara krēslā ienaidnieks bija pievirzījies no aizmugures.

25. decembrī Brantkalna latviešu strēlnieki mēģināja no jauna izmantot iepriekšējo dienu panākumus un padziļināt Lestenes virzienā savu līdz Vamžiem iedzīto ķīli. Viņi savilka šaurā joslā visus spēkus, atsakoties no mēģinājuma ielauzties 19. divīzijas aizmugurē. Sīvas kaujas visu dienu risinājās atsevišķu lauku sētu dēļ. No rokas rokā vairākkārt gāja mežsarga māja Bērzi. Virsleitnants Ancāns ar savu kaujas grupu noturēja atbalsta punktu Dirbās, pie tam iznīcinot 12 krievu tankus ar tuvciņas ieročiem. Savas pozīcijas noturēja arī pirmajās dienās smagi cietušais 106. latviešu grenadieru pulks, ko 29. decembrī pārvietoja uz 19. divīzijas iecirkni, nomainot to ar vācu vienībām.

Lai sakārtotos, iztaisnotu fronti un pievestu rezerves, VI korpusa vadība pavēlēja naktī no 25. uz 26. decembri atvilkt 19. divīzijas labo spārnu un centru uz aizsprosta līnijas pozīcijām. Virsleitnanta Ancāna kaujas grupa Dirbās ar smagu kauju izlauzās līdz divīzijas pozīcijām. Ievainotos un kritušos izvāca ar triecienlielgabaliem. Arī pats kaujas grupas komandieris bija ievainots.

26. decembrī krievi centās pārraut 19. divīzijas fronti 44. grenadieru pulka sektorā pie Gārdenes stacijas, abpus Jelgavas–Skrudas dzelzceļa līnijai. Sīvas kaujas notika ap Rumbām un Zvejniekiem, kur latviešu grenadieri bija spiesti pamest Zvejnieku augstieni. Bīstams stāvoklis izveidojās pievakarē, kad krieviem izdevās ielauzties starp 44. un 43. grenadieru pulku. Ļoti īsā laikā tur izveidojās divu kilometru plata sprauga. Abu pulku saskaņotas rīcības rezultātā tomēr krievus no pārrāvuma izsvieda tai pašā naktī. Sevišķu iniciatīvu šajā kaujā parādīja virsnieka vietnieks. Ansons, kurš ar savu izlūku vienību uzbruka pretiniekam no muguras un padzina to no ieņemtās augstienes.

27. decembrī visi mēģinājumi iedragāt latviešu grenadieru divīzijas aizstāvēšanās līniju beidzās bez sekmēm. Arī grenadieriem neizdevās vairs atgūt zaudēto Zvejnieku augstieni. Sarkanarmiešiem neveicās arī ielauzties tālāk Lestenes virzienā. Naktī 19. divīzijas vadība no frontes atsauc stipri cietušo 43. grenadieru pulku un novietoja to rezervē, kā arī izdarīja dažus citus pārkārtojumus. Arī Sarkanarmijas vadība atvilka no iebrukuma Brantkalna latviešu strēlnieku korpusu un pārsvieda to uz Zebrenes ezera rajonu.¹⁹

Četras dienas traģiskās un sīvās kaujās latvieši bija šāvuši uz latviešiem. Strēlnieki, kas vēlējās atbrīvot Latviju no nacistu jūga, bija cīnījušies bez žēlastības ar grenadierim, kas vēlējās Latviju pasargāt no komunistu jūga. Latviešu dzimtenes mīlestības jūtas abās pusēs izmantoja iekarojumu kāras lielvaras, kurām Latvijas valsts un latviešu tautas liktenis bija pilnīgi vienaldzīgs. Tā bija viena no traģiskākajām epizodēm latviešu tautas izmisuma pilnajās gaitās divdesmitajā gadsimtā.

28. decembrī krievi ievadīja savu uzbrukumu ar artilērijas sagatavošanas uguni, un viņiem izdevās ielauzties vairākās vietās 44. grenadieru pulka pozīcijās. Visu dienu risinājās kaujas ap ieņemtām viensētām, līdz vakarā pulka fronte bija visumā atjaunota. Bitšķēpos ieslēgtās rotas sakaru līdzekļi nedarbojās, un tā turējās viena pati sīvā tuvciņā, no kuras izkļuva tikai 11 smagi ievainoti karavīri, starp tiem rotas komandieris virsleitnants Sūna. Kaujās sevišķi izcēlās 19. izlūku bataljons, kas tuvciņā atguva Rumbas un Birzniekus.

Līdzīgā veidā kaujas turpinājās līdz 31. decembrim. Krievi pielika lielas pūles, lai pārrautu latviešu 19. divīzijas fronti virzienā uz Jāņukrogu, bet visi mēģinājumi beidzās nesekmīgi ar lieliem zaudējumiem, līdz uzbrucēju spēki bija izsmelti, un viņi uzbrukumu pārtrauca. Ar to beidzās trešā

19 Z.sv.kaujas. – 66.–67. lpp.

Kurzemes lielkauja, kurā bija noasiņojušas ap 46 Sarkanarmijas divīzijas un 22 tanku brigādes. Vācu karaspēka Kurzemes grupējuma virspavēlniecība ziņoja, ka iznīcināti 513 tanki, 145 lidmašīnas un daudz cita kara materiāla.²⁰

Salīdzinot ar Sarkanarmijas cilvēku un materiālu zaudējumiem, šīs lielkaujas ieguvums bija niecīgs. Pie Liepājas krievi nebija tikuši pat tik tuvu kā otrās lielkaujas laikā novembrī. Dzelzceļa līnija no Liepājas līdz pat fronteī pie Anneniekiem vēl kalpoja vācu karaspēka vajadzībām. Ne Skrunda, ne Saldus, pat ne Džūkste nebija kritušas krievu rokās. Labi apmācītā, apgādātā un varonīgā 130. latviešu strēlnieku korpusa upuri šajās Ziemsvētku kaujās bija bijuši veltīgi.

20 Freivalds O. Kurzemes cietoksnis. 1.d. (Turpmāk – Freivalds.) – 144. lpp.

8. LATVIEŠU KARAVĪRI VĀCIJĀ

15. divīzijas pārformēšana¹

Pēc smagajām kaujām Latvijas pierobežā, kur 15. divīzija bija cietusi ļoti lielus zaudējumus, to pārcēla uz Meirānu–Jaunlubānas rajonu pārformēšanai. Tur no divīzijas paņēma visus kaujai derīgos karavīrus un nodeva tos 19. divīzijai. 19. divīzijai pievienoja arī 15.artilērijas pulku un 15.sapieru bataljonu. Atlikušos karavīrus, galvenokārt virsniekus, instruktorus un dienestu vienības, augusta beigās ar kuģiem pārveda uz Vāciju. Tur divīzijas pārpalikumu novietoja jaunformēšanai apmācību laukos starp Bītovu un Bērentu – Rietumprūsijā.

Papildinājumiem divīzija saņēma galvenokārt jaunekļus, kuri jau gadu bija kalpojuši Vācijas darba dienestā. Tā kā viņi bija jau daļēji apmācīti jauni cilvēki, vācu vadība nevēlējās šos jaunekļus atdot latviešu virsniekiem. Divīzijas virsniekus nosūtīja pa dažādām vācu karaskolām zināšanu papildināšanai, bet par jaun Kareivju apmācītājiem iecēla vācu ieroču-SS virsniekus, kas vairumā bija fanātiski nacisti. Uz dažādiem speciāliem kursiem nosūtīja arī latviešu instruktorus. Uz instruktoru kursiem nosūtīja arī labākos no jauniesauktajiem. Divīzijas formēšanā lielas grūtības radīja sabiedroto uzlidojumi, kas gan neskāra Rietumprūsiju, bet kavēja apgādi no Vācijas rietumiem. Karavīriem trūka ziemas ietērpu un apavu. Trūka degvielu motorizētam transportam, un nepietika zirgu arī zirgu transportam.²

Vācu apmācītāji centās latviešu kareivjus pieradināt pie prūsiskās dresūras un ieroču-SS dienesta pakāpju nosaukumiem. Tam tomēr bija maz sekmju. Decembra sākumā, pēc atgriešanās no dažādajiem kursiem, divīzijas vienību apmācību atkal pārņēma latviešu virsnieki. Divīzijas komandieris, SS-oberfirers Obvurcers (*SS-Oberfuehrer Herbert von Obwurzer*), divīzijas virsnieku apspriedē aizrādīja, ka SS ietērps un dienesta pakāpju apzīmējumi latviešiem piešķirti kā sevišķa firera labvēlība. Uz to divīzijas vecākais virsnieks, pulkvedis Janums, atbildēja, ka latvieši savā starpā turpinās lietot latviešu dienesta pakāpju nosaukumus.³

1 LKOPKL. – 6. sēj. – 9. lpp.

2 Silgailis. – 191. lpp.

3 Alksnītis A. Toreiz. – DVM. – 1954. – Nr. 1 (33).

Savās atmiņās Janums raksta:

“Atbildu, ka mēs neesam vācieši un neesam SS-vīri. (...) Sakarā ar Sarkanarmijas tuvošanos Latvijas robežām arī mēs esam gribējuši aktīvi piedalīties savas zemes aizsargāšanā, kādēļ arī esam bijuši spiesti šo SS parauga tērpu uzģērbt, jo nevarējām taču prasīt, lai vācu armija mums pagatavo speciālus ietērpa priekšmetus. Tērpu mēs esam saņēmuši, tāpat kā ieročus; tagad, kara laikā, mēs to arī valkājam, bet, līdzko karš beigsies, mēs šo tērpu arī novilksim.”⁴

Divīzijas komandiera pavēle tomēr palika spēkā, bet latvieši to neņēma vērā. Tas dienestā radīja sadursmes ar fanātiskajiem vācu virsniekiem un noskaņoja latviešus pret divīzijas štāba vadību.

No novembra vidus līdz janvāra vidum latviešu virsnieki centās sagatavot divīzijas pulkus kaujas darbībai. Viņi varēja vadīties no savas plašās pieredzes Krievijas kauju laukos un no teorētiskajām zināšanām, kuras bija ieguvuši vācu karaskolās. Iespēju robežās apmācības ritēja sekmīgi, un drīzumā divīziju bija paredzēts pārsūtīt uz Latviju VI korpusa rīcībā. Korpusa komandieris SS-obergruppenfīrers Kīgers 1945. gada janvāra sākumā ieradās apmācību rajonā, lai inspicētu divīziju. Šis apmeklējums pacēla latviešu karavīru garastāvokli, un visi ar nepacietību gaidīja apmācību beigas, lai atgrieztos Latvijā.⁵

Jauns kaujas uzdevums

15.divīzija vēl bija tālu no apmācību noslēguma, kad visu Vāciju satrauca ziņa par krievu lielās ziemas ofensīvas sākumu Vislas upes lokā. Sarkanarmijas vadība bija atzinusi, ka pirms ziemas ofensīvas sākuma Vācijā nevarēs iznīcināt Kurzemē ieslēgtos vācu spēkus, un nolēma Kurzemes fronteī piešķirt sekundāru nozīmi. Krievu spēkus pārkārtoja tā, lai viņu 280 divīziju trieciena smagums būtu koncentrēts starp Bugas un Sanas upēm, abpus Varšavai un pie Kilces.

Vācieši mēģināja sevi un krievus apmānīt ar divīziju skaitu, bet divīzijās bija vairs tikai divi pulki katrā. Ieskaitot Ungāriju, visā austrumu frontē vāciešiem bija 133 divīzijas. Fronte nebija izveidota pietiekošā dziļumā, jo nacistu partijas pavadoņi pat teorētiski negribēja pieļaut iespējamību, ka reiz karš varētu skart Vācijas zemi. Hitlers savā ietiepībā arī visas rezerves pavēlēja novietot tik tuvu fronteī, ka jau uzbrukuma sākumā artilērijas sagatavošanas uguns nodarīja tām zaudējumus vēl

4 Janums Vilis. Mana pulka kauju gaitas. – Autora izdevums, 1953. – 144. lpp.

5 Varmācijas tornī. – 418.–428. lpp.

pirms iesaistīšanās kaujā. Savu ģenerāļu iebildumus un padomus Hitlers noraidīja.⁶

Krievu uzbrukums sākās 1945.gada 12. janvārī un tūdaļ pārrāva vācu reto fronti. Vācu spēki uzbrukumam apturēt nevarēja, un jau 17. janvārī Sarkanarmija sasniedza Varšavas–Čestahovas dzelzceļa līniju visā garumā. No Čestahovas un Krakovas vairs nebija tālu līdz Vācijas pirmskara robežai. Hitlers pavēlēja apcietināt vairākus ģenerālštāba virsniekus, bet ar to krievu uzbrukumam apturēt nevarēja. Krievi jau tuvojās Pozenei un Brombergai un 20. janvārī sasniedza vairākās vietās Vācijas pirmskara robežu, turpinot savu neapturamo uzbrukumam. 1. februārī viņu priekšējās vienības bija jau pie Oderas iepretim Berlīnei.

1945. gada 22. janvāra agrā rītā 15. divīzija saņēma pavēli doties uz fronti. Tika dots uzdevums atņemt krieviem okupēto Nakeles pilsētu un izveidot fronti gar Vislas–Oderas kanālu pie Brombergas. Divīzija vēl nebija pietiekoši apmācīta, un daļa divīzijas vienību vēl nemaz nebija saformētas. 15. artilērijas pulks varēja dot tikai vienu divizionu, kājnieku pulkiem nebija trešo bataljonu. Bija saņemta tikai daļa no kaujas municijas, bet pat visu to nebija iespējams paņemt līdz transporta trūkuma dēļ. Karavīriem nebija ziemas ietērpu, un apavi bija ļoti sliktā stāvoklī.

Nakeles kaujas

Divīzijas komandieris Obvurcers nebija klāt, un latviešu divīziju kaujā veda viņa vietnieks, pulkvedis Janums.⁷ Šī nebija vienīgā reize, kad Janums rīkojās kā divīzijas komandieris. Tas viņam bija jādara vairākas reizes arī tālākā kauju gaitā, pat tad, kad divīzijas komandieris bija savā vietā. 15. divīzijai patiesi nebija veicies ar komandieriem. Pēc sākotnējām neskaidrībām divīzijas formēšanas laikā, 1943. gada maija sākumā, par divīzijas komandieri iecēla latviešiem visumā labvēlīgo grāfu fon Pikler-Burghauzu. Varbūt citiem nepatika viņa labvēlība latviešiem, varbūt viņš nespēja noturēt divīziju pie Novosokolņikiem (to viņam pārmeta Himlers), bet jau 1944. gada 17. februārī viņu nomainīja SS-oberfīrers Heilmanis (*SS-Oberfuehrer Nikolaus Heilmann*). Heilmanis – bijušais policijas virsnieks – militārajos jautājumos bija neprāša. Kad pie Latvijas robežām viņa nemākulīgi vadīto latviešu divīziju gandrīz iznīcināja, vācu vadība 1944. gada 21. jūlijā viņu nomainīja ar SS-oberfīreru Obvurceru. Obvurcers vadīja divīzijas pārformēšanu Vācijā un mēģināja pārorientēt karavīru uzskatus

6 Seaton. – 529. lpp.

7 Janums. – 151. lpp.

nacionālsociālisma virzienā. Viņam nebija lemts vadīt divīziju Pomerānijas smago kauju gaitās, jo jau pašā sākumā, 26. janvārī, viņš nokļuva krievu gūstā. Viņa vietā par divīzijas komandieri kļuva korpusa štāba priekšnieks SS-oberfirers Aks (*SS-Oberfuehrer Adolf Ax*), kura nemākulība divīzijai sagādāja lielus zaudējumus. Vācu vadība viņu atcēla 15. februārī un viņa vietā atsūtīja nikno SS-oberfireru Burku (*SS-Oberfuehrer Karl Burk*), kurš šīni posteni palika līdz kara beigām.⁸

Divīzijas pirmā kaujas saskare ar ienaidnieku bija jau pie Imenheimas. To ar kauju no krieviem 15. izlūku bataljons atguva 23. janvāra agrā pēcpusdienā. Bataljons bija ieradies īstā laikā, lai no krievu gūsta atbrīvotu ap 1000 latviešu rezerves pulku "grāvraču", kuri atradās pārgājienā no Tornas, bez ieročiem un bez transporta. Ap šo laiku frontē ieradās arī citas divīzijas vienības un 23. janvāra rītā uzbruka krievu spēkiem Nakeles pilsētā. Sīvās ielu cīņās latviešu vienības pilsētu ieņēma 24. janvāra vakarā un saskaņā ar pavēli noorganizēja aizstāvēšanās līniju gar Vislas–Oderas kanālu.

Krieviem nemitīgi pienāca papildspēki, un 26. janvārī viņi sāka apiet 15. divīzijas kreiso flangu. Brombergas pilsēta jau bija krievu rokās, un, sīkstās cīņās aizstāvot savas pozīcijas, latviešu vienības gandrīz palika ielenkumā. Apmeklējot savas divīzijas pulku komandpunktus, 26. janvārī krievu patruļai uzdūrās un krita gūstā divīzijas komandieris Obvurcers. Viņa vietā stājās Aks, kurš deva pavēli divīzijai atiet uz jaunu aizstāvēšanās pozīciju. Latvieši pavēli saņēma tikai naktī uz 27. janvāri un sāka atkāpšanos, nepārtraukti atvairot sekojošo ienaidnieku. Krievi bija vietām jau pārķēruši atiešanas ceļu, un to nācās atbrīvot ar kauju. Neviens no Nakeles telpā norādītajām pozīcijām vairs nebija noturams, tādēļ divīzija atkāpās uz Vilkensvaldi, kur bija noteikta divīzijas pulcēšanās vieta.⁹

Kaujas pie Nakeles bija ilgušas piecas dienas un prasījušas no jaunajiem un nepilnīgi apmācītajiem karavīriem milzīgu piepūli. Divīzija bija cietusi lielus zaudējumus gan karavīru, gan materiālā ziņā. Vissmagāk bija cietusi sapieru bataljons. Izlūku bataljons bija zaudējis gandrīz visus virsniekus. Jaunie karavīri savās pirmajās kaujās tomēr bija parādījuši izcilu drosmi un varonību. Viņu sekmes būtu daudz labākas, ja būtu bijis vajadzīgais artilērijas atbalsts. Diemžēl divīzijas artilērija transporta trūkuma dēļ ieradās kaujas laukā par vēlu, un tai trūka pat minimālās municijas. Arī kaimiņos karojošās vācu vienības vairs nerādīja parasto sparību un apņēmību.

8 Divīzijas komandiera Burka pavēle. – Janums. – 213. lpp.

9 *Kaempfe der 15. Waffen Gren. Div. der SS (Lett.Nr.1) im Rahmen des XVI.-SS-A.K. zwischen Netze und Pommernstellung im Januar und Februar 1945.* – Nezināma autora manuskripta mašīnrakstā kopija. IKA.

Trūka cilvēku, un bija jūtamas Rietumu sabiedroto uzlidojumos sagrauto dzelzceļu līniju radītās apgādes grūtības. Tomēr latviešu divīzijas uzbrukums Nakelei bija uz laiku apturējis krievu triecienu no Vislas–Oderas kanāla ziemeļu virzienā.¹⁰

Vilcinošā pretošanās

Ar lielu neatlaidību krievi turpināja savu uzbrukumu starp Šneidemili un Brombergu ziemeļu un ziemeļrietumu virzienā. Latviešu divīzija atkāpās no vienas aizstāvēšanās pozīcijas uz otru pa galveno ceļu no Vandsburgas uz Flatovu. 29. janvārī divīzija aizstāvējās pie Vilkensvaldes, bet tad krievi draudēja aplenkt mazo pilsētiņu no abām pusēm un divīzija bija spiesta atiet. Aizstāvēšanos kavēja galvenokārt artilērijas municijas trūkums.

Divīzija bija spiesta atiet pa inaidniekam pārredzamu apvidu un tādēļ cieta lielus zaudējumus. Ap 6 km no iepriekšējās aizstāvēšanās pozīcijas divīzija ieņēma jaunu pozīciju pie Dorotenhofas, bet arī to drīz apgāja krievu tanki, sašaujot divīzijas transporta vienības aizstāvju pozīcijas aizmugurē. Sakari ar divīzijas vadību pārtrūka, un kaujas vienības sāka atkāpties uz savu ierosmi. Daļai aizstāvju vēl izdevās izmantot ceļu, lai sasniegtu divīzijas štābu. Citas vienības pulkveža Januma vadībā bija spiestas atiet pa laukiem un mežiem.

Nakts pārgājienā Janums veda savas vienības līdztekus uzbrūkošajiem krieviem, apgāja mazākas, krievu ieņemtas apdzīvotās vietas un 30. janvāra rītausmā sasniedza Flatovu. Tur latviešiem tūdaļ bija jāieņem jaunas aizstāvēšanās pozīcijas. Krievi Flatovai tieši neuzbruka, bet latviešu artilēristi bez municijas bija spiesti bezspēcīgi noskatīties, kā inaidnieks apgāja pilsētu. Tikai pēcpusdienā pienāca ierobežots artilērijas municijas daudzums. 31. janvārī divīzija saņēma pavēli atkāpties uz Jastrovu.

Jastrovā divīzijas vadība noprata, ka divīzija ir no visām pusēm ielenkta, un divīzijas komandieris mēģināja organizēt izlaušanos caur Fledebornu Racebūras virzienā. Izrādījās, ka Racebūrā jau nostiprinājušies krievu spēki, tādēļ izlaušanās turpinājās uz Landeku. Arī šai virzienā ceļu jau bija pārķēruši krievi, un 2. februārī vienpadsmit stundas risinājās kauja par ceļa atbrīvošanu.

Šai laikā no Jastrovas atejošās vienības bija sablīvējušās Fledebornā trīs līdz četrās rindās. Karaspēka kustību ārkārtīgi traucēja garās bēgļu kolonnas, kas turējās līdz karavīriem. Šim blīvējumam no abām pusēm pēkšņi uzbruka krievu artilērija, radot neapraķstāmu apjukumu un milzīgus

10 Pētersons Aivars. Latviešu karavīri Vācijas telpā. – Militārais Apskats. 1995. – Nr. 1. – 84. lpp.

zaudējumus. Arī 15. divīzijas vienības, kas sedza atkāpšanos, bija zem nepārtrauktas ienaidnieka uguns. Sīvās kaujās. 3. februāra pievakarē tomēr izdevās izlauzties caur krievu aplenkumu un sasniegt vācu aizstāvēšanās līniju pie Landekas. Izdevās izvest arī ap 2000 ievainotos vai apsaldējušos karavīrus. Lielajā apjukumā dažas vienības bija izjukušas un bez virsnieku vadības izklīda, meklējot patvērumu. Daudzi no šiem izklīdušajiem karavīriem krita krievu gūstā. Tur divās dienās krievi apšāva ap 400 latviešu gūstekņus. Līdzīgas mežonības notika arī citās kauju vietās.

2. un 3. februāris bija visasiņainākās kauju dienas visā Pomerānijas cīņu laikā. Nemākulīgās vadības dēļ divīzija bija cietusi ārkārtīgi smagus zaudējumus. Krituši bija vairāki rūdīti kauju virsnieki, starp tiem 32. grenadieru pulka tikko ieceltais komandieris, majors Rubenis. Krituši bija vēl pieci šā pulka virsnieki un ievainoti piecpadsmit. Kritis bija divīzijas štāba priekšnieks, SS-šturmbanfirers Vulfs, tāpat divīzijas artilērijas divīziona komandieris, kapteinis Eglīte. Ļoti daudzi karavīri bija apsaldējušies, un tos nācās evakuēt uz slimnīcām.

Kauja pie Kāminas

Neraugoties uz to, ka latviešu divīzija bija gandrīz pilnīgi sakauta un ar ļoti nepilnīgu apbruņojumu, jau 4. februārī to atkal nosūtīja ieņemt jaunu aizstāvēšanās pozīciju Dobrinkas upītes ziemeļu krastā, starp Landeku un Pricenvaldi. Šai laikā krievi pārkārtoja savus spēkus, tādēļ divīzijai bija iespējams dažas dienas atpūsties un sakārtoties.

4. februārī divīzija saņēma papildinājumu no latviešu būvpulku karavīriem. Lai gan šie vīri bija vecāki gados, viņi pa lielākai daļai bija bijušie policijas pulku karavīri, ar pieredzi Krievijas kauju laukos. Divīzija pārkārtoja savus spēkus tādējādi, ka likvidēja 32. grenadieru pulku un tā atlikušos karavīrus pievienoja 33. grenadieru pulkam. 33. un 34. grenadieru pulkus pārformēja ar diviem bataljoniem katrā. 15. artilērijas pulkam bija tikai viens divīzions, kuru pārformēja par divām baterijām, vienu ar trim, otru ar diviem lielgabaliem.

10. februārī latviešiem pavēlēja nakts pārgājienā doties uz Grīnavas–Kāminas rajonu, lai tur nomainītu kādu vācu vienību. Pārgājiens veda apmēram 35 km uz austrumiem un uznākušajā atkusnī bija gluži nevajadzīga spēku šķiešana. Tomēr divīzija doto uzdevumu izpildīja un pozīciju norādītajā vietā ieņēma. Tai pašā dienā krievi bija atjaunojuši uzbrukumu no Graudencas, Konicas virzienā. Tur, pa kreisi no 15. divīzijas, pozīcijas turēja vācu IV tanku korpusa vienības. Naktī, kad 15. divīzija

ieņēma savas pozīcijas, tanku korpusa vienības zem krievu spiediena bija atgājušas, nevienam par to nesakot. Latviešu divīzijas flangs palika atklāts. Divīzijas kreisā spārnā esošais 33. grenadieru pulks bija spiests atlikt savu kreiso spārnū. 11. februārī krievi ar lieliem spēkiem, artilērijas un tanku atbalstīti, sāka uzbrukumu 15. divīzijas pozīcijām. Artilērijas municijas trūkuma dēļ 34. grenadieru pulks sāka soli pa solim atiet. 33. pulks savas vienības atvilka līdz Kāminas pilsētai, kur to ielenca trīs krievu strēlnieku pulki un 10 tanki. Divīzijas vadības pavēles bija acīmredzami aplamas un neskaidras. Lai gan pulkam sāka pietrūkt municijas, vācu vadība stūrgalvīgi pastāvēja uz to, ka Kāmina ir jānotur. 13. februāra vakarā pulkvedis Janums pavēlēja savam pulkam no ielenkuma izlauzties. Izlaušanos vadīja pulka izlūku bataljons majora Pomrēna vadībā. Pārsteidzošā triecienā tas sakāva krievu vienības ziemeļrietumos no Kāminas un atbrīvoja tur ceļu atiešanai. Tikai ar pūlēm pulki sameklēja divīzijas vadību un 14. februārī nonāca noteiktajā pulcēšanās vietā Klausfeldā pie Šlohovas.

Līdz 18. februārim divīzija palika rezervē, strādāja ierakumu darbos un sakārtoja ieročus un transportu. Šai laikā pie savējiem atgriezās arī Januma pulka 2. rota kadeta Burmeistara vadībā. 27. janvāra kaujās tā bija atšķirta no pulka un palikusi ienaidnieka aizmugurē. Lielākā daļa no iznākušajiem bija jāievieto slimnīcās apsaldējumu dēļ.

15. februārī divīzijas komandēšanu pārņēma SS-oberfirers Burks. Viņš bija piedalījies vācu karaspēka ziemeļu grupas uzbrukumā Ļeņingradai un 1942. gadā komandējās kādu zenītartilērijas vienību un jautku kaujas grupu pie Volhovas. Šī veida kaujas pieredze bija gluži nepietiekoša kājnieku divīzijas komandēšanai, kas viņam tagad bija uzdots. Pie tam Burks bija slimīgs, un divīzijas vadībā noteicējs bija viņa štāba priekšnieks, dedzīgs nacistu atbalstītājs.

Lai attaisnotu savas neveiksmes, līdzšinējais divīzijas komandieris Aks visu vainu bija uzvēlis latviešu virsniekiem. Viņš tos nosauca par nemākuļiem, saviem uzdevumiem un kaujas apstākļiem nepiemērotiem cilvēkiem, kuriem trūkst pašiniciatīvas. No šāda raksturojuma vadoties, jaunais komandieris Burks savu darbību iesāka ar tādu bardzību, ka uz visiem laikiem sabojāja attiecības ar latviešu virsniekiem, lai gan pats savus ieskatus vēlāk stipri mainīja. Pulkvedis Janums pret latviešiem celtos apvainojumus ar sašutumu noraidīja, norādot, ka pievienotās vācu vienības izvairījušās no kaujas un nav izpildījušas tām dotās pavēles. Protams, šādi iebildumi netika ņemti vērā.¹¹

11 Janums. – 213.–116. lpp.

16 Pētersons. – MA, 1995. – Nr. 1. – 95. lpp.

Pēdējā aizstāvēšanās Pomerānijā

Kopš Himlers 24. janvārī bija pārņēmis frontes komandēšanu Pomerānijā un tur sāka izveidot tā sauktās Vislas karaspēka grupas virspavēlniecību, vācu karavīri kļuva vienaldzīgi un zaudēja pašpaļāvību. Visi gaidīja solītos un propagandētos Hitlera brīnumieročus. Iesaukti bija pēdējie rezervisti – 69 gadus veci zemessargi, kuri paši par sevi zobojās:

*Und wir, die alten Affen,
Nun sind die neuen Waffen.*

(Un mēs, vecie mērkaķi, nu esam tie jaunie ieroči.)

Vienīgi šī iesaukuma otra galējība – 16 gadu vecie hitlerjaunatnes zēni, radija ienaidniekam zaudējumus. Iedalīti tanku apkarotāju vienībās un apbruņoti ar tanku dūrēm, šie zēni uz divriteņiem ātri sameklēja krievu tanku smailes, no paslēptuvēm izšāva savas nāvējošās granātas un tikpat ātri atkal pazuda.¹²

Neparedzētu apstākļu dēļ šajā nacistu Vācijas pēdējā kaujā nu bija iejaukta arī latviešu 15. divīzija. Karavīri tomēr nesūrojās, bet devās kaujās ar pārliecību, ka ienaidnieks arī šeit ir tas pats – komunisms. Nesot ļoti lielus upurus un parādot ievērojamu varonību, latvieši izturēja pirmo smago pārbaudījumu Vācijā: kaujas pie Nakeles, asiņaino atiešanu uz Landeku un kaujas Grīnavas–Kāminas rajonā. 15. divīzijas veikumu atzina arī vācu augstākā vadība un divas reizes pieminēja divīziju virspavēlniecības ziņojumā. Šī atzinība tika izteikta par posmu Grīnavas–Kāminas kaujās, kur it sevišķi izcēlās 33.grenadieru pulks, pašai ziedo izpildot pavēles par Kāminas aizstāvēšanu.¹³

Tikai dažas dienas atpūtušos, 15. divīziju jau 18. februārī nosūtīja uz fronti, gandrīz uz to pašu iecirkni, kur divīzija bija stāvējusi februāra sākumā. Iepriekšējo nedēļu kaujas bija apturējušas krievu triecienu Neištates virzienā. Tagad krievi pārkārtoja savus spēkus, lai triecienu atkārtotu un satriektu vācu spēkus Pomerānijā. Kauju pārtraukums deva 15. divīzijai atelpas brīdi, un tā ieņēma labi izveidotu pozīciju Dobrinkas upes malā, uz abām pusēm no Landekas.

Krievi savu uzbrukumu atsāka 24. februārī, un viņu trieciena spēks bija tik stiprs, ka jau otrā dienā divīzija bija spiesta sākt vilcinošu pretošanos,

12 Seaton. – 527. lpp.

Wolfgang Vopersal, HIAG – Arbeitsarchiv. Kāda nezināma vācu jaunekļa ziņojums par baltvācu tanku mednieku brigādes "Luetzow" darbību Oderas frontē. – Oriģināldokumenta fotokopija. IKA.

13 Janums. – 192.–206. lpp.

atkāpjoties no vienas aiztures pozīcijas uz otru. 28. februārī 15. divīzija bija pozīcijā pie Cānes upītes, ziemeļrietumos no Hammeršteinas. Šeit krievu motorizētās vienības izsita vācu spēkus no Hammeršteinas un apdraudēja divīziju no aizmugures. Divīzija tomēr noturējās savās pozīcijās līdz nākošai dienai, kad tai pavēlēja atiet apmēram 15 km uz ezeru spraugu ziemeļos no Neištettes. Jau tās pašas dienas vakarā divīzijai bija jāatkāpjas vēl 10 km. 28. februārī divīzija sāka apkopot savas vienības, kas bija izkļīdušas straujajā atkāpšanās gaitā. Vienības sakārtoja Lībgustes muižā, pie Gramencas. Ap Gramencu izveidoja aizstāvēšanās pozīciju, kurā noturējās līdz 3. martam. Krievi šīnī frontes sektorā bija sasnieguši savu sprausto mērķi – ieņēmuši Neištetini. Viņi sakārtoja spēkus nākošam triecienam.¹⁴

Atkāpšanos sedzot

3. martā krievi sāka uzbrukumu visā Pomerānijas frontē, lai iznīcinātu vācu spēkus Baltijas jūras piekrastē, ziemeļos no Štetīnes. 15. divīzijas aizstāvēšanās sektorā krievi sāka savu uzbrukumu tanku, artilērijas un granātmetēju atbalstā. Latviešu karavīri pretojās varonīgi, bet tomēr bija spiesti ienaidnieka pārspēka priekšā atkāpties no vienas pretošanās pozīcijas uz otru. Tā 4. martā divīzija bija sasniegusi Dāmenas–Cadkovas līniju ap 20 km dienvidos no Belgardes.

Krieviem šai laikā bija izdevies pārraut vācu fronti un sasniegt Kolbergu pie jūras, kā arī Kāminu pie Oderas grīvas. Kolbergā bija ieslēgtas 1. Rīgas policijas pulka neapbruņotās vienības, kuras pēc divu nedēļu ielenkuma tikai pēdējā brīdī ar kuģi evakuēja un pārveda uz Svinemindi.¹⁵ 15. divīzija bija palikusi tālu ienaidnieka ieņemtajā apgabalā. Tai laikā 15. divīzija bija piedalīta Tetova korpusam, kurā ietilpa arī vācu Pomerānijas divīzija un tā sauktā Minceļa korpusa grupa ar 5. jēgeru, Holšteinas un franču Čarlemaņa divīzijām. Lai izlauztos uz rietumiem, korpusa vadība ierādīja katrai divīzijai savu ceļu, pa kuru atkāpties. Korpusam paredzēja atkal sapulcēties Štetīnes tuvumā, lai tad kopīgiem spēkiem izlauztos no ielenkuma. Gājiens virziens bija gandrīz tieši uz rietumiem. Ziemeļos no 15. divīzijas bija jāvirzās franču Čarlemaņa divīzijai, dienvidos - visām pārējām divīzijām.¹⁶

Atiešanu sāka 5. martā, un gājiens virzījās ļoti gausi pa pavasara atkusnī izmirkušiem sānceļiem. Pie Nemīnas divīzijai nācās gaidīt līdz

14 Janums. – 230. lpp.

15 LKOPKL. – 6. sēj. – 284. lpp.

16 Silgailis. – 224. lpp.

pusnaktij, kamēr ceļu krustoja Pomerānijas divīzijas daļas, kuru kustību pie Šivelbeinas bija traucējusi ienaidnieka darbība. 6. martā gājiena kustību ļoti traucēja lielās bēgļu straumes, tomēr vakarā korpuss sasniedza Ostenheides mežu, kur novietojās atpūtā. 15. divīzijai uzdeva apsargāt meža rietumu malu, bet austrumu malu apsargāja vācu Pomerānijas un franču Čarlemaņa divīzijas.

Naktī nezināmu iemeslu dēļ Pomerānijas un Čarlemaņa divīzijās bija izcēlusies panika. Kad abas divīzijas lielā steigā atkāpās, korpusa komandieris uzskatīja stāvokli par tik bezcerīgu, ka deva pavēli iznīcināt visus smagos ieročus un pajūgus, lai tie netraucētu atkāpšanos. Pavēli nosūtīja arī 15. divīzijas pulkiem, bet to saņēma tikai 34. grenadieru pulks un artilērijas divīzions. Kamēr tie steigā devās prom, 33. grenadieru pulka karavīri pavadīja nakti mežā, otrā dienā vēl savāca daļu no pamestā kara materiāla un tikai 7. marta vakarā pievienojās pārējām divīzijas vienībām. Ostenheidē parādītā pulkveža Januma aukstasinība ievērojami pacēla latviešu karavīru cieņu vācu acīs.¹⁷

9. martā 15. divīzijas vienības sasniedza Baltijas jūras piekrasti pie Horstas un saņēma pavēli segt korpusa atiešanu uz Oderas grīvas tiltiem. Jau 10. marta priekšpusdienā krievi sāka savu uzbrukumu 33. grenadieru pulka pozīcijām pie Cedlinas un Gumstovas. Pārgurušie un izsalkušie karavīri ar lielu varonību noturēja savas pozīcijas visu dienu un tad sāka atiet uz Lensinu. Tur 33. grenadieru pulks saņēma pavēli doties gar jūras piekrasti uz rietumiem un atbrīvot citām vienībām ceļu, ja to būtu pārņēmuši krievi. Pulks 11. marta pēcpusdienā ieņēma priekštilta pozīcijas pie Lihetinas. Gājiena apsardzībā aktīvi darbojās arī 15. divīzijas artilēristi, atvairot krievu uzbrukumus, līdz viņiem sāka pietrūkt munīcijas.

Ap rītausmu 13. martā bēgļu un karaspēka kolonnas bija sasniegušas pēdējo aizklāju pie Lihetinas. Arī krievi ar spēcīgu artilērijas sagatavošanas uguni uzbruka priekštilta pozīcijai. Pirmā atgāja vācu 5. jēgeru divīzija, tad arī 33. grenadieru pulks. Tas vēl pārlaida pāri Difenovas tiltam pēdējās karaspēka un bēgļu kolonnas un tad sekoja pats. Kā pēdējā vienība Pomerānijas kauju laukus pameta 33. grenadieru pulka otrais bataljons.¹⁸

Pomerānijas kaujas bija ilgušas gandrīz divus mēnešus un no latviešu karavīriem bija prasījušas milzīgus upurus. Drosmīgi un pašizliedzīgi viņi bija pārvarējuši visas nemitīgās atvaires, atkāpšanās un ielenkumu kaujas. Latviešu divīzija nebija sabrukusi. Kaujās ar savu aukstasinību, personisko

17 Janums. – 240. lpp.

18 Silgailis. – 226.–231. lpp.

drosmi un izcilām vadības spējām sevišķi bija izcēlies pulkvedis Janums. Latviešu karavīri, kas bija palikuši Dancigā un Rietumprūsijas apmācību laukos, gandrīz visi krita krievu gūstā. Kolbergā ieslēgtos izveda tikai 17. martā, ar kuģiem.

Latviešus atbruņo

13. martā Pomerānijas kaujās pārgurušie karavīri pulcējās Volinas salā un no turienes devās tālāk uz Melentines rajonu pie Svinemindes. Oderas grīvas un Štetines jomas salas bija pilnas ar Pomerānijas bēgļiem, kuri ļoti cieta no krievu uzlidojumiem. Te nebija nekādas apgādes un karavīri bija spiesti badoties. Par pārtiku nebija domāts, jo štābos visi bija rēķinājušies ar to, ka 15. divīzija Pomerānijā ir iznīcināta. Tās parādīšanās rietumos no Oderas bija nepatīkams pārsteigums. Svinemindes jūras spēku komandieris gribēja latviešus iesaistīt savos aizsardzības spēkos vai vismaz piesavināties latviešu transporta līdzekļus. Latvieši tomēr nepieķāpās. 16. martā vācu aizmugures apgādes štābiem izdevās sagādāt trūcīgu pārtikas apgādi.

No Pomerānijas iznākušajām latviešu vienībām tūdaļ pavēlēja nodot visus ieročus vācu frontes vienībām. Divīzijai atstāja tikai sardžu dienestam nepieciešamos. Tāds rīkojums radīja karavīros lielu sarūgtinājumu. Viņi ar lielām pūlēm bija ieročus glabājuši un iznesuši tos no sīvu kauju ugunīm, pievākuši pat citu vienību pamestos ieročus. To atņemšana tagad bija smags apvainojums. Vecākie virsnieki sāka pētīt stāvokli Rietumu frontē, apsverot iespējas vācu pavēlēm neklausīt, ja to nolūks būtu atstāt latviešus uz Štetines jomas salām. Tas tomēr nenotika, un 20. martā atbruņotā divīzija devās pārgājienā uz Neibrandenburgas rajonu, kuru sasniedza 21. martā.¹⁹

Vācu augstākos štābos, latviešiem neuzticoties, bija ierosināts 15. divīziju izformēt, lai karavīrus kā maršbataljonus nodotu vācu vienību papildinājumiem. Pret šādu rīcību noteikti iebilda latviešu leģiona ģenerālinspektors, ģenerālis Bangerskis, kurš savu štābu bija novietojis Gistrovā, dienvidos no Rostokas. Viņa iebildumiem bija tikdaudz panākumu, ka 29. martā divīziju papildināja ar karavīriem no latviešu lauka papildinājumu depo, atjaunojot visus trīs grenadieru pulkus. Ieročus tomēr divīzija nesaņēma. Tai uzdeva veikt aizmugures nocietināšanu tā sauktajā "C" linijā pret Oderas fronti, apmēram 25 km uz dienvidaustrumiem no Neištrelīcas. Karavīri sparīgi ķērās pie darba, jo cerēja, ka šajā pozīcijā paši aizstāvēsies, kamēr pienāks Rietumu sabiedrotie, lai turpinātu karu pret komunistiem. 11. aprīlī amerikāņu karaspēks sasniedza Elbas upi un tur apstājās.

¹⁹ Silgailis. – 233. lpp.

Tai pašā dienā 15. divīzijas komandieris Burks paziņoja sasauktajiem pulku komandieriem, ka vācu ģenerālštābs nolēmis 15 divīziju pārvest uz Kurzemi. Viņš izteica prieku, ka nu latvieši varēšot cīnīties paši uz savas zemes. Iespējams, ka uz šādiem apsvērumiem vācu ģenerālštābu pamudināja no Kurzemes saņemtais 19. divīzijas vērtējums. Tajā bija teikts, ka, lai gan pašreiz divīzija cīnās ar pārsteidzošiem panākumiem, mierīgākā frontes sektorā tā varētu kļūt politiski neuzticama. Nebija šaubu: vācieši labi zināja, ka latviešu karavīri britu un amerikāņu spēkus uzskatīja par saviem draugiem, un baidījās, ka 15. divīzijā varētu izcelties sacelšanās pret vācu vadību. Latviešu pulku komandieri to nojauta un turēja vāciešus aizdomās, ka tie gatavo latviešiem kādas nepatikšanas.²⁰

Pēc šis apspriedes pulkvedis Janums pārējiem pulku komandieriem atklāja, ka netic divīzijas komandiera glaimiem un nepaklausīs pavēlei doties uz Kurzemi. Arī pārējie komandieri piekrita, ka doties uz Kurzemi būtu pašnāvība. Viņi vienojās, ka jāizlūko un jāapsver iespējas patstāvīgi izlauzties uz Rietumu fronti, lai pārietu pie britiem vai amerikāņiem. Šo nodomu viņi paziņoja ģenerālim Bangerskim.

No 13. līdz 15. aprīlim ģenerālis Bangerskis inspicēja 15 divīziju un uzrunāja karavīrus, lai nomierinātu viņu prātus. Viņš uzsvēra, ka nekādā gadījumā latvieši nedrīkst izklīst un mēģināt pāriet uz Rietumiem individuāli. Viņš satikās ar divīzijas komandieri Burku un centās to pārliecināt, ka neapbruņotus karavīrus nedrīkst sūtīt uz Kurzemi. Burks viņam apsolija rūpēties par to, lai latvieši nenonāktu krievu gūstā.²¹

16. aprīlī sākās krievu uzbrukums Oderas frontē, kas drīz vien guva panākumus. Maršala Koņeva vadītie 1. Ukrainas frontes spēki laužās uz priekšu dienvidos no Berlīnes, draudot Berlīnei ar ielenkumu. 19. aprīlī 15. divīzija saņēma pavēli saformēt kaujas grupu triju bataljonu apjomā un nosūtīt to uz Berlīnes fronti. Divīzijas komandieris par kaujas grupas komandieri iecēla pulkvedi Janumu. Šis neparedzētais pavērsiens izjauca latviešu virsnieku plānus, bet nemazināja viņu apņemšanos nedoties krieviem rokās.

Januma kaujas grupa²²

Kad sākās krievu uzbrukums Oderas frontē, vāciešiem vairs nebija lielu cerību savas pozīcijas noturēt, un viņi sāka gatavoties atiešanai uz

20 Turpat. – 234. lpp.

21 MMA. – 4. sēj. – 236. lpp.

22 Janums. – 264. lpp.

tā saukto "C" līniju. Tur Neištrēlicas rajonā, starp ezeriem, šīs līnijas pozīciju izbūvē strādāja arī 15. divīzijas latviešu karavīri. 19. aprīlī nāca pēkšņa pavēle izveidot sevišķu kaujas grupu. Par tās komandieri iecēla pulkvedi Janumu. Kaujas grupā iedalīja Januma paša pulka 1. bataljonu, 32. grenadieru pulka 1. bataljonu un divīzijas izlūku bataljonu. Kaujas grupu ar autotransportu naktī no 19. uz 20. aprīli aizveda uz Hercfeldu, apmēram 15 km austrumos no Berlīnes.

Kad kaujas grupa nonāca Hercfeldā, Janums konstatēja, ka viņam ir tikai divi bataljoni, jo izlūku bataljons, ko komandēja SS-hauptšturmfirers Vallijs, bija noklīdis. Janums uzzināja, ka viņa kaujas grupa padota kādam tanku korpusam Šprēhāgenā. Korpusa vadība Januma kaujas grupu negribēja pieņemt un lika tai pieteikties Berlīnes komandantam. Krievu tanki jau tuvojās Šprēhāgenai. Tā kā vācu tanku korpusa štābs par Januma kaujas grupu vairs nelikās ne zinis, Janums apsvēra, ka ir radusies laba izdevība rīkoties patstāvīgi un atbrīvoties no vācu pavēlniecības. Pieteikšanās Berlīnes komandantam nozīmētu iešanu drošā nāvē vai krievu gūstā. Tādēļ Janums nolēma doties uz rietumiem, apejot Berlīni no dienvidiem.

Lai pasākumu maskētu un iegūtu laiku izlūku bataljona sagaidīšanai, Janums pavēlēja kaujas grupai ieņemt aizstāvēšanās pozīciju pret krieviem, bet kaujā neielasties. 21. aprīlī pie kaujas grupas ieradās izlūku bataljona komandieris Vallijs un ziņoja, ka viņš savu bataljonu nevarot atrast. Pie kaujas grupas bija arī vēl otrs vācietis, apgādes virsnieks, SS-oberšturmfirers Martins. Lai no šiem nevēlamajiem virsniekiem atbrīvotos, Janums abus nosūtīja uz Berlīni: Valliju - ar uzdevumu sameklēt pazudušo bataljonu, bet Martinu - nokārtot ar Berlīnes komandantu kaujas grupas apgādi un uzzināt turpmākos uzdevumus.

Janumieši dodas uz rietumiem²³

Kad Janumam zuda cerība sagaidīt pazudušo izlūku bataljonu, viņš pavēlēja kaujas grupai atrauties no krieviem un atiet dienvidrietumu virzienā, lai sapulcētos Blankenfeldē. Ar dažādiem starpgadījumiem, izvairoties no kaujas ar krieviem un no atklāšanās vāciešiem, abi bataljoni sasniedza Blankenfeldi 21. aprīļa pusnaktī. Lai gan karavīri bija noguruši, ilga atpūta nebija iespējama, jo bija jābīstas, ka krievi varētu nogriezt ceļu. Pēc stundas atpūtas gājiens turpinājās caur Gutergocu uz Zārmundi un Vildenbruhu, ko sasniedza pulksten 9 no rīta. Tā kā krievu tanku smailes apdraudēja gājienu no dienvidiem, kavēties nevarēja arī šeit. Gājienu

23 Janums. – 272.–289. lpp.

turpinot, kaujas grupa 22. aprīli ap pusdienas laiku sasniedza Fihtenvaldi, kur apmetās atpūtai mežā.

23. aprīli no rīta mežā iebrauca krievu tanki un motorizētie kājnieki. Pirmos tankus apsardzībai izliktās rotas sašāva. Uzbrucēju spēkiem pieaugot, kaujas grupa atgāja uz Freientāli, izvairoties no krievu okupētām vietām. Pēc nakts gājiena pāri Plānes upes pļavām 24. aprīļa agrā rītā pārgurušie un izsalkušie karavīri sasniedza Ferlorenvaseru. Te izdevās no vāciešiem nopirkt produktus un sagatavot maltīti.

Pulksten astoņos vakarā kaujas grupa devās atkal ceļā, vairoties no vācu patruļām. Bija sagaidāms, ka vācieši Januma kaujas grupas pazušanu būs uzzinājuši un mēģinās to apturēt. Pie Eihenkvastes Janums nosūtīja virsniekus ar pārtikas pieprasījumu uz tuvumā esošo armijas noliktavu, bet tur pārtikas vietā saņēma pavēli Janumam pieteikties vācu 20. armijas štābā.

Janums šo aicinājumu neņēma vērā un turpināja gājieni, izsūtot uz priekšu izlūkus, lai noskaidrotu, kur ir vācu fronte un kur atrodas amerikāņu vienības. 26. aprīli kaujas grupa sasniedza Lindavu, kur atgriezās izsūtītie izlūki ar vajadzīgām ziņām. Janums tūdaļ nosūtīja delegāciju, lai tā uzņemtu sakarus ar amerikāņiem un nokārtotu pāriešanas noteikumus. Kamēr kaujas grupa gaidīja delegācijas atgriešanos, ieradās vācu žandarmu vads, lai apcietinātu pulkvedi Janumu. Kaujas grupa izvērta aizsardzības vienību kaujas gatavībā, un žandarmi, neko nepanākuši, aizbrauca.

26. aprīļa vakarā atgriezās delegācijas ziņnesis un vēstīja, ka pāriešana ir nokārtota. Tai jānotiek Gīterglikā, ne vēlāk kā 27. aprīli, pulksten vienos naktī. Kaujas grupa nekavējoties devās ceļā un noteiktajā laikā sasniedza Gītergliku. Tur to sagaidīja trīs amerikāņu virsnieki un delegācijas vadītājs.

Pie amerikāņiem 27. aprīli pārgāja 40 virsnieki, 126 instruktori un 658 kareivji. Pulkvedis Vilis Janums bija pirmais, kurš ar savu kaujas grupu Vācijā padevās amerikāņiem. Kaujas grupā trūka vienīgi izlūku bataljona, kas bija nokļuvis Berlīnē un tur gājis bojā.²⁴

Ģenerāļa Bangerska pēdējā pavēle

20. aprīli krievi pārgāja Oderu dienvidos no Štetīnes un uzbruka Prenclavas – Neištrēlicas virzienā, tādā veidā tieši apdraudot 15. divīzijas neapbruņotās vienības pie Neištrēlicas. Tad 28. aprīli divīzija saņēma pavēli pārvietoties uz Malhinas ezera rajonu, kur vācu virsvadība bija paredzējusi divīziju iesaistīt aizstāvēšanās cīņās. Nosacīto rajonu divīzijas atlikušās vienības sasniedza 29. aprīli.

24 P.A.S. Pēdējās dienas Berlīnē. – DVM. – 1955. – Nr. 3 (41).

Tai pašā dienā latviešu leģiona ģenerālinspektors, ģenerālis Bangerskis, izdeva savu pēdējo pavēli latviešu leģionam.

Latviešu Nacionālās komitejas prezidenta

pavēle Nr. 3.

Lībekā, 1945. gada 29. aprīlī.

Latviešu karavīri Vācijā !

Savā laikā jūs tikāt pārvesti šurp, lai te, kā likās, mierīgākos apstākļos no jauna sakārtotos un sagatavotos mūsu zemes un tautas aizstāvēšanai. Mūsu visu mērķis bija un paliek – brīva un neatkarīga Latvijas valsts. Tikai šim mērķim mēs bijām un esam gatavi ziedot visus savus spēkus un savu dzīvību. Kara notikumu straujuma dēļ lielākā daļa no jums vairs nespēja tikt atpakaļ uz Latviju. Mūsu 15. (1. latviešu) divīzijai te nācās iesaistīties cīņās pret to pašu austrumu ienaidnieku, un tā ir pildījusi savu pienākumu arī šeit uz svešas zemes un neapraktāmi grūtos apstākļos ar tādu varonību un izturību, kādu spēja parādīt tikai šī neatkarīgā Latvijā uzaugušā un savu valsti tik dedzīgi mīlošā jaunatne. Daļai no jums turpretim, neapbruņotai un neapgādātai, pilnīgi bezspēcīgai ienaidnieka priekšā, nācās pārvarēt grūtības ar tādu enerģiju, kas tāpat dara godu jūsu izturībai, bet ir sarūgtinājusi jūs kā karavīrus.

Latviešu karavīri Vācijā !

Jūsu lielumielais vairums tagad palicis bez apbruņojuma, un es neredzu arī citādi kādu iespēju, ar ko jūs kā karavīri varētu būt šeit noderīgi Latvijai. Es neredzu nekādu iespēju un nozīmīgumu pārvietot jūs neapbruņotus uz Latviju. Bez tam Rietumu sabiedroto (angļu, amerikāņu un franču) fronte ir jau pienākusi tik tuvu mūsu novietojumam, ka man ir jāgādā par pārpratumu novēršanu ar tiem, kurus mēs esam visā mūsu valsts pastāvēšanas laikā uzskatījuši par saviem draugiem un bez kuru atbalsta mūsu daudz cietušās latviešu tautas labākas nākotnes nodrošināšana nav pat iedomājama. Kā Latvijas Nacionālās komitejas prezidents un kā Latviešu leģiona ģenerālinspektors, tas ir - kā pašreizējais augstākais latviešu tautas politiskais un militārais pārstāvis, es pavēlu jums sekojošo:

1. Mūsu karaspēka daļām, savā vairumā gandrīz pilnīgi neapbruņotām, atraucieties no Austrumu frontes, lai izvairītos no krišanas boļševiku gūstā.
2. Disciplinēti uzsākt gājienu rietumu virzienā, izvairīties no katras darbības, kas varētu radīt pārpratumus par mūsu miermīlīgo nolūku un internēties angļu, amerikāņu vai franču ieņemtajās joslās, vienalga, vai tas būtu panākams lielāku grupu vai sīkāku vienību veidā.

3. Karalietu ģenerālsekretāram (Leģiona štāba priekšniekam) turpināt ārpus karaspēka vienībām esošo pārvalžu likvidāciju.
4. Augšējos punktos minētais pēc būtības attiecas kā uz leģionu, tā arī ārpus leģiona esošām formācijām un karavīriem (armijas, karaflotes un gaisa spēku dienestā).

Latviešu karavīri Vācijā !

Ar šo pavēli es tātad atbrīvoju jūs no jūsu līdzšinējām karavīru saistībām. Jūsu alga lai ir jūsu apziņā, ka jūs esat darijuši savas valsts un tautas labā visu, kas cilvēka prātam un spēkiem iespējams. Šī apziņa lai dod jums ticību un izturību arī turpmākajā liktenī, ko mēs neviens nevaram ne noteikt, ne paredzēt. Kā vienmēr, tā arī šinī brīdī mēs nelūdzam par sevi, bet lūgsim visi kopīgi: Dievs, glāb un svētī Latviju !

Ģenerālis Bangerskis.²⁵

Protams, šī pavēle latviešu leģiona vienības neaizsniedza, bet tajā nebija nekā tāda, ko latviešu karavīri paši jau nebūtu apsvēruši un centušies īstenot dzīvē, cik tas viņiem dotajos apstākļos bija iespējams.

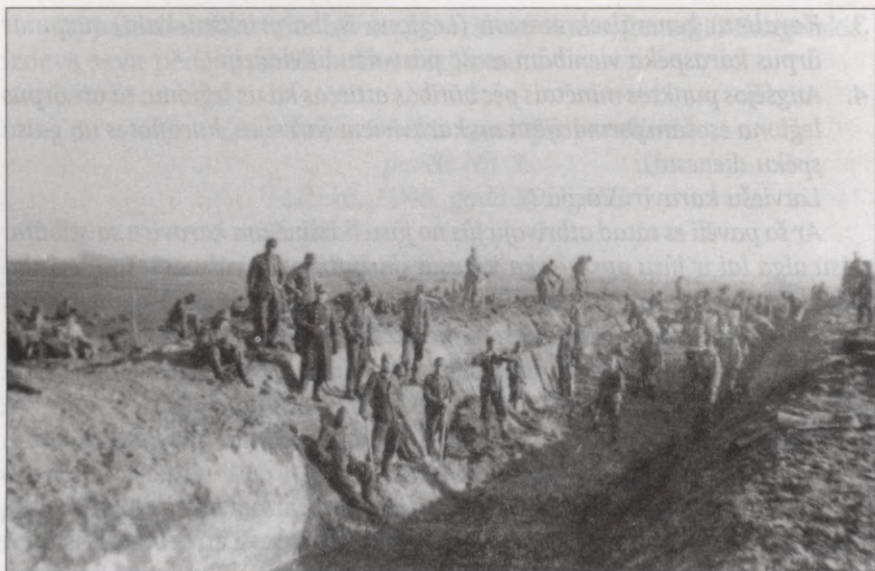
15.divīzijas atlikušās vienības latviešu virsnieku vadībā pie Malhina ezera līnijas neapstājās, bet turpināja gājienu uz rietumiem. 3. tanku korpusa vadība, kura bija atbildīga par šo frontes sektoru, vēl centās latviešu gājienu apturēt, bet latviešu virsnieki izvairījās no korpusa nosacītajām pulcēšanās vietām. Daži virsnieki atklāti pateica divīzijas komandierim, ka viņi ir nolēmuši padoties Rietumu sabiedrotiem. Tādu lēmumu beidzot pieņēma arī divīzijas komandieris pats.²⁶

1945. gada 2. maija agrā rītā latviešu vienību lielākā daļa uzņēma sakarus ar amerikāņu karaspēku netālu no Šverīnas pilsētas. Tur karavīri nolika savus pēdējos ieročus un uzsāka gājienu uz gūstekņu nometnēm. Viņi vēl nenojauta, kādus pazemojumus viņiem gatavo Rietumu demokrātiskās valdības.

Latviešu karavīri līdz kara sākumam bija uzskatījuši Rietumu valdības par Latvijai draudzīgām. Kopš pirmās krievu okupācijas dienas 1940. gadā latviešu karavīri bija gaidījuši uz Rietumu valdību palīdzību savas valsts, savas armijas un savu tiesību atjaunošanai. Tagad, kad sabruka viena no Eiropas nežēlīgākajām diktatūrām – nacistu Vācija, latvieši gaidīja, ka Rietumu demokrātijas tūdaļ vērsīs savus spēkus arī pret otro – komunistisko Padomju Savienību. Latvieši nezināja, ka ASV prezidents Rūzvelts bija

25 MMA. – 4. sēj. – 68. lpp.

26 Ķīlītis Jūlijs. Es karā aiziedams... Autora izdevums, Vācijā, 1956. – 215.–226. lpp.

Būvpulku karavīri, "Tornas grāvrači", pie Tornas rok prettanku grāvi. 1944. gads nonācis Padomju Savienības diktatora Staļina iespaidā. Viņi nezināja, ka Lielbritānija jutās bezspēcīga Padomju Savienības priekšā. Viņi nezināja arī, ka Rietumu tautas ir apnikušas karot un Baltijas valstu dēļ karu turpināt nedomā. Latvieši nesaprata arī to, ka par krievu okupāciju Baltijas valstīs Rietumos ir ļoti maz un pretrunīgu ziņu. Karavīrus sagaidīja smaga vilšanās, jo gūstā viņus uzskatīja par nacistu atbalstītājiem.

Trešā latviešu divīzija

1944. gada oktobrī Rietumprūsijā bija sapulcinātas no Latvijas uz Vāciju pārvestās 15. divīzijas rezerves vienības, kopskaitā ap 10 000 vīru. Sākumā šos 15. divīzijas vadībai pakļautos karavīrus nodarbināja nocietinājumu darbos. Karavīri bija bez apbruņojuma, un viņu ietērps bija nožēlojamā stāvoklī. Šo karavīru lielais skaits ļoti apgrūtināja 15. divīzijas apgādes iespējas. Divīzijas vadība lūdza SS pārvaldi no šiem karavīriem izveidot atsevišķu vienību Latviešu leģiona ģenerālinspektora pārziņā. Sākās runas par trešās latviešu divīzijas izveidošanu.

SS vadība tomēr vilcinājās rezerves vienības pakļaut Latviešu leģiona ģenerālinspektoram tieši un iecēla par rezervju komandieri SS-oberfireru Martinu – ar divīzijas komandiera tiesībām. Novembra beigās Martins saformēja divus grenadieru pulkus Tornā un vienu Pomerānijā, bet, tā kā

Latvieši pie Šverinas pirms pāriešanas pie amerikāņiem. 1945. gada 2. maijs
Vācijai trūka šiem pulkiem vajadzīgā apbruņojuma, tos turpināja saukt par būvpulkkiem – ar iesauku “Tornas grāvrači”.²⁷

Pulkus turpināja nodarbināt aizmugures nocietināšanas darbos. Pulkkiem nebija savu transporta līdzekļu, tādēļ pārtikas sagāde radīja milzīgas grūtības. Karavīru mitekļi bija zem katras kritikas, un medicīniskā palīdzība ļoti slikti noorganizēta.

Tādā stāvoklī 12. janvārī pulkus pārsteidza krievu lieluzbrukums Vislas frontē. Tornā novietotie pulki sāka gājienu uz rietumiem 20. janvārī, lielā salā un sniegpukenī. Vairākās vietās ceļā tos panāca krievu tanki, un neapbruņotie karavīri cieta lielus zaudējumus. Tomēr janvāra beigās pulki sasniedza Hammeršteinas apkārtni. Te 15. divīzijas kaujas vienības no rezerves pulkiem saņēma papildinājumus. No atlikušajiem februāra pirmajā pusē nodalīja 2500 vīrus pārsūtīšanai uz Kurzemi. Šī grupa pulkvežleitnanta Rusmaņa vadībā 31. martā devās uz Svinemindi un 12. aprīlī izbrauca uz Kurzemi, kur tos novietoja apmācību nometnē pie Irves. Tur viņi arī sagaidīja kara beigas.

Atlikušās papildinājumu vienības - divus pulkus - 19. februārī pārvietoja no Hammeršteinas uz Štetīni un iesaistīja nocietinājumu darbos. 3. rezerves pulks līdz krievu uzbrukuma sākumam janvārī bija

27 Lubāns Jānis. No Tornas līdz Hallendorfai. – DVM. – 1986. – Nr. 4. – 1987. – Nr. 1.

Būvpulku atiešana no Tornas. 1945. gada janvāris

nodarbināts nocietinājumu darbos ap 70 km uz austrumiem no Kolbergas. Pulks atgāja uz Kolbergu, un, pateicoties pulkveža Briges enerģiskajai rīcībai, to izdevās izvest no aplenkuma uz Štetīni. Tur pulku nodarbināja apvidus nocietināšanā.

Kad krievi uzsāka savu lielo uzbrukumu Oderas līnijai 16. aprīlī, 1. rezerves pulks bija darbos Volinas salā, 2. un 3. rezerves pulki - darbos rietumos no Štetīnes. Kad krievi strauji tuvojās, 27. aprīlī šiem pulkiem atļāva atiet uz rietumiem. Tad krievi jau apdraudēja attejušās vienības un vairāki bataljoni cieta lielus zaudējumus. Lielākā daļa rezerves karavīru tomēr sasniedza sabiedrotos un padevās gūstā.

Vācijā kara beigās atradās arī vairāki tūkstoši vācu gaisa spēkos iesaistītu skolēnu - gaisa spēku palīgu un pieaugušu izpalīgu. Neraugoties uz visām ģenerāļa Bangerska pūlēm, viņam neizdevās noskaidrot, kur tie atrodas, jo viņi bija izkaisīti mazās grupās pa visu Vāciju. Lielākai daļai no tiem tomēr izdevās nonākt Rietumu sabiedroto rokās un turpmākās gaitās dalīties ar leģiona karavīriem gūstekņu liktenī.²⁸

28 Kažociņš Indulis. Latviešu jaunatne vācu gaisa spēku palīgdienestā. – LKOPKL. – 7.–101. lpp.

Kažociņš Indulis. Latvieši vācu karaspēka izpalīgos. – Latvijas arhīvi. – 1998. – Nr. 1. – 65. lpp.

9. KURZEME VĒL TURAS

Ceturtā Kurzemes lielkauja

Smagajās Ziemsvētku kaujās Kurzemē latviešu 19. divīzija bija cietusi lielus zaudējumus un bija atsviesta uz šķērspozīciju Lestenes un Jāņukroga priekšā. Vēl 1944. gada 31. decembrī krievu vienības mēģināja izlauzties uz Jāņukrogu, uzbrūkot pie Vanagu mājām. Viņu uzbrukums nesekmējās, un ap pusdienas laiku deviņu dienu ilgās Ziemsvētku kaujas beidzās. Pret 19. divīziju vien bija uzbrukušas ap 10 strēlnieku divīziju, ar 130. latviešu strēlnieku korpusu – galveno triecienspēku – pirmajās rindās. Korpusa divīziju sastāvs bija papildināts ar Latgalē, Vidzemē un Zemgalē mobilizētajiem latviešiem. Uzbrukumu atbalstīja daudz artilērijas un krievu lidotāji. Sarkanarmijas aviācija pilnīgi pārvaldīja kaujas lauku.¹

1945. gada sākumā Sarkanarmija atvilka savus spēkus un pārgāja uz aizstāvēšanos. Krievu galvenie spēki bija pārcelti uz Vislas fronti, lai sagatavotos janvāra uzbrukumam Vācijā. Pret Kurzemē palikušajiem vācu spēkiem krievi atstāja maršala Govorova komandēto 2. Baltijas fronti. Viņa 90–100 divīzijām bija uzdots vācu spēkus Kurzemē iznīcināt, lai tie nevarētu iesaistīties Vācijas telpas aizstāvēšanā.

19. divīzijas vadība uzskatīja krievu spēkus par novājinātiem un tādēļ plānoja ar vācu 4. un 12. tanku divīziju atbalstu atkarot Ziemsvētku kaujās zaudētās pozīcijas. Šim nolūkam plānotais uzbrukums no divām pusēm sākās 5. janvārī, bet krievus pilnīgi izsist neizdevās. Sarkanarmija bija paspējusi savas pozīcijas labi nocietināt un pievest artilēriju tuvu galvenajai kaujas līnijai. Kamēr vācu tanku divīzijas izcīnīja kauju ar krievu artilēristiem, latviešiem izdevās sasniegt Ģībeļas un Vidiņus. Nepārtrauktos abpusējos prettrieciēnos Ģībeļas gāja no rokas rokā trīs dienas, līdz 9. janvārī, kaujas beidzot, palika latviešu rokās.² Kad janvāra vidū sākās lielais Sarkanarmijas uzbrukums Vislas frontē, vācu ģenerālštābs pārcēla no Kurzemes uz Vāciju piecas divīzijas. Starp tām bija arī 4. tanku divīzija, kura līdz šim piederēja pie Kurzemes kustīgās rezerves. Kurzemes frontē palika vairs tikai divdesmit septiņas ļoti novājinātas kājnieku divīzijas.

1 Pētersons. Otrās Ziemassvētku kaujas. – Militārais Apskats. – 1995. – Nr. 2. – 63. lpp.

2 Turpat. – 59. lpp.

Dažā nebija vairāk kā tikai pāris simtu vīru. Divīziju aizstāvēšanās iecirkņus nācās paplašināt. 19. divīzijai bija jāizvēršas no Lestenes līdz Zebru ezeram, un tās galvenās kaujas līnijas garums sasniedza ap trīsdesmit piecus kilometrus.

23. janvārī Sarkanarmija sāka triecienu no Škodas un Priekules Liepājas virzienā. Krievi te uzbruka ar 11 divīzijām stiprā tanku un aviācijas atbalstā. Tai pašā laikā uzbrukumi ar vairākām divīzijām risinājās Saldus un Dobeles rajonos. Lai gan krieviem izdevās vairākas reizes pārraut vācu aizstāvēšanās līniju, viņus arvien atsvieda atpakaļ. Sīvās un nežēlīgās kaujas beidzās 4. februārī, iezīmējot ar to ceturtais Kurzemes lielkaujas noslēgumu. Krievi bija zaudējuši ap 40 000 vīru, 541 tanku un 178 lidmašīnas, bet bija atspieduši vāciešus līdz Vārtājas upei. Krievu uzbrukumus apturēja uznākušais atkusnis: šķidrajā sniegā un dubļos iestīga krievu tanki.

Uzmanības piesaistišanai krievu pulks tanku un aviācijas atbalstā uzbruka arī 19. divīzijas aizstāvēšanās sektorā. Latviešu karavīri iebrukumus ar prettriecieniem atkal likvidēja. Janvāra beigās izformēja majora Stīpnieka komandēto 106. grenadieru pulku, jo tas līdzšinējās kaujās bija ļoti sarucis. Atlikušos latviešus iedalīja 19. divīzijas pulkos šo pulku zaudējumu atvietošanai.

Piektā Kurzemes lielkauja

12. februārī krievi sāka jaunu uzbrukumu Džūkstes–Irlavas virzienā, lai izlauztos caur Kandavu uz Ventspili. Pēc ļoti stipras artilērijas sagatavošanas uguns 1. triecienarmijas kājnieki tanku atbalstā uzbruka 19. divīzijas un vācu kājniekotās gaisa spēku divīzijas pozīcijām pie Lestenes un Džūkstes. Neraugoties uz lielo uzbrucēju pārspēku, aizstāvji pirmo krievu uzbrukumu atsita. Krievi uzbrukumu tūlīt atkārtoja un šoreiz guva panākumus gaisa spēku divīzijas iecirknī. Viņiem izdevās izsviest vāciešus no Džūkstes un izvīrīties līdz Lestenei, apdraudot 19. divīzijas kreiso flangu. Lielā steigā uz turieni pārsvieda divīzijas izlūku bataljonu, kas ieņēma šķērspozīciju Vidīņu–Vamžu līnijā.

Aizstāvēšanās bija tikko noorganizēta, kad 18. februārī krievi savu uzbrukumu vērsa pret latviešu divīzijas pozīcijām. Pēc četrstundu ilgas artilērijas sagatavošanas uguns viņi tanku atbalstā uzbruka 19. divīzijas kreisajam spārnam, kur aizstāvējās 42. grenadieru pulks un divīzijas izlūku bataljons. Pirmajā triecienā krievi ieņēma Vamžus un Lesteni. Pārējā latviešu divīzijas frontē uzbrukumus izdevās atvairīt ar neatlaidīgiem prettriecieniem.

Nākošās dienās krievi centās paplašināt un padziļināt savu iebrukumu starp Džūksti un Lesteni. Lai apturētu viņu laušanos uz Irlavu, 18. februārī no divīzijas labā spārna atvilka 43. grenadieru pulku un pārvietoja uz Lestenes rajonu. Pulks no gājiena devās tieši kaujā un straujā triecienā izsita krievus no Lestenes. Izcēlās sīva kauja, kurā krievi artilērijas un tanku atbalstā centās Lesteni atkarot. Latviešu grenadieru cieta lielus zaudējumus un patērēja tādu municijas daudzumu, ka šķita: pulks Lesteni nenoturēs. Kauja aprīma ar tumsas iestāšanos, un aizstāvji sāka gatavoties sagaidāmajam uzbrukumam rīta gaismā. Krievi tomēr Irlavas virzienā uzbrukumus vairs neturpināja un naktī atvilka savas vienības, lai mēģinātu frontes pārrāvumu citā vietā. Līdz 16. martam latviešu divīzija savas pozīcijas no Lestenes līdz Zebru ezeram noturēja.

19. februārī krievi ar 11 divīzijām uzbruka ziemeļos no Džūkstes. Visus uzbrukumus tur izdevās atsist, un Slampes apkārtnē kādā ielenkumā vācieši iznīcināja krievu kaujas grupu četrus divīziju stiprumā.

20. februārī krievu 6. gvardu un 51. triecienarmija uzbruka 20 km platā joslā abpus Priekulei ar 21 strēlnieku divīziju un 16 tanku vienībām. Uzbrukumam atbalstīja spēcīga artilērija un aviācija. Krieviem izdevās nedaudz atspiest vāciešus un 22. februārī ieņemt Priekuli. Tālākus panākumus viņi vairs neguva un 6. martā šeit savus uzbrukumus pārtrauca.

5. martā krievi savu uzbrukumus smagumu pārnesa uz frontes iecirkni austrumos no Saldus, kur viņiem izdevās sasniegt Dobeles–Saldus dzelzceļa līniju. Te 42. armijas sastāvā uzbrukumā piedalījās arī 130. latviešu un 8. igauņu strēlnieku korpuss. 7. martā šo uzbrukumus paplašināja ar triecienu Zvārdes virzienā. 10. martā krieviem izdevās sasniegt Cieceres ezera austrumu malu, tomēr frontes pārrāvumu arī šeit panākt neizdevās.

Visu laiku bija pieturējies sals, kas atvieglāja apgādi un tanku kustību, bet marta sākumā sals sāka atlaisties. Pret marta vidu iestājās atkusnis, kas visus ceļus un laukus pārvērta dubļu jūrā. Krievi bija spiesti savus uzbrukumus pārtraukt. Līdz ar to beidzās piektā Kurzemes lielkauja, kas bija ilgusi veselu mēnesi – no 12. februāra līdz 14. martam. Šīs lielkaujas laikā krievi bija zaudējuši ap 70 000 karavīru, 608 tankus, 436 lielgabalus un 178 lidmašīnas. Aizstāvju fronti pārraut viņiem nebija izdevies. Lai varētu uzbrukumus turpināt, Sarkanarmijai bija jāpārkārto apgāde, piemērojot to izšķīdušo ceļu stāvoklim. Viņu rīcībā bija amerikāņu piegādātie spēcīgie kāpurķēžu vilcēji. Kurzemes aizstāvjiem bija jāiztiek ar zemnieku ratiem un zirgiem, kas bieži vien līdz vēderam peldēja dubļos.

Ar Sāmsalas ieņemšanu 1944. gada novembrī krievi sāka parādīt lielāku aktivitāti Baltijas jūrā, tomēr vācu transportus uz Liepāju un

Ventspili viņiem neizdevās apturēt. Decembra beigās Baltijas jūrā vēl kursēja 14 vācu zemūdenes, bet jau janvārī tās sāka atsaukt uz viņu bāzēm, lai iebūvētu zemūdens elpošanas ierīces. Februāra sākumā kursēja vairs tikai 5 zemūdenes, marta vidū atsaucā arī tās. Tomēr Liepājas un Ventspils ostās ik dienas mainījās 3–4 kuģi, kas atveda ieročus, municiju, pārtiku un nelielu skaitu karavīru, kuri pēc atvaseļošanās Vācijā atgriezās pie savām vienībām Kurzemē. Kurzemē visvairāk trūka degvielas motoriem un aviācijai. Jau decembrī Kurzemē vairs nebija neviena vācu bumbveža. Krievu uzlidojumu atvairīšanai un frontes cīnītāju atbalstam darbojās tikai trīs iznīcinātāju eskadriļas – viena pie Tukuma, divas Liepājas tuvumā. Kaujās šo eskadriļu lidmašīnu skaits dramatiski samazinājās, līdz beidzot lidotāji vairs nevarēja sniegt frontes cīnītājiem nekādu palīdzību.

Sestā Kurzemes lielkauja

17. martā sākās jauns krievu uzbrukums. 10. gvardu armija ar 12 divīzijām tanku atbalstā uzbruka vācu pozīcijām ap 10 km dienvidrietumos no Saldus. Tai pašā laikā 42. armija ar 7 divīzijām, kuru vidū bija arī abas latviešu strēlnieku divīzijas, uzbruka plašā frontē starp Cieceres un Zebru ezeriem. 10. gvardu armijas uzbrukumu izdevās apturēt Gāgu purvā pie Bukupes, pie tam daļu krievu spēku ielenkumā iznīcināja. 42. armijas spēki Pilsblīdenes rajonā izlauzās līdz Dobeles - Saldus dzelzceļam.

Uzbrukuma sākumā latviešu 43. grenadieru pulka vienības majora Reinholda vadībā bija gājienā uz jaunu aizstāvēšanās iecirkni – rietumos no Zebru ezera. Te tās saņēma pavēli ierasties Upes muižā un no turienes ar autotransportu 17. marta naktī pārvietoties uz Pilsblīdenes rajonu, kur krievi draudēja pārraut fronti. Izbraukto ceļu dēļ transporta kustība bija ļoti apgrūtināta, un latviešiem paredzētais aizstāvēšanās rajons jau bija krievu rokās. Pirmās pulka vienības virsleitnanta Ancāna vadībā tieši no transporta devās triecienā un izsita krievus no ieņemtā apvidus pie Kuiļiem – ziemeļos no Blīdenes ezera un dzelzceļa.

18. marta rītā visam pulkam izdevās izveidot aizstāvēšanās līniju Krupji–Kuiļi–Pilsblīdene. Te pulks noturējās pret krievu tanku uzbrukumu līdz 19. martam, kad nesazinoties atgāja vācu vienības, kas darbojās no latviešu pulka pa kreisi. Krievi sāka apdraudēt pulka kreiso flangu, un pulks bija spiests pakāpeniski pamest Pilsblīdeni un Blīdenes staciju. Krievu lielā artilērijas pārsvara dēļ pulks cieta ievērojamus zaudējumus.

20. martā krievi pārrāva vācu fronti Kaulaču rajonā, un uz turieni pārsveda 19. divīzijas 42. grenadieru pulku, kas krievu pārrāvuma

mēģinājumu likvidēja. Pulkveža Galdiņa vadībā divu dienu kaujās pulks atvairīja pavisam 35 krievu uzbrukumus un iznīcināja tuvčīnā 5 tankus. Pārrāvuma laikā krievi bija ielauzušies starp 42. un 43. pulka aizstāvamajiem iecirkņiem. 43. pulks bija spiests atcelt savu aizstāvēšanās līniju gandrīz līdz Remtes ezeram. Ar sevišķu varonību izcēlās kaprālis Riekstiņš un 19. izlūku bataljons majora Laumaņa vadībā.

21. martā krievi sāka uzbrukumu no Jāņukroga–Brūnumuižas rajona gar dzelzceļu Saldus virzienā un bīstami apdraudēja Saldus. Rezervju trūkuma dēļ vācu frontes virspavēlnieks nolēma aizstāvēšanos no līnijas Zebru ezers–Annenieki–Brūnumuiža–Jāņukrogs – atvilkēt. Šo līniju vēl arvien turēja latviešu 19. divīzijas vienības. Atiešana uz steigā pussagatavotām pakāpeniskām pozīcijām zem nepārtraukta un intensīva krievu spiediena prasīja no divīzijas lielus upurus. Sevišķi nikni krievi uzbruka Bikstu un Jaunpils virzienā. Neraugoties uz sīkstot latviešu grenadieru pretošanos, krievi tanku triecienā ieņēma Bikstu staciju. Atkāpšanās kauju smagumu šeit gūlās galvenokārt uz 44. grenadieru pulku, kuru komandēja majors Praudiņš.

24. martā krievi ievadīja jaunu uzbrukumu Liepājas virzienā, abpus Vārtājas upei. Vācieši šos uzbrukumus atvairīja ar trauksmes vienību palīdzību, kas ieradās no Liepājas. To vidū bija arī latviešu gaisa spēku palīgu vienība. Gaisa spēku palīgs Alfrēds U. tuvčīnā iznīcināja krievu tanku.³ Pēc pāris dienām krievi uzbrukumus šai sektorā pārtrauca. Krievu vadība bija apņēmusies salauzt Kurzemes frontes mugurkaulu pie Saldus, kur tiem jau bija izdevies izkustināt fronti no labi iekārtotām Blīdenes – Zebru ezera–Džūkstes pozīcijām. Lai atvieglotu stāvokli, Kurzemes grupas virspavēlniecība bija nolēmusi atvilkēt šo frontes iecirkni uz Viesātes upes līniju, kur jau bija sagatavotas jaunas aizstāvēšanās pozīcijas. Pie Viesātes krievu uzbrukuma spars saplaka, un 4. aprīlī viņi kauju pārtrauca.

Pēc 19 dienu ilgām kaujām bija beigusies sestā Kurzemes lielkauja. Krievi šajā kaujā bija zaudējuši ap 74 000 kritušo un ievainoto, 533 gūstekņus, 263 tankus, 185 lielgabalus, 29 granātmetējus, 249 ložmetējus un 27 lidmašīnas. Viņi bija ieņēmuši Blīdeni, Bikstus, Jaunpili, Džūksti un Slampi. Pēc 4. aprīļa frontē iestājās klusuma periods. Atmetuši cerības uz vieglu Kurzemē ieslēgto vācu spēku iznīcināšanu, krievi pārsvieda lielu daļu no saviem spēkiem uz Vāciju, kur gatavoja uzbrukumu Oderas līnijai, lai ieņemtu Berlīni. Kurzemē palikušās vienības rūpīgi gatavojās septītai lielkaijai.

3 Freivalds. – 1. d. – 157. lpp.

Pagaidu valdība Kurzemē

Visā Kurzemes cietokšņa pastāvēšanas laikā ļoti grūts stāvoklis bija Kurzemes iedzīvotājiem, it sevišķi bēgļiem no krievu okupētajiem Latvijas apgabaliem. Kuģu trūkuma dēļ bēgļus nevarēja izsūtīt tālāk uz Vāciju. Ļoti daudzi nemaz negribēja Latviju atstāt, jo cerēja, ka nedabīgais stāvoklis nokārtosies, krievus izdzīs un viņi varēs atkal atgriezties mājās. Nevieni nespēja un negribēja iedomāties, ka Rietumu demokrātijas varētu atstāt Baltijas valstis krievu varā.⁴

1944. gada augustā Hitlera pārstāvis Baltijas valstīs – Henrihs Loze, bija no sava amata atlūdzies, un Hitlers viņa vietā iecēla līdzšinējo Ukrainas komi-sāru Kohu (*Koch*). Kohs turējās pie atziņas, ka vācieši ir kungu tauta un vi-sas pārējās tautas ir mazvērtīgi, izmantojami vergi. Viņa vadītā atlikusī vācu civilpārvalde Kurzemē darīja visu, lai līdz pēdējam izmantotu zemi un iedzi-votājus. Vācu ierēdņu nemākulība un brutalitāte sagādāja civiliedzīvotājiem ciešanas un karaspēkam zaudējumus. Arī Latvijas pašpārvaldes ģenerāldirek-tori septembrī bija no amatiem atcelti un ar pavēli nogādāti Vācijā.⁵

Kurzemes lauksaimnieki smagi cieta no vācu aizmugures iestāžu izdarītajām rekvizīcijām un no uzliktajām darba klaušām. Nocietinājumu rakšanas darbos bija jāstrādā pat pusaudžiem un sievietēm, citādi viņi nedabūja pārtikas kartītes. Uz kartītēm saņemtā pārtikas deva bija nepietiekoša un veicināja spekulāciju un melntirdzniecību. Atklāti zēla kukuļošana ar speķi, sviestu, tabaku un pašdarinātu degvīnu.

Mežos klīda dažādu tautību dezertieri un izbēgušie karagūstekņi – krievi. Šos ļaudis centās izmantot pāri fronteī iesūtītie un ar izpletņiem nomestie komunistu aģenti, lai no tiem veidotu sev labvēlīgas partizānu vienības. Mežā jau aktīvi darbojās komunistu vadītā partizānu organizācija “Sarkanā bulta”, kas ieguva uzturu, terorizējot vietējos iedzīvotājus. Tai līdzās pastāvēja vairākas latviešu mežabrāļu un partizānu grupas. Viena no tām bija Latviešu Nacionālo partizānu organizācija (LNPO), kuru līdzīgi kureliešiem 1944. gadā radīja latviešu studenti ar vācu frontes pretizlūko-šanas nodaļas atbalstu. 1944. gada novembrī LNPO uzraudzību pārņēma SS augstākās pārvaldes izveidotā “medību apvienība” (*SS-Jagdverband Ost*), ko latviski dēvēja par “Mežakaķiem”.⁶ Visu šo grupu uzturēšana bija

4 Strautmanis Arturs. – Tā vien likās. – DVM. – 1961. – Nr. 2.

5 MMA. – 3. sēj. – 350. lpp. Bangerska iesniegums Himleram, 1.2.45. Freivalds. – 1. d. – 86. lpp.

6 Launags Freds. Atmiņas un piezīmes sarakstē ar I. Kažociņu no 6. augusta līdz 20. oktobrim 1985. gadā. IKA.

smags slogs latviešu zemniekiem, kurus jau tā ar nodevu prasībām spaidīja vācu okupācijas iestādes.

Vācu žandarmi kopā ar "Mežakaķiem" vajāja "Sarkanās bultas" un citus partizānus un, apstākļus nepārziņot, bieži vien varmācīgi izrēķinājās ar latviešu lauku iedzīvotājiem. Komunistisko partizānu apkaršanas iestādes pašas kļuva par apspiedējiem un varmākām. Par to sūdzējās ģenerālis Bangerskis Himleram rakstītajā iesniegumā.⁷

Kad latviešu iestādes uz savu ierosmi centās ieviest kārtību, gauleiters Kohs aizliedza šīm iestādēm darboties. Viņa aizliegumam par spīti latvieši tomēr vadīja pagastu un apriņķu iestāžu darbību. Vācu iestāžu sajukumā un vācu savstarpējās nesaskaņās latvieši paši kārtoja satiksmes, veselības, skolu un kultūras lietas. Darbojās Tautas palīdzības un Karavīru palīdzības organizācijas, kas veica ļoti nozīmīgu darbu un stiprināja latviešu pašapziņu.⁸

Kurzemes cietokšņa izveidošanas laikā ģenerālis Bangerskis vēlreiz griezās pie SS pārvaldes šefa, SS-obergruppenfirera Bergera ar prasību dot karavīriem konkrētu cīņas mērķi – Latvijas valsts tiesību atjaunošanu.⁹ Bergers par šo jautājumu runāja ar Himleru. No šīs sarunas izrietēja ierosinājums dibināt Latvijas Nacionālo komiteju, kurai būtu Latvijas pagaidu valdības tiesības. Latvieši Vācijā pret šo nodomu attiecās ar lielu nopietnību, un 1945. gada 20. februārī, Potsdamā, svinīgā sēdē sanāca Latvijas Nacionālās padomes 50 pārstāvji. Viņi izveidoja Latvijas Nacionālo komiteju un ievēlēja ģenerāli Bangerski par šīs komitejas prezidentu.¹⁰ Diemžēl vāciešiem tas bija tikai propagandas triks, un viņi ar jauno komiteju izvairījās sadarboties.

10. martā, kad ģenerālis Bangerskis ieradās Kurzemē, Himlera pilnvarotais SS-grupenfirers Bērends (*Behrend*), kurš bija Koha vietā iecelts par Kurzemes pārvaldnieku, Bangerskim paziņoja, ka neuzskata Latvijas Nacionālo komiteju par valdību.¹¹ Arī Kurzemes latviešu aprindās šī komiteja nebaudīja uzticību, lai gan pamazām pārņēma līdzšinējās latviešu pašpārvaldes pārziņātās iestādes. 11. aprīlī sākās Sarkanarmijas uzbrukums

Kažociņš Indulis. Latviešu nacionālo partizānu pēckara karš. – Archīvs XXVII, Melburnā, 1987.

7 MMA. – 3. sēj. – 351. lpp. Bangerska iesniegums Himleram, 1.2.45.

8 Ozoliņš, pulkvedis-leitnants. Stāvokļa ziņojums par 1945. gada februāra mēnesi. – LKOPKL. – 5. sēj. DVCV Vesterosā, 1977. – 182. lpp.

9 MMA. – 325.–334. lpp. Iesnieguma teksts.

10 Turpat. – 344.–361. lpp. Viktora Baltkāja atzīrojums laikrakstā "Tēvija". LKOPKL. – 5. sēj. – 214.–218. lpp.

11 Turpat. – 400. lpp.

Oderas frontē, un visiem nopietniem vērotājiem bija skaidrs, ka Vācija drīzumā tiks sakauta.

Izmisuma pilnajā situācijā klīda visneiespējamākās baumas par Rietumu sabiedroto sagaidāmo vēšanos pret Padomju Savienību. Kad Kurzemi sasniedza ziņa par Hitlera pašnāvību 30. aprīlī, radās cerība, ka tagad vācieši savu nostāju mainīs.¹² Kurzemē palikušie latviešu darbinieki centās paši rast kādu iespēju Latvijas pasargāšanai no komunistu varas. Viņi uzskatīja, ka drīzumā varētu sākties pamiera sarunas, un sprieda, ka arī latviešiem tajās jāpiedalās. Bija jāizveido Latvijas pagaidu valdība. 2. maijā dažādu latviešu politisko grupējumu pārstāvji apspriedās un nolēma patstāvīgi nodibināt Kurzemē Latviešu tautas padomi. Otrā dienā viņi apspriedās ar Latvijas Nacionālās komitejas darbiniekiem un vienojās Latvijas Nacionālo komiteju likvidēt. Tās vietā viņi gribēja izveidot Latvijas pagaidu valdību, kuru sastādīt uzdeva pulkvedim Robertam Osim. 4. maijā jaunsastādītajā pagaidu valdība noturēja savu pirmo sēdi, kurā nolēma sasaukt Tautas padomes sēdi Kuldīgā, 8. maijā.¹³ Tautas padomei būtu jāizstrādā politisks memorands par Latvijas valsts tiesību atjaunošanu, ko nosūtītu Rietumu sabiedroto valdībām.

5. maijā pulkvedis Osis ar vēl vienu pagaidu valdības pārstāvi ieradās Kurzemes armiju grupas virspavēlnieka štābā, lai paziņotu viņam latviešu lēmumu. Virspavēlnieks, ģenerālpulkvedis Hilperts, bija apjucis. Viņš nupat bija saņēmis ziņu, ka Vācija ir kapitulējusi Rietumu sabiedrotiem, bet paliek karastāvoklī pret Padomju Savienību. Hilperta pirmā reakcija bija dusmas un sašutums, jo viņš baidījās, ka latviešu rīcība varētu apdraudēt fronti un tās aizmuguri. Latviešu nolūks bija frontes stiprināšana, bet Hilperts zināja, cik šādam pasākumam bija vājas izredzes. Viņš paskaidroja, ka viņam neesot pilnvaru izšķirt politiskus jautājumus.

SS-brigādefirers Millers (*Mueller*), kurš bija Bērenda vietā vācu un latviešu civilpārvaldes vadītājs, bija daudz pretimnākošāks. Laikam cerēdams tā atbrīvoties no atbildības, viņš izteica domu, ka Himlers pret Latvijas pagaidu valdības nodibināšanu iebildumus necelšot, un piedāvāja Latvijas pagaidu valdībai nodot visus vācu bruņotos spēkus Kurzemē. Apbruņojuma pietikšot ilgākam laikam. Pulkvedis Osis šo piedāvājumu uzņēma nopietni. Varbūt viņam bija zināmas baumas par VI SS korpusa komandiera, SS-obergruppenfirera Krīgera, nodomu radīt Kurzemē vācu brīvkorpusu – kā tas bija noticis 1919. gadā.

12 Bullock. – 799. lpp.

13 Kociņš Rūdolfs. Pagaidu valdība. – LKOPKL. – 5. sēj. – 207. lpp.

Tās pašas dienas vakarā pagaidu valdība nolēma:

1. pieņemt vācu priekšlikumu par vācu karaspēka pakļaušanu Latvijas pagaidu valdībai;
2. paziņot atklātībai pagaidu valdības nodibināšanos;
3. paziņot, ka pagaidu valdība pārņem savā rīcībā latviešu karavīrus, lai kur arī viņi neatrastos;
4. paziņot, ka latviešu līdzdalība okupācijas varu iestādēs no 17. jūnija, 1940. līdz 5. maijam, 1945. ne katru reizi ir uzskatāma par nodevību pret tautu.

Pēdējais lēmums bija pieņemts, lai pasargātu latviešus no denunciacijām un pašapkarotāņiem.

1945. gada 6. maijā Liepājas radiofons esot paziņojis par Latvijas pagaidu valdības nodibināšanos. Cits avots skaidro, ka radiofonam paziņošanas nodoms gan esot bijis, bet tas neesot izpildīts, un tāda paziņošana neesot notikusi.¹⁴ Lai kā tas arī būtu bijis, latviešu politiskie darbinieki bija darījuši labāko, kas bija viņu spēkos attiecīgajā situācijā. Pat labāka informācija par Rietumu lielvalstu valdību lēmumiem nebūtu viņu rīcību iespaidojusi citā virzienā. 8. maijā Kurzemē saņēma paziņojumu par nacistu Vācijas beznoteikumu kapitulāciju, un Tautas padomes paredzētā sēde Kuldīgā vairs nevarēja notikt.

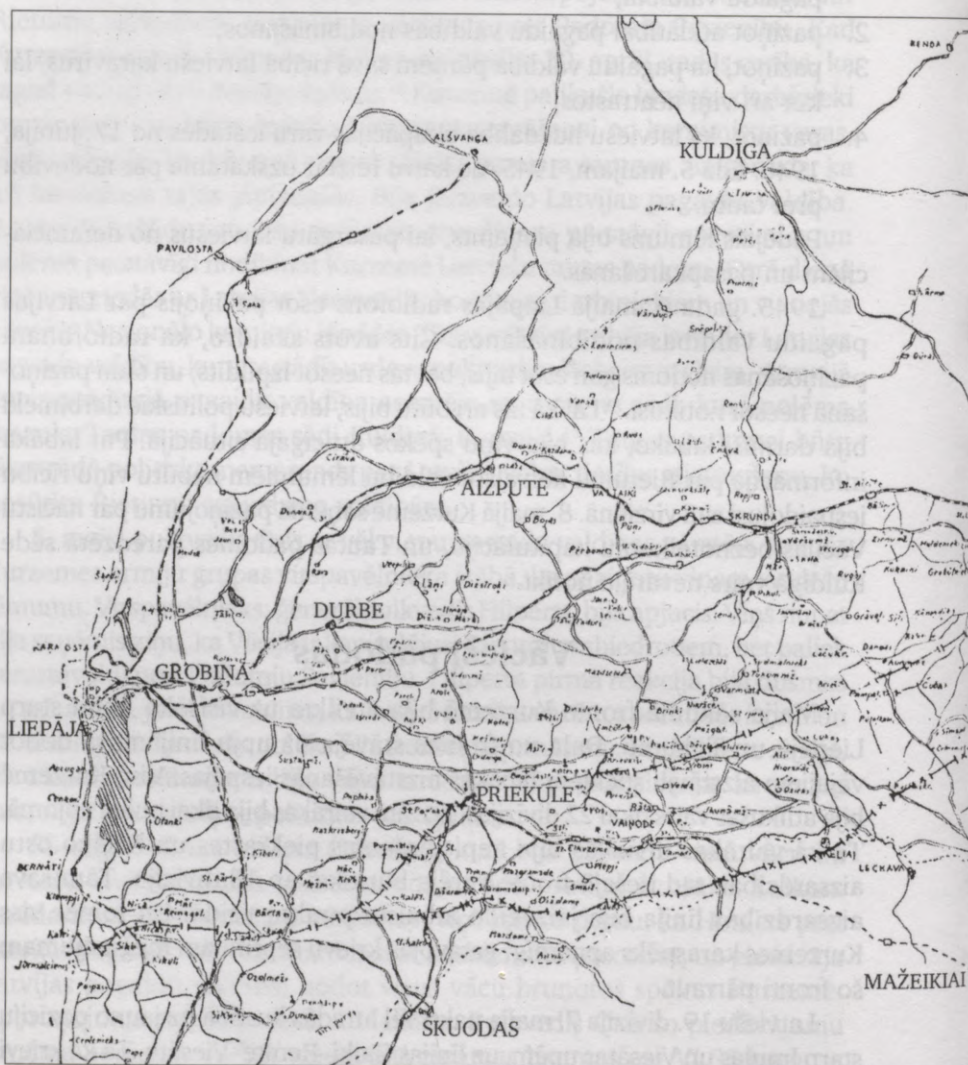
Vācieši padodas

Maija sākumā fronte Kurzemē bija atvilkta uz visisāko līniju starp Liepāju un Tukumumu. Daļa no frontes stāvēja uz upju līnijām, tā dodot vājajiem aizstāvju spēkiem labākas aizstāvēšanās iespējas. Visā Kurzemē bija atlikušas vairs tikai 22 divīzijas, no tām vairākas bija tikai pulka apjomā. Tā kā vairākas divīzijas bija nepieciešamas piekrastes un lielāko ostu aizsardzībai, tad tiešajā frontē varēja būt tikai ap 18 divīziju. Tām sava aizsardzības līnija bija jāizveido atbalsta punktu veidā. Un tomēr viss Kurzemes karaspēks apņēmīgi gatavojās krievu septītajam mēģinājumam šo fronti pārraut.

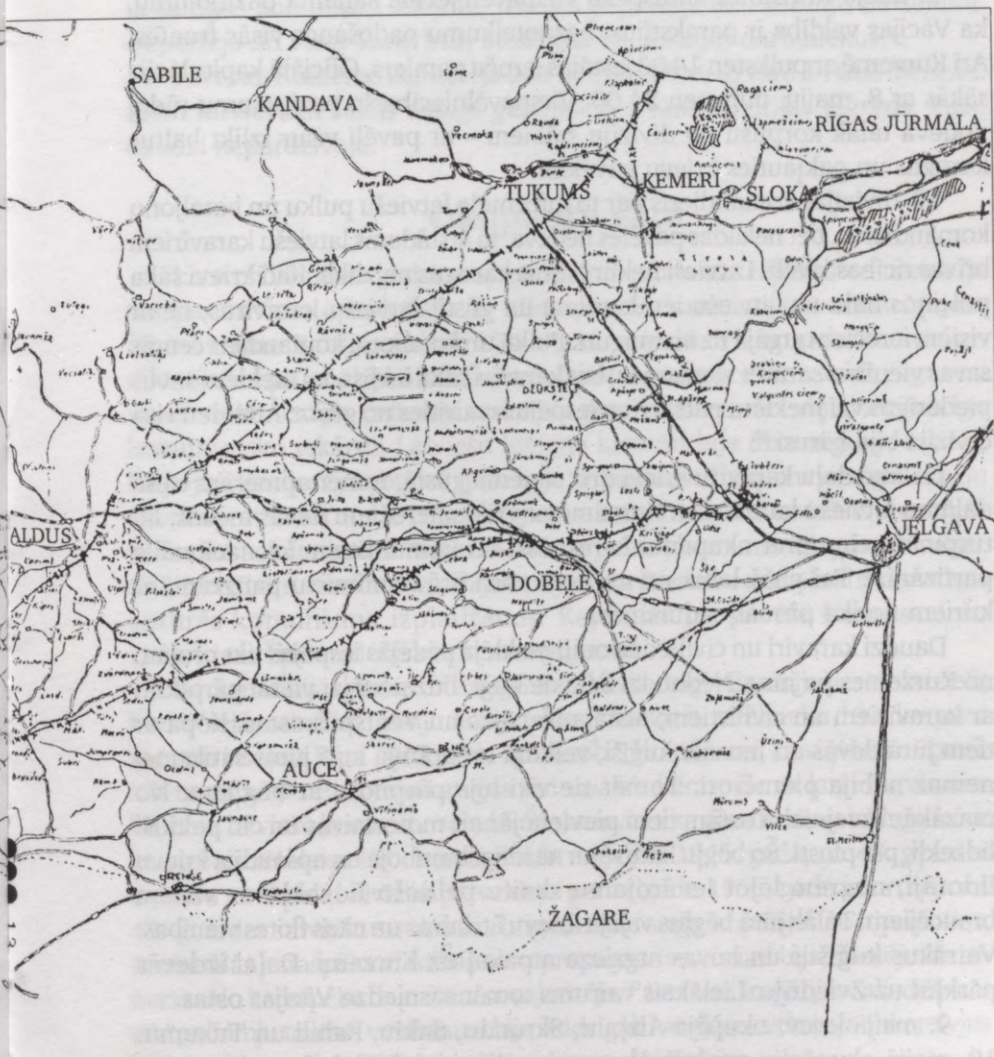
Latviešu 19. divīzija 7. maija naktī vēl atradās kustībā uz jauno pozīciju starp Imulas un Viesātas upēm, uz līnijas Gaiķi–Remte–Viesāte. Tā kā krievi sekoja uz pēdām, tad sedzošajai vienībai, divīzijas izlūku bataljonam, tie

14 Freivalds. – 2.–156. lpp.

Uijerts L(eonīds). Kurzemes sapnis un brīvības saules riets. – DVM. – 1981. – Nr. 2. Uijerts raksta, ka bijis gan nodoms Latvijas pagaidu valdību izsludināt, bet izsludināšana nav notikusi. – Sk. 12. lpp.

Kurzemes cietoksnis
Apakšējā, ar x pārtrauktā frontes līnija

Vācijas kapitulācijas dienā
rāda stāvokli 15.10.1944., bet augšējā – 08.05.1945.

bija jāatvairā ar kauju. Krievu lidotāji 8.maijā nežēlīgi bombardēja Liepājas ostu un pilsētu un ar ieročiem apšaudīja pilsētas iedzīvotājus uz ielām.

8. maijā Kurzemes karaspēka virspavēlniecība saņēma paziņojumu, ka Vācijas valdība ir parakstījusi beznoteikumu padošanos visās frontēs. Arī Kurzemē ar pulksten 14 00 iestājās ieroču pamiers. Oficiālā kapitulācija sākās ar 8. maiju, pulksten 24 00. Virspavēlniecība šo paziņojumu tūdaļ nodeva tālāk korpusu un divīziju štābiem – ar pavēli visur izlikt baltus karogus un pakļauties krievu pavēlēm.

19. divīzijas komandieris par to informēja latviešu pulku un bataljonu komandierus, bet nekādas pavēles nedeва, tā atstādams latviešu karavīriem brīvas rīcības izvēli. Latvieši nekur baltus karogus neizlika. Kad krievi sāka pulciņos nākt uz latviešu ierakumiem un gūstīt latviešu karavīrus, tie ar visiem ieročiem atgāja uz aizmuguri. Pulku un bataljonu komandieri centās savas vienības saturēt vienkopus, bet karavīri sāka izklist, lai meklētu savus piederīgos vai meklētu patstāvīgu iespēju izvairīties no gūsta. Ātri vien visa divīzija bija izirusi.¹⁵

Lielāko daļu karavīru krievi drīz saņēma gūstā, tomēr apmēram trešā daļa no latviešu karavīriem Kurzemē ar visiem ieročiem devās mežos, lai turpinātu cīņu pret okupantu karaspēku un komunistiem kā nacionālie partizāni.¹⁶ Tai pašā laikā no mežiem nāca arī komunistu partizāni, ar kuriem notika pirmās sadursmes.

Daudzi karavīri un civiliedzīvotāji meklēja pēdējās iespējas tikt projām no Kurzemes pa jūru. Nedaudzi lielākie kuģi, līdz pēdējai vietai pārpildīti ar karavīriem un civilistiem, atstāja Liepājas un Ventspils ostas. Kopā ar tiem jūrā devās arī mazāki kuģīši, velkoņi un prāmji, kuri jūras satiksmei nemaz nebija piemēroti. Tomēr tie visi bija pārpildīti ar bēgļiem. No mazākām zvejnieku ostām tiem pievienojās arī motorlaivas un citi peldoši līdzekļi, pat plosti. Šo bēgļu karavānu nežēlīgi bumboja un apšaudīja krievu lidotāji, nogremdējot ievērojamu skaitu peldošo līdzekļu ar visiem braucējiem. Tālāk jūrā bēgļus vajāja krievu ātrlaivas un citas flotes vienības. Vairākus kuģīšus un laivas atgriezta atpakaļ uz Kurzemi. Daļai izdevās pārķlūt uz Zviedriju. Lielākais vairums tomēr sasniedza Vācijas ostas.

9. maijā krievi okupēja Aizputi, Skrundu, Saldu, Kabili un Tukumu. 10. maijā okupāciju paplašināja uz visu Kurzemi.¹⁷ Sarkanarmijas daļas sāka sistemātisku tīrīšanu pilsētās un laukos, kur aizturēja visus vīriešus

15 Freivalds. – 1. – 178. lpp.
LKOPKL. – 5. sēj. 220.–225. lpp.

16 Launags Fr. 1985. g. 6. augusta vēstule I.Kažociņam.

17 Celmiņa Helēna. Pirmās trīs dienas. – DVM. – 1983. – Nr. 3.

no 16 līdz 60 gadu vecumā.¹⁸ Viņus nogādāja filtrācijas nometnēs, lai pārbaudītu personību. Apmēram trešo daļu no aizturētajiem atlaida kā nekaitīgus komunistu iekārtai, pārējos deportēja uz Padomju Savienību. Deportēja arī visus karavīrus, aizsargus un policijas darbiniekus.¹⁹

Pavisam Kurzemē kapitulēja 203 000 karavīru, to vidū 14 000 latviešu. Šiem latviešiem sākās smags gūstniecības laiks Sibīrijas lēģeros, kuru daudzi nepārdzīvoja.

Okupantu varā

Latvieši vairākus gadsimtus vāciešiem nebija uzticējušies un uzskatīja tos par saviem apspiedējiem – līdz pat Sarkanarmijas varmācīgajam iebrukumam Baltijas valstīs 1940. gada vasarā. Viens gads komunistu diktatūras žņaugos bija aizskalojis gadsimtos pret vāciešiem krāto rūgtumu un tā vietā atstājis riebumu un naidu pret krieviem un viņu necilvēcīgo komunistisko iekārtu. Latviešu leģiona karavīri bija drosmīgi un uzticīgi kalpojuši Vācijas bruņotajos spēkos, jo tie bija devuši viņiem vienīgo iespēju cīnīties pret savas tautas iznīcinātājiem – komunistiem. Latvieši bija cerējuši ar savām asinīm izcīnīt tautai tiesības atjaunot komunistu izpostīto valsti. Citām cerībām sabrūkot, viņi bija cerējuši, ka Rietumu demokrātiskās valstis apturēs komunisma izplatīšanos. Kapitulācijas pavēle šiem latviešu karavīriem šķita neloģiska un nesaprotama.

Sarkanarmijas rindās drosmīgi un pašai ziedzīgi bija cīnījušies tie latvieši, kuri vēlējās atbrīvot Latviju no vāciešiem. Latviešu strēlnieku 130. korpusa karavīri iesoļoja Rīgā 1945. gada 16. oktobrī, domādami, ka viņi būs turpmākās neatkarīgās Padomju Latvijas teritoriālais karaspēks ar latviešu virsniekiem un latviešu komandu valodu. Šie karavīri tika pievilti tāpat kā leģionāri. Latviešu strēlnieku 130. korpusu izformēja jau 1946. gadā, un 43. gvardes latviešu strēlnieku divīziju pārveidoja par brigādi. 1956. gadā izformēja arī 43. gvardes latviešu strēlnieku brigādi. Padomju impērijai nostiprinoties, nacionālās karaspēka vienības savu propagandas nozīmi bija zaudējušas un nacionālo karaspēka daļu vairs nevajadzēja.²⁰ Bez tam impērijas saliedēšanai un “padomju tautas” veidošanai bija izdevīgāk Latvijā iesauktos jaunkareivjus izvietot karaspēka daļās labi tālu prom no dzimtenes.

Latvijā tāpat kā citās Baltijas valstīs atjaunojās komunistu partijas diktatūra, kas kalpoja tikai krievu tautas un lielkrievu impērijas interesēm.

18 Pēc kapitulācijas. – DVM. – 1981. – Nr. 3. Kāda latviešu leitnanta ziņojums.

19 Skrastiņš Indulis. Kurzemes cietoksni atceroties. – DVM. – 1981. – Nr. 3.

20 H. Stroda 1998. g. 31. aprīļa vēstule I. Kažociņam.

Latviešu tauta bija padota komunistu nežēlīgai atriebībai un izmanotošanai. Gadiem ilgi turpinājās deportācijas, lai atrautu apgādi nacionālajiem partizāniem, kurus pat ar milzīgu iekšējā karaspēka palīdzību nebija iespējams izdzīt no mežiem. Deportācijas sagrāva arī plaukstošo latviešu zemniecību. Visi pārtikušie lauksaimnieki tika nodēvēti par iznīdējamiem kulakiem un "darba tautas" ienaidniekiem, kurus jāizsūta uz tālām Sibīrijas nomalēm, lai tie aizietu bojā.²¹ Latvijā sākās nepieredzēta industrializācija, kurai, protams, trūka strādnieku uz vietas. Šo trūkumu viegli novērsa, ievēdot strādnieku tūkstošus no citām padomju republikām. Arī tas labi saskanēja ar latviešu tautas iznīcināšanas nodomu un krieviski runājošas "padomju" lieltautas radīšanu.

Latviešu tautas brīvības ilgas tomēr nebija noslāpējamas. Nacionālo partizānu karam beidzoties, sākās brīvdomātāju – disidentu cīņa ar "vadošo un valdošo" kompartiju. Nelīdzēja ne sodi lēģeros, ne izsūtīšana uz Rietumiem. Izauga tādi brīvības cīnītāji, kurus ar iebaidīšanu vai varmācību nevarēja apklusināt. Tāds, piemēram, bija Gunārs Astra, kuram pietika drosmes 1983. gadā pateikt padomju tiesai:

*"Kāds bija tiesiskais pamats Sarkanarmijas ienākšanai Latvijā 17. jūnijā [1940. gadā. – I.K.] ? Atbilde tikai viena – nekāds, ja par tādu neuzskata slepenos un noziedzīgos protokolus, kurus pievienoja PSRS un Vācijas līgumam."*²²

Gunāru Astru pa padomju cietumiem un soda nometnēm vazāja gandrīz 20 gadus, un viņa nāve ir palikusi tāda pat mīkla kā pulkvežleitnanta Deglava un pulkveža Kanda nāve vācu okupācijas laikā. Tā kā nekāda atklāta nāves iemeslu izmeklēšana nevienā gadījumā netika pieļauta, tad latviešu tautai paliek pārliecība, ka šos lepnos latviešus okupantu vara ir noslepkavojusi. Deglavu un Kandi noslepkavoja vācu nacisti 1941. gadā, Astru - krievu komunisti 1988. gadā.²³

Trešā atmoda Latvijā

Neviena tirānija nav mūžīga. Otrajā pasaules karā ieroču vara sagrāva nacistu tirāniju. Komunistu tirānija sabruka no iekšienes, jo tā bija celta uz slepkavībām un balstījās varmācībā un melos. Impērijas republikas atteicās pakļauties komunistiskās partijas diktatūrai. Kad 1991. gada augustā Padomju Savienības militāristi mēģināja ar varu gāzt Padomju

21 Vanaga Melānija. Veļupes krastā. 1941.–1957. – R. Liesma, 1991.

22 Latvija Šodien. – 1985. – 8. lpp.

23 Diena. – 1998. – 6. apr.

Savienības prezidentu Gorbačovu, lai glābtu impēriju, visa Savienība svārstījās pilsoņu kara draudos. Latvijā, Rīgas tuvumā, bija radīta kara pilsētiņa, kurā Padomju Savienības Aizsardzības ministrijas spēki slepeni gatavojās gājienam uz Rīgu, lai noslāpētu latviešu tautas Trešo atmodu.²⁴

Domātais apvērsums Maskavā neizdevās, bet, kamēr Latvijā tas vēl nebija zināms, Baltijas kara apgabala un no Maskavas ar speciālu uzdevumu atsūtītie krievu ģenerāļi, izpildot Maskavas pavēli, uzsāka militāru akciju pret Latvijas Republikas valdību un iestādēm Rīgā. 19. augustā armija sāka savu uzbrukumu ar ceļu un tiltu bloķēšanu. Okupēja televīzijas kompleksu Zaķusalā. Rīgas ielās iebrauca bruņu transportieri ar karavīriem un smagajiem ieročiem. Vēlāk, vakarā, desantnieki okupēja Iekšlietu ministrijas ēku un Tautas frontes mītņi. Nakti desantnieki sagraba radiofonu. Ap pusnakti Rīgā iebrauca liela tanku kolonna. Tallinas ostu bloķēja padomju karakuģi.²⁵

20. augustā desantnieki ieņēma telefona un telegrāfa centrāli. Sāka raidīt armijas radioraidītājs, paziņojot Ārkārtējās komitejas rīkojumus. Uz visiem rajoniem tika izsūtītas telegrammas ar paziņojumu, ka atjaunota Padomju Savienība un ka Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmumi vairs nav spēkā. Tam atbildēja Latvijas Augstākā Padome un Ministru Padome, aicinot tautu uz ģenerālstrieku un nevardarbīgu pretestību. Vi-sas pasaules ziņu dienesti uzmanīgi vēroja, kas notiek Latvijā.

21. augustā desantnieki bruņu transportieros iebrauca Vecrīgā un mēģināja virzīties uz parlamenta ēkas pusi. Viņu kustību traucēja šaurās ielas un tautas ierīkotie aizsprosti. Desantnieki dusmās sāka vajāt cilvēkus un šaudīties. Parlamentā notika Augstākās Padomes sēde, kurā drosmīgi un ar lielu balsu vairākumu pieņēma Konstitucionālo likumu, kuram ir četri panti:

1. Noteikt, ka Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika, kurā Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai un kuras starptautisko tiesību statusu nosaka Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra Satversme.
2. Atzīt par spēku zaudējušu 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 5. punktu, kas noteica pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanai *de facto*.
3. Līdz okupācijas un aneksijas likvidēšanai un Saeimas sasaukšanai valsts varu Latvijas Republikā pilnībā realizē Latvijas Republikas Augstākā Padome. Latvijas Republikas teritorijā ir spēkā tikai tās augstāko valsts varas un pārvaldes institūciju likumi un lēmumi.

24 Ziemeņš Modris. Kā žņaudza Baltiju. – Rīga. – 1997. – 21. lpp.

25 BBC un ITV ziņas. 19.8.91.

4. Konstitucionālais likums stājas spēkā ar tā pieņemšanas brīdi.

Šo lēmumu parakstīja Anatolijs Gorbunovs un Imants Daudišs.

Piepeši, pulksten 14.00, bruņu transportieri no Vecrīgas aizbrauca. No Maskavas bija saņemta ziņa, ka apvērsums ir izgāzies, tā barveži bēg. Vakarā Baltijas Kara apgabala pavēlnieks pavēlēja desantniekiem atstāt okupētās ēkas. Maskavā tika apcietināti apvērsuma barveži. Rīgā apcietināja Alfrēdu Rubiku, kas bija apvērsuma organizētājs Latvijā.²⁶

Latviešu tautas nevardarbigā barikāžu akcija un dziesmotā revolūcija uzvarēja. Tauta stājās pie savas satriektās dzīves atjaunošanas. Atjaunoti tika arī Latvijas Bruņotie spēki, kas apliecināja, ka ir gods kalpot Latvijai. Vēl paies savs laiks, kamēr Latvijas sargi kļūs tikpat iecienīti un iemiļoti, kādi tie bija 1940. gadā, bet tas notiks. Nāks jauna, lepna un patriotiska paaudze. Tad Latvijas aizsardzības spēku karavīri atkal drosmīgi stāvēs savās sargu vietās – savam godam, latvju slavai, tēvzemei un brīvībai.

26 Laikraksti: Diena. – 21.8.91. – Atmoda. – Nr. 2. 22.8.91. – Rīgas Balss. – 22.8.91. Brīvā Latvija. – 26.8.91.

VIETU RĀDĪTĀJS

A

Abrene	124
Abrenes apriņķis	39
Aiviekste	37, 139
Aizpute	124, 194
Aļaska	130
Aljes ezers	109
Alolja - upe	133
Alūksne	71
Anglija	12, 14, 142
Annenieki	161, 187
Apšupe	151
Arhangeļska	130
Asīte	155
Aševa	118
Auce	139, 144, 149, 150, 155
augstiene 93,4	122, 123
Austrija	25
Austrumpolija	27

B

Baltkrievija	26, 68, 77, 80, 81, 83, 84, 90, 132
Balvi	37, 70
Bardovo	125, 126, 127, 131, 133
Bārta	150, 154
Bateckaja	120, 124
Bauska	139, 144
Bērenta	162
Bērzaune	145
Belabelka	114, 115, 117
Belgarde	171
Belousovo	137
Berezovskoje ezers	133
Berline	25, 27, 73, 164, 175, 176, 177, 187
Bigosovo	42

Biksti	187
Birži	149
Birznieki	160
Bitšķēpi	160
Bītova	162
Blidene	186, 187
Blidenes ezers	186
Bolderāja	83, 103
Borovka	88
Bromberga	164, 166, 167
Brūnumuiža	187
Buga - upe	163
Bukupe	186
C	
Cadkovo	171
Cāne - upe	171
Carnikava	70
Cēsis	9, 72, 106, 146
Cesvaine	139, 141, 145
Cieceres ezers	185, 186
Č	
Čehoslovākija	25, 54, 55
Čestahovo	164
Čihačevo	117, 118
Čudovo	119
D	
Dagda	37
Dāmena	171
Danciga	174
Dānija	36
Daugava	69, 132, 144, 146, 147, 150, 153
Daugavgrīva	19
Daugavpils	40, 44, 46, 69, 74, 131, 132, 148
Demjanska	88, 108
Devidoviči	117
Dirbas	158
Dno	66, 68, 80

Dobele	111, 144, 149, 150, 151, 156, 184, 185, 186
Dobrinka - upe	168, 170
Drīsa - upe	133
Drusti	145
Dubrovna	120
Dundaga	141
Dzelzava	138
Dzelzgales krogs	155
Džūkste	10, 146, 149, 151, 161, 184, 185, 187
E, Ē	
Ēdole	31
Eihenkvaste	177
Elba - upe	92, 174
Elzasa	25
Embote	155
Ērgļi	145
Ezere	31, 32
F	
Ferlorenvasere	177
Fihtenvalde	177
Flatova	167
Francija	25, 26, 38, 42, 126, 128, 138
Freientāle	177
G	
Gāgas purvs	186
Gaiķi	191
Gaujiena	145
Ģibeļas	183
Gistrova	174
Gīterglika	177
Glasačevo	118
Gluhaja Kerestj	120
Gorkija	85
Gorohoveca	71, 79, 85, 89, 129
Gramenca	171

Grīnava	168, 170
Grīva	69
Grobiņa	31, 109, 110
Gulbene	63, 66, 72, 110, 141, 145
Gusino	105
Gutergoca	176

H

Hammeršteina	171, 181
Helsinki	34
Hercfelde	176
Holma	78, 116

I

Igaunija	20, 22, 27, 28, 30, 36, 41, 145
Ilmeņa ezers	79, 116, 117
Ilzīki	153, 154
Indra	42
Irlava	184, 185
Ivana ezers	108, 109

J

Jāņu kalns	131, 132
Jāņukrogs	160, 183, 187
Jasino ezers	105
Jastrova	167
Jaunlubāna	162
Jaunpiebalga	145
Jaunpils	187
Jēkabpils	69
Jelagina	88
Jelgava	42, 44, 100, 108, 110, 111, 139, 144, 149, 160
Joniški	42
Jumpravmuiža	69
Jūrmala	145, 146, 149
Jūrmalciems	150

K, Ķ

Kabile	194
Kaļiņgrada	66

Kalnciems	110
Kāmina	168, 169, 170, 171
Kandava	184
Kārsava	37, 125, 138
Kartuži	146
Kārdaba	145
Kaulači	186
Kauņa	32
Ķegums	144
Ķemerī	149, 150, 151
Kēnigsberga	74
Kilce	163
Kiriši	113
Klapkalnciems	139, 150
Kolberga	171, 174, 182
Konica	168
Kosogori	136
Krakova	164
Krāslava	37
Krasnojarska	50
Krasnoje	124, 125, 126, 136
Krasnoje Selo	91
Kronštate	67, 79
Krupji	186
Krustpils	148
Kudevera	109, 121, 125, 126, 131, 133
Kuiļi	186
Kuldīga	20, 124, 150, 190, 191
Kurzeme	10, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 71, 80, 111, 139, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 161, 163, 175, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195
L	
Ladogas ezers	34, 79
Landeka	167, 168, 170
Lapmežciems	150
Laptjeva	134
Latgale	37, 104, 183

Ļebediņica	133
Lejasciems	145
Ļeņingrada	66, 67, 68, 78, 79, 80, 83, 84, 109, 169
Lestene	157, 158, 184, 185
Lībeka	178
Lielbritānija	25, 26, 128
Liepāja	20, 31, 46, 47, 66, 69, 80, 84, 105, 149, 150, 155, 156, 157, 161, 184, 185, 186, 187, 191, 194
Lietuva	20, 22, 27, 28, 30, 32, 39, 40, 41, 53, 62, 69, 144, 149
Liezere	145
Limbaži	71
Lisičina	117
Litene	61, 62, 64, 66, 70
Līvāni	69
Londona	49
Lotringija	25
Lubāna	20, 138, 139, 141
Lubānas ezers	138, 139
Ludza	137
Ludza - upe	70
Luga	119
M	
Madona	71, 141, 145, 148
Maisakrogs	150, 151
Malhinas ezers	177, 179
Marienburga	73, 74
Maskava	26, 27, 30, 31, 32, 34, 36, 42, 47, 48, 53, 63, 66, 67, 68, 88, 89, 197, 198
Masļenki	39, 40, 50
Mažeiki	149, 151
Mazirbe	31
Mazjumprava	146
Meirāni	162
Melentine	174
Mēmele	144, 149
Mērdzene	125, 138

Minska	132
Mjasnoj Bor	98
More	146, 147
Mozuļi	136, 137
Murmanska	130
N	
Nakele	164, 166, 167, 170
Narva	109, 116, 119, 120, 124, 132, 145
Nasva	88, 114, 115
Neibrandenburga	174
Neištetiņe	171
Neištrelīca	177
Nēvele	104, 105, 108, 109, 113, 114, 119, 121, 123
Nevedro	105
Nežčedroje ezers	105
Nītaure	145
Norvēģija	36, 130
Novaja Kerestj	120
Novgoroda	113, 119
Novorževa	118, 119
Novosokolņiki	88, 113, 114, 115, 116, 125, 164
O	
Odera - upe	164, 171, 172, 174, 175, 177, 182, 187, 190
Oņegas ezers	79
Opočka	59, 70, 110, 125, 133, 134, 135, 136
Oranienbauma	79, 116, 119, 120
Oredeša	120
Ostenheides mežs	172
Ostrova	59, 66, 68, 69, 70, 78, 113, 121
Osveja	93
P	
Pampāji	156
Panevēža	139
Paplaka	31, 106
Parīze	38
Pededze	37

Vietu rādītājs

Peipusa ezers	79, 109, 116, 120, 124
Petsamo	32
Pilsblidene	186
Piltene	31
Plāne - upe	177
Plaviņas	144
Pleskava	66, 68, 69, 78, 109, 119, 120, 121
Pleskavas ezers	109, 121
Pokrovskoje	136, 137, 138
Poliste - upe	117
Polija	20, 28, 83
Polocka	113, 131, 132
Pomerānija	154, 165, 166, 168, 170, 171, 172, 174, 180
Potsdama	189
Pozene	164
Prenclava 1	77
Pricenvalde	168
Priekule	31, 156, 184, 185
Pristaņ	120
Puškinskije Gori	66, 121
Pustoška	121
Puze	153

R

Ranka	145
Raseiņi	69
Redja - upe	108, 109, 115, 116
Remtes ezers	187, 191
Rēzekne	37, 44, 148
Rietumprūsija	162
Rīga	11, 20, 23, 31, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 64, 66, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 83, 91, 92, 96, 103, 104, 105, 110, 124, 125, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 171, 195, 197, 198
Rostoka	174
Rūjiena	146
Rumānija	128

Rumbas	160
S	
Salaspils	94
Saldus	156, 161, 184, 185, 186, 187, 194
Salla	34
Sāmsala	185
Sana - upe	163
Sebeža	119, 121
Sepenes ezers	155
Sērmūkši	145
Sigulda	71, 146
Sipeles	156
Sipele	156
Sitņaja - upe	120
Skrīveri	143, 144
Skrunda	156, 160, 161, 194
Skujiene	145
Slampe	185, 187
Sloka	149, 150, 151
Smiltene	71
Somija	20, 27, 28, 30, 32, 34, 37, 38, 51, 128
Sorota - upe	109, 121, 133
Spāre	153
Spaskaja Poļist	98, 100
Staļingrada	67, 92, 128
Staraja Rusa	71, 80, 88, 103, 115, 116, 119, 120, 121
Stari	158
Stikli	153, 154
Straumēni	14
Strešino	120
Svineminde	171, 174, 181
Svira - upe	79
Šauļi	139, 144, 149
Škoda	149, 151, 155, 184
Šliselburga	79
Štetīne	171, 174, 177, 181, 182
Šverina	179, 181

T

Tallina	29, 30, 91, 197
Talsi	153
Tartu	145
Tihvina	79
Tirza - upe	145
Torna	141, 166, 180, 181, 182
Tukums	20, 124, 139, 144, 145, 149, 154, 186, 191, 194

U

Uļahnovo	134
Upes muiža	186
Usmas ezers	154
Utorgeše	120

V

Vaiņode	31, 32, 106, 150, 155
Valka	71, 73, 145
Valmiera	146
Vamži	158, 184
Vandsburga	167
Varšava	28, 29, 163, 164
Vārtāja - upe	184, 187
Veckalsnava	145
Vecpiebalga	145
Vecrīga	197, 198
Veļikaja - upe	66, 71, 109, 117, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 136
Veļikije Luki	78, 88
Venta - upe	37, 38, 149, 150, 156
Ventspils	20, 31, 47, 106, 151, 156, 184, 186, 194
Verjašino	120
Vidiņi	183, 184
Vidzeme	37, 139, 183
Vieru	145
Viesāte	187, 191
Viesāte - upe	187, 191
Vietja - upe	137

Vikšeli	150
Viļaka	37, 70
Vildenbruhs	176
Viļņa	20, 32, 131, 132
Vīpuri	34
Visla - upe	163, 164
Vislas - Oderas kanāls	164, 166, 167
Vitebska	113, 131, 132, 139
Volhova - upe	78, 79, 80, 98, 101, 105, 106, 108, 109, 113, 117, 119, 120, 122, 169
Volinas sala	174, 182

Z, Ž

Zaķusala	197
Zārmunde	176
Zebru ezers	150, 160, 184, 185, 186, 187
Zemgale	139, 144, 146, 183
Zilupe	137, 138
Zvārde	185
Zvejnieki	160
Žukovo	137
Zvoni	134

PERSONU RĀDĪTĀJS

A

Aks A. (<i>Adolf Ax</i>)	166, 169
Alksnis-Dreimanis P.	89
Ancāns	158, 186
Andersons Edgars	24
Andersons Ev.	75
Aņsons	155, 160
Aperāts Kārlis	71, 72, 100, 103
Apsītis Augusts	106, 114
Astra Gunārs	196

B

Balodis	153
Balodis A.	12
Balodis Jānis	58
Bangerskis Rūdolfs	94, 96, 97, 98, 99, 103, 105, 109, 114, 117, 125, 126, 127, 154, 174, 175, 178, 179, 182, 189
Bērends (<i>Behrend</i>)	189
Bergers	189
Berķis Krišjānis	58
Bersarins Nikolajs	70
Birzulis	151
Bolšteins Ludvigs	50
Brantkalns D.	85, 130
Briges	182
Budjonijs (<i>Budenny</i>)	68
Bulmanis Nikolajs	110
Burks K. (<i>Karl Burk</i>)	166, 169, 175
Burmeistars	169
Butkus Žanis	122

C, Č

Celle	124
Celmiņš Fricis	58, 124

Čērčils Vinstons (<i>Winston Churchill</i>)	36
D	
Dambergs V.	130
Dambītis Roberts	48, 50, 57
Dankers Oskars	74, 75, 77, 92, 97, 124
Daudišs Imants	198
Deglavs Viktors	61, 73, 74, 76, 196
Detlavs	157
Drekslers Oto (<i>Otto Drechsler</i>)	77, 93, 94, 124
E	
Eglītis	168
Einbergs Bernhards	70
Ezergailis Andrievs	12, 14
F	
Freimanis A.	75
Frolovs A.	85
G, Ģ	
Gailis Jānis	58
Galdiņš	187
Ģērmanis U.	12
Gorbačovs M.	197
Gorbunovs Anatolijs	198
Govorovs	183
Grāvelis	98
Griķis	114
Grīva-Folmanis Ž.	79
H	
Halders F. (<i>Franz Halder</i>)	15
Hanzens (<i>Hansen</i>)	96, 97, 106
Haupts Verners	14
Heilmanis N. (<i>Nikolaus Heilmann</i>)	116, 117, 122, 164
Hilperts	190

Personu rādītājs

Himlers	84, 90, 91, 93, 96, 109, 113, 116, 170, 189, 190
Hitlers Ādolfs (<i>Adolf Hitler</i>)	25, 26, 27, 36, 67, 76, 78, 80, 93, 94, 96, 154, 164, 170, 188, 190
J	
Janums Vilis	83, 106, 116, 117, 118, 119, 162, 163, 164, 167, 169, 174, 175, 176, 177
Jekelns Fridrihs (<i>Friedrich Jeckeln</i>)	77, 78, 91, 93, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 109, 124, 126, 153
K, Ķ	
Kažociņš Indulis	1, 3, 4, 12, 13, 14
Kalniņš Bruno	51, 57
Kalpaks	153
Kanda	196
Kasparsons M.	72
Ķļaviņš Roberts	49, 61, 63
Ķigers	163
Ķīlītis Jūlijs	127
Kiršs K.	111
Kirhenšteins Augusts	48, 49, 54, 57
Kociņš Rūdolfs	121, 151
Kohs (<i>Koch</i>)	188, 189
Koņevs	175
Kramšteins	127
Krasts	158
Kreišmanis Ernests	70
Kreve-Mickēvičs V. (<i>Kreve-Mickevičius Vincas</i>)	54
Kriģers	190
Kripens Arvīds	71, 106
Kurelis	153, 154
L, Ļ	
Lācis Vilis	48
Laumanis Ernests	84, 187
Licmans Karls (<i>Karl Litzmann</i>)	77

Liepiņš	124
Ļitvinovs Maksims (<i>Maxim Litvinov</i>)	27, 54
Lobe Kārlis	98, 100, 120, 125
Loze Heinrihs (<i>Hinrich Lohse</i>)	77
M	
Mangulis Kārlis	78, 80
Mannerheims (<i>Mannerheim Carl Gustaf</i>)	34
Martins	176, 180
Mednis	126
Meierovics Zigfrīds	20
Meija Osvalds	105
Millers (<i>Mueller</i>)	190
Molotovs Vjačeslavs	27, 28, 30, 31, 32, 34, 54, 55
Munters Vilhelms	31
Musolini Benito (<i>Benito Mussolini</i>)	25
O	
Obvurcers (<i>Herbert von Obwurzer</i>)	162, 164, 166
Ords (<i>Charles William Orde</i>)	47, 49
Osis Roberts	70, 104, 105, 158, 190
Ozols	158
P	
Paulis V.	71
Pavlovs (<i>Pavlov P.P.</i>)	42
Pētersons	155
Pfefers-Vildenbruhs, fon	115, 121
Piklers-Burghauzs, fon	108, 115, 116
Plensners Aleksandrs	61, 73, 74, 76, 98, 105, 126
Praudiņš	84, 187
Pumpurs Andrejs	100
R	
Rademahers	110
Radziņš Pēteris	18, 19, 20, 21, 22

Personu rādītājs

Rēbergs	114
Reinholds	186
Rentelns Adrians, fon (<i>Adrian von Renteln</i>)	77
Ribentrops Joahims (<i>Joachim von Ribbentrop</i>)	27, 28
Riekstiņš	187
Rozenbergs Alfrēds (<i>Alfred Rosenberg</i>)	76
Rubenis	153, 154, 168
Rubiks Alfrēds	198
Rucels Jānis	109, 110
Rudenko	28
Rūzvelts	179
S	
Saks	127
Sanders V.	74
Selters Karls (<i>Karl Selter</i>)	30
Serovs	62
Silgailis Arturs	14, 94, 98, 115, 125, 126, 127
Simons J.	71
Skaistlauks Valdemārs	108
Spilners Ilgvars	12
Staļins J.	26, 27, 29, 31, 32, 34, 39, 42, 47, 67, 69, 73, 128, 154
Stīpnieks	184
Strods Heinrihs	11, 13, 14, 65
Š	
Šerners	154
Šolcs (<i>Scholtz</i>)	97
Šponbergs H.	89
Šrēders	77, 92, 93
Štālekers (<i>Stahlecker</i>)	70, 72, 75, 76, 77
Šulcs	114
T	
Timošenko Semjons	67, 69
Tomass Aleksandrs	110

Trēzins	122
Treienfelds fon	126
Trockis Levs	88
U	
Ūdentiņš Oto	41
Ulmanis Kārlis	37, 42, 48, 47, 49, 50, 58
Upelnieks	153, 154
Urbšis (<i>Juozas Urbšys</i>)	32
V	
Vallijs	176
Varlejs O.	71
Vēvers A.	84
Veikins Jānis	85, 86
Veiss Voldemārs	70, 75, 76, 78, 83, 98, 103, 119, 125
Velss Samners (<i>Sumner Weles</i>)	55
Višinskis Andrejs	26, 47, 48, 52
Vīksne	127
Vinters	74
Vītols Hugo	127
Virza Edvards	55
Vlasovs	98
Vulfš	168
Z	
Ziemelis	127

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

- A.J.B. Rudens kaujas Kurzemē. – DVM. – 1960. – Nr. 5.
- Alksnītis A. Toreiz. – DVM. – 1954. – Nr. 1(33).
- An Encyclopedia of World History. Edited by William L. Langer. – Houghton Mifflin Company, Boston, 1972.
- Andersons Edgars. Die militaerische Situation der baltischeh Staaten. – Acta Baltica, 1969. – 106. lpp.
- Andersons Edgars. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Daugavas Vanagu apgāds, Toronto 1983.
- Andersons Edgars un Siliņš Leonīds. Latvijas Centrālā Padome (LCP). – LCP, Upsala, Zviedrijā, 1994.
- Andersons Edgars. Latvijas vēsture. Ārpolitika. 2 daļas. – Daugava, Zviedrijā, 1982. un 1984.
- Andersons Edgars. Pēdējās dienas. – DVM. – 1980. – Nr. 3. līdz 1981. – Nr. 1.
- Anthony Read and David Fisher. The Deadly Embrace. – Michael Joseph, London, 1988.
- (Balodis Agnis) Baltijas republikas Lielā Tēvijas kara priekšvakarā. – Zvaigzne (PBLA ASV), 1980.
- Baltic States; a Study of their Origin and National Development; their Seizure and Incorporation into the U.S.S.R. Editors: Igor Kavass and Adolph Sprudz. – Buffalo, New York, 1972.
- Bangerskis Rūdolf. Mana mūža atmiņas. 4 sēj. – Imanta, Kopenhāgenā, 1958.–1960.
- Bastjānis Voldemārs. Gala sākums. – Memento, Zviedrijā, 1964.
- Benton Peggie. Baltic Countdown. – Centaurus Press, London, 1984.
- Berkļavs Eduards. Zināt un neaizmirst. – Preses Nams, Rīgā, 1998.
- Bērziņš Alfrēds. Labie gadi. Pirms un pēc 15. maija. – Grāmatu Draugs, ASV, 1963.

- Bērziņš Alfrēds Jānis. Tur tālu kaujas laukā. – DVM. – 1973. – Nr. 2. līdz 1974. – Nr. 1.
- Bērziņš Arturs. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. – Rūja, Londonā, 1959.
- Biezais Haralds. Kurelieši. – Mežābele, Itakā, ASV, 1991.
- Biezais Haralds. Latvija kāškrusta varā. – Gauja, ASV, 1992.
- Blaževics Ignats. Latvijas armijas iznīcināšana. – DVM. – 1962. – Nr. 3.
- Bs. Ieplakā pie Alkazāra. – DVM. – 1956. – Nr. 3(47).
- Buchbender Ortwin. Das Toenende Erz. – Seewald Verlag Stuttgart, 1978.
- Bullock Allan. Hitler. A Study of Tyranny. – Penguin, London, 1963.
- Caunītis O. Kauja par Jāņu kalnu. – DVM. – 1956. – Nr. 3(47).
- Caunītis O., kapt. Kauja pie robežām. – DVM. – 1954. – Nr. 4.
- Caunītis O., kapt. No Kārsavas līdz Rīgai. – DVM. – 1956. – Nr. 4. un 5.
- Ceihners Alfreds. Latvijas bolševizācija 1940.–1941. – Gauja, ASV, 1986.
- Celmiņa Helēna. Pirmās trīs dienas. – DVM. – 1983. – Nr. 3.
- Condon Richard, W: The Winter War. Russia against Finland. The Pan/Ballantine Illustrated History of World War II. – London, 1972.
- Der Komandeur der Sicherheitspolizei u.d. SD Lettland, Riga, d.6.August, 1943. An die 15.lett.SS-Freiwilligendivision z.Hd.v.SS-Hauptsturmfuehrer Geiling, – Riga, LVVA.
- Die Vefassung der REpublik Lettland. (Latviešu, vācu, franču, angļu, poļu un krievu valodā.) – Rigna. Rīgā, 1925.
- Dunsdorfs Edgars. Kārļa Ulmaņa dzīve. – Daugava, Zviedrijā, 1978.
- E.P. Latviešu virsnieku deportācija 14. jūnijā. – DVM. – 1961. – Nr. 3.
- Erickson John. The Road to Stalingrad. – Panther, London, 1985.
- Erickson John. The Road to Berlin. – Weidenfeld and Nicholson, London, 1983.
- Ezergailis Andrew. The Holocaust in Latvia 1941–1944. – The Historical Institute of Latvia. – Riga, 1996.
- Freivalds O. Kurzemes cietoksnis. 2 daļas. – Imanta, Kopenhāgenā, 1965.
- Freivalds O. un Alksnis E. Latviešu karavīru traģēdija Zviedrijā. – Imanta, Kopenhagena, 1956.

- Forwick Helmuth: Der Rueckzug der Heeresgruppe Nord nach Kurland. // Abwehrkaempfe am Nordfuegel der Ostfront. Herausgegeben vom Militaergeschichtlichen Forschungsamt. Fuenfter Band. – Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart, 1963.
- Gore Ilga un Stranga Aivars. Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. – Izglītība, Rīgā, 1992.
- Gregors J. Ģenerāļa Kureļa grupas dienas grāmata. // Andersons Edgars un Siliņš Leonīds: Latvijas Centrālā Padome (LCP). – LCP, Upsala, Zviedrijā, 1994.
- Grīnvalds Valdis. Iebrukums Masļenkos. – DVM. – 1979. – Nr. 2.
- Haupt Werner. Heeresgruppe Nord 1941–1945. – Verlag Hans Henning Podzun, 1966.
- Hāzners Vilis. Baltijas kara apgabals. – DVM. – 1981. – Nr. 4.
- Hāzners Vilis. Latviešu karavīri Sarkanās armijas dienestā. – Archīvs XI. 1971.
- Hāzners Vilis Alfreds. Varmācības Torņi. – Vaidava, ASV, 1977.
- H. Jēkabs. “Kļūmīgs atgadījums” un pirmie upuri. – LKOPKL. – 1. sēj. – 77.–80. lpp.
- Irbe Pauls (sakārt.) Pulkvedis Aleksandrs Plensners. – Lettonias Aleksandra Plensnera piemiņas fonds, Grandrapidos, Mičiganā, ASV, 1987.
- Janums Vilis. Mana pulka kauju gaitas. – Autora izdevums, Vācijā, 1953.
- Justs F. un citi. Pēc nāves sprieduma ... debesīs. – LTF Latviešu strēlnieku apvienības Tukuma nodaļa, 1990.
- Jūrmalnieks Jānis (Balodis Agnis). Latvijas iekļaušana Padomju Savienībā. – Memento, Stokholmā, 1973.
- Kaempfe der 15.Waffen Gren. Div. der SS (Lett.Nr.1) im Rahmen des XVI.-SS-A.K. zwischen Netze und Pommern im Januar und Februar 1945. – Mašīnraksta kopija.
- Kažociņš Indulis. Kas parakstīja PSRS NKVD pavēli Nr. 001223 ? – Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 1(8).
- Kažociņš Indulis. Latvieši vācu karaspēka izpalīgos. – Latvijas Archīvi, 1/1998. – 65. lpp.
- Kažociņš Indulis. Latviešu jaunatne vācu gaisa spēku palīgdienestā. – LKOPKL. – 7. sēj. – 101. lpp.

- Kažociņš Indulis. Latviešu nacionālo partizānu pēckara karš. – Archīvs XXVII.
- Kažociņš Indulis. Tēvzemei un brīvībai. Latvijas bruņoto spēku liktenis Otrā pasaules karā. – Zvaigzne (PBLA ASV), 1986.
- Ķīlītis Jūlijs. Es karā aiziedams... – Autora izdevums, Vācijā, 1956.
- Klāns Pāvils. Kadet, uguni! – Grāmatu Draugs, 1975.
- Kociņš Rūdolfs. Pagaidu valdība. – LKOPKL. – 5. sēj. – 207. lpp.
- Kociņš Rūdolfs. Vācu centra armiju grupas sakāve. – LKOPKL. – 5. sēj. – 18.–22. lpp.
- Krastiņš K. Latviešu lidotāji 2. pasaules karā. – DVM. – 1979. – Nr. 1. līdz 1980. – Nr. 1.
- Krūmiņš K. 17. jūnijs. Aculiecinieka atmiņas. – DVM. – 1984. – Nr. 3.
- Lasmane Valentīne. Pāri jūrai 1944./45.g. 150 liecinieku atmiņu sakārtojums. – Memento, Zviedrijā, 1990. – 130.–133. lpp.
- Latvieši Lielbritānijā. Red. Inese Auziņa-Smita. – LNPL un DVF Londonā, 1995.
- Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. – Daugavas Vanagu apgāds. Red. O. Freivalds, O. Caunītis, A. J. Bērziņš un citi. – 11 sēj. – 1970.–1993. (LKOPKL).
- Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā 1941.–1945. – Zinātne, Rīgā, 1966.
- Latvija Šodien. Gadskārtējs rakstu krājums. – Pasaules Brīvo latviešu apvienība, Linkolnā, Nebraskā, ASV, 1985.
- Latvijas armija 20 gados. Virsredaktors ģen. H. Rozenšteins. – Raven Printing, Inc. ASV, 1974.
- Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 11.VIII.1920. – The Latvian National Foundation, Stockholm, 1985.
- Launags Freds. Atmiņas un piezīmes sarakstē ar I. Kažociņu. No 6. aug. līdz 20. okt. 1985.
- Lederrey E. Germany's Defeat in the East. – London, The War Office, 1955.
- Lejiņš Jānis. Mana dzimtene. – Ziemeļblāzma, Zviedrijā, 1991.
- Lubāns Jānis. No Tornas līdz Hallendorfai. – DVM. – 1986. – Nr. 4. un 1987. – Nr. 1.
- Migla L.I. (Pseidonīms) Pārdomām... Kāda latviešu virsnieka atmiņas. – Mašīnraksts, 6.3.89.

- Myllyniemi Seppo. Die Neuordnung der Baltischen Laender 1941–1944. – Helsinki, 1973.
- Noteikumi par karavīru ietērpu. – Galvenās intendantūras tehniskās komitejas izdevums, Rīgā, 1932.
- Ozoliņš, pulkvedis-leitnants. Stāvokļa ziņojums par 1945. gada februāra mēnesi. – LKOPKL. – 5.sēj. – 182. lpp.
- P.A.S. Pēdējās dienas Berlīnē. – DVM. – 1955. – Nr. 3(41).
- Pēc kapitulācijas. – DVM. – 1981. – Nr. 3. Kāda latviešu leitnanta ziņojums.
- Pētersons Aivars. Ieņemt Baltiju // Neatkarīgā Cīņa. – 1991. – 1. jūn.
- Pētersons Aivars. Kaujas dienvidos no Rīgas. – Militārais Apskats. – 1997. – Nr. 1.
- Pētersons Aivars. Otrās Ziemassvētku kaujas. – Militārais Apskats. – 1995. – Nr. 2.
- Plensners A. A Small Nation's Struggle for Freedom. Latvian National Foundation. – Stockholm, 1955.
- Plensners Aleksandrs. Deglava nāve. – Pulkvedis Aleksandrs Plensners. Sakārt. Pauls Irbe. – Lettonias Aleksandra Plensnera piemiņas fonds, Grandrapidos, Mičiganā, ASV, 1987.
- Plensners Aleksandrs. Pret vētrām un negaisiem. Atmiņas. – Grāmatu Draugs, ASV, 1982.
- Priedītis N. Atmiņas par 1941. gada Ostroviešu noņemti. – DVM. – 1961. – Nr. 3.(125).
- Puķīte Alfrēds. Kurzemes cietoksnī un lielkaujās. – DVM. – 1966. – Nr. 6.(110).
- Read Anthony and Fisher David: The Deadly Embrace. – Michael Joseph, London, 1988.
- Reid Alan. A Concise Encyclopedia of the Second World War. – Osprey London 1974.
- Ronis Indulis. Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli. Induļa Roņa ievads un eseja. – Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīgā, 1949.
- Rozenšteins H. ģen. (Viršredaktors) Latvijas armija 20 gadus. – Raven Printing Inc., ASV, 1974.
- Savstarpējās palīdzības pakts starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību. 5.X.1939. – The Latvian Foundation, Stockholm, 1986.

- Seaton Albert. The Russo-German War 1941–45. – Arthur Barker, London, 1971.
- Silgaila, Kripena un Augstkalna diskusija. – DVM. – 1959. – Nr. 3. un 6.; 1960. – Nr. 5. un 1961. – Nr. 1.
- Silgailis Arturs. Die Vorgeschichte der Entstehung der Lettischen Legion im Zweiten Weltkrieg. – Acta Baltica. XXI, 1981.
- Silgailis Arturs. Ģen. Rūdolfs Bangerskis. – DVM. – 1978. – Nr. 4.
- Silgailis Arturs. Latviešu leģions. – Imanta, Kopenhāgenā, 1962.
- Silgailis Arturs. Manas atmiņas // LAIKS no 5.11.94. līdz 19.11.94.
- Silgailis Arturs. 1944. gada marta kaujas par augstumu 93,4. – DVM. – 1962. – Nr. 1.
- Siljakovs Kārlis. Mana atbilde. 2 sēj. – Gauja, ASV, 1982. un 1985.
- Skrastiņš Indulis. Kurzemes cietoksni atceroties. – DVM. – 1981. – Nr. 3.
- Stinkulis Alfreds. Saruna ar robežsargu Valdi Grīnvaldu // Brīvā Latvija. – 1990. – 10. sept.
- Stoeber Hans. Die lettischen Divisionen im VI. SS-Armee Korps. – Munin Verlag, Osnabrueck, 1981.
- Strautmanis Arturs. Tā vien likās. – DVM. – 1961. – Nr. 2.
- Strods Heinrihs. Zem melnbrūnā zobena. – Zvaigzne, R., 1994.
- Šilde Ādolfs. Resistance Movement in Latvia. – Latvian National Foundation, Stockholm, 1992.
- Šveics Vilnis V. How Stalin Got the Baltic States. – Jersey City State College, NJ, USA, 1991.
- Treiguts-Tāle Ernests. Latvieši, karš ir sācies! Atmiņas. 2 grām. – Gauja, 1992.
- Uijerts L(eonīds). Kurzemes sapnis un brīvības saules riets. – DVM. – 1981. – Nr. 2.
- Vanaga Melānija. Veļupes krastā, 1941.–1957. – Liesma, R., 1991.
- Vanags Kārlis. Bolševiku jūgā. – Liesma, Oldenburgā, Vācijā, 1951.
- Vanagu Kārlis. Piemirstais noziegums // Latvija Amerikā. – 1990. – 30. jūn.
- Vopersal Wolfgang, HIAG-Arbeitsarchiv. Kāda nezināma vācu jauneklā ziņojums par baltvācu tanku mednieku brigādes “Luetzow” darbību Oderas frontē. – Oriģināldokumenta fotokopija.

- Zalcmanis J. Negaisam tuvojoties. // Latvija Amerikā. – 1990. – 27. okt.
Zaļinskis Auseklis. Bez ienaida un bailēm. 1. – Gauja, USA, 1991.
Ziemeiņš Modris. Kā žņaudza Baltiju. – Autora izdevums, Rīgā, 1997.
Žigurs Alfrēds. LATviešu gaisa spēku izpalīgs. – Zvaigzne, Rīgā, 1994.

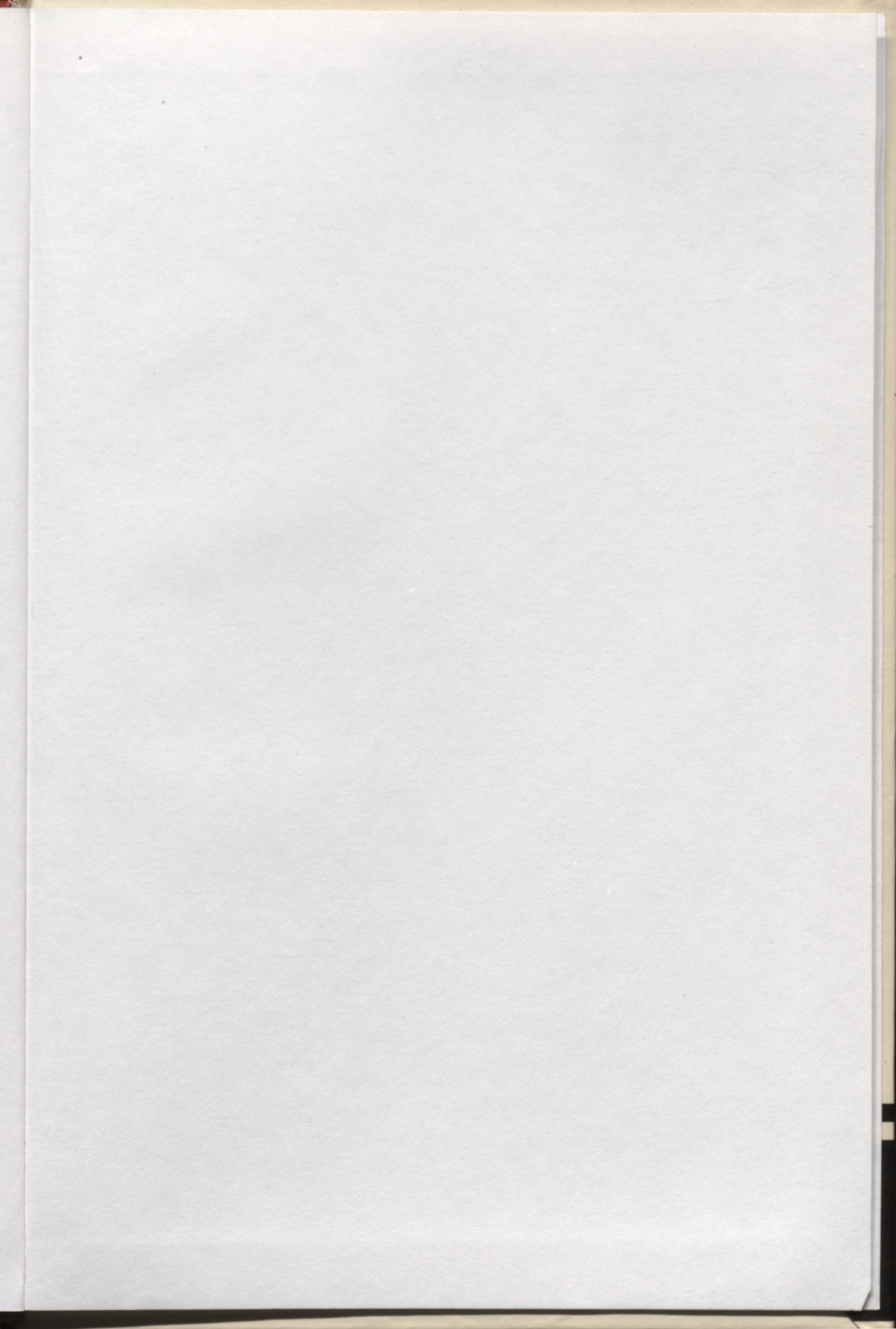
Formāts 60x90mm, 14 št. izspiedi. Pasūt. nr. 1446
Kl. Valdemāra ielā 6, Rīga, LV-1010
Izdevējs: AS "Poligrāfijs"

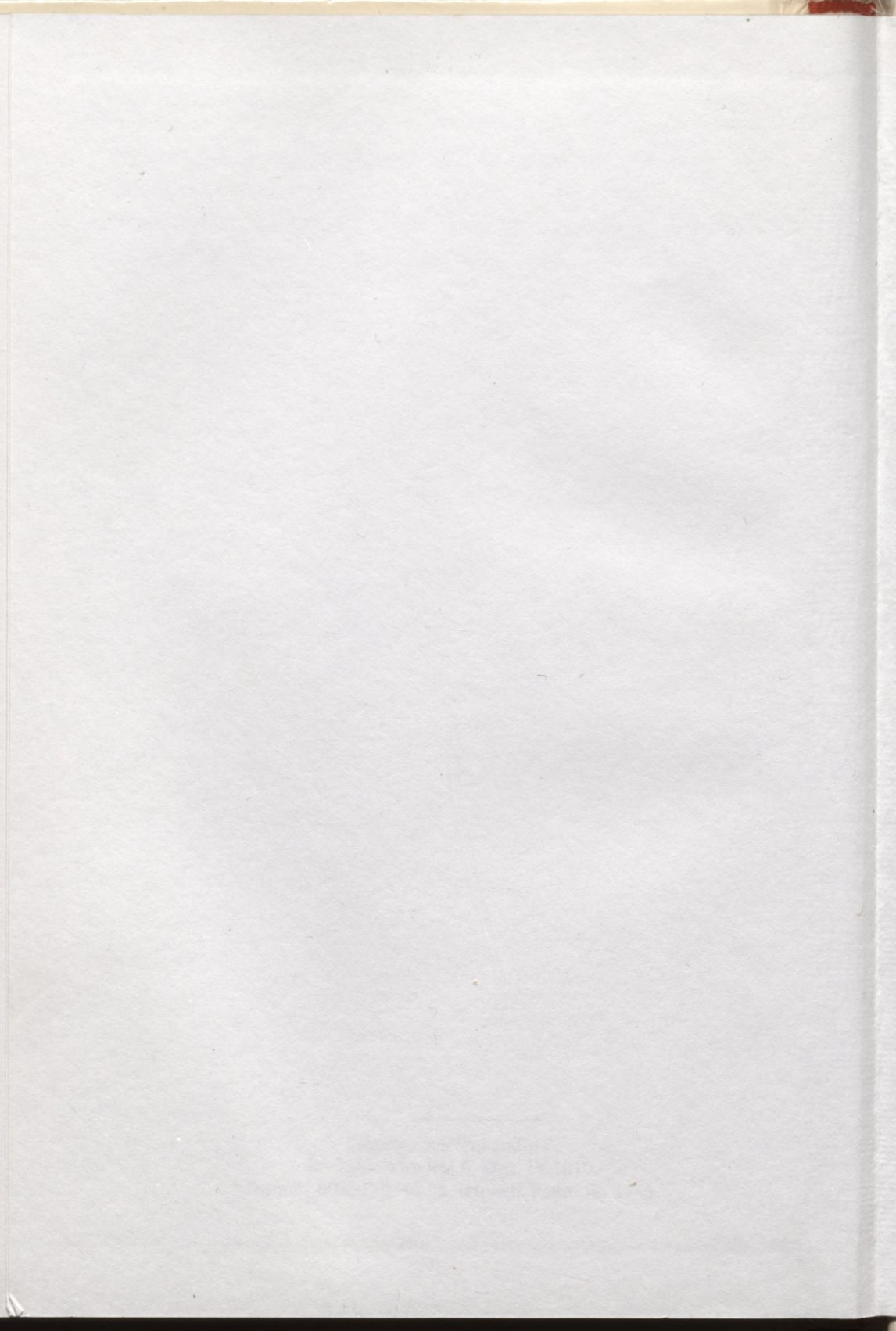
Zalcmanis J. Nāģu izveidošana, // Latvija Amerikā. – 1996. – 37. okt.

Zajinskis Auseklis. Māz bēniņš un ballētiņš. J. – Gauja, USA, 1993.

Ziemeļi Modris. Māz bēniņš un ballētiņš. – Autora izdevums, Rīga, 1997.

Žigurs Alfrēds. Māz bēniņš un ballētiņš. – Zvaigzne, Rīga, 1994.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS

2.90

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304055314

99-4

L 33